1940 — ANUL XXXII Nr. 7 — IULIE

Viața Romînească

REVISTĂ DE LITERATURĂ, ŞTIINȚĂ ŞI IDEOLOGIE
DIRECTORI: M. RALEA ŞI GH. OPRESCU
REDACTOR-ŞEF: D. I. SUCHIANU

SUMARUL:

REDACȚIA ŞI PUBLICITATEA: STRADA AL. LAHOVARI Nr. 16

ADMINISTRAȚIA
MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
BULEVARDUL ELISABETA, 29
BUCUREȘTI, I
TELEFON 5-1820

Giranți responsabili: M. RALEA și GH. OPRESCU

Viața Romînească

REVISTĂ DE LITERATURĂ, ŞTIINŢĂ ŞI IDEOLOGIE

Inscrisă în registrul de publicațiuni periodice la Tribunalul Ilfov, No. 382/938

ANUL XXXII
IULIE 1940

LAUDA ȚĂRANULUI ROMÎN

DISCURS DE RECEPȚIE LA ACADEMIA ROMÂNĂ

Ales într'un loc nou creat și dorind totuși să mă conformez uzului academic de-a elogia pe un înaintaș, mă văd silit să mă prezint cu unul de-afară, cu strămoșul meu și al unora dintre d-voastră, într'un sens mai larg strămoșul tuturor: țăranul romîn...

Mă simt destul de jenat că viu în fața d-voastră să laud tocmai pe cel mai umil romîn, și-mi dau seama că fapta aceasta nu e prea abilă. Cînd vorbești despre un om mare sau despre reprezentantul unei clase puternice, ai certitudinea că orice vei spune, nu va părea nimănui prea mult, și nici o laudă prea exagerată. Inaintașul, cu care îndrăznesc eu să mă înfățișez, e sărac și slab. Așa a fost totdeauna și așa va fi, probabil, totdeauna. Munca și suferințele lui hrănesc și îmbogățesc pe asupritorii lui. El e destinat să rămîie veșnic gol.

Lauda aceasta totuși nu vrea nici să înalțe, nici să dărîme și nici măcar să dovedească nimic, ci doar să mărturisească o credință și solidaritatea mea continuă cu inima celor mulți cari au avut parte tot de ocări și proboziri, și prea arar de vorbe bune...

In viața altor națiuni, țărănimea a putut avea, și a avut, un rol secundar, șters; pentru noi însă e izvorul romînismului pur și etern. La noi, singura realitate permanentă, inalterabilă, a fost și a rămas țăranul. Atît de mult că, de fapt, țăranul romîn nici nu e țăran ca la alte popoare. Cuvîntul însuși e de origine urbană, cel puțin în semnificația actuală. Țăranul nu-și zice niciodată țăran. Doar în vremurile mai noi și sub influențe politice a pătruns și la țară cuvîntul, spre a indica pe omul dela sat în contrast cu cel dela oraș. Țăranii însă numesc pe țărani, simplu, oameni. De fapt țăranul n'are nume pentrucă nu e nici clasă, nici breaslă, nici funcție, ci poporul romîn însuși — omul romîn. Pentru toată lumea, țăran e sinonim cu romîn, pe cînd orășan nu, ba în general dimpotrivă, mai cu seamă în ochii țăranului. Țăranul a rămas romîn și sub barbarii cei vechi și sub cotropitorii ceilalți; în schimb orășenii s'au cam arătat turci cu turcii, greci cu fanarioții, ruși cu muscalii, nemți cu austriacii, pînă să devină romîni sută în sută, sub romîni...

Nu știu cînd a apărut în istorie țăranul așa cum îl definește știința de azi, adică omul care cultivă pămîntul din moși-strămoși și

care se simte legat de pămînt prin rădăcini adînci. Barbarii de odinioară, străbunii naţiunilor mari şi mici de azi, n'au avut, pare-se, ţărani, cel puţin în secolele cînd marea strămutare îi arunca mereu de colo pînă colo prin Europa sălbătăcită. Neamuri războinice, pornite pe cuceriri şi deci spre traiul din munca altora, ele dispreţuiau legătura cu pămîntul. In viaţa lor, rolul de căpetenie îl aveau creşterea vitelor, vînătoarea şi războiul, care e tot un fel de vînătoare, dar de oameni.

Istoricii, inclusiv cei romîni, nu se prea înţeleg între dînşii cînd e vorba de trecutul nostru. Intr'o privinţă totuşi sunt de acord cu toţii, anume că aici, la noi, pe pămînturile noastre, se face agricultură din vremuri imemoriale. Dar existenţa agriculturii presupune existenţa ţăranului. Năvălitorii nestatornici, umblători după pradă şi setoşi de sînge, nu se îndemnau să scormonească ogorul. Trebue deci să fi muncit poporul băştinaş peste care puhoaiele de barbari au alunecat şi s'au scurs, val cu val. Băştinaşii s'au învăţat, desigur după aspre experienţe, să nu se amestece de loc, sau cît mai puţin posibil, în luptele năvălitorilor ce se perindau. Războaiele erau totale şi pe-atunci, mai ales din partea barbarilor cari purtau cu dînşii femeile, copiii şi bătrînii, împreună cu toate animalele. Dar pe-atunci munţii şi codrii ofereau încă refugii destul de sigure pentru autohtonii cari voiau să rămîie neutri. Cotropitorii înşişi rareori se răspîndeau departe de marile căi de trecere şi de păşunile cari le hrăneau vitele. Iar cînd s'a întîmplat ca unii să se împrăştie şi să se aşeze pentru mai mult timp, au devenit prin chiar aceasta mai blînzi şi mai acomodanţi, bucuroşi să găsească o populaţie paşnică pe care s'o exploateze...

Mulţi învăţaţi consideră naşterea şi începuturile neamului romînesc drept o enigmă sau un miracol, sau în sfîrşit ceva inexplicabil prin obicinuitele metode istorice. Este, fără îndoială, o minune cum a rezistat şi a persistat aici poporul nostru, în mijlocul tuturor uraganelor. Dar ţăranul romîn, existenţa lui permanentă pe aceste plaiuri, poate deslega taina aceasta şi altele care ne privesc. Ţăranul e începutul şi sfîrşitul. Numai pentrucă am fost neam paşnic de ţărani, am putut să ne păstrăm fiinţa şi pămîntul....

Cînd se abat marile urgii, oamenii bogaţi, posedanţii de toate felurile, sunt imediat gata de ducă. Ei n'au legături organice cu pămîntul ţării şi se despart uşor de oraşele sau castelele în care locuesc, siguri că vor găsi, în alte ţări, cu aurul lor, alte oraşe şi alte castele, unde vor putea continua viaţa uşoară de belşug.... Ţăranul nu pleacă nici de voe, nici de nevoe. El n'are unde să-şi mute sărăcia, pentrucă, smuls de pe ogorul lui, ar fi osîndit să piară ca un arbore smuls din rădăcini. De aceea ţăranul e pretutindeni păstrătorul efectiv al teritoriului naţional.

Şi dacă e aşa în general, de ce n'ar fi şi pentru ţăranul romîn, a cărui dragoste de pămînt e mai mare şi mai naturală decît a altora? Căci pentru ţăranul nostru pămîntul nu e un obiect de ex-

ploatare, ci o fiinţă vie, faţă de care nutreşte un sentiment straniu de adoraţie şi de teamă. El se simte zămislit şi născut din acest pămînt ca o plantă fermecată care nu se poate stîrpi în vecii vecilor. De aceea pămîntul e însuşi rostul lui de-a fi. Pămîntul nostru are un glas pe care ţăranul îl aude şi-l înţelege. E „sfîntul pămînt inspirator'', care ne-a modelat trupul şi sufletul, care prin soarele şi apele şi munţii şi şesurile lui ne-a dăruit toate calităţile şi defectele cu care ne prezintăm azi în lume. Pămîntul acesta parcă nici nu poate produce decît numai romîni.

Astfel, destinul pămîntului care ne-a născut şi ne-a crescut, a trebuit să comande şi destinul desvoltării neamului nostru. El ne-a impus multe veacuri de-a rîndul o existenţă aproape vegetală, o existenţă de chinuri şi umilinţi pe care numai ţăranul o putea îndura. Cu cît se înmulţeau suferinţele şi treceau vremurile, ţăranul romîn s'a îndărătnicit în răbdare. Dragostea lui de pămînt s'a învîrtoşat. Ţarina se amesteca necontenit cu cenuşa şi oasele înaintaşilor, iar văzduhul se umplea cu umbrele şi sufletele lor pînă în tării. Nimeni şi nimic nu-l mai putea clinti din loc, nici o putere şi nici o schingiuire...

Rezultatul? Romînia actuală cu Dacia de odinioară sunt congruente nu numai în privinţa configuraţiei geografice, dar şi a configuraţiei etnografice romîneşti.

Acest fapt singur, această evidenţă bătătoare la ochi ar trebui să puie pe gînduri, dacă nu să-i desarmeze, pe apostolii interesaţi ai discontinuităţii romîneşti în propria noastră ţară. Ce argument de continuitate poate fi mai plauzibil decît existenţa aceluiaşi popor, pe aceleaşi locuri, după două mii de ani? Inexplicabilă ar fi tocmai discontinuitatea. S'au văzut popoare mutîndu-se în altă ţară, se cunosc popoare cari au dispărut cu totul, dar un popor, care să dispară şi să se risipească pentru a reapărea, peste multe sute de ani, exact în locurile pe cari le-a părăsit, ar fi o minune ce nu se poate întîmpla decît în anume manuale istorice cu tîlc.

Rolurile principale în istorie le joacă sau neamurile creatoare de mare cultură, sau cele distrugătoare de cultură. Viaţa popoarelor liniştite se petrece mai mult în subsolul istoriei. Neamul romînesc a fost cel mai liniştit din lume. In trecutul nostru n'avem nici un războiu de cucerire, ci numai de apărare. Am trăit mai mult în sate, la umbra evenimentelor făcătoare de istorie. Satele însă nu lasă documente pe care să le consulte şi să le compulseze viitorii istorici. Satele apar şi dispar, fără urme, după legi şi îndemnuri necunoscute. In cuprinsul pămîntului romînesc, tocmai în epoca de formaţie a rate. Aşa că n'avem şi nici nu putem avea documente. Dar oare reali-
rate Aşa că n-avem şi nici nu putem avea documente. Dar oare realitatea unui popor nu e mai vorbitoare decît un zapis oarecare sau o stelă funerară?

Naşterea unui popor e un miracol, negreşit, precum miracol e orice naştere, chiar a ultimei gîngănii. Deaceea începuturile tuturor popoarelor sînt învăluite în negura legendelor. Chimia etnologică n'a

ajuns şi nici nu va reuşi să pătrundă şi să fixeze într'o formulă cu repetiţie misterul formaţiei unui popor nou din două sau mai multe vechi. Dacă s'ar fi descoperit reţeta, în vremurile acestea de produse sintetice, s'ar fabrica poate şi popoare în serie pentru soluţionarea sau complicarea conflictelor internaţionale. Sunt însă numai anume epoci şi împrejurări cînd se realizează, între popoare îndelung convieţuitoare, osmoza generatoare de naţiune nouă. Toate popoarele europene s'au format cam în aceeaşi epocă şi din amestecul mai multor neamuri — francezii, germanii, englezii, italienii, alţii — şi totuşi mai ales despre noi se spune, cu o nuanţă pejorativă din partea unora, că suntem *„eine echtes Mischvolk"*...

Ştiu că mă înverşunez să deschid uşi care au fost forţate de mult, în deosebi în această venerabilă incintă unde problemele originii şi trecutului romînesc s'au desbătut şi s'au clarificat deplin. Dar cînd se înmulţesc cei ce nu scapă o ocazie fără a ne ponegri începuturile şi trecutul, ca să ne poată apoi contesta pămîntul, să nu mi se ia nici mie în nume de rău stăruinţa. Mă obliga de altfel însuşi ţăranul romîn, argumentul viu şi cel mai puternic al autohtoniei noastre....

O caracteristică tot atît de importantă a unui neam, ca şi comunitatea de sînge, este limba. La noi şi aceasta e opera ţăranului. Limba romînească e o limbă ţărănească. Farmecul şi expresivitatea specifică le-a căpătat dela făuritorul ei originar, care a fost ţăranul. Toată desvoltarea ei, pînă în timpurile mai noi, se datoreşte ţăranului, singurul care a vorbit-o totdeauna. Limbile prea cultivate, ajunse la completă maturitate, devin rigide, abstractizante, mecanice. Pierzînd sau dispreţuind contactul direct cu poporul, în cele din urmă îmbătrînesc, se artificializează, ajung a fi organisme moarte — limba latină, greacă, ebraică... Limba noastră, cultivată numai de ţărani, în legătură continuă cu pămîntul şi cu lumea concretă, a păstrat expresia imagică şi naivă a omului simplu, o prospeţime pitorească şi colorată, ritmul vieţii mişcătoare. Limba aceasta, ca toate operele ţărăneşti, e conservatoare şi-şi apără cu îndărătnicie conformaţia, rămînînd refractară încercărilor de violentare. Neologismele, în afară de cele de specialitate cu circulaţie numai în anume sfere, se generalizează anevoe şi abia după ce suferă transformările noţionale şi formale potrivite cu spiritul ei. Aşa au fost condamnate să dea greş sforţările filologilor de odinioară care au vrut s'o „relatinizeze" ca şi ale altor reformatori mai noi care au încercat s'o „ruminizeze", prin reinvierea slavonismelor eliminate de evoluţia ei firească. Acelaşi rezultat trebue să-l aibă şi tendinţa unor scriitori şi gazetari de a o „urbaniza" cu orice preţ, împrumutînd din limbi străine nu numai cuvinte, dar şi construcţii gramaticale şi sintactice, socotind probabil, ca şi oarecare predecesori ai lor deacum două-trei secole, că romîneasca poporului e „proastă şi nu-i bună de nimica"...

Ţăranul s'a încăpăţînat a vorbi numai romîneşte şi a refuzat să înveţe o limbă străină chiar cînd împrejurările sau nevoile l'ar fi

obligat. In Ardeal, în regiunile mixte, ungurii şi saşii au fost totdeauna cei care au vorbit romîneşte, nu romînii ungureşte sau nemţeşte. Eu n'am cunoscut nici un ţăran romîn care să ştie ungureşte sau orice altă limbă străină. In vechea monarhie austro-ungară existau regimente de romîni care staţionau cu anii prin provincii străine îndepărtate. Soldaţii vorbeau romîneşte oriunde se aflau, la Viena ca şi în Bosnia, iar cînd cineva li se adresa într'o limbă străină, răspundeau invariabil „nu ştiu", din care pricină unele corpuri erau chiar poreclite „nu ştiu-reghiment".

Nu înseamnează aceasta că ţăranul romîn e incapabil să înveţe o limbă străină, ci numai că ţine mai presus de orice la graiul lui strămoşesc. Cît talent şi mai ales cîtă predilecţie au romînii pentru limbile străine, o dovedesc orăşenii şi surtucarii noştri de toate categoriile care, şi azi, ca totdeauna, se cred mai subţiri şi mai cultivaţi dacă vorbesc, de cele mai multe ori prost, orice altă limbă, numai străină să fie...

Precum şi-a păstrat limba, tot astfel a păstrat şi a modelat ţăranul romîn, după chipul şi asemănarea lui, credinţa în Dumnezeu. Din bătrîne superstiţii, din rămăşiţe de credinţe străvechi transformate şi adaptate, din dogme şi precepte creştine, el şi-a alcătuit o religie specifică, un amalgam profund de creştinism şi păgînism. Religia aceasta, legea romînească, e unică pentru întreg neamul nostru pe deasupra tuturor controverselor teologice. In ea se rezumă concepţia de vieaţă a ţăranului romîn, resemnarea şi încrederea lui în dreptatea divină. Legea romînească e suportul moral al ţăranului. Ea i-a dăruit puterea de a rezista şi de a birui încercările veacurilor. Creştinismul nostru, aşa cum îl practică şi-l trăeşte ţăranul, ascunde într'însul toate fazele şi peripeţiile istoriei poporului romîn, întocmai ca şi limba romînească...

Dacă ţărănimea romînă a fost ursită să conserve rasa, pămîntul, limba şi credinţa noastră, înseamnă că ea este întruchiparea tuturor virtualităţilor şi energiilor romîneşti, că deci dintr'însa trebue să pornească şi să se inspire tot ce e romînesc. In trecut, din ea s'au ridicat, prin selecţie naturală, boerii şi în sînul ei s'au întors cei care-şi pierdeau slujbele şi averile, cînd nu-şi pierdeau şi capul. Din ea se recrutează mulţimea mare a luptătorilor în timp de războiu şi a muncitorilor în timp de pace.

Ţăranul niciodată şi sub nici o formă nu se întovărăşeşte cu străinii. Privirea şi dorul lui nu trec niciodată dincolo de hotarele neamului. El suferă orice cu resemnare. Nădejdea lui e Dumnezeu. E în stare să moară fără a se plînge şi mai cu seamă fără a se revolta. Are o răbdare eroică, dar care ajunge să se confunde uneori cu toropeala, parcă lupta tăcută, nesfîrşită pentru conservarea fiinţei etnice i-ar fi istovit agresivitatea.

Răbdarea şi resemnarea însă, în loc să-i fie preţuite sau baremi recunoscute, i-au adus imputarea că e leneş şi nesimţitor. Caracteris-

tie este că imputarea o ridică tocmai exploatatorii lui de ieri şi de azi.

Admiţînd că ţăranul romîn ar avea mai puţină tragere de inimă la muncă, vina încă nu i s'ar putea atribui lui. De sute de ani, dacă nu din totdeauna, romînul a trebuit să muncească pentru alţii, fără răsplată, fără speranţă şi fără bucurii. In asemenea condiţii lenea şi nepăsarea erau singura reacţiune posibilă. Cu adaosul că sărăcia şi mizeria au devenit virtuţi pe care a trebuit să-şi întemeieze toate rosturile vieţii. Neputînd aspira la un trai omenesc, s'a organizat în mizerie ca într'un element ineluctabil.

Oricît ar părea de ciudat şi de trist, adaptarea la sărcie, împreună cu toate consecinţele ei, a fost o necesitate vitală pentru poporul romînesc. Altminteri n'ar fi putut îndura vieaţa şi s'ar fi sfărîmat şi topit printre celelalte neamuri. Inchizîndu-se în sărăcie ca într'o găoace indestructibilă, s'a singuralizat şi a putut să-şi desvolte însuşirile specifice, să-şi dobîndească o fizionomie naţională deosebită. Viaţa săracă nu exclude bogăţia sufletească. Săracul e mai aproape de sufletul său decît bogatul şi are mai multă nevoe de frumosul care, transfigurînd realitatea, devine isvor de speranţă şi mîngîere. Folklorul nostru, în toate manifestările sale, e creaţie de popor sărac, ceea ce nu-l împiedecă să fie mai valoros şi mai bogat decît al multor neamuri trăite în belşug. Cînd munca e zadarnică şi slujeşte numai bunăstarea asupritorilor, lenea şi visarea răzbună nedreptatea şi devin producătoare de artă, bucuria celor obijduiţi.

Dealtminteri, ce fel de existenţă a avut dealungul vremilor romînul, fie plugar, fie păstor, se poate închipui după ceea ce se vede şi azi: la numai cîteva zeci de kilometri de Bucureştii rivalizând în lux şi risipă cu metropolele cele mai ariviste, întîlneşti nişte amărîte aşezări cu înfăţişarea aproape neolitică—satele şi cătunele romîneşti. Contrastul acesta e mai elocvent decît volume întregi de istorie.

Intre sat şi oraş a fost şi mai persistă pretutindeni un antagonism, la noi însă parcă mai viu şi mai accentuat. Pentru că oraşele noastre nu sunt expresia specificului naţional. Un oraş german sau francez reprezintă chintesenţa naţională respectivă ca şi satul, ba chiar în mai mare măsură. Oraşul nostru, înfiinţat şi desvoltat, în mai multe cazuri din alte necesităţi decît cele romîneşti, nu s'a adaptat încă deplin spre a fi aevea, ca duh şi civilizaţie, izvor de romînism curat... Pe când ţăranul romîn dă oraşului tot, civilizazia orăşenească oferă ţăranului sarcini şi fraze goale. Ţăranul e serios şi naiv, orăşanul e ironic şi sceptic. Poate deaceea ţăranul n'are încredere în orăşan, iar orăşanului i-e ruşine de ţăran, cînd nu-i e frică.

Şi totuşi emanciparea ţăranilor, orăşenii au propovăduit-o şi au realizat-o. Revoluţiile noastre, mai mult gălăgioase decît sîngeroase, s'au făcut toate de sus în jos, pînă la exproprierea latifundiilor şi împroprietărirea ţăranilor. Ţăranul însuşi, incapabil de a se organiza şi de-a iniţia răsturnări sociale, ar fi purtat în eternitate jugul servituţii.

Ideile liberale şi democratice au pătruns la noi din afară, evident, dar au găsit aici teren favorabil. Curentele generoase umanitare, proclamînd sfinţenia libertăţii individuale, erau în aer, la începutul secolului trecut, în toată lumea, întocmai cum azi e în aer ideea strivirii individului în folosul colectivităţii. Ideilor generoase de atunci le datorăm nu numai libertatea ţăranului, dar însăşi libertatea neamului romînesc cu corolarul firesc al unirii tuturor romînilor într'un stat independent. Ideile de acum un veac şi jumătate, prin triumful libertăţii omului, au impus libertatea popoarelor, precum curentele dominante actuale, prin încătuşarea individului, sunt sortite să îngenuncheze pe cei slabi în folosul celor puternici.

Vîntul de generozitate universală a prilejuit, cum era natural, şi mari exagerări. Mila, compătimirea şi dragostea pentru ţărănime au creat o imagine falsă a ţăranului, o idealizare ieftină şi dulceagă, departe de realitate. Pe măsură ce interesul pentru ţăran creştea, s'a ajuns să nu se mai poată vorbi despre el decît în termeni hiperbolici. Iar cînd sufragiul universal a oferit un buletin de vot ţăranului analfabet şi nemîncat, oropsitul de ieri s'a pomenit deodată tiran prin procură. Pentru că toate mişcările în favoarea ţărănimii au fost infectate de retorism, au rămas simple intenţii fără rezultate practice. După o sută de ani de emancipare, devenit proprietar asupra aproape totalităţii pămîntului cultivabil, ţăranul romîn se află în aceeaşi mizerie morală şi culturală, iar standardul lui de viaţă nu s'a îmbunătăţit cîtuşi de puţin. Ceea ce denotă o tristă carenţă a conducătorilor.

Prin ceea ce a fost şi a reprezentat în viaţa neamului, ţăranul romîn nu se putea să nu devină îndreptarul culturii naţionale, mai cu seamă în ce priveşte literatura şi artele. Cînd, după dobîndirea libertăţilor, forţele creatoare romîneşti s'au deşteptat şi au apărut poeţii, artiştii, şi învăţaţii, toate bunăvoinţele şi uneori talentul real s'au poticnit din lipsa instrumentului de expresie deoparte şi de altă parte a unei temelii durabile pe care să se construiască. Decenii de dibuiri, de reforme abracadabrante, de imitaţii sterile, de înnoiri diverse n'au dat roade. Limba romînească, corectă într'una din scriitori şi filologi pasionaţi, scirţiia din ce în ce mai rău şi nu izbutea să nască poezie. Abia cînd scriitorii s'au apropiat mai atent de literatura ţăranului, au descoperit izvorul limbii şi al poeziei romîneşti. Alecsandri a făcut un act revoluţionar adunînd şi dînd la iveală o comoară de poezie populară. S'au găsit, fireşte mai tîrziu, unii care să-l acuze că prin ajustările şi completările lui ar fi stricat frumuseţea originală. Au uitat acuzatorii că arta e totdeauna operă individuală, chiar cea anonimă populară. Un cîntec popular a fost făcut, întîi şi întîi, de cineva şi numai pe urmă au venit alţii, în timp şi în spaţiu, să-l corecteze, să-l amplifice ori să-l simplifice, în sfîrşit să-l perfecţioneze. Adică întocmai ceea ce se întîmplă şi cu poezia cultă, unde însă toate operaţiile le desăvârşeşte un singur ins, mai

înzestrat şi cu darul versificaţiei, şi cu al criticii. Incît Alecsandri a fost ultimul corector al baladelor populare culese de dînsul, şi desigur cel mai talentat...

Pînă la Eminescu totuşi limba literară romînească a mai avut destule şovăiri. Numai geniul eminescian a ştiut să integreze organic comoara limbii ţăranului în limba uzuală a tuturor. Prin Eminescu, ţăranul romîn a dăruit elementul cel mai necesar literaturii noastre: limba curată, bogată, mlădioasă, mereu nouă, cu posibilitatea de eternă înnoire, cu un dinamism etern, dinamismul eternului duh neaoş romînesc. Colaborarea dintre romînul cel mai modest şi poetul cel mai mare a fixat linia generală a originalităţii literare romîneşti.

Pe această linie scritorii au putut înainta pe urmă fără teamă de rătăcire, avînd de altfel totdeauna la îndemînă pe ţăranul romîn, în caz de îndoeli. După Creangă şi Coşbuc, mişcarea semănătoristă, împreună cu cele similare şi adiacente, a putut enunţa axiomatic că o literatură romînească adevărată trebue să purceadă din realitatea romînească, adică direct sau indirect din ţărănimea care reprezintă ceea ce are mai original neamul nostru. De fapt semănătorismul n'a făcut decît să formuleze şi să strige cu glas tare, ca să pătrundă în conştiinţa tuturor, ceea ce au simţit totdeauna, deşi nu atît de categoric, toţi creatorii de valori veridice. Mişcarea aceasta, entuziastă pînă la fanatism, era natural să facă să triumfe un comandament a cărui rodnicie s'a dovedit în toate timpurile şi la toate popoarele. *„Iliada"*, *„Divina Comedie"*, *„Don Quijote"*, *„Faust"*, sunt universale pentrucă, dincolo de perfecţia estetică, exprimă suflete şi realităţi naţionale. Nu e vorba, cum s'a încercat să se răstălmăcească, de a reduce literatura la ţărănism, sau muzica la doine şi hore, sau sculptura la crestături în lemn.... Ar fi o aberaţie să anchilozăm şi să limităm inspiraţia artistului. Confundînd culturalul sau etnicul cu esteticul se anihilează creaţia de artă. Opera nu valorează prin materialul rural sau urban, ci numai prin realizarea estetică. Dar estetica nu exclude predominanţa unui spirit specific care dă anume culoare şi autenticitate operei.

Am avut de altfel destui scriitori, unii foarte talentaţi, cari, umblînd să cultive aşa zisa artă pură sau să fie moderni cu ghilemele, au crezut că trebue să se inspire neapărat după ultimisimele curente străine. S'a întîmplat să realizeze, în cazurile cele mai fericite, imitaţii acceptabile sau chiar virtuozităţi tehnice interesante, nu însă opere vii şi trainice. Căci modernismul adevărat nu cere înstrăinare de realităţile naţionale, ci tocmai înţelegerea mai pătrunzătoare, adîncirea şi valorificarea originalităţii acestor realităţi. Literatură fără ţară nu există, cum nu există plantă fără pămînt. Ar fi de observat, în treacăt, că pseudo-modernismul a fost reprezentat şi practicat la noi exclusiv de scriitori născuţi la oraş, deci mai puţin legaţi de pămînt şi uneori chiar de graiul romînesc pînă într'atîta că unii se mîndreau cînd izbuteau să ticluiască ceva în vreo limbă

străină. Ceea ce ar fi o dovadă mai mult că oraşului romînesc îi lipseşte încă spiritul autohton zămislitor de valori originale.

Totuşi cultura adevărată, prin care neamul romînesc trebue să-şi justifice rostul în lume, numai oraşul poate s'o creeze şi s'o desăvîrşească. Literatura ţărănească nu e pentru ţărani, căci ţăranii nu citesc şi nici nu vor citi cărţi literare. Ţăranul îşi face singur literatura pe care o pofteşte inima lui, cum îşi confecţionează toate cele trebuincioase penru trupul şi sufletul său. Cărţile cu ţărani le citesc numai orăşenii, ca şi pe celelalte. Ţăranul, prin firea lucrurilor, nu poate fi consumator ci doar subiect de literatură.

Dar oraşul trebue să fie pătruns şi el de duhul pămîntului şi al sufletului romînesc. Glasul pămîntului trebue să fie auzit şi înţeles şi de orăşeni pentru a deveni marea lege a neamului pe care nimeni să n'o mai înfrîngă şi nici să n'o nesocotească. Intre sat şi oraş trebue să se creeze simbioza care să potenţeze toate puterile creatoare. Numai simbioza aceasta va naşte marea cultură romînească de care în sfîrşit va beneficia şi ţăranul romîn, conservatorul trecutului şi tinereţii noastre.

De aceea azi şi încă multă vreme, spre ţăranul romîn va trebui să ne întoarcem necontenit. Fiindcă, precum Anteu cîştiga noi puteri şi devenea invicibil cînd atingea pămîntul, tot astfel creatorii romîni, păstrînd contactul spiritual cu ţăranul romîn, vor produce opere universal preţioase şi vor servi, în acelaş timp, destinul neamului...

Dar, la rîndul ei, ţara nouă, pentru care ţăranul romîn a jertfit şi sîngerat cel mai mult, trebue să-i înlesnească şi lui soarta mai bună ce i se cuvine. Nu prin fraze şi hîrţoage, nici prin pomeni şi făgăduieli deşarte, ci printr'o educaţie nouă care să-i asigure muncă rodnică şi trai omenesc. Şi mai ales, şi poate mai presus de toate, dăruindu-i ceea ce rîvneşte de multe veacuri fără încetare şi în zadar: lumină şi dreptate...

Suntem şi vom fi totdeauna neam de ţărani. Prin urmare destinul nostru ca neam, ca stat şi ca putere culturală, atîrnă de cantitatea de aur curat ce se află în sufletul ţăranului. Dar mai atîrnă, în aceeaşi măsură, şi de felul cum va fi utilizat şi transformat acest aur în valori eterne.

LIVIU REBREANU

PULBERE

Am început să numărăm, pe cîte trepte
Va trebui de-acum să mai călcăm,
Spre-a merge-acolo, unde-au să ne-aştepte
Acei pe cari abia îi mai visăm.

Prin noaptea de funingine şi smoală,
Ne facem loc cu coatele, la rînd,
Păşind pe fiecare treaptă goală,
Buimaci, şi'nfriguraţi de-acelaş gând.

Piciorul nostru, fără de zăbavă,
Loveşte'n piatra sură, zi de zi,
Şi cald, ca'ntr'un morman aprins de lavă,
Işi toarnă urma lui pentru vecii;

Ştim bine că'i zadarnică silinţa
Şi truda care azi o cheltuim,
Că veşnic ne înşală biruinţa
Pe care-o căutăm şi-o năzuim;

Ştim că din iscusita noastră mînă,
Nimic nu mai rămîne peste veac,
Decît o grămejoară de ţărînă
Pe care se răsfaţă vreun gîndac;

Că din voinţa noastră de mai bine,
Din focul sfînt, în inimă pierdut,
Nu mai rămîne'n vremea care vine,
Decît cenuşa arsă din trecut,

Şi totuşi mergem, mergem înainte,
Prin vîntul ce ne şueră'n urechi,
Călcînd nepăsători peste morminte,
Mînaţi de-aceleaşi cîntece străvechi.

Şi pasul nostru bate'n piatra sură
Turnînd în pulbere conturu-i şters,
Nebănuind că haosul ne fură
Şi ca un val ne'nghite'n Univers.

Atîţia au trecut pe-aici, miliarde
Şi-au adîncit în lut trudiţii paşi —
Atît rămîne'n piatra care arde,
Din şirul nesfîrşit de'naintaşi.

LAZĂR ILIESCU

NEDUMERIRE...

In odaie era cald, prin uşa balconului, întredeschisă şi acoperită pînă sus cu hîrtie albastră, se strecura o fişie de lumină ca o lamă de sabie. O muscă prinsă între geam şi hîrtie bîzîia, sbătîndu-se să scape. O uşă isbită undeva în fundul coridorului, paşi înăbuşiţi afară dealungul preşului de iută. Dina se trezi cu durere de cap. Tapetul roşiatic şi lumina albastră difuzată de hîrtia de pe geamuri păreau materiale, nu ca o lumină, ci ca un abur de lumină plin de căldură, prin care, dacă ai fi ridicat mîna ai fi mişcat-o cu greutate ca într'un aluat transparent. Se uită la ceasul brăţară, ora cinci după masă. Dormeau de douăzeci de ore fără întrerupere. Un record. Luca o învăţase să doarmă mult, ore nesfîrşite, culcîndu-se seara şi trezindu-se tot seara, cu o noapte consumată în somn. Morţi. Dealtfel, nici Dina nu fusese refractară, adoptase periodicele „cure de somn", cum le numea cu uşurinţă. De bună seamă organismul ei cerea odihnă, de îndată ce putea să se cufunde în letargia aceasta vreme îndelungată. Se puteau întîmpla atîtea în acest răstimp. Ce-i privea pe ei? Se cufundau în somn ca într'o încăpere căptuşită cu plută în care nu mai răzbate niciun sgomot. Trăgeau uşa. In jurul lor, forfotă, viaţă, lumină, trăire. Innecaţi în pasta încăperii, ei se odihneau.

Nu puteau pleca la Tismana decît în seara următoare. Duminica nu erau curse cu maşina. Plictiseală. Luca dormea încă alături, cu faţa la perete. Dina se sculă, se spălă; deschise pe urmă uşa cu grijă ca să nu-l trezească şi ieşi. Coridorul se întindea lung prin faţa odăilor, prins la capete, ca în copci, de două oglinzi mari. Coborî fără gînd precis. Afară o zăpuşeală mai limpede decît în odaie, mai vie. Intr'o cofetărie ceru un sirop. Pe urmă ieşi, privi cîteva vitrine, intră într'o biserică, de unde cumpără o icoană. Dece cumpărase icoana? Ţinea pătratul de lemn învelit în jurnal, între mîini, şi nu ştia ce să facă cu el. Avea nevoie de icoană acasă, dar pînă se vor întoarce vor trece două săptămîni. Valiza era neîncăpătoare. Luca o va certa. Ar fi vrut să o lase în biserică, dar gîndul că era păcat să simtă atîta indispoziţie din pricina ei, o umplu de curaj şi de frase

prin care îi va explica. Dealtfel, ce să-i explice? A vrut, a luat. El nu face aşa cu tot ce cumpără?

Trăsuri treceau în sus şi în jos pline de rochii înflorate, un sgomot potolit de după masă de Duminică, umplea strada, sgomot nu pornit din craterul prăvăliilor întunecoase, din forfota clienţilor ce intră şi ies, ci dintr'un freamăt surd, pornit din rarele grupuri strînse la umbra caselor, din colţ dela cofetăria acoperită de umbrar de pînză portocalie, din sunetul diluat al unui patefon cîntînd în pragul unei ferestre deschise.

Dina se întoarse la hotel. Uşa scîrţii, musca, o clipă aţipită pe loc, se porni din nou să se sbată între hîrtie şi geam.

— Omoară-o odată, spuse Luca, somnoros, trezit. De un ceas îmi joacă pe nervi.

Ieşi pe balcon, în vreme ce în spate îl auzea îmbrăcîndu-se, turnînd apă din cană, însoţind mişcările de un fel de fluerătură subţire, un bîzîit ce acoperea pe cel al muştei, poate moartă de oboseală între hîrtie şi geam.

In grădina de vară, pe care o recomandase portarul, era răcoare. Pergole înverzite şi mese sub umbra nucilor. Pe un pătrat de ciment cîteva perechi dansau asudate, scîrţîind nisipul între talpă şi piatră. De pe o estradă cu decoruri de teatru de moşi, un taraf cînta deformat şi melancolic... Violetta. La o masă lungă un grup de excursionişti întorşi dela Tismana petreceau sgomotos.

Dina şi Luca priveau masa plictisiţi, iar mai pe urmă amuzaţi de două fetiţe gemene ce alergau încoace şi încolo, răsărind cînd într'un colţ al grădinii, cînd pe scenă scoţînd capul după decoruri, ca un singur trup deplasat fulgerător într'un loc şi altul, obsedant, cu obrajii prinşi între două şiruri de păr împletit.

Cerură cîteva ziare şi chelnerul sosi cu un maldăr de foi, pe care le îngrămădi pe un scaun.

Dina alesese plictisită între ele şi începu să răsfoiască în vreme ce privea în grădină nehotărîtă încă, dacă să citească ori să nu facă nimic.

Simţi deodată cum tot trupul se strînge, se face ghem, să-l prinzi într'un pumn. Grădina toată se învîrti cu dînsa şi un tremur ca o creştere de rădăcini rele într'însa, o cuprinse. Se aplecă peste ziar, deschizînd ochii. Nu mai vedea literele şi locul asupra căruia se opriseră privirile ei mai înainte, acolo pe coloana a patra din pagina a treia îl văzu întunecat, ca o pată mare de cerneală. Nu se poate, nu se poate, răsunau într'însa vorbele. Intinse mîna tremurînd şi apucă paharul cu sifon. Bău o înghiţitură şi lichidul spumos şi rece îi înţepă cerul gurii şi limba şi dinţii, trezind-o. Se uită la Luca, aplecat peste ziar; ridică foile închipuind un paravan între dînşii. Să n'o vadă, să n'o întrebe nimic. N'ar putea spune acum nicio vorbă. Cuvintele ar eşi tremurate, ar durea-o limba, buzele, s'ar ciocni de dinţi ca de ceva dur şi ele ar suna ca sticla sfărîmată. Să se liniştească, să se

limpezească ceaţa de pe ochi, să poată vedea mai bine tot ceea ce era scris sub titlu.

Nu-i veneau lacrimi; nu era nevoie încă de ele. Sub cuvîntul acela simplu, îngrozitor de simplu, în şirul de litere ce urmau, va fi scris poate că nu era definitiv pierdut, că nu isbutise, că fusese salvat. Pînă atunci, nici lacrimi, nici un cuvînt care să-l facă pe Luca să întrebe ceva, să fie nevoită să răspundă. In grădină era cald, guristul cînta din gît, tremurat şi jalnic tot Violetta şi frecarea nisipului între ciment şi tălpi ca o strivire de nimic între pietre grele de moară, i se urca prin auz, în creer învelindu-l într'o membrană dureroasă.

Aplecă din nou capul peste ziar; literele i se limpeziră, înşiruindu-se viu, ca un mers de furnici, o pilitură de fier măruntă, atrasă de puterea privirii. Işi prinse tîmplele între degete, apăsîndu-le tare, în vreme ce mintea refuza să înţeleagă. Nu-i cu putinţă, nu-i cu putinţă.

La Paris căpitanul Andrei Predescu se sinucisese. Şi mai departe... mai departe...? Murise. Scria că era mort, nu mai încăpea nicio îndoială. Titlul nu era pus pentru a trezi curiozitatea. Textul nu sfîrşia cu asigurări că sinucigaşul era în afară de orice primejdie. Erau amănunte dimpotrivă asupra aducerii cadavrului în ţară şi atîtea... atîtea altele.

Simţi că fiinţa nu-i mai încăpea în trup. Avea nevoie de un înveliş mai încăpător, mai larg, care să n'o zugrume, să nu-i strivească inima, vinele, încheieturile.

Prin ceaţă, spre masa chefliilor văzu un nou şir de pahare cu bere prinse în degetele chelnerilor ca nişte buchete de flori ciudate cu caliciul galben şi corolă albă spumoasă. Cele două capete gemene strînse între cozile părului împletite ca un împătrit odgon, le văzu apărînd şi dispărînd înapoia unui domn spătos într'o sincronizare halucinant de perfectă.

— Mai luăm ceva, întrebă Luca?

Auzi lămurit întrebarea şi reuşi să răspundă calm, împietrit de calm.

— Nu, nimic.

— Vrei să plecăm?

— Nu, mai stăm.

O cuprinse pe urmă un rău, aşa ca un leşin, o dorinţă de a fi acasă, în hotel sau nu, în Bucureşti, acolo unde îl vor aduce, unde-i vor aduce trupul.

Nu putea schimba nimic. Vor trebui să împlinească programul, mîine vor porni spre Tismana şi de acolo mai departe, mereu prin munţi, fără ziare, fără o veste, fără a putea urmări desfăşurarea îngropării, fără să vadă o fotografie a lui (desigur ziarele vor publica multe), fără să cunoască amănunte, cît mai multe amănunte. Nu, va trebui să-l hotărască pe Luca să renunţe, să se întoarcă, va trebui. Răul ce i se strîngea ca o pungă cu venin undeva în trup, o împiedica să mai urce, să mai dorească să urce.

Gîndul se rupse apoi şi durerea se lumină de o sclipire de o clipă... Rămăsese Andrei să-i spună ceva, ei, Dinei, cînd „va fi crescut''... Da, cînd se va fi împlinit... I-o spusese de atîtea ori şi înainte de a pleca îl căutase ea însăşi. Il căutase... crescuse, crescuse mult şi Andrei îi datora ceva.

— Ce-ar fi să renunţăm la Tismana? Mă simt obosită, cred că am făcut prea multe sforţări. Să ne întoarcem acasă.

El o privi tăcut. Avea aceeaşi dorinţă, nu voia însă să ia asupră-şi răsturnarea programului. Din calcul, părea acum că se gîndeşte, că cumpăneşte şi pe urmă spuse:

— Bine, plecăm, dar cum?

Se opri o clipă gînditor.

— Dacă plecăm cu trenul, trebue să ne 'ntoarcem prin defileu pînă la Buneşti şi acum noaptea ştii cît de periculos e drumul.

— Intreabă dacă nu ne ia cu dînşii grupul dela masa de dincolo.

— Bună idee, spuse Luca şi se îndreptă spre ei.

Il văzu vorbind cu un domn şi domnul cu altul. Urmă o scurtă deliberare între cei dela masă ce-şi întorseseră capul spre dînsa, şi, în sfîrşit, Luca veni vesel.

— S'a făcut, peste un ceas se duc la Rîmnic, ne iau. Ocazie unică

Continuă apoi să vorbească arătîndu-i avantagiile plecării.

In autocar gălăgie. In faţa lor, pe bancă, trei bărbaţi cîntau veseli, o domnişoară cu piciorul urcat pe scară spuse că-i era frig şi nu ştia unde să se aşeze. Bărbaţii o invitară între ei să o încălzească şi fata se urcă deranjînd lumea dela loc şi se aşeză între un tînăr gras cu un dinte de aur în faţă şi un domn mai în vîrstă, a cărui nevastă, aşezată mai încolo, îi strigă „Să fii, cuminte, Gogule''. Tot autocarul se sgudui de rîs.

Suspendate pînă la plecare, undeva într'însa, gîndurile i se sbăteau ca să fie descurcate, toarse, filate unul cîte unul. Nu mai porneau. Lipsea o pereche; cînd perechea apăru, în sfîrşit, lipsea şofeurul. Cineva din faţă apasă pe claxon, iar strada îi amplifică sgomotul. Se chinuia. Nu putea începe nimic pînă nu porneau. Capete de gînduri i se întindeau în conştiinţă ca antenele. Nu putea apuca niciunul, mereu smulsă din preocupare de cei din jur, ce o sculau ca să poată trece la locurile lor. Sta împietrită. Să pornească maşina, să n'o mai întrebe Luca de stă bine, dacă nu vrea un şal la gît, dacă n'o trage cumva dela geam. Andrei trebuia să-i spună ceva... Ce? Domnul din faţă se interesă şi el galant dacă n'o supără fumul de ţigară. — Nu, nu. — „Cînd va fi crescut''... Cineva spuse să stingă lumina... Ce bine! Maşina porni, vîjîitul motorului se interpuse între vocile din jur şi ea. Se izolase.

După ceaiul dela Marie-Jeane la care nu fusese din pricina unei amigdalite, Tory îi vorbi despre tînărul locotenent Andrei Predescu, ce se ocupase numai de dînsa.

— Să vezi, Dina, ce ochi are! Nu ştiu ce culoare, e ca apa din pahar, ba nu ca miezul apei cînd o priveşti la baie, sărind de pe trambulină într'însa. Şi cum dansează! I-am spus că leşin dacă mai face piruete cu mine şi închipueşte-ţi că am leşinat. M'a condus pe terasă ca să-mi reviu, m'a sprijinit cu bratul şi am stat amîndoi mult afară, pînă a venit mama Marie-Jeannei să ne cheme înăuntru.

Pînă la ceaiul viitor dela Limpi, trecuresă două săptămîni. Tory povestise în răstimp amănuntul de nenumărate ori colegelor în clasă, şi Andrei Predescu devenise un nume familiar fetelor şi Dinei. Fata aştepta ceaiul cu nerăbdare şi poate, desigur, în subconştient i se ascunsese dorinţa de a-l cunoaşte. Ştia că nu se va ocupa de dînsa, de altfel nici n'ar fi vrut. Ea avea principiile ei pe care nu şi le schimba cu una cu două. Ii spusese Tory că Andrei Predescu săruta mîna într'un fel deosebit. Se înclină asupra ei, o apucă de vîrful degetelor, îşi apropie buzele uşor, de nici nu simţi. Şi totuşi arde. Se înfiora. N'o interesa sărutul; ea tot şi-ar fi şters pe furiş degetele în cutele rochiei. Un obicei, ori ceva voit, care intra tot în principiile ei. Şi-l imaginase însă într'un anumit fel şi voia să vadă dacă era aşa. Cu toate că trecuse în clasa a opta, ceaiul dela Marie-Jeanne ar fi fost întîiul ei ceai cu „domni". Il pierduse şi întîiul rămăsese cel dela Limpi. Nu mărturisea febra şi nici pregătirile de acasă. Nu se consultă cu maică-sa asupra rochiei care o va îmbrăca şi cu toate că Tory o iscodise îndeajuns, nu-i spusese ce rochie va pune. Afecta o nepăsare ce ascundea teamă şi nesiguranţă.

Făcu baie îndelung. Işi spălă părul şi îl uscă asupra maşinei din bucătărie. Il încreţi pe urmă cu fierul puţin, căci, proaspăt spălat, sta umflat şi blond. Se uită în oglindă şi mai făcu două cute de o parte şi alta a părului. Călcă rochia stil din organdi mauve cu trei şiruri de volane jos şi la mîneci. Işi scoase din dulap combinezonul făcut anul trecut la ora de lucru de mînă, alb cu broderie plină în culoare pe piept, cu fusta învelită în limbi de Valencienne: ciorapi coloraţi îi dase maică-sa din cei mai fini, pantofi de domnişoară avea pe cei dela Paşti.

Porni. Oraşul, Dumineca la ora cinci, după masă, era pustiu. Pe străzile străjuite de ziduri vechi de cetate, doar slujnice unguroaice cu fuste largi roşii si cozi bogate, lăsate pe spate, cu vîrfurile prins în panglici colorate.

Nu-şi încheiase pardesiul, ale cărei pulpane le depărta cu braţele ca să nu-şi cocoloşească fusta în formă de clopot, violet şi spumos. Străbătuse piaţa; o mulţime de porumbei coloraţi sburau din turla bisericei catolice deasupra ei. Tremura. Mai avea să treacă pe sub o boltă, pe urmă pe o stradă îngustă, să facă un colţ şi să sune. Nu va şti spune nicio vorbă aşa era ea. Avea atîtea de spus

şi spunea într'însa cu voce surdă atît de multe... Cînd însă trebuia sa audă şi alţii se roşea, se speria, ochii se deschideau mari. „Ciudată'', spuneau toţi. „Interesantă'', spuneau „domnii''.

Sosise devreme, încă niciun domn. Doar fetele, Tory, Limpi, Marie-Jeanne, Retty, Sisi şi altele. Işi desfăcuse haina cu grijă şi trecuse în salon, aşezindu-se pe canapeaua învelită în brocard sub o oglindă veneţiană inclinată. Fetele degajate şi vioaie se învîrteau de colo-colo, cuprinse de un fel de frenezie mică, în vreme ce ea încremenise acolo, cu un zîmbet speriat, totuşi conştientă că atît zîmbetul cît şi aşezarea ei în mijlocul canapelei, cu fusta umflată în jurul ei, cu un braţ uitat în poală şi altul alături pe canapea, era o poză frumoasă, copiată, e drept, dintr'un album cu reproduceri de picturi.

Era însă prea multă lumină şi din pricina încordării îi venea un fel de somn, iar picioarele strînse cruce şi aduse puţin într'o parte tremurau, în cît tocul subţire de lemn se izbea uşor de parchet.

Se auzise în sfirşit soneria şi venise un „domn''; pe urmă altul şi altul, un ofiţer şi încă unul. Treceau pe la dînsa, se înclinau asupra mînei, şi apoi se aşezau în fotolii, ori rămîneau în picioare. Ceva de cinematograf, ca o scenă, mare dintr'un film, cu primire la o ducesă, sau aşa ceva. Se credea şi ea nobilă, importantă şi îşi ridica mîna cu graţie şi o lăsa să cadă moale în poală. Nu înţelesese niciun nume şi nici ce se vorbea în jur. I se adresase cineva? Poate. Nu răspunsese ori poate spusese ceva fără să ştie, fără să se audă.

Dincolo, peste măsuţa din faţă, în fotoliu se aşezase un ofiţer cu ochii aşa cum spusese Tory. Era Andrei Predescu desigur mai cu seamă că Tory vioaie şi veselă trecuse lîngă dînsul, frămîntîndu-se vorbind, făcînd haz. Dina nu văzuse nasturii lustruiţi, nici brandeburgurile frumos răsucite de pe piept, şi rozeta din faţă de pe cisme. Nu văzuse decît ovalul feţei. Tip de slav. Părul blond, fire subţiri; puţin creţ, dat peste cap. Tîmple largi, fruntea înaltă, delicată, nasul drept, cu nările fine şi fremătînde, buzele aduse într'un fel ciudat deasupra dinţilor, cea superioară părînd mai în afara fără a fi, cu un zîmbet fermecător de fată tînără, timidă.

— Domnişoara pare desprinsă dintr'un tablou, spuse tare Andrei, uitîndu-se la dînsa.

Despre ea vorbea... desprea ea? Toţi se întorseseră înadevăr, spre dînsa aprobînd. Tory rîse, scurt, forţat.

— E prietena mea cea mai bună, spuse şi veni lîngă Dina, aşezîndu-se alături.

Vocea nu-i era dulce, nu era aspră, sau mai curînd aspră. Un timbru între aceste două tonuri, deosebită de alte voci, vorbind parcă din vîrful buzelor, niciodată rîzînd tare, zîmbind des cu genele trase, cu buzele trase, gura părînd atunci tot un ochi mai mare, cu ploapele buzelor palide. De sus dela păr pînă la dunga

gulerului tunicii, aceeași culoare, aurie, căci și ochii albaștri păreau uneori blonzi, aurii.

In sufragerie se aranjaseră două mese. Una mică într'un colț cu Tory și Andrei, Limpi și Sisi cu doi „domni", și una mai mare cu ceilalți invitați, la care fusese așezată Dina între un inginer și Tavi, fratele Limpiei. Fata nu se atinsese de nimic, ceașca tremura în mînă, furculița de asemenea, prăjiturile aveau un gust sălciu. Un frig o îmbrăca pe dinafară. Tavi se ocupa de vecina din dreapta și inginerul de alături mînca cu poftă.

Intorcînd capul, peste masă, îl zări pe Andrei privind-o, da parcă o privea pe ea... nu se putea, refuza Dina, aplecînd ochii. Tory făcea tapaj mare, masa din mijloc era tristă, pe cînd la cea mică se petrecea de minune.

Se ridicaseră, însfîrșit, Dina trecu în salon de unde se scoaseră fotoliile și covorul pentru dans. Sta sub candelabru cu toată lumina revărsată asupra ei. Era poate și aceasta o atitudine studiată, căutată. Nu știa Rochia transparentă, părea o spumă în jurul furoului alb și șirurile de danteluță păreau țesături fine de paianjen. Broderia plină de pe piept părea că se mișcă, pornind pe piele ca niște bondari grași violeți în furnicături fine. Andrei o privea atent și fata îi simția privirea pe dînsa ca un mers, ca un umblet palpabil de lumină. Făcuse o'piruetă (se știa cu piciorul frumos adus) și se apropiase de măsuța cu patefon. Tory venise și ea sgomotoasă și ocupată, pusese o placă și făcîndu-i o reverență comică în față, îl invitase la dans.

Dina nu se credea nici frumoasă nici urîtă. Sau poate foarte interesantă, dar nu o recunoaștea față de nimeni. Tory îi spusese de nenumărate ori că nu era frumoasă, că are un defect la ochi, care par neterminați, o cută sub ei, și sunt mici: — Ce ai tu deosebit — și, însfîrșit, nu știu nici dacă este o calitate, e înălțimea ar fi singurul lucru de care ași putea să te invidiez. N'o fac pentrucă, pînă la urmă, tot mă plac așa cum sunt. Fata era în adevăr îndesată, — cu pulpe rotunde și grase ce se sbăteau în mers sub ciorapii prea subțiri. Vocea groasă, băețească ce răsbătea dela un capăt la altul al clasei, o socotea semnul care o deosebea pe ea de celelalte.

Dina își recunoștea o singură calitate, cea a dansului, de care era conștientă și pe care o folosea cu îndemînare. Așteptase să o invite Andrei și cînd se apropiase, trecu în brațele lui firesc. Dansase odată și încă odată. Pașii se potriveau de minune și înălțimea. Pe urmă descoperiră o melodie ce le plăcuse la amîndoi „Tendresse" și Andrei o pusese la patefon de nouă ori în șir și fusese un tango nesfîrșit. Dina nu dansa, plutea. Pînă atunci, partenerii de dans fuseseră colegele din clasă, ori frații acasă. Un „domn" adevărat cu guler tare și cravată și mai cu seamă un ofițer, cu epoleții de aur și cisme întregi de lac, niciodată. Apropierea de Andrei, de stofa hainelor pe care i se odihnea mîna, parfumul subțire de tutun fin, de față bărbătească, de păr bărbătesc, era

altfel decît mirosul buclelor colegelor, ori mirosul umed puțin asudat de copil al fraților. Ii privise urechea, în care mijea un puf fin blond, ceafa cu ultimele fire de păr coborîte pe gît... atît de aproape de un „domn"... și lîngă urechea ei dreaptă — auzise ceva, șoptit, despre stele, despre stepă, despre lună. Cuvintele veniseră într'însa, în neliniștea calmă ca o turburare de ape. Nu înțelesese bine ce era. Din străfunduri se ridicase un înțeles că nu trebuia să asculte nimic despre stele, despre lună, că nu era timpul să audă, să înțeleagă. O frică, care totuși nu era frică o cuprinsese și i se desfăcuse deodată din brațe, lăsîndu-l singur în mijlocul parchetului, între perechile ce dansau. El rămăsese buimac o clipă. Avuse un gest, din umeri a nedumerire. Un zîmbet scurt, ca o sclipire pste buze. Traversase salonul liniștit, grav, trecuse în birou, cufundîndu-se în fotoliu și își aprinsese o țigară.

Ea se refugiase în sufragerie în balansoarul de lîngă sobă; abat-jourul larg al lămpii lăsa colțurile odăei în obscuritate. Părea că băuse un vin, toată ființa i se umpluse de un fel de frică de prea bun, prea adînc de minunat ce simțea și ce n'avea voe să simtă. Se legăna în scaun cu rochia umflată împrejur și-i părea că nu e intr'o odae, ci undeva într'un hamac, într'o grădină, într'un cadru asemănător unui fragment de film romantic văzut săptămîna trecută la cinematograf. Dincolo, muzică, voci suprapuse și pe deasupra tuturor vocea stridentă și groasă a Toriei rîzînd sgomotos. Pe urmă o zărise în mijlocul salonului, singură, strînsă în rochia albastră adînc decoltată, frămîntînd picioarele din plin modelate, într'un charleston rapid și nervos. O cuprinsese un fel de stînjenire ciudată, ca o conștiință a unei întîmplări nedemne, pe care o privea totuși cu mare curiozitate. Un ropot de aplauze isbucniseră și fata își culegea succesul cu ochii, cu bretonul negru și răvășit, cu toată ființa rotundă, plină și împlinită. Obosită, se rezemase de pervasul ușii dinspre sufragerie și, întorcînd capul spre dînsa, schițase un semn mic: — Ah, aici erai? — pe urmă făcuse un alt semn peste salon spre birou.

Andrei se apropiase fără să o vadă; ea rămăsese în obscuritatea din spatele lui. Patefonul pornise din nou, perechile se îndreptaseră pe parchet. Incepu un joc cochet al Toriei, demonstrativ pentru Dina. Fata n'auzea decît fragmente de vorbe răsbătute în starea ei dulce; pricepea însă prea bine manevra prietenei. Tory avea un tremur. Rochia cu tăieturi prea decoltată îi alunecase de pe umăr, și nu păruse a băga de seamă. In vreme ce vorbea cu Andrei se uita mereu la Dina, urmărind într'însa peste umărul întors al bărbatului provocarea și toată gama plasei cu care-l 'ncercuia

— Am auzit că sărutul în palmă se deosebește de cel de pe podul ei, nu-i așa?

Dina îi văzuse mîna dolofană cu pielea brună întinzîndu-se provocător spre gura lui Andrei ca într'un gest răsucit de balet

hindus. Un nou flux de silă o cuprinsese. Inchisese ochii şi hohotul gîlgîit de plăcere al Toryei îi sgîriase timpanul.

Rămăsese aşa mult timp, ascultînd muzica cum încetează, pe urmă o nouă placă. Un vacarm dincolo.

Alături de dînsa îl zărise deodată pe Andrei, ţinînd în mînă o farfurioară cu o portocală. Nu spusese nimic. Trăsese calm un scăunel lîngă balansoar şi începuse să desfacă feliile aromate una cîte una ca o desfrunzire de margarete. Luase o felie, o curăţase de vine şi o dăruise fetei cu vîrfurile degetelor. Dina apucase portocala, o mîncase încet, mai primise încă una şi din nou se simţise o prinţesă, ori cine ştie ce fată din filmele sau romanele ei, puţin bolnavă, puţin suferindă, în grija unui tămăduitor bun. Cînd se despărţiseră Andrei îi zisese:

— Aşi avea multe de spus, eşti încă prea copilă, trebue să creşti, ca să mă poţi înţelege. Dina îl asculta atentă, serioară.

— Iţi rămîn dator. In mine ai vorbe pe care va trebui să ţi-le spun cînd va veni timpul. Sunt ale dumitale, trebue să mi le ceri. Mă înţelegi??

Cam atît fusese... şi încă puţin.

In pavilionul dela patinaj Dina îşi trăgea ghetele cu patine. Andrei trecu pe lîngă dînsa într'un pull-over alb lînos, cu căciulă rusească. Inima i se oprise o clipă, pe urmă pornise normal ca şi cînd nimic nu s'ar fi întîmplat. N'o va recunoaşte. O elevă neînsemnată. O uitase. Fetei îi fusese ruşine, ar fi vrut să plece acasă, ridicase pe urmă din umeri cu nepăsare exterioară. Patina pe margini, n'avea siguranţă în picioare cînd simţise talia prinsă pe la spate. Andrei Predescu. 2 ciasuri de patinaj... La despărţire... Să citeşti pe Kunt Hamsun.

In noaptea aceia citise *Victoria* şi *Pan*.

Alt ceaiu, pe acelaş balansoar, Dina îşi uitase o clipă, poate mai multe, mîna în palma lui. Pretext de chiromancie. Nu sosise vremea? Nu poţi să-mi vorbeşti?

Andrei rîse, zîmbise cu pleoapele strînse, cu buzele strînse şi clătinase din cap. Incă nu. Să mai treacă.

O întîlnire întîmplătoare pe sub arini. Nu-i rămăsese nimic din ea decît amintirea panicei, să n'o vadă profesoarele, fraţii, colegele, să vorbească, să comenteze. Andrei făcuse haz de turburarea ei, de argumentele cu care căutase să se despartă.

Pauză între ora de latină şi romînă. Sanda strigase de la geam: Dina, Tory veniţi, trece cavalerul! Dina era în pervaz, aplecase capul. Andrei călare îşi ridicase privirea, salutase, pe urmă dăduse un ordin scurt. Soldaţii defilară prin faţa şcoalei, prin faţa ferestrelor deschise. In faţa ei, pentru ea....

Zece Mai. Liceul strîns pe trotuar alineat. Lateral peste drum tribuna cu oficialităţi. Trecuse cavaleria. Andrei salutase cu sabia aplecată. Intorsese pe urmă capul spre stînga dealungul lanţului de fete ce fierbeau ca furnicile. Ea era în marginea trotuarului, cu inima strînsă. O vedea, da o vedea, Andrei ridicase din nou sabia, escadronul defilase prin faţa ei.

Sanda, fiica colonelului, aruncase odată o vorbă. Andrei plecase de o lună la Saumur. Pentru cît timp? Un. an, doi... Dina căutase pe hartă oraşelul. Il găsise şi-l încercuise cu roşu. Harta o îndoise în patru şi o dosise între învelitoarea caetului de franceză. Un secret. Intîiul secret.

In vremea logodnei cu Luca, pe o ploaie torenţială care-i surprinsese pe stradă, îl văzuse din nou. Mergea la braţ cu Luca strînşi sub aceiaşi umbrelă, puţin caraghioşi, cu pasul încă nepotrivit. Sub strasina mai lată a unei case. Andrei aştepta să se risipească norii. Dina îl văzuse puţin înainte de a fi trecut de el, cu privirea scăpată de sub rotundul umbrelei, uimită. Andrei se uitase la dînsa, altfel, fără zîmbet cu privirea opacă, înstrăinată voit şi Dinei i se păruse că vede o mustrare, o întrebare, o nedumerire. Am crescut pare deajuns ca să-mi poată spune.... şi ce să-mi spună? In vreme ce Luca se odihnea, Dina pretextase o vizită grabnică la Tory.

Străbătuse străzile, trecuse pe la casa cu streaşina lată, brusc cuprinsă de curaj, de iniţiativă. Nu-l întîlnise.

Nu-l mai văzuse decît după trei ani la Bucureşti. (Colegele o informau în treacăt de ceeace mai ştiau şi ele, vag, despre dînsul, un premiu luat la concursul hipic la Nissa, ori Varşovia, avansarea la gradul de căpitan). Il întîlnea cu mari întreruperi, uneori fără ca el să o zărească, întotdeauna nimerindu-se a fi pe partea cealaltă de trotuar, cu mersul puţin înclinat, cu privirea peste oameni. Pînă să apuce să traverseze strada, el trecea sau ea se lăsa cuprinsă de o temere şi renunţa.

Ieşind într'o zi dela poştă unde dase o recomandată, chiar pe scară, se trezise în faţă cu Andrei. Tot sîngele ei fugise din obraji şi mîinile le simţise reci. O clipă avuse un fel de eclipsă totală a gîndului, un întuneric în jur, o întrerupere de viaţă. O clipă. Işi revenise. întinsese mîna, degajat, stăpînă pe sine, vorbise liniştită cu multă încredere, cu stăpînire. Trebuia să fie astfel ca Andrei să bage de seamă cît de mult timp trecuse deatunci, cît crescuse, cît evoluase, venise timpul să-i spună ceeace îi datora. Nu-i va cere, nu mai era un copil, îi băgase singur de seamă împlinirea. In vreme ce mergeau pe cale, unul lîngă altul, ca luptînd ascuns şi mereu cu panica veche ce voia s'o cuprindă şi tot odată să o trădeze, Andrei se oprise deodată în loc, o privise printre gene cu globul ochilor strivit între pleoape ca o privire dincolo de dînsa, peste creştetul ei, la o altă „ea" rămasă acolo, undeva, într'un balansoar, cu o fluturare vie

și de o clipă strînsă deasupra buzei superioare și spusese: Nu te-ai schimbat deloc. Anii au trecut și parcă sunt în clipa cînd m'ai părăsit din dans, în mijlocul parchetului. Dina pornise să spună ceva, să-i amintească de înțelegere. Se răsgîndise. De vreme ce-i spusese că nu se schimbase, va trebui să mai aștepte. Il zărise într'o seară, într'un restaurant, la o masă cu un grup de domni și doamne. Dina trecuse și Andrei salutase adînc, surprins de apariția bruscă a acestei doamne elegante. — Poate acum ar fi momentul. — „Dacă n'am fi decît noi doi aci, mi-ar spune. Simt că mi-ar spune".

Auzia din ce în ce mai mult vorbindu-se de dînsul, de misiunile în streinătate, de încrederea de care se bucura. Dina culegea fiecare vorbă, ca fiind a ei, pentru dînsa. Andrei făcea parte din tot timpul acela ce trecuse, din segmentul de viață fără griji, din vremea cînd se credea eroină de film. Gîndul la el se statornicise într'însa ca o nădejde și viața părea un mers, o desfășurare spre dînsul, oprit, undeva în drum, așteptând-o. Conflicte mari, ori mai mici, le rezolva mintal în probabilitatea prezenței lui lîngă dînsa, odată. Cînd va veni Andrei. Cînd îmi va spune Andrei. Andrei era o scadență ce trebuia să se consume cîndva, căreia însă nu-i sosise vremea. Pînă atunci, Dina căuta să crească, să se împlinească, să evolueze ca femee, să se adîncească ca ființă. Iși aștepta ca o fată bătrînă logodnicul, care trebuia să sosească odată, de vreme ce făgăduise. Credincioasă. Andrei creștea în vreme ca o plantă vie, rădăcini vii, în trup viu și imagina lui nu se deslipia de dînsa, ca un talisman prins la piept de mult, a cărui greutate n'o mai simția.

Ce avea să-i spună, pentru ce se pregătea de atîția ani? Ce închideau cutiile vorbelor și ce se va întîmpla după ce încuietorile vor fi sărit? Oare nu vor fi ruginit de așteptare? Nu vor suna vechi și bătrîne?

Zile, ani, nu se gîndea la el, și totuși toată viața i se desfășura în cuprinsul gîndului ce-l avea legat de dînsul, inconștient. Nu-l uita niciodată, deși niciodată nu se gîndea la dînsul plin. Făcea parte din lumea ei. Intrase în viața alcătuită de Luca, cu el zestre, și făgăduiala dintre dînșii, o dosise undeva, ca pe o fotografie scumpă, la care nu te mai gîndești, adeseaori o uiți, deși există în tine și în locul unde ai ascuns-o.

Uneori însă, un moment mai viu se desprindea într'însa și imaginea lui îi intra în conștiința întreagă. I se părea atunci că nu-i mai erau necesare cuvintele, pe care acum le pricepea înainte de a le fi rostit și tot ghemul de vorbe încă nedesfășurat dintr'însul de atunci, strîns peste ani pentru ea, se desfășura ușor, înțeles. Astea erau oare cuvintele, pe care el le-ar fi spus? Nu erau poate cuvintele, pe care ea le doria să le audă? Se înspăimînta. Imaginea se desfăcea și Dina redevenea soția lui Luca, puțin cochetă, puțin frivolă, stăpînă pe sine, pojghiță întărită peste neliniștea interioară, totuși crescută, cu timpul împlinit.

Deschise ochii. Farurile puternice așterneau drum de argint autocarului. Copacii negri fugeau pe lîngă geam și stele mici aurii, rare, țîșneau din cer. In spatele ei cineva sforăia, și mai încolo o voce de femeie îngîna o romanță. Era liniște în mașină, doar din cînd în cînd o exclamație mai tare la vreun hop.

Gîndul începea din nou s'o muncească. De ce se împușcase? Ar fi trebuit să mai aștepte măcar un ceas, actele nu erau poate de o importanță atît de mare. Avusese timp să se convingă, să judece, să cîntărească de face bine? Avusese oare vreme atunci, cînd își scosese revolverul din buzunar și îl apropiase de tîmplă, să se gîndească la ea. De ce la ea? Ii rămăsese doar dator cu o explicație. O mie de vorbe care erau ale ei și pe care Andrei le luase cu dînsul, fără să fi avut dreptul acesta. Ea nu-l deslegase de făgăduială. Cum putuse uita că n'avea drept să moară pînă nu o va desprinde pe ea de dînsul legată ani, de șirul unor vorbe nerostite.

Dar poate..., poate... Ce însemna Dina pentru Andrei Predescu. Știa ce însemna el pentru ea, dar ea pentru el? Nimic. Nu, nu se putea... Fusese oare numai fantesia ei care-l înfășurase și-l legase de dînsa atîta vreme?... Nu era cu putință. Fusese oare numai un copil cu care Andrei se amuzase într'o seară rostind o frază, pe care, dintr'un capriciu poate, o repeta ori de cîte ori o întîlnea?

Dina simți că se cufundă. Poate în dosul acestei făgădueli de a-i spune ceva cînd va veni vremea, nu era nimic. Nimic? In atîția ani se va fi legat de alte femei și în clipa din urmă se va fi gîndit la ele... Doamne! La Dina? Poate și la ea... Trebue... trebue... Sau poate... Și gîndul îi sfredelea creștetul, sinuciderea ascundea altceva decît relatau ziarele, poate o femee... o femee...

Desfăcu șalul de la gît. Ii era cald. Luca dormea cu capul sprijinit de umărul ei. Ridică privirea și se uită la cer. In clipa asta Andrei o vedea poate pe drumul acesta de noapte în mașina încărcată de oameni, după chef. Numai acum se înțelegea poate cu puterea ce o dă moartea, tot gîndul ei legat cu un capăt de acea seară și sfîrșit acum. Ii părea viu, mai apropiat ca înainte. Nu mai sta între ei, viața care să-i facă să nu se priceapă. Plecase, și o lipsise de pivotul speranței, în jurul căreia își înfășurase viața ca iedera de pom. Trecuse în marea înțelepciune, o vedea pe Dina, o înțelegea, îi vorbea. Ea însăși îi șoptea. Numai să nu-ți pară rău. Gîndul că o clipă după ce glontele pornise, încă înainte de a-i fi atins pielea, Andrei ar mai fi putut să judece, să capete deodată o supraînțelepciune, în care să fi simțit că sinuciderea lui era zadarnică, o înebunea. Trăise poate o fracțiune de secundă, în care își dase seama că totul era pierdut, că nu mai putea întoarce glontele pornit pe țeavă. Va fi avut acest moment lucid? Intr'o părticică din această clipă lucidă se va fi strecurat poate și ea, și își va fi amintit făgăduiala, va fi simțit într'însul tot vălul de vorbe speriat într'un colț din ființa lui, ridicîndu-se. Regretul va fi cuprins omul ca o coaje, îl va fi strivit

dureros, mai dureros decât trecerea glontelui prin tâmplă. Așa va fi fost?

Cum s'a întîmplat? Cum? Nu va știi niciodată. Trupul lui, prăbușit pe scânduri, într'o odae streină, dintr'o țară streină, cum va fi căzut? Pe spate, ori în față? In cădere se va fi izbit poate de colțul biroului, de scaun. Il va fi durut. Murise în picioare, ori după ce se prăbușise? O transpirație rece o învelea, ar fi vrut să plîngă dar nu putea. Se găsea poate acolo un covor gros, moale, ce nu-l lăsase să simtă durerea. Poate,... poate!... Și vorbele lui pentru dînsa unde rămăseseră? Unde se cuibăriseră, de frica morții?

Pe la două noaptea ajunseră la Rîmnic. Dina cu tot trupul bolnav și mintea încîlcită. In hallul hotelului, pe o măsuță, un teanc de ziare proaspete. Pe pagina întîia, îmbrăcată în chenar negru, numele lui Andrei cu litere mari, funebre. Ultima speranță se risipi. Le strînse pe toate și urcă. Se desbrăcă repede, se vîrî sub pătură și aprinse lumina de pe măsuță. Desfășură ziarele, citind cu lăcomie amănunte, multe amănunte. Pătrunse prin toată viața lui, desfrunzită aci pe paginile ziarului, despre care nu știa nimic, viața lui dinainte de a-l fi întîlnit și de după aceia. (Copilăria, școala, cariera)? Cît de multe se putea ști despre omul acesta, cît de puține știa. Se aflaseră de nenumărate ori sub acelaşi cer străin, la Montreux fusese chiar în vremea cînd era și ea acolo, în aceiași lună, cum de nu se întîlniseră, și la Paris la fel, poate pe acelaşi peron cu cîțiva metri mai încolo cobora și el din tren. Dar ce importanță avea. Nu simțea acum decît o durere adîncă, pe care ar fi voit să o risipească cumva, sau nu, să fixeze undeva în ființa ei, să nu mai circule într'însa ca o minge de foc. Să se adîncească definitiv undeva în ea.

Ziarele vorbeau de o chestie de onoare... Desigur, dacă era în joc onoarea, Andrei nu putea face altfel... Sau poate o femee? Tot onoare... Citi ca o ușurare că Andrei nu făcuse gestul așa deodată. Avusese vreme să cumpănească, să judece. Odată hotărîrea luată rămăsese neclintit, avusese vreme să-și scrie testamentul. Lucid, fusese întreg și lucid. Bărbat. Dacă glontele i-a ars tîmpla, însemna că așa trebuia să se întîmple, că nu se putea altfel. Momentul acela de cumpănă nu-l trăise, acum nu regreta. Plecase împăcat. Dar celelalte momente, de confruntare cu viața trăită, cu ea, le avusese? Se gîndise la dînsa? Nu rămînea doar o amăgire proprie din tot ce țesuse ani, singură, crezînd că țese împreună. Nu se putea, nu se putea...

Luca se învîrti. In pat alături. Ziarele îi foșneau lîngă ureche și-l împiedicau să doarmă.

— Stinge odată, Dina.

— Indată...

Stinse, potrivi pătura în jurul șoldurilor. Gîndul îl simții încătușat, niciodată scăpat de îndoială. Il dori pe Andrei aproape de ea,

ca niciodată de conștientă de dorința de a voi să-l simtă. Poate era pe pervasul ferestrei, poate pe scaun, lîngă pat, ori chiar lîngă obrazul ei. Poate coborîse anume să-i spună ce avea de spus. Ce? Ce avea de spus? Tot ce știuse că va auzi odată, se desfăcea în nisip, în cuvinte deslînate; se simțea plină, împlinită demult și așteptase doar ocazia să-l întîlnească și să-l întreb direct. — „Spune-mi''. Forțase ocazia. Chemase la telefon înainte de a pleca, de nenumărate ori. In atîția ani, niciodată nu se gîndise că i-ar fi atît de ușor să-i vorbească. Să caute în carte numărul și să-l cheme. Și deodată, înainte cu două săptămîni, avusese conștiința dorinții ei întregi. Și-l căută, dar nu răspunsese nimeni.

Ii venise în gînd că poate chema la birou. Un fel de febră o cuprinsese. De aci i se spusese că era plecat la minister; să cheme peste o jumătate de ceas, și cînd chemase din nou i se spusese că tocmai trecuse în alt birou; să revie; după o nouă chemare găsise linia ocupată. Era mereu acolo, foarte aproape și totuși patru zile chemase necontenit și nu izbutise să-i vorbească. Un fel de disperare o cuprinsese, o necesitate imperioasă de a-i vorbi, ceva ce nu-i da răgaz. Acum parcă pricepea presentimentul, acea avertizare ciudată, fără legi, pornită din efluvii necomandate, țîșnite dintr'o ființă spre celelalte ca un semnal de S. O. S. îndreptat lumii. Cine avea antenele strunite îl pricepea. Ea avusese ani de zile antenele strunite și S. O. S-ul se înfipsese într'însa și o făcuse să-l caute. Peste voința lui și a ei, făgăduiala făcută se cerea mărturisită. Vorbele trebuiau să părăsească trupul, nu să moară cu el, asemenea vietăților ce părăsese nava cînd simt că se scufundă. O amețeală o cuprinse, gînduri se legau, se rupeau svîrlind-o în cumpene. Așeză obrazul pe pernă ca și cînd l-ar fi alăturat altuia. Andrei te-ai gîndit vreodată la mine? Șopti într'o ureche invizibilă așezată undeva în odae. Ce aveai să-mi spui. Ai avut să-mi spui ceva? Și brusc avu o viziune halucinantă. Un zid înalt, deoparte ea, dealta Andrei. Prin semne sonore înțeleși să se urce amîndoi pe zid pentru a se întîlni în vîrf. Ani merse Dina, gîndindu-se că de partea cealaltă Andrei făcea acelaș lucru. Sosită sus ea se vedea singură cu Andrei dispărut, abandonînd urcarea, pornit pe alt drum, ori trîntit de la jumătate la pămînt. In ambele cazuri înșelată. O durere sfîșietoare mai adîncă decît moartea lui, o cuprinse. O jignire intimă, totală, cu un amestec de îndoială și de certitudine, elemente ce căutau să se învingă, să se contopească, ori să domine. O ceață peste ochii Dinei, o scufundare în besna somnului, o învăluire în păturile îndoielii, haină ce o va însoți mereu, întrebare fără răspuns, căutare părăsită, nedumerită, peste sări din vîrful zidului urcat inutil.

IOANA POSTELNICU

PASTEL

Umbria verde
iese din noapte.
Zarea
e linie pură.

Pe rînd colinele
își leapădă vălurile.
Ciocîrlia
se 'nalță 'n senin.

Cu fruntea plecată
cu palmele deschise spre Cer,
Sfîntul Francisc
își murmură ruga.

ÎNGENUNCHERE

Doamne —
ce mititică e Lumea.
Dorul meu
o cuprinde întreagă.

Mare e taina
mare misterul.
Mintea
stă înmărmurită.

Cum poți fi
deodată
Tu, Doamne, din ceruri
și tot și nimica?

C Î N T A R E

Primăvară —
flori, lumină, rouă
eternă dimineață.

Pîrîul care spune
pădurea care cîntă
și zarea de cristal.

Minciună-i trîndăvia
minciună îndoiala
minciună bătrînețea.

S E N I N

Stăpîne, ce-ai pus în cîmpie,
în cerul albastru și'n codri
Belșugul — Lumina — Misterul
le-ai pus și'n ochi de copii.

Din plin ai dat țării mele
cîmpii și holde bogate
cerul adînc
și scumpa codrului taină.

Dar toate ar fi fost ca pustii
și triste albele sate
fără seninul duios
ce-ai pus în ochi de copii.

TE DEUM...

Te laud, Doamne
că mi-ai sădit în suflet bucuria.
Te laud c'ai făcut
apele și munții.

Te laud
pentru marea de smarald
și pentru codrii
cari freamătă.

Dar mai presus de toate
Te laud, Doamne și Te cînt
pentru ochii de jăratec
și pentru rîsul dragii mele.

EUGEN CRĂCIUN

CÎȚIVA DESINATORI DIN MUNTENIA, ÎNAINTE DE AMAN[1])

Un tablou este destul de bine pictat, obicinuia să zică Ingres elevilor săi, dacă este bine desinat. Pentru șeful autoritar și doctrinar al școalei clasice, ca pentru mulți alți pictori de altminteri, desenul constituia partea esențială a unei opere, cea vie și adevărată. Coloritul nu era decît un element auxiliar și supraadăogat, un mijloc factice, aproape „fizic", de a lua ochii și de a captiva atenția unui amator distrat, în fond o șarlatanie, o dulce și plăcută șarlatanie, în orice caz ceva mai puțin onest, mai puțin sincer decît linia evocatoare de forme și de atitudini, deci creatoare de viață. Pentru întreagă această categorie de artiști culoarea este elementul feminin, înșelător deși atractiv, ceia ce se insinuiază în noi prin canalul inferior al simțurilor, în timp ce desenul formează partea virilă, forța care vorbește spiritului și care, lipsind, n'ar putea cu nimic fi înlocuită.

Cei care gîndesc astfel au mai ales în vedere notările în alb și negru, ori care ar fi materialul de care s'a servit artistul: creion, peniță, laviu, cărbune, conté, tuș ori „bistre", și nu pe cele întărite ori accentuate cu pete de acuarelă, căci nici măcar acestea n'ar găsi grație în fața lor. Cu cît apare mai simplu, mai despuiat, mai abstract, cu atît un desen se apropie mai mult de ceia ce constitue natura sa intimă, care nu suferă nici un element de prisos, nimic din ce ar pune o barieră, cît de slabă, între noi și idea pe care pictorul dorește s'o evoce în noi. Un lucru complet și frumos în sine, și, mai ales, făcut că cuprindă și să rezumeze concepțiile purificate ale unui artist, la ce bun să-l încarci cu podoabe inutile? spun ei. Un adaos de culoare, departe de a întări o impresie, n'ar face decît s'o slăbească sau să o conducă pe drumuri rătăcite.

Acest punct de vedere a dominat multă vreme în artă. El a fost îmbrățișat mai ales de cei care se proclamau pe ei înșiși clasici și avea în urma lui o lungă și splendidă tradiție. Nu cugetau la fel, nu numai cei mai faimoși dintre pictorii și sculptorii europeni, dela Re-

[1]) Fragment din lucrarea: Grafica Romînească în sec. al XIX-lea, ce va apare în editura Fundațiilor Regale.

naștere pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, dar și cei extrem orientali? Ba încă, mergînd mai departe decît confrații lor apuseni, aceștia acordau liniei virtutea de a ne mișca, nu numai cînd ea era destinată să sugereze privitorului o imagină, dar și cînd așa zicînd, ea nu sugera nimic, cînd n'avea în puterea ei decît farmecul șerpuirei, ductul ei, raportul dintre porțiunile pline și cele subțiri, sau încă atunci cînd deștepta în noi o idee de echilibru și de armonie, umplînd cu întorsăturile ei ritmice, în chipul cel mai nimerit, un anume spațiu, adică, în fond, cînd n'avea decît o funcție decorativă, de „arabesc". Acest caz se întîmpla totdeauna cînd se transcriau în litere frumos dispuse și cu formele lor modificate ornamental, „caligrafic", un poem, o descripție, un precept de înțelepciune. Așa s'a făcut că, pentru Chinezi și Japonezi, caligrafia a devenit arta supremă.

Noi, cei de azi, ne-am schimbat părerea. Intre noi și clasici s'au interpus, cu tot efectul ce au fost în stare să producă asupra simțurilor și chiar asupra spiritului, deci a ideilor noastre, acuarelele romantice, cu transparențele lor de smalțuri și de nestemate, cu armoniile lor viguroase și sonore, cu acea formă de exaltare patetică, proprie lui Delacroix, chiar unor Englezi contimporani acestuia, unui Turner, unui Girtin, unui Constable, și celor care călătoriseră prin Orient; apoi realiștii și tendințele lor totalitare de a exprima viața; în sfîrșit, impresioniștii cu urmașii lor, direcți sau indirecți, și chiar dușmanii lor, cei pe care arta populară, sub diversele ei aspecte, și producția regiunilor întunecate ale Africei și ale Americilor îi condusese pe drumurile unei noui estetici. Mulți au sacrificat bucuros desenul, cel puțin așa cum era el înțeles în trecut, pentru o „senzație" optică inedită, pentru un acord de tonuri îndrăzneț și ne mai întîlnit. Iată de ce une ori azi ne e greu nu numai să admitem, dar chiar să ne dăm seama, în mod precis și obiectiv, de ideile despre desen ale artiștilor care au precedat vremea noastră și care, păstrînd proporțiile, sînt și ideile pictorilor dela noi, în prima jumătat a secolului trecut.

S'ar cuveni poate, mai înainte de a examina operile ce ne-au rămas dela compatrioții noștri mai vechi, să ne punem întrebarea: ce însemna oare desenul pentru cine dorea să devie pictor, în Apus și — mai puțin conscient, de sigur — la noi; sub ce forme se prezenta el; la ce era considerat că poate servi, din punct de vedere profesional? Cu alte cuvinte: care era rolul lui?

Cu excepția Renașterei, rare ori s'a desenat mai mult și mai strălucit ca în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Toate felurile imaginabile de a se exprima, cu creionul sau cu pana, au fost practicate, cu o îndemînare, cu o înțelegere pentru toate misterele ascunse în imaginile în negru și alb, cu o libertate uimitoare. Intîlnim schițe fugare, în care un pictor se caută, prin care el pune ordine în ideile sale, cele care preced compozițiile importante. In ele, ca într'o plasă în care un animal se zbate, ne mai păstrînd din toată înfățișarea lui

decît raportul volumelor ce palpită, vedem trecînd pe dinaintea noastră figurile asupra cărora, un Delacroix de pildă, pune, în căldura inspirației, marca personalității sale. Intîlnim apoi, sub forma unor note mnemotehnice, două sau trei însemnări repezi, din fuga trăsurei sau, ceva mai tîrziu, a trenului, amestecate cu indicații scrise, pentru a fixa un aspect din natură, o siluetă de oraș, un grup pitoresc, o ruină. De multe ori o pată de acuarelă, bine așezată, va înviora totul. Ca într'o arhivă, aceste note vor fi consultate la timpul potrivit. Sau încă studiile de detalii, pentru un portret în uleiu sau în artă nouă a litografiei, sau numai pentru o parte a unui portret: gura, o mînă, forma nasului, a ochiului, găteala din cap; pentru o compoziție importantă pe un zid, căci în puține alte epoci, dela Renaștere încoace, s'au decorat mai mult zidurile monumentelor publice, ca în vremea luptei dintre clasici și romantici. Și unii și alții, au avut la dispoziția lor tavanele imense ale Luvrului, ale primăriilor orașelor, ale bisericilor, ale palatelor.

Toate aceste forme de desen au însă un caracter mai intim. Ele sunt destinate să fie consultate numai de autorii lor, adică să umple portofoliile artiștilor, de unde să nu iasă decât rare ori, poate numai în schimbul unei lucrări interesante a unui camarad, sau după moarte. Desenurile care circulă, pe care le strâng amatorii, sînt altele: sînt „creioanele" lui Ingres și ale elevilor săi, printre care locul de frunte este ocupat de frații Flandrin și de Chassériau; sînt peizagiile sau scenele de tot soiul, lucrate cu toată atenția și după toate regulele proprii unei opere de acest caracter. Ele cereau o „prezentare" specială, trebuiau să dea impresia lucrului chibzuit și definitiv, deci calități tocmai contrarii de cele ce admiram în cealaltă categorie de desenuri, și care să permită proprietarilor lor să le poată atîrna în casă, alături de tablouri și de alte obiecte de preț.

Că portretele se multiplică din ce în ce, în această societate în care burghezia ajunge de multe ori să ia conducerea politică, în ori ce caz să joace un important rol social, lucrul nu ne poate mira. Moravurile favorizează încă celelalte forme ale desenului, în legătură cu aspectele naturii. Spre deosebire de epocele anterioare, nu numai că se călătorește mult, dar se călătorește cu albumul în mână. Nici odată interesul pentru aspectele noi și nemaivăzute ale peizajului n'a fost mai viu și mai real, pentru natura virgină, neîntinată de prezența omului, pentru cea încă sălbatecă și pentru populațiile primitive ce o locuiau. Peizajul și studiul cu substrat etnografic cîștigă în importanță, ajung o modă, căreia niciun artist mare nu i se poate sustrage. Colțuri din natură, tipuri pitorești, vederi de orașe prestigioase umple foile carnetelor de studii. Cine a avut ocazia să foileteze, în colecții publice sau private și la negustori, portofolii de desenuri din epoca de pe la, aproximativ, 1825, până la 1850, a rămas uimit de mulțimea lucrărilor plăcute, vioi, executate cu un talent și o îndemânare, de care nu mulți pictori de astăzi ar fi capabili, iscălite nu de numele mari ale acelei perioade, ci de desenatori

de ocazie, greu de întîlnit în dicționare, sau chiar de simpli amatori. Iar când alături de acești „anonimi", avem norocul să dăm peste operile celor cu adevărat iluștrii, un Barye, un Géricault, un Ingres, un Chassériau, un Delacroix, ceva mai târziu un Corot, un Rousseau, un Millet, splendoarea lor ni se impune cu o forță irezistibilă și dintr'o dată ne apar posibilitățile aproape infinite ale acestei nobile arte, atunci când ea e practicată de un maestru.

Odată trecute primele efecte ale surprinderii ce ne produc numeroasele desenuri ale acestei epoci, o constatare se impune. Artistul talentat își crează un limbagiu propriu, după care se recunoaște de departe, oricare ar fi fost împrejurările în care s'a găsit. In acest limbagiu, alături de unele formule inventate de el, ce revin destul de des; alături de un anume chip de a trage linia, grăbit, nervos, sacadat, sărind oare cum dela un detaliu la alt detaliu, cu o febrilitate în care se simte greutatea mâinei de a urma gândul, sau din contră, calm și decis, cu dorința de a evoca în fața noastră o figură pentru eternitate — prețioase puncte de plecare pentru un grafolog, spre a găsi drumul a cine știe ce regiuni ascunse ale sufletului — intră o libertate, o fericire în creație, ceva subit și luminos ca un fulger, ce invită ochiul și gândirea dincolo de aparențele obișnuite ale vieții. Fiecare din cei mari a ajuns astfel la un fel prompt și rezumativ de expresie, singurul în stare să-l satisfacă, în această luptă pentru a stăpâni cât mai repede esențialul într'un motiv. Desenul lor va avea o înfățișare eliptică, sincopată, mai mult va sugera decît va spune, va face apel la imaginația noastră, ne va sili să colaborăm cu autorul lui. In același timp cel lalt, desenatorul obișnuit, chiar când este corect și complet — calități care nu sînt rare la mai nici unul din cei care se exprimau grafic, în Franța, pînă pe la 1850— se va sili să spună tot, absolut tot, chiar mai mult decât trebue, pe îndelete și fără avînt, într'un limbagiu impersonal, care e al lui, dar și al multor altora, și astfel ne va lăsa pasivi, poate indiferenți, în fața operelor lui. Insă, din nefericire, aceștia din urmă, când nu formează unanimitatea absolută, sînt cu mult cei mai numeroși printre autorii de desenuri, în cartoanele de care vorbeam. După ce am examinat douăzeci, treizeci de bucăți de acest fel, ne simțim obosiți; ele nu ne mai interesează. Sîntem departe de plăcerea, reînoită cu fiecare schiță, ce ne cuprindea, atunci cînd priveam operele celorlalți.

Totuși, oricare ar fi puterea emotivă a acestor desinatori, ei știu toți să poarte un creion, să vadă o temă și să o redea, fie că e vorba de un colț din natură — mai adesea — de un portret, ori de figuri din popor. Totul este exact, clar, corect, de o corectitudine rece însă, fără stîngăcii prea evidente, fără urme de acele eforturi penibile, care în artă lasă totdeauna o impresie de tristețe, amintindu-ne cît de mărginite sînt mijloacele omului. Cită deosebire cu ceea ce se poate vedea la noi, în aceeași vreme! In portretele ce ne-au rămas, atît în Muntenia, cît și în Moldova, meșteșugul este chinuit și impropriu Tot ce se poate întîlni este, cel mult, o relativă asemănare, obținută printr'o încordare de atenție, pe care o ghicim extenuantă, și pentru artist, și pentru model. Lucrarea este mai totdeauna meschină și banală în concepție, plină de trăsături lipsite de expresie și de sens, inutil multiplicate, cu reveniri, cu ștersături, pe dibuite.

Concluzia aceasta este cu atît mai amară, cu cît anume modéle nu lipsiseră celor ce se destinau la noi artei zugrăvitului de caracter occidental. Nicolae Barabas se găsea în București, unde va petrece mai bine de un an, încă din toamna lui 1831. In capitala țării, el desenase cu gust și îndemînare, dacă este să judecăm după ceea ce s'a păstrat, din cele cam o sută douăzeci de portrete, a căror listă s'a publicat, a celor mai mulți dintre boeri, a generalilor ruși și a prietenelor acestora, a unei mari părți din burghezia cu stare [1]). Deși numai de douăzeci și unul de ani la intrarea în țară, el era în stare, în cîteva linii, în cărbune sau cretă neagră, cu ceva umbre, cu puține accente de cretă albă, pentru lumini, să evoce destul de convingător o fizionomie. Tot în 1831, Carol Popp de Szathmary, cu un an mai tînăr (născut în 1811, pe cînd Barabas era născut în 1810), își face o primă apariție la noi, trecînd din Ardeal pe la Rucăr [2]). Natură romantică și mai impulsivă decît confratele său ungur, deși nu încă de tot stăpîn pe resursele, pe care i le va oferi mai tîrziu acuarela, el începuse să se servească de această tehnică, pentru subiecte cu totul noi pentru cei din Principate, adică în notarea unor priveliști din natură. Puțin mai tîrziu, către 1835, vom întîlni la București și pe Anton Chladek, deplin format, după peregrinațiile sale în Apus, pictor, desinator și litograf foarte onorabil, mai ales când se mărginea la formatul mijlociu sau cel mic, în care de pe atunci își cîștigase o reputație meritată [3]). Aceasta se vede nu numai din miniaturile sale, de care m'am ocupat pe larg cu altă ocazie, dar mai ales din desenurile ce precedau miniatura, pe fildeș

[1]) Cf. G. Oprescu: Pictură Romînească în secolul al XIX, p. 29 și următoarele. La Academia Romînă există o fotografie după un portret al generalului Paul Kisseleff, altul decât cel din Muzeul de Arte Frumoase din Budapesta. El aparținea vechei Legații rusești, din Capitală. După toate probabilitățile este vorba tot de un portret de Barabas, care ar trebui adăogat la lista publicată de D-l Veress, în Analele Academiei (Sec. istorică, seria 14, Tom. IV). Tot la Academie se mai găsesc reproduceri după gravuri în oțel, de Barabas, apărute în publicații ungare contemporane și reprezentând țărani și țărance din Ardeal, și reproduceri după portretele lui Kisseleff, Rosetti și Aga Filipescu. Acesta, mai ales, în peniță, în costum jumătate rusesc (cu șapcă și cu cisme), jumătate oriental (caftan, și șal la brîu), este foarte interesant.

[2]) O notă acuarelată, pe hîrtie cenușie verzue, purtând anul 1831 și numele localității, a intrat în posesia Academiei, odată cu cele o sută de acuarele din colecția Szathmary.

[3]) Cf. G. Oprescu: op. cit. Capitolul consacrat lui Chladek și Szathmary. Anul nașterei ultimului este 1811, conform cu însemnări păstrate în familie, și nu 1813, cum afirmasem în acest capitol, după unele publicații.

sau pe pergament, din care se mai găsesc cîteva la familie și, de multe ori, chiar în fondul unui portret, în care s'a servit numai de acuarelă, în trăsături mai libere decît pe fața sau în costumul personagiului, unde întrebuințase, după obiceiu, acuarelă amestecată cu uleiu.

Ioan Negulici are aproape vîrsta lui Barabas și a lui Popp de Szathmary, căci, născut în 1812, nu există între ei decît o diferență de cel mult doi ani. Din pricina lipsei de studii sistematice, el întîrziază mai mult decît ceilalți, pînă se hotărăște să se consacre definitiv picturei, împrejurare ce separă și mai mult datele la care ei debutează, decît ar fi fost logic, după diferența lor de vîrstă. Lui Negulici însă îi plăcea desenul, pentru el însuși și pentru avantajele practice ce oferea cînd se multiplica și se răspîndea o operă prin gravură [1]) sau prin litografie. A lăsat, date fiind condițiile sbuciumate ale vieții sale, un număr relativ mare de portrete, începînd cu ale sale și ale membrilor familiei sale. Din nou, și la acest artist, întîlnim dificultatea de a separa opera sa desenată de cea litografiată; ambele se confundă aproape. Vom avea deci ocazia să revenim asupra lui, cînd vom vorbi despre litografie. Interesant este că Negulici, aproape singur dintre contimporani, este atras și de peisaj. El își dă încă seama, la un anume moment, de interesul care se deșteptase la cei din Apus, față de populațiile din Răsăritul Europei și față de aspectul țărilor din acea regiune. Evenimentele ce se succed fără încetare, în Peninsula Balcanică și în părțile noastre, dela mișcările pentru independența Greciei încoace, au repercuții chiar și asupra artei.

De această atitudine primitoare a Apusului, încearcă să profite cei doi patrioți din fruntea Eforiei Școalelor din București, Ion Cîmpineanu și Petre Poenaru. In 1839, în compania lui Colson, Cîmpineanu făcuse o vizită de informație și de propagandă în Occident [2]). Era însă nevoie de ceva mai mult, mai ales de prezența în Paris a cuiva care, profitînd de dorința tutulor de a se documenta asupra Orientului apropiat, să poată procura la rigoare documentele. Aceasta se întîmpla prin 1840, cînd Negulici se găsea în țară. Era cunoscută tutulor dorința lui de a se întoarce la Paris spre a-și continua studiile, cum și relațiile amicale ce întreținea cu diverse persoane, printre boeri, unii ziceau chiar cu Domnitorul. Eforii se gîndesc să se servească de dînsul spre a face, prin popularizarea vederilor și scenelor dela noi, nu numai cunoscută, dar chiar simpatică țara și cauza noastră. Corespondența lui Negulici cu Eforia, azi la Arhivele Statului, a fost publicată. Deși pictorul era considerat mai de grabă ca un începător, „cu dispoziții", în el se pun totuși speranțe, nu numai ca executant, dar încă, după ce se va fi format

[1]) Asupra detaliilor în legătură cu viața lui Negulici, cf. capitolul respectiv din G. Oprescu: op. cit. p. 65 și următoarele și Dr. Lucia Dracopol-Ispir: Pictorul Negulici, 1812—1851.

[2]) Cf. N. Iorga: Histoire des Roumains et de leur Civilisation, p. 220.

la Paris și Roma, ca element util pentru învățămîntul la noi al artelor. Ceea ce nu se spune în aceste hîrtii oficiale este că Negulici, probabil de acord cu Eforia, intenționa să se pună în contact cu populara revistă „Le Magasin Pittoresque", din Paris, pentru a publica o serie de gravuri documentare asupra Principatelor.

Aceste detalii se lămuresc pe deplin din corespondența fraților Golești, dată la lumină de d. George Fotino [1]). Reese de aici că Negulici, către finele anului 1840, adică tocmai în epoca în care i se aprobase bursa la Paris (raportul Eforiei este din 5 Sept. 1840 [2]), făcuse planul să colaboreze la cunoscuta publicație pariziană. Alexandru Golescu-Albul, pus în curent cu acest proiect, era însărcinat să se ocupe la Paris cu realizarea lui, nu numai în ce privește contribuția însăși a compatriotului nostru ca desinator, dar și în ce privește găsirea mijloacelor pecuniare pentru călătoria lui în Franța. Fie că-și pierduse răbdarea, în așteptarea bursei, care fusese totuși aprobată; fie că spera, în chipul acesta, să-și îmbunătățească situația materială, care, în ce privește pe Negulici, era adesea șubredă, acesta, în dorința de a se vedea plecat cât mai repede, multiplică demersurile, după obiceiul său, și pune pe toți prietenii pe drumuri, ca să-i găsească suma trebuincioasă.

Din scrisoarea lui Albul-Golescu către Ștefan Golescu, se vede căldura intervenției, pe care primul o făcuse pe lîngă Romînii cu stare, pe atunci în Franța, pentru a strînge o sumă de „ducați", din care să se dea o parte lui Bolintineanu și alta lui Negulici. Fratele din Paris, insista pe lîngă cel din București, să procedeze și el la fel și să obție contribuții dela cîțiva boeri, prieteni cu cei doi, cu literatul și cu pictorul. Il mai roagă încă să spună lui Negulici că s'a ocupat de comisiunea cu care l'a însărcinat în ce privește gravurile pentru Magazinul Pitoresc, dar că, începînd cursurile la Sorbona, i-a fost imposibil să continue demersurile; într'o săptămînă va intra însă în vacanța Crăciunului și atunci se va pune iar pe lucru și-i va răspunde imediat.

Cu excepția lui Carol Popp de Szathmary, nici unul din pictorii noștri n'a fost mai plin de planuri ca Negulici. Din nefericire, spirit schimbător și cam ușurel, puține din ele au fost duse la bun sfîrșit. Așa și cu proectele sale de colaborare la Magazinul Pitoresc. Totuși,

[1]) G. Fotino: Din vremea renașterei naționale a Țărei Romînești. Boerii Golești. Scrisori adnotate și publicate de George Fotino, vol. II, p. 125 și următoarele. Profit de această ocazie spre a atrage atenția cititorilor asupra marelui număr de știri privitoare la viața culturală din prima jumătate a secolului trecut, cuprinse în această excelentă publicație.

[2]) Acest episod din viața lui Negulici a fost amănunțit tratat în lucrarea mea: Pictura Romînească în secolul XIX, p. 72. Ureche, în Istoria Școalelor, vol. II, publicase, în 1892, cele mai importante acte privitoare la bursa lui Negulici. Ele au mai fost odată publicate de H. Blazian (deci nu văd pentru prima dată lumina tiparului, cum afirmă autorul), în Viața Romănească, din Aug. 1938. Sînt reproduse, a treia oară, de Dr. Lucia Dracopol-Ispir, în Pictorul Negulici, 1812—1851.

chiar ca proecte, ele au însemnătatea lor și dovedesc interesul lui Negulici pentru o formă de artă, la care puțini dintre pictorii noștri din acea vreme se gîndiseră și care, evident, ar fi trebuit să formeze baza contribuției sale la periodicul francez, anume peisajul.

La expoziția organizată la București, în 1933, se putea vedea încă, neterminată, o vedere a Mînăstirii din Cîmpulung, probabil privită chiar din curtea caselor familiei Negulici. Aceleași defecte, pe care le întîlnim de obiceiu în opera pictorului, apăreau și aici. Ea era însă o probă evidentă de preocupări mai variate, decît la ceilalți contemporani ai săi din țară, cu excepția, bine înțeles a lui Szathmary, a cărui personalitate depășește cu mult modestul cadru al picturii din acea vreme [1]).

Negulici solicitat de tot felul de interese, temperament versatil, a găsit totuși vreme pentru un număr respectabil de portrete, în desen și acuarelă, în uleiu, în litografie. Ambiția sa însă era să-l creadă lumea „pictor de istorie" și să convingă pe ceilalți, mai ales autoritățile, că în această direcție și-a îndreptat studiile în străinătate. Unii biografi au și crezut-o. In realitate el nu s'a ridicat peste cea mai simplă și mai banală formă a portretului, cea la care aspira pe atunci orice începător în ale picturii: o figură văzută de trei sferturi, ori din profil, mai rar din față, în bust, nemișcată — pentru ca să se prindă mai ușor asemănarea, de o execuție plină de ezitări, linsă, în trăsături numeroase și timide, în care nu se poate descoperi nimic personal. Proporțiile sunt rare ori nimerite. In genere fața este prea mare și tratată în așa fel, în cît amintește uneori de acele fotografii din bâlciuri, obținute atunci când modelul își bagă capul printr'o gaură de perdea, pe care este desenat un costum de militar, de marinar, de tiroleză, care-i va completa imagina. Aceste defecte sînt evidente nu numai în lucrările sale dela început, ceeace ar fi mai normal, ci și în cele din ultimii ani, după mai bine de douăzeci de ani de practică, în portretul dela Brussa a lui Niță Magheru, de pildă.

Despre astfel de desenuri s'a putut scrie la noi că „vor aminti finețea, rotunjimea și căldura desenelor lui Ingres". Sărmanul Ingres! Adevărul este că nici Ingres, nici vreunul dintre elevii lui nu poate fi făcut răspunzător de insuficiențele compatriotului nostru, ci numai lipsa sa de studii, neputința de a se concentra în timpul perioadei sale de formație și mai tîrziu. De altminteri, el, care este așa de prolix în scrisorile sale și în hîrtiile către autorități, vorbește de orice, numai de pictorii, pe care ar avea intenția să-i urmeze,

[1]) Știm astăzi că, cel puțin de trei ori, Negulici a fost tentat de astfel de subiecte: o dată, cînd a început vederea Mînăstirei din Cîmpulung; a doua oară, tot la Cîmpulung, cînd a redat Flămînda, dealul dela marginea orașului, după cum afirmă Aricescu, în Istoria Cîmpulungului; a treia oară, în exil, la Brussa, cu încercarea de a executa o vedere de noapte a localităței, cum rezultă dintr'o informație culeasă de cel mai recent biograf al artistului, dela un urmaș al acestuia.

și să-i studieze, nu pomenește nimic. Pentru el, ca pentru mulți, portretul, înainte de a fi o formă de artă, are un rol documentar ori sentimental: e o amintire. De aici vine și nevoie de a-l răspîndi prin litografie, așa cum s'ar face azi cu o fotografie, copiată în mai multe exemplare. O preocupare mai înaltă, aspirațiile care se simt la cei mari în Apus, îndărătul unui portret, și care se ghicesc și la noi la un Chladek, la un Rosenthal mai ales, la un Lecca și chiar la un Mișu Popp, sînt absente din opera lui Negulici. Este în adevăr dezolant să treci în revistă portretele acestui om, care se intitulează el însuși un artist, portrete ce se întind pe un interval de mai bine de douăzeci de ani, și să vezi că, exceptând numai două sau trei cazuri, asupra cărora vom reveni, cele din ultimii ani, sînt tot așa de stîngaciu executate, tot așa de mediocre, tot așa de lipsite de orice intenție estetică mai înaltă în concepția lor, în fond fără nici o trăsătură personală, după care s'ar putea identifica, ca și cele din primii ani.

Cîteva luni înainte de izbucnirea Revoluției din 1848, Negulici fusese numit profesor de desen și caligrafie la Colegiul Sîntul Sava, în locul lui Valstein. Numirea se făcuse la cererea pictorului, mult încercat și sărăcit de un foc, în Martie 1847, în care-și pierduse tot avutul și mare parte din operă [1]). Sînt în acea suplică expresii ciudate, care capătă însă o importanță simptomatică pentru judecarea unui caracter. Negulici spune, de pildă, că timp de cinci ani și jumătate și-a făcut studiile la Paris „pe a sa cheltuială", cînd toți știau că el fusese bursier, ori primise ajutoare. Iar mai departe adaugă: „De aceia, Prea Inălțate Doamne, și cutez acum a vă ruga umilit să binevoiți a vă milostivi a-mi da și mie vreun post ce veți judeca, potrivit pentru mine, în partea judecătorească, pentru care am și vocație, și oarecare pregătire". „Vocație" să devină „judecător", el, „pictorul istoric"? Domnitorul, cu bun simț, îl numește profesor de desen. Pentru aceasta era în adevăr făcut, căci mai tot ce a executat în viață, nu se ridică peste nivelul lucrurilor unui mijlociu „profesor de desen".

Un catalog a tot ce a rămas din opera lui Negulici, s'a încercat cu ocazia ultimei biografii a artistului. Din acest catalog ar trebui scăzute cîteva picturi, ce mi se par îndoelnice [2]). Ceea ce rămîne sînt

[1]) Cf. textul cererii lui Negulici (publicată fără dată, dar evident din 1847), la Dr. Lucia Dracopol-Ispir: Pictorul Negulici, p. 97 și următoarea.

[2]) Ibidem. Constatăm cu plăcere că lucrări, care ni se prezentase ca autentice la organizarea expoziției din 1933, și asupra cărora ne spusesem punctul nostru de vedere în Pictura Romînească în secolul al XIX-lea, nu mai figurează în lista de acum. Credem că portretul lui Aricescu, cel al Masincăi Filitti și miniaturile (atît cît se poate judeca după reproduceri), aparțin aceleași categorii. Aricescu este probabil opera lui Mihail Popp. Iar numele personagiului litografiat de Masov, în 1849, care apare așa de ciudat în transcripția Doamnei Doctor Dracopol, este în realitate o prescurtare din Giovanni Battista.

mai ales portretele diverșilor membri ai familiei, pictorul însuși, în mai multe exemplare, cîțiva prieteni, printre care Dem. Brătianu, C. A. Rosetti, Const. Rosenthal, cîțiva boeri și negustori, lucrați pe comandă, Domnul Alexandru Ghica „făcut din memorie'' — ceea ce arată că relațiile artistului cu șeful statului nu erau chiar așa de cordiale, în cît să binevoiască a-i poza — Domnul Moldovei Mihail Sturza, unii tovarăși de exil. Vom reveni asupra operilor litografice, atunci cînd ne vom ocupa de această tehnică, deși tot ceea ce am afirmat despre desene se poate cinstit aplica și litografiilor.

Printre desene și acuarele, cîteva merită un examen mai amănunțit, am spus-o. Unele, un portret de femeie în vîrstă, cu un bonet de dantelă, zulufi și un șal oriental [1]), cel al lui Const. Rosenthal [2]), cel al lui Alex. Zanne [3]), cu mult superioare și mai liber tratate decît restul portretelor, se găsesc însă pe aceeași linie cu ele, deși mult mai reușite, par în mod natural rezultatul unui moment de inspirație mai fericită. Ochiul a fost mai pătrunzător și mai sigur ca de obiceiu, mîna mai precisă și mai liberă, creionul mai supus voinței artistului. Cele două imagini de bărbat, mai ales Zanne, sînt lipsite tocmai de acea „rotunditate'', de acea „moliciune'', care pot părea calități unor critici inexperimentați și cu gustul nu tocmai sigur, dar care au fost considerate totdeauna ca defecte de adevărații artiști. Nici Chladek, nici Szathmary, nu s'au ridicat mai sus în miniaturile lor, decît Negulici, în portretul lui Zanne. Acuarela, Femeia în albastru, dela Muzeul Simu, iese cu totul din maniera autorului ei. Un alt artist, cu mai multe resurse, rare ori se mărginește la același fel de a înțelege și de a picta un portret. Lucrări de spirit deosebit pot să figureze alături în opera lui. Ele însă sînt echivalente, se ridică mai toate cam la același nivel. Cum se poate însă ca același miniaturist să fi desinat figura ridiculă, ca punere în cadru, a Anastasiei Negulici [4]), poza grotescă a Femeiei cu șal [5]), chiar cele două acuarele Sofia și Verona Vlădăianu [6]), atît de rigide și inconfortabil așezate în fotoliile lor, și poza, atât de naturală și de plină de grație a Femeiei în albastru? Figura, mîna, rochia, sînt tratate magistral, cu discreție și fără insistențe (adică tocmai contrar de maniera obișnuită a lui Negulici), cu o libertate, de care nimeni nu era capabil în această tehnică, la noi, poate nici chiar Szathmary. Iscălitura, în cazul acesta, nu este mai de grabă indicele posesiunii, decît cel al originei? Este ceea ce se întîmplă uneori la Asachi, care

[1]) Col. D-nei Elena Perticari-Davila. Iscălit L. Negulitch și datat 1839.
[2]) Col. Gr. Zaharia, fost în colecția prof. N. Ionescu.
[3]) Col. Ing. Zanne.
[4]) Col. Marius Negulici, com. Gorganul, Muscel.
[5]) Col. D-nei E. Tulbure, Cîmpulung.
[6]) Col. Prof. N. Ionescu, București.

și-a pus numele pe lucrări evident executate de alții. Ori atunci ne aflăm în fața unei minuni, a unei exaltări a puterii de creație, pe care numai dragostea a putut-o săvîrși.

Exilat la Brussa „ca o simplă măsură politică'', însă „musafir al Sultanului'', drept recunoștință pentru sentimentele turcofile arătate de revoluționarii romîni, plictisit și obosit de certurile care izbucniseră printre prietenii și tovarășii de pînă atunci, bolnav de piept, Negulici, care între timp primise vizita soției sale [1]), obține permisia de a merge la Istambul, unde îl ajunge moartea, în 1851.

GH. OPRESCU

[1]) Cf. G. Fotino: op. cit. I, p. 94.

OMUL FĂRĂ AMINTIRI

Ce făptură minunată sunt.
Imi surîd în orice oglindă, ce știți voi, mă mîngîi bucuros pe obraz.
Singur vorbesc, cînt și tușesc ca să mă ascult.
Mă sprijin, ca să-mi văd fîlfîiala miinilor în oglinzi, să nu caz.

Cu fiece femee uitată sună în mine despletite trîmbițe de alpaca:
unghiile lor, ghiarele lor, nu pot să-ți sgîrie coaja, ta, ta-ra-ra.
Neprieteni grei ca niște chesoane, prieteni plesnind din biciu, din cuvînt
vă uit la chip, apoi la veșmînt.

Ce făptură minunată sunt.
Cîntecele chiar, știute cîndva, au o singură haină acum, și
cînd le chem vin toate odată, căci nu pot desluși
unde fiecare mi-a folosit, cîte unul la fluerat, despărțit.

ANII MÎNTUIRII

Zidarul flueră pe schela crematoriului.
Bucură-te: zidim temple; n'ai văzut încă moaște putrede: saltă.
Și înlătură din, altfel, vesela săptămînă pascală a răstignirii lui Crist
acest simbol trist.

Binecuvîntează, părinte, ca să scriu.
Cele ce văd, neliniștit, cele ce știu.
Să ascult țipătul fiecărui an irosit și nemîntuit, al fiecărui veac.
Și, necuprinse 'n parabole, țipătul lighioanelor: nemîntuite.
Nemîntuit: țipătul fiecărui copac.
Și să ascult acelaș țipăt ostenit
al sfinților bântuiți de metaforă și mit.

Să ascult, asurzit,
țipătul degetului meu mic: nemîntuit.

SINGURA ELEGIE

Şi'n seara aceea am vorbit de veşnicie.
Cuvintele ei pururea goale, înţelesul prea larg.
Intrebările: dar speriata ciurdă a morţilor scumpi, fugărită herghelie?
Şi temerile: dar plutirea pe valuri, fără sare, fără creastă, fără catarg?

Dar încurcate mirese 'n tăioasă beteală, zoriie netaine,
fără urmări, de istov împlinite? Implinite în veac?
Şi răspunsurile: am întors icoanele spre perete.
Linişteşte ciurdele, dă-le pelinu înţelegerii haine, culac.

SĂ RUPEM LEGEA ACEASTA A CASTITĂŢII

Să rupem legea aceasta a castităţii.
Arborii simplificaţi de somn urcă la fereastră ca să vadă paradisul nostru isgonit.
Fără arhangheli, fără şerpi, cerul e scirbos şi pitit.

Ore caste curg lăuntru la lumină.
Dacă stingi se strecoară ogarii sîngeroşi pe sub uşi,
ne invadează, ne invadează din tindă păpuşi,
crapă bubonic în fiece por un boboc altoit, dar trupul e o pustiită grădină.

Iubit-o, rămîi goală'n păduri ca Genoveva de Brabant
pentru dorinţa 'naltă a copacilor; potoleşte josnicia arbuştilor.
Melci desbracă pe iarbă desgustul umed al sărutărilor.
Păuniţe desbracă'n grădini de frumuseţe cuvîntul amant.

BORIS DEŞLIU

DIN LEGĂTURILE CULTURALE
ROMÎNO-BULGARE

PRIMUL ZIAR BULGARO-ROMÎN: БѪДУЩНОСТЬ-VIITORULU

Intr'altă parte [1]), ocupîndu-mă de activitatea literară desfășurată în Țara-Romînească de către Gheorghe S. Rakovskj, am amintit și de ziarul Бѫдущность-Viitorul, apărut în 1864, care este cea dintîi gazetă redactată în limba bulgară și romînă.

In cele ce urmează voi înfățișa, bizuindu-mă pe informații inedite, întemeerea acestui ziar și ideologia de care era călăuzit.

Inainte de aceasta însă, găsesc nimerit să schițez în cîteva cuvinte, întreaga activitate gazetărească a promotorului literaturii bulgare moderne și doctrinarului politic, care a fost G. S. Rakovskj.

Editarea unui ziar, în coloanele căruia să-și poată evidenția ideologia și să înflăcăreze sufletele semenilor săi, pentru marea cauză a independenții Bulgariei, a fost — putem spune — o adevărată obsesie. Imprejurările i-au fost însă protivnice pînă în anul 1857, cînd aflîndu-se în Serbia, la Novi Sad, asociindu-se cu patriotul sîrb Danilo Medaković pune bazele ziarului Българска дневница [2]).

Urmărit de Turci, amenințat să fie predat de autoritățile austriece urmăritorilor săi, Gheorghe Rakovskj e nevoit să-și sfarme visul deabea închegat, și să se refugieze la Galați. Aici lucrează pentru intemeerea unei societăți de cultură bulgară care, printre alte înfăptuiri urma să editeze și o gazetă filologică [3]). Vroia să reînvie ziarul Българска дневница și să înjghebe în Belgia o redacție a acestei gazete, în sarcina căreia revenea editarea unei ediții bulgaro-franceză [4]).

Incercările sale rămîn însă infructuoase.

Trei ani mai tîrziu, după o îndelungată peregrinare prin diferite țări, se stabilește la Belgrad.

[1]) Al. Iordan: G. S. Rakovskj și literatura romînă. Buc. 1940.

[2]) Din această gazetă au apărut, dela 4 Aprilie 1857 la 23 Octomvrie acelaș an, 18 numere, cfr. B. M. Andreev: Българскиятъ печать презъ възраждането. Sofia, 1932, p. 93—94.

[3]) S. S. Bobcev: Раковски като публицистъ în Сборникъ Бълг. Акад. Наук. IX, 1918, p. 19.

[4]) M. Arnaudov: Г. С. Раковски, în Български писатели, vol. II, Sofia, p. 23.

De data aceasta face să apară gazeta săptămînală Дунавски лебедъ [5]), care se bucură de o apariție mai îndelungată.

Răsboiul sîrbo-turc, la care a luat parte activă și Rakovskj în fruntea legiunii bulgare formată la Belgrad, îl silește să se refugieze din nou în Romînia, de data aceasta la București [6]).

Gîndul editării unui periodic bulgaro-romîn îl preocupă acum tot mai stăruitor.

Intervine pe lîngă bogătașii din București, ca să-i intereseze în înființarea unei societăți pe acțiuni, putînd astfel să-și asigure fondurile necesare tipăririi gazetei.

Apelul său a găsit ecou, căci la 8 Martie 1864, apare primul număr din Бѫдущность-Viitorulu, pentruca după zece numere să-și înceteze apariția [7]).

Rakovskj nu se dă însă bătut, căci după o lună scoate ziarul Бранитель- Aperatorulu [8]).

După cum am afirmat la început, Бѫдущность este primul ziar scris în limba bulgară și romînă, ceiace îi dă o importanță deosebită, care se accentuează prin colaborarea lui B. P. Hasdeu la această gazetă, fapt care dovedește odată mai mult legăturile dintre cei doi fruntași ai vieții culturale și sociale.

Apariția ziarului Бѫдущность-Viitorulu a fost aprobată de Mihail Kogălniceanu, președinte de consiliu și ministru de interne, în acea vreme [9]).

La 13 Octombrie 1863, G. S. Rakovskj inaintează ministrului de interne, următoarea petiție:

Domnule Ministru,

Voescu a începe publicarea unui diariu bulgaro-romînu sub numele Viitorulu (Biduștnost) aici în capitala Romîniei care va appare de doue ori pe septămînă

De aceea ve rog să bine-voiți a'mi da cuvenita autorisațiune.

Primiți vă rog, Domnule Ministru, espressiunea profundei melle recunoscințe și stimă.

Georges S. Rakovskj.

[5]) Au apărut 62 numere, dela 1 Septembrie 1860, pînă la 24 Decembrie 1861 cfr. B. M. Andreev: *op. cit.*, p. 98—99; M. Arnaudov: *op. cit, p. 25; S. S.* Bobčev op. cit. p. 28—34.

[6]) M. Arnaudov: *op. cit.* p. 28.

[7]) S. S. Bobcev: *op. cit.* p. 35.

[8]) A apărut un singur număr la 25 Iunie 1864, scris ca și Бѫдущность, în limba bulgară și romînă, afirmînd aceleași principii. cfr. B. M. Andreev: *op. cit.* p. 100—101.

[9]) In vederea reformelor ce vroia să înfăptuiască Vodă Cuza, i-a încredințat lui M. Kogălniceanu formarea guvernului, care a luat conducerea destinelor țării la 12 Octombrie 1863. cfr. A. D. Xenopol: *Istoria Romînilor*, ed. III, vol. XIII, p. 173.

Pe cererea lui Rakovsky, pune M. Koglăniceanu următoarea rezoluție:

Se se scrie Poliției Capitalei a areta reclamantului că îndeplinind mai întîi cele prevădute la cap. II § 30 și 31 din legea presei [10]) *va putea începe publicarea acei foi* [11]).

Zece zile mai tîrziu, prefectul poliției este încunoștiințat că *D. G. Rakovskj a cerut prin petiția înregistrată la No. 6.801 a i se da permisiune a deschide un jurnal politic bulgaro-romîn* [12]), și ca atare, prefectura să-i pună în vedere că e necesar a îndeplini mai întîi prevederile legii presei.

Pentru a satisface prevederile § 30 din amintita lege, Rakovskj recurse la oficiul lui Tache Vasilescu, care, după cum glăsuește dovada mahalalei [13]), *este în etate de 25 ani, de origină Romîn, știe să scrie și să citească și nu este căzut în nici o pricină criminală sau corecțională* [14]).

Pe versul dovezii se află atestările subcomisarului C. Lerescu dela *Despărțămîntul Colorii de Negru* și a Comisarului șef al Comisiei Colorii de Negru.

In posesia acestei dovezi, Rakovski dă o nouă declarație la 23 Octombrie, prin care indică pe Tache Vasilescu drept girant al proectatului ziar Бѫдущность-Viitorulu iar prefectul poliției, Marghiloman, răspunzînd ordinului No. 27.088 al ministerului de interne atestă că: *D. G. Rakovskj, declarînd de gerantu al ziarului bulgaro-romînu pe d-l Tache Vasilescu, și conform § 30 din legea Pressei cercetîndu-se caulitățile acelui gerantu, se constată prin însoțita dovadă, că le împreună întrutoate asemănatu cu legea* [15]).

---

[10]) Legea pressei sancționată prin decretul No. 263 din 1 Aprilie 1862, prevedea la paragrafele respective, următoarele: § 30. *Tot romînul ce va avea vîrsta legiuită și nu va fi supus interdicțiunei, sau vre unei pete criminale, va putea fonda un jurnal politic.*

§ 31. *La fondarea unui jurnal, fiecare va fi dator a declara la Ministeru din întru, următoarele:* a) *Titlul foaei, felul, și timpul publicării ei;* b) *numele redactorului sau al gerantului răspunzător;* c) *Numele și locuința tipografului.* cfr. Ioan M. Bujoreanu: *Colecțiune de legiuirile Romîniei Vechi și Noui. Buc.* 1873, p. 2064.

[11]) Arhivele Statului. Ministerul de Interne, Administrative, Dosar N. 931/863 f. 1.

[12]) Arhivele Statului. Ministerul de Interne, Ad-tive, Dosar 931/863, f. 2.

[13]) Idem, idem, f. 4.

[14]) Dovada poartă data de 30 Octombrie și este semnată de N. Jossima, I. Periețeanu, Alecu Ion și Ioniță Constantinescu, iar semnăturile sunt certificat de *Depotat Radu.*

[15]) Arhivele Statului, op cit. f. 3

Sesizat de acest raport, ca și de o nouă petiție a lui Rakovskj, M. Kogălniceanu aprobă *să se dea brevet fachindu-se comunicațiile necesarii la Ministerele de Justiție și Finanțe* [16]).

Două săptămîni mai tîrziu, la 14 Noembrie, sunt expediate cele două comunicări, către ministerele respective [17]).

La 31 Octombrie i se eliberează lui Rakovskj, următorul

BREVET

D. Georges Rakovski, domiciliat în București, făcînd declarațiunea prevăzută la § 30 și 31 de la cap. II, partea II din legea presei, pentru fondarea unui jurnal bulgaro-romînu întitulat *Viitorulu (Bĭduștnost)*, care va appare de doue ori pe săptămînă aici în Capitală, sub garanța responsabilă a d-lui Tache Vasilescu, i s'a dat acest brevet de către Noi, Ministru Secretar de Stat la departamentul din Năuntru, assemănat celor prevăzute la art. 14 din regulamentul de aplicare al legei asupra presei [18]).

Ministru.
ss. *M. Kogălniceanu*

Șeful secției,
Indescifrabil.

Pregătirile apariției au durat patru luni, dela data obținerii autorizației.

Intre timp, Rakovskj redactează un *Anunciu*, prin care face cunoscută apropiata apariție a gazetei, trasînd totodată și liniile generale ale atitudinii de care va fi călăuzit Бѫдущность.

Acest anunț, răspîndit întîi în foi volante, la 2 Noembrie 1863, este reprodus în fruntea primului număr al ziarului, apărut la 8 Martie 1864.

Atît pentru raritatea publicației cît și pentru interesul deosebit al cuprinsului, găsesc că este cazul să reproduc aici, versiunea romînească a acestui anunț.

Iat-o:

„Cu permisiunea autorității competinte ni s'a acordat publicațiunea unui ziar politic, literar și comercial în limba bulgară și romînă în capitala Romîniei, sub numirea *Băduștnost-Viitorulu.*

Nu vom intra în explicațiuni întinse spre a arăta utilitatea unui ziar bine redigeat; zicem numai că acest povățuitor cuotidian al pu-

---

[16]) Arhivele Statului, op. cit. f. 3 și 6.

[17]) Arhivele Statului, op. cit. f. 7.

[18]) Arhivele Statului, l. c. f. 5. Brevetul poartă No. 41 și data de 31 Octombrie 1863.

blicului este unicul mijloc și organ eficace care poate regenera o națiune și a-i inspira amoarea de patrie, făcînd-o a-și cunoaște pașii la o desvoltare intelectuală și spre a-și prepara o viață politică independentă de la care purcede desvoltarea sa materială în agricultură, comerț, arte și științe și în fine orice fericire și prosperitate. Dacă Istoria fiecărei națiuni este viața sa morală, ori cine poate judeca că Istoria cotidiană a societății are utilitatea sa perpetuă și palpabilă pentru orice națiune și în genere pentru orice om. Spre constatarea ziselor noastre avem exemple vii în toate națiunile de astăzi civilizate care numai prin acest mijloc au ajuns la gradul de desvoltare la care le vedem astăzi.

Ocupațiunea acestui ziar va fi următoarea:

1. Articole de fond, care vor trata adevăratul marș al politicei actuale a Europei și mai cu seamă în ceea ce privesc aceste două națiuni, Bulgară și Romînă, și în general națiunile creștine consîngene și amice în acea parte a Europei, numită astăzi Turcia. Ținta va fi a apăra drepturile și interesele acestor națiuni cu sinceritate și cu cel mai mare patriotism posibil.

2. Partea literară, al cărui unic subiect va fi a dovedi care au fost relațiunile acestor două națiuni în timpii vechi, d. e. cum au trăit tot d'auna în amoare și aliare fraternă, apărîndu-și împreună drepturile și interesele lor naționale în contra inamicilor comuni; cum și-au conservat, chiar și pînă astăzi, mai aceleași obiceiuri, ceremonii casnice, cînturi, danțuri și portul lor național; și aceasta nu este puțin important; căci aceste două națiuni trăesc în acord și amicie, s'asociază cu promptitudine și cordialitate în întreprinderile lor comerciale, s'aliază în familie prin căsătorie, ceea ce nu pot face cu alte națiuni coreligionare, de exemplu cu Grecii, sau și de se întîmplă pe alocurea, un asemenea caz este rar și excepțional; cum aceste două națiuni au combătut odinioară cu glorie și au avut un singur guvern, au format un imperiu puternic în timpul marelui și gloriosului Asan. Această identitate de tendințe ne-o confirmă nu numai Istoria ce s'a putut conserva, dar însuși aceste două națiuni, Bulgară și Romînă, cîntă și-și readuc aminte faptele glorioase ale lui Mircea Vodă, Dan Vodă, Mihai Bravul, etc., mîndrindu-se și glorificîndu-se împreună cu numele lor, și considerîndu-i ca comunii lor străbuni și eroi. După căderea Bulgariei sub jugul Turciei, Romînia conservîndu-și viața politică și drepturile sale, a fost pentru națiunea Bulgară un azil liber și inviolabil; iar casa săteanului Romîn a fost deschisă Bulgarului cu cea mai mare ospitalitate cordială. Asemenea și Romînii refugiați în urmă în Bulgaria, erau primiți de către Bulgari cu bunătatea și ospitalitatea lor în care stau atît de destinși.

3. Partea comercială, care pe lîngă buletinul comercial ordinar de pe la porturile principale ale Danubiului și Constantinopole, va cuprinde știri din alte locuri mai depărtate, și mai cu osebire va pune atențiunea sa la invențiunile cele nouă de mașini și alte instrumente

utile culturei pămîntului, precum asemenea și la diferite proecte de societăți, întreprinderi comerciale, biomecanice și industriale cari se pot adopta, introduce și organiza de înseși aceste două națiuni în țările lor atît de frumoase, fertile și bogate în interesul și prosperitatea lor comună.

4. Noutăți de zi, evenimente importante. In aceasta, pe lîngă corespondențele noastre particulare vom avea resursele cele mai renumite și ziarele cele mai considerate ale Europei. Nu vom omite încă a publica în foileton pentru distracțiune lectorilor noștri, romane, topografii, voiage și în fine tot ce poate interesa pe lectori.

Acest ziar va apărea de două ori pe săptămînă, începînd din anul viitor, 1864 în amîndouă limbile și în format destul de mare. Abonamentul pentru Romînia, Transilvania, Bulgaria, Serbia, Bosna-Herțegovina și Munte-Negru, este pe an 2 Ducați; pe simestru 1 Ducat plătit înainte; pentru celelalte țări 2½ Ducați pe an plătiți asemenea înainte.

Numele D. D. Abonați se vor trimite provizoriu la Imprimeria națională a d-lui Ștefan Rassidescu în București și îndată ce va apărea primul și al doilea număr al ziarului, abonamentele se vor trimite la adresa ce se va publica în ziar.

Nici o dată nu s'a mișcat mai tare cestiunea Orientului ca în zilele noastre. Nici o dată nu s'a simțit mai mare necesitate, ca în zilele noastre, de cunosciința popolilor cu cari avem a face, a mijloacelor lor, a caracterului lor. Trebue să băgăm bine de seamă aceasta. Suntem în mijlocul unui ocean din care putem eși numai prin noi, prin forțele noastre fisice, morali și intelectuali.

Romîni și Bulgari de pretutindeni! Voi țineți în mînă cheia Orientului. Prin concursul vostru vă va arăta aceasta ziarul nostru".

Spre deosebire de celelalte ziare ce apăreau în acea vreme, gazeta lui Rakovskj se prezintă într'un format mai mare [19]).

---

[19]) Avea dimensiunile 66×48 cm. Jumătatea din stînga a ziarului era rezervată textului bulgar iar cealaltă jumătate textului romînesc. Cele două titluri Бъдущность -Viitorulu erau legate între ele prin două mîini ce se strîng prietenește înlăuntrul unei coroane de laur. Sub titlu se află specificarea, *ziariu politicu, litterariu și comerciale*; puțin mai jos, în stînga deviza: *Concordiă și alianță*, iar în dreapta: *Drepturile naționalitățiloru*. Dedesuptul primei devize era trecut numele lui *St. Rassidescu, Editore*, sub cea de a doua al lui *Take Vasilescu, Gerant resp.*, iar între ele *Redactore primaru G. S. Racovsky*. In continuare se dădeau lămuriri asupra prețului abonamentului și a persoanelor autorizate a face abonamente. Toate aceste indicații ocupau 16 cm. din lungimea ziarului; Alți 24 cm. erau rezervați articolelor, scrise pe două coloane, iar restul de 16 cm. erau destinați *foiliolei Viitorului*, care avea trei coloane cu text bulgar, în stînga, și trei coloane text romînesc, în dreapta.

Se pare că Rakovskj, în afară de sprijinul ce-l găsise la connaţionalii săi [20]), s'a bucurat de un larg concurs şi din partea domnitorului Al. I. Cuza, după cum reese dintr'o scrisoare trimisă din Brăila, de D. Vellisson, lui G. S. Rakovskj la Bucureşti, în ziua de 8 Noembrie 1863 [21]).

Cum ziarul urma să fie redactat în limba bulgară şi romînă, se simţea necesitatea unui bun cunoscător al acestor două limbi. El a fost găsit în persoana poetului D. Vellisson, bulgar de origine, născut la Brăila, unde urmase cursurile şcolii romîneşti, greceşti şi bulgăreşti. Vellisson îşi oferă serviciile de traducător şi este angajat ca salariat al ziarului Бѫдущность, devenind astfel cel mai apropiat colaborator al lui Rakovskj. [22]).

Colaboratorul cel mai de seamă al ziarului a fost însă B. P. Haşdeu, care după ce anunţase, la 12 Martie 1864, apariţia gazetei, prin următoarea notiţă publicată în *Aghiuţă: Amicul nostru d-l Racovsky a scos numărul întîiu al foii sale bulgaro-romîne: Viitoriul.*

Formatul acestui jurnal fiind colossal în alăturarea cu cele-l'alte foi ale noastre, avem tot dreptul a zice că d-l Racovsky are un foarte mare Viitoriu [23]), publică în Бѫдущность două articole, unul la 1 Mai, iar al doilea la 11/22 Mai.

In primul articol, B. P. Haşdeu cerea *„disolvarea Camerei boereşti şi decretarea proectului ministerial asupra legei electorale*, iar

---

[20]) Societatea pe acţiuni, preconizată de Rakovskj s'a constituit către sfîrşitul anului 1863, avînd ca membrii pe: P. Kermekčiev, Atanas Andreev, Gheorghi Zafirov, Petăr Ivanov, Ivan Pop, Aleks. Hadži Enčev şi Evstatij Stankovič. S'au emis 400 acţiuni a 10 galbeni fiecare. Condiţiunea era să se treacă la fapte, de îndată ce se vor realiza 200 gabeni. In acest scop, Rakovskj a colindat Muntenia, Moldova şi Basarabia, înscriind acţionari, printre care figurau: Mărinčio Benli, 30 acţiuni; mitropolitul Panaret Račev, 20 acţiuni; Hristo Gheorghiev, 2; Nicola Cenov, 2; Ioan D. H. Bakalooglu, 3; Petăr Simu, 2; etc. Stringîndu-se mai mult de 800 galbeni, s'a păşit la apariţia ziarului. cfr. S. S. Bobocev: *Rakovskj*........ l. c. p. 35.

[21]) Rakovskj locuia în acest timp la hotelul *de la Patrie*, camera No. 12; vezi: Etnografičeski Muzei, Sofia, Arhiva Rakovskj, Nr. 7838.

[22]) *In Arhiva Rakovskj*, l. c. (Nr. 7.890, se păstrează o chitanţă a lui Vellisson, prin care adevereşte că a primit din partea ziarului Бѫдущность salariul de traducător, pe luna Martie, şi jumătate din Aprilie 1864. Despre această colaborare găsim o menţiune şi în *Buciumul* din 7/19 Martie, Nr. 203, care sună astfel: *Redactorul Viitorului este neobositul patriot bulgar d-l Rakovski şi colaboratoriul său d-l Velisson, allu cărui talent îl cunosc lectorii noştri.*

[23]) *Aghiuţă*, Nr. 18, p. 138.

în cel de al doilea, intitulat *Da sau Nu* [24]), se declară partizan al apelului lansat către Ţară, de domnitorul Al. I. Cuza, apel prin care se cerea poporului votarea nouei Constituţii şi a unui nou statut.

Dintre articolele lui G. I. Rakovskj, publicate în Бѫдущность trebue relevat în primul rînd unul, prin care pledează în favoarea împroprietăririi ţăranului romîn, din care repoducem pasagiul următor:

Fără organizarea internă, Romînia nu numai că nu va putea să se întărească şi să se facă respectată, dar nu va putea să fie niciodată paşnică şi liniştită (la adăpost) de influenţa politicei externe neprietenoase, căci, poate oare un ţăran romîn să aibă naţionalism şi dragoste de ţară, cînd el nu-şi are ţara sa proprie? Cînd el nu-şi are vatră părintească?... Noi credem că nu e posibil să existe un Romîn, în vinele căruia să curgă sînge cu adevărat romînesc, care să spună că ţăranului nu trebuie să i se dea pămînt, nu trebuie să devină posesorul vetrei şi să aibă din ce să trăiască şi să fie liber şi cu drepturi egale... Acelora care spun: pe ce drept se sprijină această pretenţie a ţăranilor? Noi le răspundem pe scurt: pe dreptul naţional, pe dreptul ţării, dreptul reorganizării, dreptul veacurilor, dreptul distrugerii abuzului, etc. etc. [25]).

Deasemenea se cuvine relevată seria de foiletoane intitulate: Българскый вѣроисповѣденъ въпросъ съ фанариотитѣ и голѣмая нечтайна идея панелинизма — *Cestiunea religioasă bulgară cu fanarioţii şi illusoria marea idea de panellinism*, apărute apoi, cu acelaş titlu, şi în volum [26]).

In aceste foiletoane, Rakovskj, face o largă expunere asupra încercărilor greceşti, dealungul anilor, de a pune stăpînire pe conducerea spirituală a bisericii bulgare, şi opoziţia permanentă pe care au întîmpinat-o, din partea Bulgarilor, aceste încercări.

Rakovskj mai evidenţiază rolul jucat şi sprijinul dat Grecilor la Atena, în preajma anului 1843, de numeroşi fruntaşi bulgari. In încheere, el cere strîngerea rîndurilor bulgare, pentru a pune capăt influenţei greceşti.

Tot în Бѫдущность scrie G. S. Rakovskj, *Uă aruncătură de ochi assupra cursului politicei* [27]) în care face o amplă expunere privind doctrinele care stau la baza politicii statelor creştine, cu principii evoluate, faţă de politica retrogradă a Turciei, unde se impun reforme noi căci: *Suntem în secolul civilizaţiei, al desvoltării şi progresului, secolul naţionalităţilor, încît pretutindene mai*

---

[24]) Articolul a fost reprodus de ziarul *Buciumul*, Nr. 229 din 13/24 Mai 1864.

[25]) Бѫдущность - *Viitoriulu*, Bucureşti, 1 Mai 1864, Nr. 8 cfr. şi Ivan Sišmanov: Раковски като политик. Сб. Бълг. Акад. IX (1918), p. 20

[26]) Bucureşti, 1864, 111 p.

[27]) Бѫдущность -*Viitoriulu*, Nr. 1.

mult sau mai puţin, simţămîntul sacru al naţionalităţii s'a deşteptat, iar pe alocuri s'a desvoltat, a înflorit şi produce deja fructele sale, cari sunt libertatea şi egalitatea. [28]).

In sfîrşit, un ultim articol al lui Rakovskj, important pentru problema ce pune, este: *Cestiunea mînăstirilor cu greco-fanarioţi în Romînia* [29]) articol în care susţine necesitatea secularizării averilor mînăstireşti, administrate de Greci, aducând în sprijinul tezei sale, reformele întreprinse de Petru cel Mare, Napoleon, Sultanul Mahmud etc., fără ca vre un stat străin să fi protestat. *Simpla escomunicaţiune ridicolă şi absurdă în timpul de faţă, adică testatorii, cari, în documentele lor, zic, că de va strica cineva aceste legaturi să fie* **blăstematu de cei trei sute optsprezece părinţi!** *şi nimic mai mult*, nu este un drept nici un titlu de posesiune. De aceea, închee Rakosvkj, pressa greco-fanariotă. *Ar face bine a fi mai puţin brutală şi ingrată către Guvernul Român, care, din marea sa generozitate, bine voi a da călugărilor fanarioţi, peste toate jafurile lor, şi o bună sumă, în dar, o dată pentru totdeauna.*

Concludem în fine, că diplomaţia europeană, mai are încă un principiu, acela de a numi ori ce lucrare terminată — fait accompli!

Ţinând seama de faptul că tot în coloanele *Viitorului* au apărut cele două articole ale lui Bogdan P. Hasdeu, de aprobare a măsurilor luate de Vodă Cuza, în legătură cu probleme de ordin constituţional, şi de atitudinea manifestată de G. S. Rakovskj în articolele amintite, putem admite posibilitatea sprijinului bănesc, acordat de domnitorul Principatelor Unite, directorului gazetei bulgaro-romîne, aşa cum lasă să se înţeleagă D. Vellisson, în scrisoarea citată.

Incetarea timpurie a ziarului, l-a împiedicat pe Rakovskj să-şi pună în aplicare întreg programul anunţat, mai ales în domeniul legăturilor culturale şi istorice seculare, între Romîni şi Bulgari.

Lipsiţi de aceste preţioase informaţii putem totuşi, pe baza unor alte publicaţii, să deducem care ar fi fost cuprinsul articolelor ce s'ar fi publicat în Бѫдущность, în această direcţie.

Problemele enunţate la punctul doi al *anunciului*, nu puteau fi abordate decît de doi oameni: B. P. Hasdeu şi G. S. Rakovskj, al căror nume l'am întîlnit în coloanele *Viitorului* şi care după încetarea apariţiei acestuia, au făcut să apară preţioase studii în acest domeniu.

Astfel, Rakovskj publică în 1865. Българска Старина, în care, pe lîngă studii interesînd limba, biserica şi istoria bulgară, dă o largă desvoltare problemelor folklorice unde sunt relevate şi unele balade care păstrează amintirea voevozilor romîni [30]). Nu mult

[28]) Бѫдущность Nr. 1, p. 3.
[29]) Бѫдущность, p. 3—4.
[30]) Българска Старина. Bucureşti, p. 170.

după aceasta Hasdeu, la rîndul său, atît prin ziarul *Traian* [31]) cît şi în studii speciale ca: *Istoria critică a Romînilor* [32]) *Histoire critique de Roumains. La Valachie jusqu'en 1400.* [33]), *Etymologicum magnum Romaniae*, [34]) *Strat şi substrat. Genealogia popoarelor balcanice* [35]), etc., arată în mod documentat, cît de strînse au fost în trecut legăturile între cele două popoare şi cît de numeroase sunt mărturiile păstrate în producţiunile populare, privind aceste legături.

Cuprinsul acestor lucrări cred că pot constitui un indiciu sigur de modul cum ar fi fost tratată problema *relaţiunilor acestor două naţiuni în timpii vechi*, dacă Бѫдущность ar fi avut o apariţie mai îndelungată.

Astăzi cînd în sud-estul Europei avem o *Inţelegere Balcanică* în care însă nu figurează Bulgaria, nu putem trece cu vederea strădania depusă de G. S. Rakovskj pentru înfrăţirea creştinilor de pe malurile Dunării.

Rakovskj dăduse expresie acestui ideal al său, în chiar primul punct al *Anunciului*, astfel: *Articole de fond, cari vor trata adevăratul marş al politicei actuale a Europei şi mai cu seamă în ceeace privesc aceste două naţiuni, Bulgară şi Romînă, şi în general naţiunile creştine consîngene şi amice în acea parte a Europei numită astăzi Turcia. Ţinta va fi a apăra drepturile şi interesele acestor naţiuni cu sinceritate şi cu cel mai mare patriotism posibil.*

Confederaţia Balcanică preconizată de G. Rakovskj, urma să cuprindă pe toţi creştinii din Peninsula Balcanică, minus Grecii, faţă de care Rakovskj adoptase această atitudine din motive de ordin sentimental, cărora s'ar putea adăoga, poate şi faptul că, în timp ce asupra Grecilor veghea mîna ocrotitoare a Occidentului şi mai ales a Angliei — din considerente de ordin politic, dată fiind poziţia geografică a Greciei — celelalte popoare creştine din această parte a Europei, erau lăsate să se descurce mai mult prin propriile lor posibilităţi.

In scurtul timp cît a apărut Бѫдущность şi după aceasta chiar, Rakovskj n'a încetat să susţină necesitatea închegării Confederaţiei Balcanice, pentru apărarea şi prosperitatea intereselor lor comune, prin propriile lor forţe, neaşteptînd sprijin dela nici unul din statele străine [36]).

Mai tîrziu, Rakovskj, trecînd peste resentimentele sale faţă de

[31])
[32]) Bucureşti, 1873—75, în trei volume
[33]) Bucureşti, 1878.
[34]) Volumul IV întitulat: *Negru Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile statului Ţerei-Romîneşci*, Buc. 1898.
[35]) Bucureşti, 1892.
[36]) cfr. Ivan Sišmanov; Раковски като политикъ, o. p. c. p. 1—30.

Greci, poate şi determinat de unele critici ce s'au adus atitudinii sale faţă de aceştia, ori poate convingîndu-se că reuşita unei acţiuni care ar îngloba pe toţi creştinii din sud-estul Europei ar avea mai multe şanse, scrie într'un articol din cel al patrulea număr al *Viitorului: Ca încheere spunem: ţelul nostru de totdeauna a fost să respectăm şi să stimăm toate popoarele şi să facem alianţă cu ele, cînd acestea sunt sincere şi drepte, adecă atunci când îşi înţeleg îndatoririle lor faţă de noi. Cînd greco-elinii vor veni în confederaţie şi se vor dovedi ca atare, noi vom fi cei dintîi care să le întindem şi să le strîngem prieteneşte mîna.*

In scopul de a duce la bun sfîrşit închegarea Confederaţiei Balcanice, Rakovskj a intrat în legătură cu Kneazul Milan, domnitorul Al. I. Cuza, numeroşi oameni politici romîni, sîrbi, greci şi muntenegreni, punînd bazele Uniunii Balcanice Creştine.

Această acţiune eşind din cadrul acestui articol, o vom desbate cu alt prilej.

Apariţia şi atitudinea ziarului Бѫдѫщность a avut un larg ecou în presa noastră din acea vreme.

Rominul, prin pana lui C. A. Rosetti, saluta ivirea nouei gazete, prin cuvintele:

A apărutu uă noue foae şi care suntemu dispuşi a crede că este menită a face scomotu. Această foae va apărea în limba bulgară şi romînă, în toate duminicele, suptu redacţiunea d-lui G. S. Racovsky. Ţinta ici, spune în capulu foaiei că este Concordiă şi alianciă, drepturile naţionalităţiloru. *Acesta este şi ţinta noastră, ba încă noi, pe lîngă alianciă, zicemu curatu* confederaţiune, *în cea ce privescu popoarele de la Dunăre. Intîiulu numeru ce a apărutu ne arată că doresce deplina înţelegere între Bulgari şi Romîni. Acesta a fostu şi va fi şi dorinţa noastră. Serbii, Bulgarii au fostu, şi suntu, dupe noi, cei mai buni şi iubiţi vecini ai noştri, şi prin urmare, vezurămu cu fericire apărerea acei foaie, şi-i urămu cea mai deplină isbândă, pe cîtu va merge pe această cale; şi credemu că va merge, şi că ne vomu întîlni adesea necontenitu pe terîmulu Concordiei, alu aliancіei, alu naţionalităţii, poate ş'alu confederaţiunii, şi că vom lupta împreună spre a face c'aceste sînte principie se devie credinţa tutuloru şi se fiă voinţa tutuloru d'a deveni şi fapte împlinite.* [37]).

Aprobare fără rezerve a programului său întîlneşte Бѫдѫщность şi din partea gazetei *La Voix de la Roumanie*, în care se pot ceti următoarele rînduri:

Un nouveau journal politique et littéraire vient de parêtre à Bucarest sous le titre Buduschtnost-l'Avenir. *Il se publie en bulgare et en roumain et a pour redacteur en chef M. G. S. Racovsky.*

Le but de l'Avenir est de consolider l'union entre les Roumains et les Bulgares et de défendre le droit des nationalités.

[37]) Romînul, 1864, Martie 10, Nr. 48.

Des graves questions, et en particulier la question religieuse, sont soulevées dans cette feuille, dont nous saluons l'apparition cordialement et à laquelle nous souhaitons un sèrieux succés. [38]).

Şi tot astfel, salută cu simpatie apariţia noului ziar şi *Buciumul*, care sintetizînd misiunea gazetei lui Rakovskj, scria:

Felicitămu pe amicii noştri vecini pentru semnele de vieaţă ce dau, şi ne felicitămu şi pe noi pentru ospitalitatea ce putemu să le dămu.

Uă foaiă bulgaro-romînă editată în Bucuresci rechiamă vechia noastră unire cu Bulgarii, spre a scoate Roma nouă din grecismulu în care căzusse şi în care s'a moleşitu pînă a devenitu victimă, fără puteri de apărare:

Negreşitu că avuţii Bulgari din Romînia şi din alte ţărri voru sprijini această frumoasă imagine a naţionalităţii loru, care nu va fi de locu ostile guvernului turcescu, ci va apăra numai bulgarismulu contra grecismului care luptă de atîţia secoli să-lu cotropească şi nu poate [39]).

Au fost însă şi ziare care anunţînd apariţia *Viitorului*, au înţeles, fie să facă unele rezerve anunţînd apariţia *Viitorului*, au înfaţă de Greci.

Printre acestea amintim *Convenţiunea* şi *Reforma*. Amîndouă aceste gazete subliniind că în fruntea *Viitorului* se află deviza: *Concordiă şi alianţă, drepturile naţionalităţiloru* condamnă eliminarea din Confederaţie a Grecilor, *naţiunea dela care a decursu libertatea şi civilisaţiunea popoareloru* [40]), *poporu care a sciut să îndure mai bine martirulu, de cîtu să lase a i se călca pămîntulu, autonomia şi drepturile sale.* [41]).

In presa romînească din Ardeal, apariţia noului ziar a stîrnit o aspră critică.

Astfel, *Gazeta Transilvaniei* îl acuză pe G. S. Rakovskj că *tienteasa la imperiulu bulgaro-romînu, ear nu romîno-bulgaru, cu toate că Bulgaria mai vertosu parte de catra Dunăre a fostu şi e împopulată mai numai cu romîni...*, iar mai departe autorul articolului atrage luarea aminte Romînilor, prin următoarele cuvinte: *Credem, că redactorulu* Viitorului *scie bine, de ce recomandă la ai sei, ca se facă* **alegere între caracterele popoareloru** *din orientu; înse doar din cele patite a invetiatu şi romînulu a nu se mai încrede nemenui, a studiea mai bine consistentia şi sinceritatea simpathieloru naturale şi consangene şi a tiene tare, ca numai* **prin fortiele sale fisice,** morali si intelectuali *pot scapa cu vieatai naţionala din oceanulu, în care înoata, si din crisea, care li se ridica în capu, de*

[38]) *La Voix de la Roumanie*, Buc. 1864, Martie 24, Nr. 18.
[39]) *Buciumul*, Buc. 1864, Martie 7/19, Nr. 203.
[40]) *Reforma*, Buc. Anul II (1864), Martie 21/2, Nr. 25.
[41]) *Convenţiunea*, Buc. 1864, Martie 28, Nr. 33.

cumva vom fi mai mari cosmopoliti, si mai rei nationalisti decitu alții.

Sapere aude romane! ca renegatu, ei ne au destrămatu și dau a ne mai destrăma vieatia si gloria romana, — a carei perspectiva constringe cu splendoarea sa ochii celoru, căroru nu le-a datu natura constructiunea de a o vedea în pompa sa antică. [42]).

O înștințare apărută în Бѫдущность la 17 Mai, încunoștiința cetitorii de sistarea apariției pe timp de o lună; în realitate sistarea a fost definitivă.

Ocupîndu-se de motivele care au dus la încetarea apariției gazetei, prof. S. S. Bobcev, scrie:

Rakovskj oprește, de data aceasta, apariția ziarului său, nu din lipsă de mijloace materiale sau din cauza cenzurii ori a altor greutăți de ordin politic. Neînțelegătorii noștri compatrioți și certurile dintre Rakovskj și bulgarii din București au constituit motivul acestei încetări. De bună seamă va fi fost careva, care găsea că numele lui Rakovskj, cunoscut ca scriitor revoluționar, nu trebuie să figureze în fruntea gazetei, căci aceasta ar îngreuna mult răspîndirea ziarului în Bulgaria; alții cereau un întins și riguros control al scrisului lui Rakovskj și ca ei să-i impună directivele, tonul, ba chiar să-i orînduiască și limba [43]).

Incheind această expunere asupra celui dintîi ziar bulgaro-romîn, apărut la București, încercăm să fixăm cîteva trăsături esențiale în legătură cu apariția și atitudinea lui.

Бѫдущность-*Viitorul*, s'a bucurat de un larg concurs moral și poate chiar material, atît din partea oficialității romînești, cît și a unora din fruntașii vieții noastre politice, dintre care B. P. Hasdeu i-a acordat chiar creditul prestigiul său, prin articolele publicate în coloanele acestui ziar.

Бѫдущность-*Viitorul*, era tribuna de unde se pleda necesitatea unei Confederațiuni Balcanice, pentru ca popoarele creștine din sud-estul Europei astfel unite, sprijinindu-se doar pe propriile lor puteri, să înlăture ori ce amestec străin în hotărîrea destinului lor, și să colaboreze laolaltă pentru desvoltarea lor economică, socială și culturală.

Бѫдущность-*Viitorul*, pleda pentru libertatea de gîndire și conducere a fiecărui popor în parte, iar Peninsula Balcanică, alcătuită din state independente, să fie numai a Balcanicilor.

Бѫдущность-*Viitorul*, urma să fie publicația prin care să se cimenteze legăturile prezente dintre poporul romîn și cel bulgar, făcînd să renască trecutul de viață comună și sprijin reciproc,

[42]) *Gazeta Transilvaniei*, 1864, Martie 28, Nr. 25.

[43]) S. S. Bobcev: op. cit. p. 37.

între aceste două popoare pentru care Dunărea n'ar trebui să constitue un hotar, dată fiind multitudinea intereselor comune.

Бѫдущность-*Viitorul*, a găsit o largă înțelegere în pătura conducătoare romînească, dovadă ecourile din presă, și dacă n'a avut o viață lungă, vinovați nu au fost Romînii.

Unele din ideile propăvăduite de Бѫдущность-*Viitorul*, s'au realizat, altele au rămas, timp de aproape opt decenii, date uitării.

E timpul ca ele să fie din nou date la lumină și să se continue drumul trasat de Бѫдущность-*Viitorul*.

AL. IORDAN

CĂLĂTORIE ÎN NOAPTE

Mi-i inima bolnavă clopot
Cu dangăte bătute 'n dungă
Prin anii prăvăliți cu ropot
Intr'o poveste lungă, lungă.

Trec singur pe un drum ce duce
Prin noapte către-o altă noapte,
Vrea pasul îndărăt s'apuce
Dar Timpul spune: nu se poate!

Arunc scîntei de gînd în față:
Le suflă vîntul desnădejdii.
Visez, ci clipele mă 'nvață
Să iau aminte la primejdii.

Privesc în sus: o stea se curmă.
Privesc în jos: se cască groapa.
Aș vrea să stau: ceva din urmă
Mă 'mpinge ca pe frunză apa.

Și inima-mi bolnavă-i clopot
Cu dangăte bătute 'n dungă
Prin anii prăvăliți cu ropot
Intr'o poveste lungă, lungă.

VERSURI DE TOAMNĂ TÎRZIE

Mîhnirile se lasă pe sufletul meu iar
Ca negura de toamnă pe cîmpul solitar.
Grăbit s'adună stoluri și pleacă undeva.
Mă doare vara stinsă și amintirea ta.
Fără folos tăria înnourată plînge,
Incheagă asfințitul băltoaca lui de sînge.
Și ca o sdreanță udă pe lume cade seara.
Prin ceață munții gîrbovi abia-și mai duc povara.
La ce bordei cu geamuri aprinse 'n besnă roșii
Voi bate cînd a ploaie se vor porni cocoșii?
Mi-i dor să stau la masă sub lampa cu petrol,
S'ascult cum plînge ploaia cu glasul ei domol,
Să răsfoiesc a lene o carte și să-mi pară
Odaia țărănească prin fumul de țigară
Visatul cuib de calde și blînde fericiri —
Pornește lin vioara tristeții 'n amintiri.
Școlarule, ții minte? Caietul de latină
Era 'nsemnat pe margini cu versuri ce suspină
Și înflorea departe un dulce pui de om.
Dar alții scuturară copt rodul scump din pom.
Pe urmă alte unde s'au scurs pe matca vremii.
Am poposit odată la marginea poemii
Și am intrat în casă și n'am vrut să mai plec.

Din vinul poeziei beam pînă la înnec.
Dar nu ştiu cum azi vinul a devenit sălciu.
Sătul de mine însumi, un altul vreau să fiu.
De-aceea poate astăzi cînd negura se lasă
Mă podideşte dorul să am şi eu o casă,
Un pic de bucurie cu alţii în comun,
Cui lucruri ne 'nsemnate şi gingăşii să spun —
Ci fără margini ceaţa pe cîmpul ud se 'ntinde
Şi niciun geam în besnă lumina nu-şi aprinde.

ZADARNICIE

Am stihuit ca toţi zăluzii
De dragoste şi alte cele,'
Dar toate visurile mele,
Chiar de-au fost mari, au fost iluzii.

De-acum tinereţe-ai dusă.
Octombre 'mi poposeşte 'n prag,
Cocleşte frunza în hucean
Şi vîntul geme rupt de tusă.

Isvorul singur mai îngaimă
Frînturi de cîntec şi mai plînge,
Dar norii sunt mînjiţi cu sînge
Şi stolurile fug de spaimă.

Eh! m'oi închide melc în mine,
Pătruns de frig şi de tristeţe,
Iar timpul are să mă 'nveţe
Că şi-aşa-i bine!

LA DRUM

Cite lupte am pierdut în viață,
Cite vieți am doborît în luptă
Mărturie inima-mi de ghiață
Și aceastâ veche lance ruptă.

Dar cu toate cele petrecute
Sunt în stare iarăși să încep.
Virf de lance, cine mi te-ascute
Și-mi aprinde vîlvătăi în piept?

Văd cum din împrăștiata stavă
Se desprinde năzdrăvanul mînz,
E sătul de iarbă și otavă,
Ii voi da un troc de jar la prînz.

Iată 'ntind pe masă ca 'n poveste
Lac-oglindă, perie-pădure,
Iarăși văd aievea ce nu este,
Dincolo de negurile sure.

Zînă, zînă, cît mai sunt pe lume
Nu te uit și nu mă dau învins.
Inginîndu-l tainicul tău nume
Mă împinge 'n largul necuprins.

Să vă văd bălauri de subt poduri!
Iată-mă de crezuri înzăuat,
Vie 'ntunecatele noroduri,
Gata sunt cu toate să mă bat.

MIHAI BENIUC

TEORIILE ASUPRA LIMBEI ȘI LINGUISTICA

Linguistica, sau mai bine zis, linguistica comparativă este o știință relativ tînără. Ea s'a născut din filologia clasică și s'a concretizat abia la începutul secolului trecut. In special ea a fost încurajată prin descoperirea limbei Sanscrite, limba sfîntă a Indiei. Studiile asupra ei îndemnau pe savanți să facă comparație cu limba latină și cea greacă. Comparația aceasta se făcea în ideile romantismului. Simbolurile erau agreate și limba sanscrită apărea savanților europeni ca o limbă primitivă în două privințe. Aceasta s'a datorit faptului că oamenii s'au înșelat asupra vechimei și caracterului ei antic, mai ales pentru că tradiția indiană nu permitea o datare mai exactă, dar presupunea totdeauna o vechime de milenii. Dat fiind că vocalismul latin și grec se reflectează adesea în sunetul „a" din limba sanscrită, s'a crezut că vocalismul multiform era o „depravare modernă" a unității și a simplicității vechi păstrate numai în limba sanscrită. Limbile greacă și latină apăreau ca „limbii-fiice" ale limbei sanscrite, și limba sanscrită însăși era considerată ca o limbă primitivă a omenirii, sau cel puțin o rudă apropiată a ei.

Problema originei limbei omenești preocupa pe savanți, firește, pentrucă o știință nouă tinde să recunoască originea obiectului ei. Dar pe atunci nu se putea ajunge la o soluție satisfăcătoare, dat fiind că savanții au fost prea influențați de doctrinele gramatice indiene abia descoperite. Gramaticii indieni au desvoltat un sistem subtil al analisărei cuvintelor. Ei au făcut-o pentru scopuri pur practice. Rămășița indivizibilă a cuvîntului analisat era considerată drept „rădăcină" și totodată „sens" al cuvîntului. Deaceea oamenii credeau că limba s'a desvoltat din rădăcini și terminologia aceasta, desvoltată acum o sută de ani, chiar mai mult, n'a fost abandonată complet pînă azi. Ea încurcă deci părerile încă astăzi. Teoria rădăcinilor fu bine primită pentrucă ea se arăta conciliantă față de pretențiile Romantismului pentru obîrșia istorică. Afară de asta ea permitea să se renunțe la ideile biblice despre originea limbei. Pe lîngă ideea biblică și strîns legat cu ea, existau din timpul scolasticei,

ideile grecești asupra noțiunei limbei. Numai că doctrinele grecești mai ales acele ale lui Aristoteles priveau chestiunea, dacă limba, adică cuvintele care o compun, are un sens intelectual dela sine, (φύσει), ori sensul ei i-a fost atribuit prin voința oamenilor (θέσει).

Era vorba dacă din numele lucrurilor s'ar putea ori nu, deduce concluzii asupra ființei lor adevărate. Această chestiune a fost și originea etimologiei introdusă de greci și cultivată în întregul ev mediu.

Astăzi se poate spune că toți sunt convinși că originea limbei nu poate fi explicată în mod științific. Cam la sfîrșitul secolului trecut, lucrările lui Hermann Paul și ale lui Wilhelm Wundt au dovedit că știința poate da numai o definiție a limbei și că ea singură este o problemă importantă. Ce să înțelegem prin Limbă? Un gest mimic, o manifestare de furie, un sunet al unui animal — sunt oare acestea deja o Limbă și — dealtfel, un semn stabilit în mod convențional, (un semnal de lumină sau de culoare), mai departe un semn telegrafic fără fir, îl mai putem numi Limbă? Aici nu putem arăta nici desvoltarea nici stadiul prezent al discuțiilor în curs, e destul să menționăm că doctrina lui Karl Bühler a fost adoptată aproape pretutindeni — cu modificări mai mult sau mai puțin importante. Doctrina aceasta se reduce în substanță la constatarea că trebue deosebite trei funcții în Limbă „Auslösung", „Kundgabe" și „Darstellung". E de reținut, că nu există nici o teorie linguistică recunoscută promițînd să dea lămuriri asupra originei limbei. Dar faptul acesta se explică ușor prin acela că linguistica ca disciplină proprie s'a născut, ce e drept, în legătură cu filosofia, dar avîntul ei important s'a desvoltat în mijlocul veacului trecut, care a fost un dușman al filosofiei.

Intemeetorul linguisticei comparative, Franz Bopp, este influențat de Filosofia Naturală a lui Schelling, dar în opera lui, scrisă în jumătatea întîia a secolului al XIX-lea, se află foarte puține discuții generale. Mulțimea materialului linguistic, pe care o găsea, trebuia culeasă și înrudirea descoperită a limbilor indo-europene trebuia dovedită pretutindeni. Și această muncă l-a ocupat prea mult pe Bopp. O însemnătate mai mare pentru subiectul nostru prezintă August Schleicher. Operele lui cele mai importante le-a scris cam între 1850 și 1870. Ele sînt bogate în expuneri teoretice, dar nu există o opinie comună asupra teoriilor lui linguistice fundamentale. Oricum, este sigur că pe lîngă punctul de vedere cultural istoric, adică alături de influența filosofiei lui Hegel, în opera lui este eficace și punctul de vedere al științei naturale, adică influența lui Darvin. Nu se știe exact cît de profunde au fost aceste influențe la începutul operei lui, dar e un fapt incontestabil că Schleicher formează tranziția dela Hegel la Darvin. Pentru Schleicher linguistica face parte din istoria naturală a omului. Limbile sunt corpuri naturale, care trăesc ca și plantele și mor ca ele. Fiziologia sunetelor e baza gramaticei și așa numitele „legi" produc la ele un efect ca „legile chimice" la un organism oarecare. Pe de altă parte nu trebue

neglijat rolul pe care îl deţine — chiar şi după Schleicher — sufletul în formarea limbei. In rezumat se poate spune că în părerile lui Schleicher asupra noţiunei limbei teoriile ştiinţelor naturale şi cele ale ştiinţelor morale merg mînă în mînă. Consecinţa cea mai însemnată a acestui fapt a fost stabilirea metodei linguistice într'un sens anumit. Lui Schleicher îi se datoreşte cererea ca „legile fonetice" să fie respectat în mod riguros.

Chestiunea legilor fonetice formează centrul discuţiilor teoretice dela Schleicher încoace. Sunt legile fonetice într'adevăr legi de natură causală, funcţionînd deci orbeşte şi fără nicio excepţie, sau permit ele excepţii? Schleicher formează tranziţia la aşa numita şcoală a neogramaticilor. Neogramaticii reprezintă — priviţi de din afară — perioada cea mai strălucită a linguisticei şi — prin reprezentanţii lor cei mai cunoscuţi, ca de pildă Karl Brügmann şi Hermann Paul — au dat o desăvîrşire provizorie. Doctrina lor se poate rezuma prin formula că linguistica poate fi numai istoria limbei. In această părere se mai oglindeşte originea linguisticei din filosofia romantică, dar sensul noţiunii „istoria limbei" s'a schimbat; mai ales prin influenţa teoriilor ştiinţelor naturale, care au fost introduse de Schleicher şi care au culminat în căutarea legilor fonetice fără nici-o excepţie. Linguistica ajunge deci să fie — aproape pretutindeni — schimbarea fonetică istorică. In această fonetică problema cea mai interesantă şi importantă nu e nici fiziologia sunetelor nici a organelor acustice, nici chiar fizice (acustica) sunetelor. Problema cea importantă este schimbarea fonetică istorică. Cercetările caută să stabilească în mod exact condiţiunile, în care diferitele sunete ale unei limbi s'au schimbat. De aceea a şi fost stabilită diferenţa între schimbarea fonetică spontană, adică o schimbare unde n'a fost găsit îndemnul lui în sunetele învecinate (de pildă ie. „o" rămîne lat. şi grec. „o", dar devine „a" în limbile germanice) şi schimbarea fonetică condiţionată — mai ales eficientă numai într'o singură limbă — de pildă rom. „s" > „ş" înainte de „i". Pentru excepţiile acestor legi fonetice, anumite cazuri, care nu se potriveau cu legile stabilite, trebuiau stabilite nişte legi noi. Dar aceste legi, stabilite adesea doar pentru un singur cuvînt, nu se potriveau cu celelalte cazuri, pe care savanţii le crezuseră de mult explicate, şi de aceea cercetarea ştiinţifică s'a ocupat mai multe decenii aproape numai cu stabilirea şi cu verificarea legilor fonetice în legătură cu materialul cel mai bogat. La începutul secolului nostru, apăru celebrul studiu al lui Wechsler: „Gibt es Lautgestre". (Există legi fonetice?). Argumentul de căpetenie împotriva afirmaţiunei (admisă dealtfel în practică), fu observaţia că formele fonetice a două cuvinte adesea se apropie între ele, indiferent dacă au un sens comun sau unul opus. In cursul evoluţiei limbei se observă deci o apropiere între două cuvinte, deşi la început sunetele erau diferite. Se ajunsese deci la noţiunea analogiei linguistice. Să o lămurim printr'un exemplu. Limbile romanice dovedesc, dacă legile fonetice stabilite cu mult material se recunosc ca valabile, schimbarea cuvîntului latin „gravis" (greu), în „grevis". Iar schimbarea fonetică latină „a" > „e" în această poziţiune nu e explicabilă. Se presupunea deci schimbarea fonetică analogică după „levis" (uşor). Dar dacă legile fonetice permit excepţiuni în favoarea unui cuvînt, care s'a desvoltat după „analogie", a căzut principiul, adică noţiunea însăşi a „legii" fonetice fără excepţii.

Alte argumente împotriva legilor fonetice se ridicau prin rezultatele geografiei lingvistice desvoltate abia în secolul al 20-lea. Azi se recunoaşte în mod general, că trebue să se renunţe la termenul „lege" fonetică, dar în practica filologilor teoria negramaticilor îşi mai produce efectul. O privire retrospectivă asupra perioadei neogramatice nu poate stabili decît că prin legile fonetice a fost alcătuit un fundament numai în aparenţă stabil. Scopul cel mai înalt a fost reconstruirea limbei primitive. Mijlocul era cercetarea etimologică. S'a crezut, că o metodă sigură a fost găsită dacă cuvintele tuturor limbilor indoeuropene — ale căror înrudire o dovedise Bopp, — erau analizate prin aplicarea legilor fonetice în mod riguros şi minuţios. Se încerca deci să se reconstruiască terminaţiile flexiunii pe de o parte, iar forma originală a rădăcinilor indoeuropene de alta. Rezultatul fu că se găsiră, — ce-i drept, — o mulţime enormă de etimologii sigure şi recunoscute chiar azi, iar restul de nelămurit nu dădea nicio speranţă să fie etimologisat prin cercetări viitoare în acelaşi sens. S'a arătat, că sensul rădăcinilor analizate era foarte vag pentru că el a fost găsit, socotind rădăcina comună drept numitorul comun.

Aceste sensuri reconstruite nu pot să fi existat vreodată în limbă, pentrucă chiar observaţia ne arată că sensul se desvoltă dimpotrivă, dela noţiuni concrete la abstracte, adică că toate noţiunile abstracte se bazează pe cele concrete. Rezultatul al doilea şi cu totul neprevăzut a fost că s'a ajuns la multe rădăcini omonime sau cu alte cuvinte, la rădăcini cu atît de multe şi diferite sensuri, încît nu se poate închipui cum cuvintele acestea au putut să fie înţelese exact într'o situaţie dată. Afară de acestea s'a observat că nu se putea descoperi o origine comună pentru foarte multe cuvinte care se referă la lucruri sau la noţiuni cunoscute oriunde şi oricând. Aşa trebuia considerat pierdut cuvîntul ie pentru „tată" în limbele slave, pentru „frate", în limba greacă; şi pentru cuvinte ca de pildă „marea" nu se putea indica niciun cuvînt ie, pentrucă un cuvînt comun se află numai în limbele: latină, germanice şi slave. Se putea trage concluzia că Grecii şi Indienii au fost despărţiţi de mare atît de lung timp că au uitat cuvîntul indoeuropean, dar pe de altă parte, că în limba indoeuropeană n'a existat vreun cuvînt pentru „mare", şi că cele trei limbi numite arată mai întîiu o inovaţiune comună care, de altfel se explică greu. Toate acestea şi multe alte fapte — de exemplu ca „stejar" în limba greacă şi „fag" în limba latină sunt acelaşi cuvînt — arată cu nu se poate reconstrui

limba primitivă mai ales pentrucă, cu cît a fost mai departe urmărită desvoltarea limbilor una cîte una, cu atît mai bogate se prezenta inventarul formelor gramaticale. Și această bogăție nu se potrivea cu noțiunea vagă a cuvintelor reconstruite. Soluția problemei a fost adusă prin geografia linguistică a lui Gilliéron, — prima săvîrșire mare, în care romanistica s'a dovedit model metodic ca și obiectiv pentru linguistica ie. Geografia linguistică ne-a adus revelația că pe de o parte legile fonetice nu ajung ca să înțelegem desvoltarea limbilor și că pe de altă parte diferitele dialecte ale unei limbi posedă o bogăție enormă de numiri pentru un singur lucru. Răspîndirea acestor cuvinte este adesea foarte mică. S'a ajuns deci. la concluzia că trebue presupus că inovațiile linguistice se fac în mod permanent, deși nu se poate stabili în fiecare caz vechimea cuvintelor dialectale găsite. Nu-i cu putință să discernem cuvintele moștenite de cele inovate în perioadele vechi ale limbilor. Trebuia deci, mărturisit că reconstruirea limbei primitive a dat greș și nici nu putea izbuti.

Renunțarea aceasta a fost confirmată și prin o altă descoperire pe care a făcut-o linguistica indoeuropeană însăși. Schleicher prin influența științelor naturale, mai bine zis, prin influența botanicei, explicase înrudirea limbilor cu imagina arborelui genealogic. Limbile înrudite se despart în formă de raze de punctul lor de plecare, adică de limba primitivă indoeuropeană. Ele sunt urmașii, fiicile ei și pot fi din nou un punct de plecare pentru alte limbi. Diferitele limbi romanice, de pildă, sunt fiicile limbei latine. Aceasta, împreună cu o serie de limbi-surori moarte, mai ales limba ască și cea umbrică derivă din limba italică primitivă și aceasta, în fine, împreună cu limbile-surori ale ei, adică greaca primitivă, ilirica, albaneza, traca, slava primitivă, celta, germanica și indiana primitivă, derivă din limba indoeuropeană primitivă. Prin gradele de desvoltare ale limbilor, ca de pildă limba italică, primitivă și așa mai departe, chiar și prin limba romînă primitivă, italiană primitivă se înțelege stadiul pe care îl presupunem pentru timpul cînd, — cum se credea — diferitele subdiviziuni (dialectele) limbilor existente erau nediferențiate. Printr'o abstracție dela deosebirile diferitelor dialecte romîne, ajungem deci la limba romînă primitivă, care derivă din limba latină populară. Această limbă e bine cunoscută, mai ales prin limba latină clasică, prin inscripțiuni și prin alt material scris, dar cu toate acestea trebuiau reconstruite multe forme, chiar și latine populare, pentrucă formele romîne primitive, italiene primitive, ș. a., cer forme latine nepăstrate în scris. Iar în celelalte limbi, ie, în limba germanică, slavă primitivă, reconstruirea după formele mai noi a fost singurul mijloc de cunoștință. Și abstracție făcând de deosebirile acestor limbi, găsite numai în mod ipotetic, a fost găsită limba indoeuropeană primitivă. Ea se prezenta ca aceea care sunt comune între toatele limbile.

Problematica acestei metode s'a arătat chiar înainte de desvoltarea geografiei linguistice propriu zise. S'a observat că unele trăsături importante, pe care le oferă toate limbile germanice, se află și în toate limbile slave (de exemplu, faptul, că dativul pluralului se formează printr'un sufix caracterizat cu -m). O altă așa numită „isoglosă'', este genetivul singularului in -i, în limba latină (ca și în toate limbile italice) și în limbile celtice. Puncte comune importante oferă și limbile latină și greacă, limbile greacă și indiană. Dat fiind că aceste puncte comune se găsesc mai ales în teritoriile linguistice învecinate, s'a impus concluzia că inovații linguistice s'au născut în orice loc al teritoriului limbei indoeuropene — pe care savanții aceștia le credeau tot uniformă cel puțin la început, — și că s'au răspîndit în formă de unde asupra unui anumit teritoriu. S'a desvoltat deci, „teoria undelor'' a lui Joh. Schmidt. Ea a impus concluzia că diferențiarea dialectelor, adică diferențele limitate geograficește, chiar dialecte propriu zise, au existat chiar și în limba indoeuropeană. Aceeași concluzie s'a impus și prin observațiunile limbilor moderne. Cele două limbi romanice răsăritene, limbile italiană și romînă oferă un punct comun prin pluralul lor în „-i'', pe cînd celelalte limbi romanice îl formează în „-s''. De asemenea și limbile slave de sud oferă puncte comune cu toate celelalte și așa mai departe.

Astăzi, nici „teoria undelor'' nu mai e bunul comun al științei. Linguistica rusească, mai ales, care s'a ocupat cu studiul limbilor neindoeuropene, a dovedit că există puncte comune fundamentale între limbi. care, din punct de vedere genealogic, nu pot fi luate drept înrudite. S'a ajuns deci, la teoria „Sprachbunde-elor'', din care cea mai importantă este „Sprachbundul eurasic''. Teoria aceasta se bazează pe presupunerea că înrudirea limbilor nu e determinată, mai ales prin genealogia lor, ci că caracteristica vădită a unei limbi se desvoltă prin amestecarea limbilor diferite pe care le vorbesc oameni trăind ca vecini. E vorba de o teorie foarte îndrăzneață și cu consecințe foarte importante, dar astăzi nu se poate prevedea încă. ce rezultate va avea.

De asemenea limbile pe datele cărora ea se bazează nu sunt prea bine cunoscute pînă acuma și se poate că nu vor fi niciodată lămurite atît de exact ca limbile ie în sensul vechi al cuvîntului, pentrucă n'au nicio tradiție literară sau, cel mult, o tradiție prea scurtă. Afară de acestea nici problema „amestecărei limbilor'', nici aceea a „bilinguismului'' n'a fost lămurită pînă astăzi în mod suficient. Limba romînă se potrivește în mod deosebit ca să ne orientăm asupra problemelor teoriei „Spranhbund-elor''. Din acest punct de vedere limba romînă face parte din unitățile lingustice „balcanice'', adică trăsăturile comune între limba romînă, bulgară, greacă și albaneză, separînd limba romînă de celelalte limbi romanice, sunt luate drept cele hotăritoare. Metoda științifică a acestei filologii

balcanice se caracterizează prin osteneala de a căuta punctul de plecare al fiecăreia din aceste puncte comune.

Subdialectele sunt considerate ca avînd acelaşi grad de insemnătate ca şi limba literară. Nu se presupune deci o înrudire mai de aproape a dialectelor romîne unul cu altul decît aceia intr'un dialect romîn şi cel slav sau albanez învecinat. Sandfeld-Jensen a reuşit, cei drept, să dovedească prin această metodă că particularitatea balcanică a întrebuinţării participiului (am de *făcut*, în loc de infinitivul ie (j'ai à *faire*, il habe zu *tun*), este o influenţă greacă. Limba greacă a fost punctul de plecare cum se vede prin gradul diferit al întrebuinţării în toate limbile balcanice. Dar acestei teorii întregi se opune faptul că cel puţin atîtea trăsături şi tot atît de importante ale limbii romîne sunt o comunitate în toate limbile romanice şi că multe dintre ele nu se găsesc în niciuna din celelalte limbi balcanice. Un fapt asemănător se observă în limba bulgară, care se prezintă mai ales ca o limbă slavă cu o serie de însuşiri pur slave şi numai slave. Şi însfirşit, mai este o obiecţiune — poate cea decisivă — împotriva teoriei „Sprachbund-elor": limba engleză, o limbă germanică din punct de vedere genealogic, cu puternice influenţe romanice în urma desvoltării istoriei, ne oferă o desvoltare nouă care o pune în contrast cu toate celelalte limbi ie. De exemplu, niciuna din limbile ie, cu concepţia limbei engleze, nu poate forma un pasiv personal al verbelor intransitive. Englezeşte se zice „eu sunt dat o carte" („Iam given a book"), în loc de: mi s'a dat o carte, mihi est elatum libellum.

Un al doilea aspect al limbii engleze, adică genitivul în „s" pentru singular ca şi plural şi pentru amîndouă genurile găseşte o paralelă mai curînd în limbile finongriene, în limbile maghiară, turcă sau fineză. Toate acestea sunt limbi unde punctul comun cu limba engleză, această limbă singuratică şi geograficeşte îndepărtată, se poate explica numai prin întîmplare, vasăzică nu se poate explica de loc, mai ales întru cît dialectul american nu se deosebeşte întru nimic în această privinţă. Nu putem trata îndelung alte probleme referindu-se la aceasta; trebue însă să constatăm că nici teoria genealogică (împreună cu forma ei mai modernă, teoria undelor), nici teoria Sprachbund-elor nu se potrivesc cu toate faptele şi problemele linguistice. Nu rămîne deci alt mijloc decît să conbinăm amîndouă teoriile. Noţiunea înrudirii linguistice trebue despărţită în două noţiuni secundare. Trebue discernat între înrudirea genealogică şi structurală (de pildă limbile engleză şi maghiară în trăsătura mai sus pomenită). Afară de acesta trebue însă adăogată înrudirea culturală.

Constatarea acesteia din urmă se impune prin faptul bine cunoscut, că-i cu putinţă să se înţeleagă nişte propoziţiuni luate din vreun ziar modern numai cu ajutorul dicţionarului şi gramaticei limbii respective, chiar dacă pregătirea gramaticală nu trece de cîteva ore. O propoziţiune latină sau greacă nu se poate înţelege

fără un studiu metodic. Formele moderne de a gîndi care se oglindesc şi în limbă, oferă trăsături comune ale tuturor limbilor moderne faţă de felurile antice de a gîndi în limbile greacă şi latină.

Am încercat să prezentăm principalele teorii ale neoframaticilor, arătînd unele din problemele mai însemnate ale lor şi am văzut de ce aceste teorii au fost abandonate. In analiza noastră am atins geografia linguistică ca fiind opoziţia lor. Dar refuzul cel dintîiu şi în mod programatic şi consecvent n'a pornit dela geografia linguistică, ci dela şcoala „idealistă" a lui Vossler. Din nou trebue relevat, că îndemnul de a face inovaţiuni a fost dat din partea Romanisticei. Vossler chiamă pe neogramatici „pozitivişti" şi de numele acesta el leagă o critică aspră, expunînd că felul tradiţional de a privi o limbă, cu toate că promitea să dea numai rezultate bine stabilite, nu se potrivea de loc cu fiinţa obiectului studiat, pentrucă nu putea să i-a în consideraţie eficacitatea sufletului omenesc în limbă. Analiza făcută de pozitivişti tratează limba ca un trup mort, deşi în realitate este ceva viu, ceva animat şi trebue considerată ca oglinda sufletului omenesc. Desvoltarea spirituală şi culturală nu trebue separate cînd studiem desvoltarea limbilor. In această teză trebue relevat că teza principală a neogramaticilor, adică: Linguistica înseamnă istoria limbei, n'a fost atinsă. Tot contrastul se reduce la un contrast metodic şi se bazează pe faptul că Vossler, în ultima instanţă, în definiţie, nu e influenţat de ştiinţele naturale, ca precursorii săi, ci de filosofia lui Croce.

Pe cînd pentru positivişti principiul era partea limbei cea mai puţin individuală, adică fonologia (istorică), aplicând metoda lor şi în alte domenii, Vossler dimpotrivă pleacă dela stil, adică dela partea cea mai individuală a limbei. Interesul lui principal se îndreaptă deci spre sintaxă, pe care-o defineşte ca stilistică devenită însă obligatorie pentru toţi. Renumită a ajuns formularea cam exagerată că sintaxa ar fi „stilistica îngheţată". In acest sens Vossler a seris la începutul secolului nostru lucrarea sa de asemenea programativ: „Cultura Franţei în oglinda limbei" şi adversarii săi i-au obiectat că metoda lui n'a confirmat decît cele ce se ştiau dinainte asupra culturei Franţei. Cartea lui ar dovedi că istoria culturală poate îmbogăţi istoria limbei, iar nu şi viceversa. Obiecţiunea aceasta nu-i lipsită de temeiu, dar la urma urmei şi ea nu combate decît pe positivişti, dat fiind că ei au încercat să lămurească istoria culturală ie, prin mijloacele linguistice. Insemnătatea lui Vossler ca îndemn spre inovaţiuni, ca călăuză spre drumuri cu totul noi nu poate fi preţuită prea mult. Desigur nu-i exagerat să spunem, că Vossler a reuşit călăuzind pe drumurile noui şi liberînd linguistica din înţepenirea ei şi în sfirşit dovedind că linguistica are nevoie de ştiinţe ajutătoare. Astfel, secolul prezent, se semnalează în linguistică prin faptul că există cele mai strînse legături între ea şi filosofie, psihologie şi un şir de alte ştiinţe. Nu-i vorbă că au apărut multe exageraţiuni, şi cîteodată s'a putut naşte impresia că linguis-

tica a încetat de a fi o disciplină proprie şi mai ales din punct de vedere metodic a intrat în dependenţa covîrşitoare de alte ştiinţe. Şi deaceea mai ales după primul războiu mondial s'a simţit o criză în linguistică pe care chiar pînă azi nu o putem considera ca biruită în mod complet. O înfăţişare a acestei crize a fost situaţia deosebită că s'au desvoltat un grup de savanţi lîngă altul care s'au combătut ori cel puţin ignorat, fără să se fi observat desvoltarea şcolilor savanţilor propriu zis. Acest unul lîngă altul nu-l putem reproduce decît sub forma: unul după altul; trebue însă relevat că-i vorba de simultaneitate.

Din punct de vedere filosofic linguistica a fost influenţată mai ales de fenomenologia lui Husserl. Punctul de plecare al fenomenologiei este pretenţia cît mai intensivă a unui obiect de a separa printr'o contemplare partea esenţială de accesoriile unei probleme. Astfel se aşteaptă să se ajungă la Vorbusschzengslongheit filosofică de care este absolută nevoie pentru soluţia fiecărei probleme şi de aceea şi a unei linguistice. Există într'adevăr o literatură foarte bogată asupra aplicării fenomenologiei şi mulţi linguişti, mai ales germani, sunt partisanii ei necondiţionaţi, dar este greu să afli vre-o aplicare a principiilor fundamentale învederate ale fenomenologiei la o problemă linguistică unde s'ar vedea un progres spre soluţie definitivă prin metoda aceasta. Pînă azi ea n'a putut să se ridice deasupra consideraţiunilor generale. Să nu cităm decît un singur exemplu: Ammann a seris o lucrare de două volume asupra graiului omenesc, unde chiar şi titlul se caracterizează prin cuvîntul mai general „graiul'' în loc de „limbă'', noţiune mai bine mărginită. Cartea consacră o mare parte problemei propoziţiunei şi a definiţiei ei dar şi aici nu apare nici-un pas spre soluţiunea problemei.

Se cuvine în acest loc să intercalăm cîteva cuvinte asupra raportului între filosofie şi linguistică în general. Reflexiunile asupra limbei (adică gramatica) s'au aflat dela început ori în serviciul cunoştinţei (adică filosofia), ori în acela al întrebuinţărei practice a limbei (adică retorica). Din punctul de vedere filosofic, limba a fost măsurată totdeauna cu noţiunile logice dat fiind că între vorbire şi gîndire există legături strînse. Linguistica ca disciplină proprie s'a emancipat de cătuşele noţiunilor pur logice numai prea tîrziu şi chiar pînă azi în mod necomplet. Incercînd să se elibereze de logică ea a căzut în dependenţa dăunătoare a altor discipline filosofice, ca filosofia naturală (Schelling, Schleicher) sau psichologia (Wundt). Nu-i vorbă, nici o ştiinţă nu poate nici nu vrea să se ţină departe de ideile conducătoare care determină epoca de fiecare dată. Dar rămîne — cel puţin pentru momentul de faţă — faptul, că filosofia n'a considerat totdeauna linguistica decît ca o parte a logicei, astfel nefiind în stare să promoveze problemele linguistice.

Acestea privesc în mod special şi filosofia limbei a lui Anton Marty. Acesta, ca şi Husserl şi Heidegger — care nu are nici o însemnătate pentru subiectul nostru — se bazează pe Brentana, şi există discuţii nesfîrşite asupra interpelărilor corecte ale doctrinei

maestrului Marty, a scris foarte multe lucrări asupra filosofiei limbei, trebue constatat însă că toate tezele lui nu s'au format decît prin discuţiile împotriva lui Wundt şi că ele se bazează încă mai puţin pe faptele problemelor linguistice date decît psihologia lui Wundt. Partisanii lui Marty urmînd doctrinele lui ajung la afirmaţia că limba este o ficţiune. Pentru noi nu se pune chestiunea să analizăm toate argumentele pro şi contra tezei acesteia, care într'adevăr bate foarte departe, dat fiind că linguistul nu poate considera obiectul lui ca ficţiune, întru cît el tratează probleme linguistice practice. Realitatea limbei trebue s'o accepte linguistul ca ipoteză preliminară, deşi chiar linguistica însăşi nu-i în măsură să arate ce reprezintă într'adevăr noţiunea „limbei''.

Aici trebue amintită doctrina aceia care a făcut încercarea cea mai importantă să analizeze — în mod practic — fenomenul întreg al „limbei''. E vorba de sistemul lui Ferdinand de Saussure pe care Boudouin de Courtenay mai ales l-a desvoltat şi pe care se bazează modul de a lucra al şcoalei linguistice azi — poate — cea mai importantă, „Cercul linguistic din Praga''. Saussure pleacă dela presupunerea că „vorbirea'' şi „limba'' sunt date de un fel de realitate cu totul diferită. Humboldt definise limba ca ἐνέργεια, dar fifilosofia limbii a lui n'a influenţat de loc desvoltarea linguisticei. Doar expune Saussure că părerile lui Humboldt nu se potrivesc decît cu vorbirea (la parole). Limba (la langue) însă, intru cît ea este un fapt desvoltat în cursul istoriei, există şi ca un ἔργον, formînd un sistem fixat, şi fiecare individ vorbitor creşte într'acesta supunîndu-se. Sistemului acesta omul vorbitor nu-i datoreşte numai inventarul său lexical şi gramatical, dar şi felul său de a gîndi. Cercetînd deci o problemă linguistică, trebue deosebit, care latură a limbei este privită. „La langue'', considerată ca sistem e mărginită şi definită în două direcţii. Pe de o parte un fapt linguistic datoreşte forma lui desvoltării istorice al cărei resultat el îl reprezintă; trebue însă deosebită de această lingusitică retorică sau diacronică linguistica sincronică cu aceeaşi însemnătate, dat fiind că orice fapt linguistic face şi un membru parţial al sistemului format prin toate faptele simultane. Amîndouă sistemele sunt strîns legate în aşa fel că o schimbare în sistemul sinchronic atrage după ea şi alte schimbări pînă cînd se creează un „echilibru'' nou. Deosebirea între echilibrul vechiu şi cel nou se înfăţişează cercetărei diacronice (istorice), dar ea nu se poate explica în mod complet decît prin aplicarea metodei sinchronice. Resultatele cele mai bogate ale cercetărilor din acest punct de vedere se găsesc în „Travaux du Cercle Linguistique de Prague''. Toate lucrările acestei şcoli pornesc dela teza fundamentală, că misiunea preponderentă pentru momentul de faţă a linguisticei este aceea să stabilească elementele sistemului unei limbi date. Este o teorie foarte importantă ale cărei consecinţe nu ne pot preciza pînă azi, că şi sunetele, unităţile cele mai mici ale limbei, formează un sistem riguros.

La cunoştinţa sistemului acesta, se ajunge prin stabilirea combinaţiunilor de sunete care pot exista în diferitele limbi şi a modurilor în care o diferenţiere fonologică a sunetelor, indică şi o diferenţiere semantică (de sens). Trebue înregistrate toate cazurile cum se folosesc diferenţierile fonologice pentru diferenţierile semantice. Desigur, că se poate obiecta că atît concepţiile lui Saussure cît şi desvoltarea lor în fonologia şcoalei din Praga şi înaintea lor nu erau cu totul necunoscute. Multe observaţii de amănunt anterioare şi multe explicaţiuni ocazionale ale vreunui fapt se bazează pe ele; lipsea însă cunoştiinţa însemnătăţii şi a consecinţelor virtuale ale acestor concepţii. Meritul fonologiei din Praga de a compune în mod sistematic o metodă nouă şi de a o stabili şi în mod teoretic, nu se poate disputa. O altă obiecţiune şi anume, mai serioasă ar fi aceea că în practicarea cercetărilor în general, şi fonologia nu se ocupă decît cu ştiinţa sunetelor, — de astă dată nu în mod istoric şi funcţional — şi afară de aceasta, că înăuntrul aşa conceputei ştiinţe a sunetelor, fonologiştii nu se ocupă decît cu cercetarea sincronică. La fel, cum şcolile trecute au neglijat sincronica în dauna întregimii, aşa fonologiştii neglijează, cum se pare, diacronica. Astăzi nu se poate judeca încă în mod obiectiv, întru cît aceste obiecţiuni sunt justificate, dat fiind că şcoala linguistică la Praga nu depăşeşte cu mult vîrsta de zece ani; cu toate acestea, ea a dobîndit partizani în multe ţări. Cu privire la aplicările sintactice a fonologiei putem spune că există, dacă nu multe, cel puţin cîteva lucrări şi sunt speranţe justificate, că ele se vor înmulţi în curînd. Ca rezultat definitiv, se poate constata astăzi că prin interpretarea funcţională a faptelor linguistice s'a recunoscut pentru prima dată că problema înţelesului, problema sensului în limbă ocupă cel mai important loc în toate problemele. Numai Humboldt, pusese această problemă, — dar el n'a avut urmaşi adevăraţi niciodată.

Problema sensului a sunetelor, cuvintelor şi propoziţiunii stă pe planul întîiu al linguisticii moderne. Şcoala fonologistică nu e singura care se ocupă cu ea.

Inceputul a fost făcut mult înainte prin năzuinţele lui Meringer şi lui Mrirko (savant iugoslav), năzuinţe, care se caracterizează prin lozinca: „cuvinte şi lucrări". Aceasta este şi titlul revistei lor. Problemele etimologice i-au adus să nu privească numai schimbarea sunetelor dar şi a sensului cuvintelor în strînsa legătură cu obiectele însăşi, pe care le numesc cuvintele acestea. S'a observat deci, că adesea în cursul timpului nişte lucruri se schimbă şi că aceste schimbări materiale au fost îndemnul schimbărilor de limbă. Sau, poate, un lucru a dispărut, şi de aceea şi numele lui. Derivaţiile acestui cuvînt uitat se pot deci desvolta spre o altă direcţiune. Sau, ca să nu mai menţionăm decât un caz, etimologia problematică a unui cuvînt se stabileşte prin faptul că se cercetează istoria obiectului, pe care îl numesc cuvîntul în chestie, sau pe care l-a numit altădată.

Linguistica a fost adusă prin astfel de cercetări în legătură mai strînsă cu istoria culturală în general şi în mod special, au venit cu timpul pe urmă impulsiuni din partea etnologicei. Nu numai folcoristica, dar şi istoria culturală în sensul cel mai larg ating interesele şi cercetările multor linguişti. In Germania, au fost numiţi unii din aceşti linguişti „moromanticii", numele acesta, însă n'a pătruns nici prea departe, nici nu-i uşor de văzut, care, din linguişti se socoteşte între nevromanticei sau merită de a fi socotit între ei. Toate aceste curente se află în plină desvoltare şi nu se poate judeca de pe acum meritul lor.

Acelaşi lucru trebue spus şi despre încercări, — de asemenea făcute, mai ales în Germania — să se fundeze o teorie a limbei pe teoria rasei, adică, să se înţeleagă forma limbei ca o funcţie a rasei sau a sufletului rasist. Chiar abstracţie făcînd de încercarea îndoelnică să se readucă o ştiinţă morală ce linguistica iarăşi în dependenţă de biologie, trebue constatat că ştiinţa rasei însă-şi nu dispune pînă azi de o teorie bine stabilită. Astfel de încercări, nu pot fi deci apreciate nici discutate aici. Că problema nu e cu totul nouă, se vede cel mai bine la teoria substratului. Aceasta se bazează pe faptul, că nişte diferenţe regionale de limbă, care, par că se datoresc unei desvoltări „spontane", au fost explicate prin influenţa unei populaţii primitive. Această populaţie străveche a preluat limba coloniştilor mai puţin vechi, dar, — prin particularităţile lor psihice sau fizice (adică ale organelor lor articulatorii) — cei dintîiu au schimbat în urmă limba preluată. Savantul olandez van Ginneken a scris un articol asupra „eredităţii legilor fonetice". In mod general se poate admite, că unele fapte linguistice au fost explicate cu teoria substratului, dar tot atît de multe nu se potrivesc cu dînsa. Aceste probleme nu le putem discuta în amănunt, dar vrem să dăm a înţelege dificultatea lor, însemnînd că după teoria substratului nu se poate stabili dacă să luăm limbile Germanice drept limbi indoeuropene, vorbite de o populaţie primitivă, înzestrată cu o limbă străină, ori să le luăm drept o limbă de provenienţă neindoeuropeană, pe care germanii au schimbat-o după modul lor obişnuit de pronunţare. Neajunsul principal al fiecărei teorii de substrat este că — exprimîndu-l în mod matematic — printr'însa mărimea necunoscută, adică pricina vreunei schimbări în limbă, nu se poate elimina, ci numai înlocui printr'o altă mărime necunoscută, adică substratul.

Am vorbit despre „pricini", şi chiar această noţiune este obiectul discuţiilor teoretice în linguistică. „Cauza" stă faţă în faţă cu „efectul" adică rezultatul ei în gîndirea cauzală, care în secolul trecut sub dominaţia ştiinţei naturale a fost şi în linguistică singura aplicată. Dar mai tîrziu, după influenţa psihologiei (o ştiinţă morală) asupra linguisticei, după doctrina „structurei" şi după ce s'a impus necesitatea să se studieze şi linguistica în metode desvoltate în ştiinţele morale, savanţii şi-au dat seama că priceperea limbei în

gîndirea causală trebue completată. In cuvîntul însuşi al, „structurei" se manifestă opiniunea că schimbările limbei se desvoltă într'o direcţie anumită, că ele leagă cu un „telos", un scop oarecare. De aceea s'a desvoltat atitudinea teleologică în linguistică. Lucrarea teleologică cea mai cunoscută e „Manualul sintezei comparative" al lui Havers. Teleologia linguistică poate invoca pe Humboldt, şi se poate chiar bizui pe faptul că atitudinea teleologică în linguistică se găseşte la filosofii greci (entelechiile lui Platon). Afară de acestea, teleologiştii au dovedit că atitudinea lor a fost aplicată în mod neconştient de mulţi savanţi din toate vremurile. Teleologiştii mărturisese că îndemnurile cele mai importante le-au venit din partea psichologiei; mai ales prin personalismul critic al lui Stern, dar prezintă legături şi cu neovitalismul (Driesch, Reinke). Trebue amintit că — fireşte — un „Absichtsteleogie" poate fi aplicată la limbă. Prin teleologie în linguistică se înţelege că în limbă se simte nişte tendinţe neconştiente ale omului vorbitor. Tendinţele acestea împreună cu condiţiunile din care unii depind de omul vorbitor, altele de limba însăşi, pricinuesc rezultatele, pe care le studiază linguistul. Ele sunt problemele practice ale cercetărilor linguistice şi explicaţiile vor fi cu atît mai complete cu cît „cauzele" linguistice vor fi analizate în tendinţele şi condiţiile respective. Teleologia — deşi într'un fel deosebit — este şi atitudinea şcoalei linguistice din Praga.

Consideraţiunile noastre trebue încheiate aici, deşi n'am putut aminti nici toate problemele, nici toate teoriile, pe care se bazează încercările de rezolvare de pînă acum.

Mai ales s'ar putea observa lipsa unei priviri asupra psichologiei limbei şi asupra influenţei psichologiei în linguistică în genere. După mine psichologia n'are niciun rol însemnat pentru articolul de faţă, dat fiind că chestiunea legăturei între vorbire şi gîndire a fost tratată — ce-i drept — adesea, dar în cercetările practice ale linguiştilor ea a influenţat părerile savanţilor numai privitor la foarte puţine probleme, mai ales privitor la definiţia propoziţiunii. Şi chiar dacă cercetăm desvoltarea istorică a vreunei probleme, vedem adesea că părerile fundamentale ale savanţilor se schimbă fără nicio însemnătate prea mare pentru rezultatele lor. Asupra problemei propoziţiunei de pildă trebue constatat, că de două milenii se fac mereu definiţii noui şi că multe din ele mai urmăresc drumurile arătate de filosofii greci.

Lipsa a doua pe care am putea-o observa ar fi, că un număr nu prea mic de linguiştii însemnaţi n'a fost menţionat ca de pildă Schuchardt şi Meillet. N'am făcut-o pentru ca celebritatea lor persistă mai ales, în faptul că ei au ajuns să se elibereze de unilateralitatea care rezultă adesea din neputinţa savanţilor să evite să-şi facă o dogmă din atitudinea lor fundamentală.

Celebritatea lui Schuchardt şi a lui Meillet dovedeşte din nou că la linguistică trebuesc desvoltate propriile ei metode şi propriile ei teorii. Nu trebue ca linguistica să piardă legăturile cu alte ştiinţe morale mai ales cu filosofia şi cu psichologia, nu trebue însă nici ca linguistica să cadă în depedenţă de alte ştiinţe.

Asupra problemelor linguistice însăşi putem afirma că problema sensului în limbă pe care am atins-o de mai multe ori, este problema fundamentală pentru moment şi chiar pentru viitor trebue pusă mult mai la suprafaţă în discuţiile teoretice şi în cercetările practice decît s'a făcut pînă acum. Semantice — adică teoria sensului în limbă — trebue stabilită ca o disciplină parţială pe lîngă celelalte discipline parţiale ale linguisticei şi trebue desvoltate metode proprii semantice demonstrate cu un material cît se poate mai bogat. Limba romînă, cu numeroasele ei cuvinte împrumutate a căror etimologie este în general bine cunoscută, este poate cea mai indicată să dovedească rodnicia cercetărilor semantice chiar şi în folosul actualelor etimologii problematice.

EUGEN SEIDEL

IEZERUL

Spre cer, apoi, galbenul toamnei era în amintiri,
lîngă prietenul solitar al călătoriilor spațiale,
clapelor șahului și al înmulțitelor trăiri
sub regi bizari, sau din romane sociale.

Nedesfundate neliniști, îndoieli fără fund;
în seri apropiate lotușii se loveau de lună.
(Apa oglinzilor murind pe îndelete afund,
ea, bănuind tăceri, apuse înălțimile adună).

Sub pleoape se prăvăliseră cele din urmă reflectări;
(apa galbenă a ofrandelor spăimîntate
în inima lui rare inele, brățări):
„doar mierlele, înstrăinatele mierle, vor ști melodii necîntate!"

ȚARM ALES

Din patru părți străpuns de golul acesta pur,
(vechi dansatori, pereții, au dispărut pe ferestre),
pe rînd, lucrurile — aripi — tentacular dimprejur,
astăzi, mai mult, au ocolit răpiri terestre.

Cînd aerata lor afinitate peste univers
este 'n pupile și lumini trenul-fantomă,
neașteptat, în rime dragi întîrziind din mers,
și 'n evadări concepte prietene păstrează aromă.

Odaia, acuma, un răgaz dincolo de fluid,
năzuitor la instaurat aspect piramidal...
(De-amante lucruri calme, încă avid,
tainic implor știuta revenire la normal).

HYPERION

Călătoria se răsădise în anotimpuri
cu adormite lumini pe chipuri și perne.
Catarg ceresc, la anumite timpuri,
Spre cîntecul trecut și general se cerne.

Fluviului cald nu-mi amintesc menestrel;
din înălțimi, cristal fulgerat în uimiri:
albul îmbobocit, mai lunar dinspre El.
(De pămîntesc îndrum să nu te miri).

Iși regăsise muzica rădăcini aeriene
Intr'o ordine nouă a mărilor nocturne:
cățui de mit, din nopți răsăritene,
cu iz valah, se dovedeau vădite urne.

MIHNEA GHEORGHIU

ALDOUS HUXLEY ȘI CĂILE INTELIGENȚEI

Sunt persoane cărora le place să categorisească totul, fenomene și personalități, sub etichete scurte, precise, definitive, orînduindu-și astfel un univers al lor, clar și bine organizat. Iși exercită acest dar pe toate tărîmurile, dar mai ales în domeniul artei și simplificînd personalități complexe le introduc în formule lapidare.

In cazul lui Aldous Huxley, etichetarea părea din cele mai simple și formula care circulă cu privire la romancierul englez se reduce la un singur cuvînt: inteligența. „Huxley romancierul inteligenții'', ,,inteligență huxleyană'' sunt expresii gata făcute, avînd curs nu numai in simpla conversație de salon, ci și în critica literară. Utilizînd formula, cei cari o fac, nu introduc în ea un element critic sau vre-o rezervă și nu se opresc asupra caracterului ei simplificat. Eticheta le pare tot atît de măgulitoare pentru scriitorul vizat cît și pentru dînșii, cetitorii, care își atribue prin însăși lectura lui, un brevet de inteligență.

O asemenea etichetare e semnificativă pentru modul în care e apreciat Huxley și pentru păturile în care pătrunde. Prin ironia împrejurărilor, peste tot și în special la noi, opera sa a fost anexată de către semi-cultura de salon și snobism, pentru zugrăvirea și satirizarea cărora, chiar Huxley a cheltuit atîtea pagini corosive. Mahalagii lui Caragiale se amuzau la Noaptea Furtunoasă, fără să se recunoască în personagii. Tot astfel Molly d'Exergillood, Mrs. Aldwinkle și ceilalți, au descins din operă, devenind cetitoarele și cetitorii rafinați și competenți ai creatorului lor.

Evident, Huxley nu e întru nimic vinovat de modalitatea audienții și răspîndirea pe care o găsește opera sa. Dar totdeauna aprecierea unui scriitor de către anumite pături sociale provoacă reacțiuni. Unele foarte ortodoxe cercuri estetice și literare tind să-l considere — recunoscîndu-i însușirile intelectuale — ca pe un scriitor lipsit de autenticitate, de „mesaj'', după un termen uzual.

Mai totdeauna, asemenea formule simplificate ating puncte principale. Bineînțeles, calificarea unică de scriitor inteligent e vagă și destul de ridiculă, căci de o asemenea însușire nu se prevalează decît

mediocritățile literare și sub-literare. Dar problema inteligenții e cu adevărat centrală la Huxley și posedă o structură foarte complexă, fiind unul din factorii care explică transformarea scriitorului englez, astăzi mistic și propagandist activ al non-violenții.

Pentru amatorii de tipologii naționale rigide, pentru cei cari văd în discriminarea după tipuri etnico-raciale nu un mijloc comod, dar arbitrar și labil, ci îi acordă valabilitate aproape științifică pentru clasificarea operelor și creatorilor, cazul lui Huxley le aduce o desmințire ironică. Rareori se poate întîlni un artist la care să fie întrunite, în așa măsură, calitățile ce s'a convenit a fi numite spiritul francez. André Maurois, în introducerea ediției franceze a romanului Contrapunct, compara unele pagini ale operei cu cele ale marilor scritori ruși. Cu greu ar fi putut găsi biograful lui Byron și Shelley, consacrat specialist în probleme engleze, o comparație mai puțin potrivită. Cam tot atîtea asemănări prezintă un parc a lui Le Notre cu o vegetație virgină, cîte puncte comune posedă opera lui Huxley și genul în care se încadrează cu romanul rus sau cel englez tipic.

De altfel, caracterul acesta de a apărea ca o „oaie neagră'' a literaturii engleze, este de obiceiu cel dintâiu menționat, în orice pagină închinată lui Huxley. De la prima vedere se observă smulgerea, diferențierea totală de trunchiul romanului englez, de linia continuă ce leagă opere dealungul cîtorva secole. S'a scris de multe ori despre specificul literaturii engleze. Intr'un studiu, Wladimir Wiedlé, comparînd spiritul francez și cel englez, găsia că fiecare prezintă cîte un caracter dominant și distinctiv: pentru cultura franceză, inteligența, spiritul sintetic și de sistem; pentru cea engleză, dragostea pentru faptul empiric, pentru concret, iar în negativ, repulsie pentru abstracție și generalizare, neîncredere față de inteligență.

Ca orice tipologie prea generală, tinzînd să închidă în corsetul strîmt al unei formule, manifestări complexe, afirmațiile desvoltate ale lui Wiedlé cuprind un element considerabil de arbitrar și de gratuitate, iar generalizarea celor cîteva caractere și extinderea lor în domenii depărtate, se susține greu. Dar în unele domenii ele se verifică. In filosofie în special — de altfel aci își găsește, probabil, originea, această caracterizare — un curent de amploarea empirismului englez ilustrează caracterele stabilite de Wiedlé. Pozitivismul francez dovedește însă cît de hazardată ar fi stabilirea unei polarități, empirism-raționalism, corespunzînd celor două spirite naționale.

In literatură se distinge un fir de continuitate similar. S'a relevat adesea curentul de poezie intensă ce străbate romanul englez și îi atribue specificul imediat perceptibil, pecetea particulară care apropie pe Emily Brontë, de pildă, de Rosamond Lehmann, Charles Morgan, Virginia Woolf chiar. Farmecul acesta specific naște dintr'un sentiment intens al timpului și din delicateța și intensitatea cu care este perceput și redat individualul. Poezia ce se desprinde

e aceeaș, pentru că e poezia individualului, inexprimabil complet prin cuvintele-concepte, poezia realității imediate. De aci, marea analogie între farmecul său și cel degajat de muzică, muzicalitatea epicului englez, în înțelesul acesta special. Materialul, realitatea particulară zugrăvită poate fi deosebită. La Dickens e poezia căminului, la Morgan rezultă din contemplația estetico-mistică, la Virginia Woolf, realitatea psihologică, cursul fluid al stărilor de conștiință. Vina poetică rămîne comună în eterogenia operelor. Să se compare orice roman impresionist francez cu vre-o operă a Virginiei Woolf. Sentimentul particular al timpului și redarea individualului se regăsesc și în opere specific moderne. O pledoarie sexuală atît de îndrăzneață, cum e „Puțul singurătății'', a lui Radcliff Hall purcede, în povestire, din acelaș izvor epic.

Față de continuitatea romanului englez, opera lui Huxley aduce maniera și spiritul unei culturi străine, reunește complexul de însușiri specific franceze, într'o măsură pe care chiar literatura franceză o atinge foarte rar. Luciditatea și deci controlul critic permanent și total, analiza consecventă, ce detestă și refuză obscurul, căutînd să precizeze și să clarifice totul, ironia, echilibrul, compoziția îngrijită, toate calitățile comune lui „Zadig'', „Chartreuse de Parme'', „Faux-Monnayeurs'', se întâlnesc în opera lui. Și din ea se desprinde uneori, o boare de poezie, dar nu cea specific engleză, ci una cu aderențe filosofice, născînd — precum în Contrapunct — din contemplarea unității biologice și cosmice.

Care ar fi explicația acestei structuri literare? Cauzele se întrevăd, multiple. Ea poate fi pusă în legătură — din punctul de vedere al istoriei literare — cu estetismul și cu reacțiunea intelectuală contra victorianismului a lui Wilde și Pater, dela sfîrșitul secolului trecut. Deasemenea își au rolul lor influențele literare ale lui Gide, Proust, Lawrence precum și variate influențe științifice mai ales cea freudiană. Dar ar fi greșită afirmația că personalitatea lui Huxley s'a format prin jocul influențelor. Ele s'au grefat pe structura de om de știință, a descendentului unui șir de generații de savanți, fratelui lui Jullian Huxley. Spiritul științific stă printre trăsăturile fundamentale ale autorului Contrapunctului. Nu ne referim la imensa și universala-i cultură, nici la incursiunile frecvente — prea frecvente poate — în biologie, estetică, filosofie științifică, ce constitue de multe ori adevărate esseuri independente. Spiritul științific apare în însăși creația, în modul său de compoziție, în procedeul experimental al plasării personagiilor în anumite situații pentru a le înregistra reacțiunile, procedeu care intră în maniera „contrapunctică''. Consecințele pe plan estetic sunt de multe ori interesante și îi procură o notă de originalitate. Dar exploatarea sistematică a unui atare procedeu de laborator, deseori, jenează și provoacă o anumită impresie de artificial.

Scriitor al inteligenții, artă pentru intelectuali. Denumiri ce implică limitări dureroase și ar putea permite condamnări fără bază. Ele comportă două sensuri deosebite. Se poate vorbi de opera lui

Huxley ca despre o literatură *pentru* intelectuali și *despre* intelectuali.

Primul înțeles nu se poate susține, pentrucă nu există o ramură literară pentru intelectuali, sau pentru alteineva. Desigur că opera sa e mai puțin accesibilă decît cea a lui Zola. Dar un atare turism nu îngădue concluzii, nici în favoarea lui Zola, nici în a lui Huxley. Se poate pune întrebarea numai dacă există ca literatură pur și simplu și răspunsul afirmativ, fie într'un caz, fie în celălalt, închide problema. De altfel Huxley nu e un scriitor esoteric. Dacă e adevărat că asimilarea completă a literaturii sale presupune un număr de cunoștințe din diferite domenii, la care se referă necontenit posesorul unei culturi atît de largi și adîncite, și dacă în compoziție apar unele procedee înnoitoare, opera în sine e cu totul ferită de orice obscuritate, potrivit structurii de claritate clasică a autorului. Aprecierea lui de către cultura de salon, de care am pomenit, e și ca o dovadă a ușurinții cu care poate fi perceput, deși această categorie de cetitori extrage foarte puțin din operă și mai mult utilul, decît esențialul.

Expresia de „literatură despre intelectuali" implică o chestiune mai semnificativă. Dacă e luată în sensul de literatură de idei, s'ar putea înțelege că e vorba de o operă în care totul, acțiunea și personagiile sunt simple prilejuri de dueluri intelectuale, probleme și idei. Cît de noi și strălucitoare ar fi ideile, cît de vitale problemele, ele n'ar putea împiedica o operă menită să le servească numai drept cadru, să piardă orice semnificație estetică. Sunt de altfel rare asemenea opere. Și în nici-un caz, cea a lui Huxley nu poate fi așezată printre ele. E drept că universul romanelor sale e constituit în majoritate din persoane stăpînind solide bagaje culturale, cari exprimă cu ușurință idei originale. Iar conversațiile, duse cu artă deosebită, ocupă în toate volumele spații însemnate. Dar intelectualii săi, departe de a fi fantomatici mînuitori de idei, sunt personagii distincte, avînd fiecare individualitatea proprie, realizată desăvîrșit. Huxley se numără printre puținii cari au introdus în literatură pe intelectuali în specificitatea lor și cu multiplicitatea tipurilor. Inaintea lui, mai toți cei cari au încercat să introducă ideile în roman, au eșuat în zugrăvirea celui care le emite. Cu toată arta autorului lui „Rôtisserie de la Reine Pédauque", în opera lui France, personagiile care filosofează seamănă mai toți între ei. Abatele Cognard, Bergeret, Trublet și toți ceilalți se reduc la o figură delicioasă, dar unică de gînditor sceptic și indulgent, de fapt, portretul stilizat al creatorului lor, „le bon maitre". Introducînd un romancier în „Les faux-monnayeurs", Gide s'a descris și el pe sine. La Huxley, fiecare intelectual posedă gîndire și structură proprie. Chelifer, Rampion, Quarles Beavisg, gîndesc și se exprimă potrivit personalității proprii. Sunt toți inteligenți și cultivați, dar nu emit idei, în raport cu ei, indiferente. Legătura dintre concepțiile ideologice și preocupările interioare, conștiente sau latente, e subliniată cu finețe. Spandrell, obsedat de conflicte psihanalitice e mistic; Illidge compensează prin materialism, un sentiment permanent de inferioritate socială. Iar Cardan justifică față de sine și de alții situația-i de parazit prin strălucitoare paradoxe cinice.

Conversațiile sunt cu adevărat numeroase, dar născute arareori numai din virtuozitate intelectuală. De cele mai multe ori sunt legate organic de operă. Iar adesea sunt mai importante decît însăși acțiunea. Căci pentru un roman care are intelectuali ca eroi, conversațiile sunt prilejuri de desvăluire mai frecvente și mai importante decît acțiunea propriu-zisă. Deaceea, conversațiile huxleyene nu sunt niciodată numai niște schimburi de idei.

Superioritatea aceasta în crearea unor personagii greu realizabile se explică la Huxley și prin cunoașterea mai intimă a obiectului, dar poate și prin faptul că la el, artistul și intelectualul sunt mai strîns îmbinați decît la Gide, France sau Wilde, la cari estetul avea întîietate.

Dar chestiunea mai prezintă și o altă față. Se poate pune și s'a pus întrebarea dacă lumea intelectualilor și cei cari se leagă, nu e prea îngustă pentru a îngădui unei literaturi închinate exclusiv ei, să fie viabilă? Dacă această pătură îngustă a oamenilor care gîndesc autonom, constitue un cadru suficient pentru o artă adevărată? Și dacă, prin specializarea ei, literatura lui Huxley nu atrage o critică asemănătoare cu cea adusă lui Bourget, printre personagiile căruia nu erau îngăduite decît indivizii posedînd un anumit venit.

In primul rînd, în ce privește pe Bourget, trebue reamintit că desuetudinea în care a căzut, nu se datorește caracterului particular al eroilor săi, ci nenumăratelor lipsuri ale unei opere viscoase și artificiale. Ceeace nu e cazul cu Huxley.

E derpt că universul din „Contrapunct" sau „Pacea adîncurilor" e restrîns și că într'un calcul numeric, cei de cari se ocupă sunt foarte puțini, în raport cu întreaga umanitate. Dar nici statistica, nici contabilitatea nu sunt valabile în literatură. Un roman are perspective de permanență dacă reușește să creeze un univers propriu, existînd și satisfăcîndu-se pe sine. Intrucît reușește asta Huxley, va fi o problemă ulterioară. Pentru moment trebue afirmat că nimic nu oprește constituirea unei arte durabile despre intelectuali și chiar numai despre ei. Dacă universul lui Tolstoi, sau — ca să recurgem la comparații mai puțin nimicitoare — cel al lui Kuprin sau Hamsun sunt mai largi, ce să spunem de dimensiunile universului lui Proust. Dar un adevăr prim, care se uită prea des, precizează că spațiul și timpul estetic nu se suprapun celor reale. Nu duce la nimic să discuți asupra gradului de importanță al unui personagiu față de un altul, dacă Levin e mai necesar decît doamna Verdurin.

O literatură despre intelectuali poate exista dacă — precum la Huxley — scriitorul sapă destul de adînc pentru a pătrunde sub intelectual, omul. Poate exista tot cum se poate crea o literatură despre prostituate, despre pescuitorii de balene sau despre orice altă, cît de diferită, pătura socială. Cum însă intelectualii sunt figuri mai complexe, și sunt preocupați în gîndire și discuții de probleme de

interes mai adinc, un scriitor le poate închina, nu un singur roman, ca pentru prostituate sau pescari, ci întreaga sa creaţie.

Destul de bogată, opera lui Huxley cuprinde romane: „Cerc vicios" (Antic Hay), „Marina di Vezza" (Those bareneleaves), „Contrapunct", „Cea mai bună lume" (Brave new world), „Pacea Adîncurilor", (Eyeless in Gazza), nuvele ca „După focul de artificii", „Micul Mexican", „Două sau trei Graţii",—eseuri: „Muzică de noapte", eseul din 1937 asupra mijloacelor progresului, note de călătorie: „Ocolul lumii al unui sceptic" (Jesting Pilate) ş. a. Nu intenţionăm examinarea sa istorică sau sistematică. Pentru problema care ne interesează: personalitatea şi evoluţia lui Huxley, scriitorului şi omului, vom insista mai mult asupra citorva dintre ele.

In operă şi în evoluţia omului se pot distinge două faze, demarcate de Pacea adîncurilor. Nu se poate vorbi, desigur, de o schimbare totală. Pentrucă Huxley nu-şi permite în operă cotituri cu sgomotul şi amploarea lui Papini, de pildă. Şi pentrucă nici nu e vorba de o mutaţie, de o transformare bruscă. Cele exprimate în ultimele opere, continuă firul unor preocupări vechi şi atitudinea de azi are rădăcini în multe lucruri latente, sugerate, întrerupte, din opera anterioară.

Dela primele romane s'a arătat mănunchiul insuşirilor de virtuozitate, iar accentul era pus pe latura joc-intelectual a talentului său. Astfel, în „Cerc vicios", cetitorul nu poate atribui mai multă seriozitate acţiunii şi personagiilor, decît le-o acordă autorul lor. Aventurile lui Gumbril, inventator de pantaloni pneumatici, precum şi dilema în care se găseşte, între atracţia pentru sensuala Myra şi dragostea proaspătă a lui Emily, prilejuesc doar prezentarea unor personagii destul de superficiale, dar atrăgătoare. Sunt printre ele unele, pe care le vom reintîlni, mai adincite, în alte opere: Myra Veanish, femeea dotată cu egocentrism masculin, căutind plăcerea şi disociind-o de pasiune, va fi în „Contrapunct" Lucy Tantramount, iar în „Pacea Adîncurilor", Mary Amberley.

Cu alte opere, arta lui Huxley devine mai consistentă. Marina di Vezza narează vacanţele în Italia, ale unui grup de englezi, care îşi împerechează corpurile în aventuri trecătoare, iar inteligenţele în conversaţii spumoase. Dar rafinamentul şi indiferenţa ironică a povestirii lasă uneori să se întrevadă preocupări mai grave. Printre legătura lui Calamy cu scriitoarea Mary Thriplow, între pasiunea de sfîrşit de tinereţe a lui Lilian Aldwinkle, pentru poetul Chelifer şi încercarea lui Cardan de a-şi asigura ultimii ani ai vieţii, căsătorindu-se cu o făptură imbecilă, sunt împrăştiate unele dintre problemele—leit motive ale lui Huxley. Calamy va încerca să scape de cătuşele instictului şi inteligenţii, prin contemplaţie, retras într'o Thebaidă proprie. Faţă de viaţa şi de problemele ei, Chelifer adoptă soluţia închiderii în cochilia sa intelectuală, şi menţinerea în indiferenţă critică faţă de realitatea externă, ţinută la distanţă; perspectiva de sus în jos faţă de oameni şi de umanitate. Este soluţia

comună personagiilor din această primă perioadă, însăşi soluţia creatorului lor.

Alături de France, Wells şi alţii, Huxley a ţinut să prezinte Utopia sa. Dar Utopia unui sceptic dezabuzat nu poate comporta idealuri şi aspiraţii tradafirii, sintetizate într'o organizaţie armonică a lumii viitoare. Sunt prevederile amar-ironice, ale unui intelectual lucid şi invididualist asupra viitorului. „Cea mai bună lume" e o Utopie negativă, descriind o societate complet mecanizată, organizată pe caste, intr'un soiu de colectivism, sui-generis. Totul e creat în laborator, viaţa prin fecundaţie artificială, sau visarea prin caşete „Soma". Personalitatea şi originalitatea sunt desfiinţate. Indivizii-standard nu posedă decît ideile ce li s'au infiltrat în laborator, în timpul evoluţiei ontogenetice. In această societate, intimplarea introduce un „primitiv", un individ crescut solitar, ce s'a educat singur prin lectura lui Shakespeare. Prins în angrenajul social, primitivul va fi sdrobit. Realizată cu risipă de spirit, de daruri intelectuale şi literare. „Cea mai bună lume" se clasează printre cele mai reuşite creaţii în genul acesta de anticipaţii. Atitudinea lui Huxley e guvernată aci de temeri născute dintr'un individualism exacerbat, închis în sine şi cu oroarea socialului, faţă de un viitor, poate mai puţin îndepărtat. Vom reveni ulterior asupra complexului de opinii politico-sociale, pe care le închide această atitudine.

Cele citeva volume de nuvele sunt în general opere plăcute, unele superficiale, dar în majoritate reuşite, accentuînd mai mult darurile ironice şi satirice. Huxley stăpîneşte calităţile de compoziţie, cizelare, de „fini" necesare genului. Dar pare că se simte mai la îndemînă în roman, ale cărui dimensiuni largi permit mai curînd, schimbările de plan şi procedeele tehnice complicate, decît felul de povestire continuă şi plină, ce îl pretinde nuvela.

Notele de călătorie se arată un gen mai adecvat aptitudinilor şi felului de talent al autorului „Călătoriei în jurul lumii a unui sceptic". „Ca şi eroul său, Gumbril, modul lui de a gîndi „rapid şi vagabond", spiritul de observaţie, întinderea cunoştinţelor, toate însuşiri necesare genului, îi permit să vadă complet şi să pătrundă esenţialul. Cum în mai toate notele de călătorie cei ce le redijează extrag ceea ce confirmă idiosincrasiile şi afinităţile lor proprii, călătoriile în Malaesia, Indii sau Statele-Unite sunt pentru Huxley prilejul ilustrării ideii centrale, exprimată de titlul englez şi de cel francez al unuia din volume. Diversitatea instituţiilor, concepţiilor modurilor de viaţă, contradicţiile dintre diferitele perspective pe întinsul globului, sunt tot atîtea întăriri ale scepticismului.

Dar ca şi în celelalte opere, se pot găsit în „Călătoria unui sceptic în jurul lumii" jaloane pentru transformarea ulterioară. Astfel, interesul pentru Indii şi redeştepatarea indiană, care a luat astăzi forma unui apropieri de budism.

Opera cea mai bogată din această epocă, în care negativul şi pozitivul personalităţii sale literare apar mai clare este „Contra-

punct''. Mai densă şi consistentă, nu mai aduce eboşe umane schiţate cu spirit, ci reuşeşte să creeze o multiplicitate de personagii mai vii — faţă de opera anterioară — mai sigure pe picioare.

„Contrapunct'' cuprinde o secţiune în viaţa unor cercuri de intelectuali şi artişti englezi, prin anul 1927. Existenţele personagiilor se împletesc între ele, sub privirea critică a reprezentantului direct al lui Huxley în roman, scriitorul Philipp Quarles. Avem deci introducerea unui romancier în roman, comentată astfel: „Un romancier într'un roman? Dar de ce nu al doilea în romanul celui dintîiu. Şi un al treilea în romanul celui de-al doilea... Spre a zecea imagine am putea avea un romancier povestind acţiunea în simboluri algebrice, sau în notări de variaţiunea tensiunii arteriale, a pulsului, secreţiei glandelor interne şi a duratei reacţiunilor''. E totuşi un procedeu destul de vechiu, căci Huxley nu încearcă să pună în aplicare ingenioasa reţetă a eroului său, ci se mulţumeşte cu un singur romancier, care, ca şi Edouard din „Faux-Monnayeurs'', îşi ţine carnetul intim la dispoziţia cetitorului. Deşi nici acest procedeu n'are meritul noutăţii, e foarte potrivit structurii lui Huxley şi mînuit cu măestrie.

Contrapunctul acţiunilor se poartă printre destinele personagiilor. Femininul, delicatul şi sentimentalul Walter suferă prin dragostea pentru Lucy, egocentrică şi juisoare şi la rîndul său, face să sufere pe Marjorie. Spandrell, mistic şi desfrînat, şi Illidge, figură ciudată de comunist, muncit de complexe de inferioritate, asasinează pe conducătorul fascist Webbley, în timp ce Philipp ascultă un concert şi Elinor îşi îngrijeşte copilul. Lui Philipp Quarles, care caută să se apere de viaţă, zăvorindu-se în lumea interioară şi-şi îndepărtează astfel soţia, pe Elinor, i se va nărui în parte construcţia izolatoare, prin moartea copilului său. Un şir de alte acţiuni coexistă, cu abundenţă de personagii: Mark Rampion, bătrînul lord Tantramount, admirabilă figură de savant, în descrierea căruia îşi au — probabil — partea lor, amintirile de familie; pictorul Bildake, care sfîrşeşte în groaza superstiţioasă şi abrutizantă a morţii, o viaţă de completă juisare, pur materială.

Verva satirică, prezentă pretutindeni în opera lui Huxley, se manifestă în Contrapunct, printr'o serie de personagii comice reuşite; impozantul Quarles tatăl, Molly d'Exergillood, causeusă de profesie, care ştie să-şi administereze cu economie repertoriul, „păstrînd resturile dela înmormîntarea de Luni, pentru căsătoria de Miercuri'', Burlap, aspect modern al tipului, tradiţional în literatura engeleză, de ipocrit religios.

In construcţie, romanul e vizibil influenţat de Faux-Monnayeurs. Ceea ce se numeşte procedeul contrapunctic — într'unul şi nu cel mai important înţeles al titlului — e, în linii generale, sistemul romanului lui Gide, de secţiune din viaţă, fără intrigă unitară, fără început şi încheiere demarcate, cu acţiuni coexistente şi întretăiate. Procedeul este însă îmbogăţit şi modificat, luînd forma aşa numitei „muzicalizări a romanului'', aşezarea aceluiaş personagii în situaţii contrarii, a personagii diferite în faţa aceleiaşi situaţii, ceea ce numeşte Philipp Quarles, — pe baza unei analogii destul de vagi — „modulaţii'' şi „variaţii''.

Procedeul şi virtuozitatea utilizării lui, sunt legate de natura posiblităţilor creatoare ale lui Huxley. Autorul „Contrapunctului'' nu posedă suflul epic permiţînd crearea unor opere „de longue haleine'', blocuri unitare şi solide, din care romanul englez, dela Goldsmith la Charles Morgan cuprinde atîtea exemple. Technica povestirilor paralele şi alternărilor rapide, a planurilor diferite, „modulaţiile'' şi „variaţiunile'', evită subţierea fluxului povestirii, impresia de inconsistenţă şi de superficialitate pe care o naşte, uneori, o operă dintr'o singură bucată, cum e „Cere vicios''.

Totuşi faptul nu justifică superioritatea dispreţuitoare cu care îl opunea Jean Fayard pe Emily Brontë, prezentînd Cere vicios publicului francez. Un asemenea exlusivism se dovedeşte absurd. Romanul e un gen destul de larg ca să lase loc şi operelor-fluvii, masive şi unitare, şi literaturii lui Gide sau Huxley în poezie Walt Withman şi Mallarmé se pot învecina.

Perfect conştient de această limitare, Huxley o formulează singur în „Contrapunct''. Cînd Elinor îi propune lui Philipp să scrie o simplă poveste de dragoste între un bărbat şi o femeie, el ironizează: „De ce nu un roman poliţist'', dar apoi revine: „Ştii istorioara aceea simplă, n'ar merge..... Nu mi-ar arăta ocazia pe care o caut........ Ar trebui să fie solid şi adînc. Pe cînd eu, eu sunt larg, larg şi lichid. N'ar fi genul meu''.

Larg şi lichid, dar pentru un scriitor e dureros sentimentul unei limitări. Şi la Huxley lipsa de forţă epică e secundară. Mai însemnată, mai periculoasă pentru operă e alta. In veracitatea psihologică există ceva fals. Universul din „Contrapunct'' şi din toate operele anterioare, e creiat în întindere, nu în adîncime. Desigur, observaţiile psihologice abundă şi sunt dintre cele mai fine. Dar analiza nu e făcută prin intuiţia simpatică ce se aşează direct, imediat, în adîncurile sufleteşti ale personagiilor, redîndu-le discret, sugerat, cu lumini şi umbre. La Huxley nu e numai insuficientă adîncire a personagiilor, superficialitate parţială în analiză. Ci intuiţia, instrumentul prin excelenţă al literaturei psihologice, se transformă adeseori, într'un soiu de deducţie subliniată şi insistentă. O insistenţă ce contrastează cu simţul său de echilibru, duşman al excesivului şi care dovedeşte tocmai această insuficieţă, nesiguranţa de a atinge just. Mobilele şi preocupările dominante ale personagiilor: sentimentul de inferioritate al lui Ilidge, obsesia sexuală a lui Spandrell, uscăţimea sufletească a literatei Mary Thriplow din Marina di Vezza ş. a. m. d. sunt repetat subliniate, cu orice prilej.

O desăvîrşită caracterizare, nouă dovadă a teribilei lucidăţi huxleyene, în Contrapunct:

„Tu semeni'', spune Elinor soţului ei, „cu o maimuţă care ar fi de partea supra-om a umanităţei. Eşti aproape uman, ca cimpan-

zeii. Singura deosebire este că ei încearcă să se ridice la gîndire prin senzațiile și instinctele lor, pe cînd tu, tu încerci să cobori pînă la senzație prin inteligență.

Aci e cheia acestei lipse psihologice. Huxley încearcă să supleeze experiența afectivă prin inteligență, să substitue intuiției o explicare aproape deductivă. De aci, dimensiunea unică a operei „largi și lichide'', în care multilateralitatea ia locul adîncimei.

Supleerea unei experiențe afective! Huxley și personagiile care îl reprezintă, se baricadează în lumea intelectuală. Chelifer și Quarles utilizează ideile și arta, ca pe o barieră între ei și lume. Chelifer se adaptează în aparență mediocrității unei pensiuni de familie și pseudo-adaptarea îi procură bucuriile unui joc interior. Quarles e stingaci în raporturile sociale și o folosește pe Elinor ca pe un interpret. Nu numai lumea externă ci și adîncurile interioare ale afectivității, apar ca o regiune străină și ostilă, furnizînd doar materia pentru generalizări și speculații. Mai mult decît „le moi, est haïssable'' ignorarea voită a individualului, escamotarea și transformarea lui în general. Vederea unui cîine sdrobit de mașină, îl duce pe Philipp la un șir de considerații strălucitoare asupra sexualității și natalității în Sicilia ......

Totdeauna conștienți și Chelifer și Quarles își dau seama de caracterul de evadare al îngrădirilor și de precaritatea unei astfel de evadări. Dar se mențin și caută să-și ferească echilibrul și liniștea universului intelectual de nenumăratele atacuri ale realității. „Supra-civilizat, aproape uman'', Philipp Quarles își dă seama de mutilarea-i interioară. O scenă acidă și bogată în semnificație, e cea în care Philipp, cuprins de o foarte umană și biologică dorință pentru Molly d'Exergillood, e respins de o făptură încă mai civilizată, care găsește primitive „aceste salturi și jocuri cu labele'', oferindu-i doar idei și conversație interminabilă. Desgustat de sine, Philipp recunoaște în civilizata Molly caricatura personalității proprii.

Urmăriți de inteligență și luciditate, iată trăsătura caracteristică eroilor huxleyeni. Inteligența critică și destructivă nu le permite nici credințe, nici elanuri. Un scepticism aproape total, care supune totul unei permanente analize și retează orice reazem posibil, descompune valorile. Personagiile sale renunță la credințe și acțiuni. „Ataraxia'' huxleyiană nu exclude însă discuția, observația, comoditatea și scepticismul său se înbină cu un fel de epicurism. Chelifer, Quarles Cardan își organizează condiții optime de observație și discuție. Intr'un aceelaș „înțelept epicurism'' se va închide și Antony Beavis din „Pacea adîncurilor'', pînă ce un eveniment fără importanță i-l va sdruncina din temelii.

E posibilă o atare menținere în negativ? Chiar în „Contrapunct'' există două puncte de sprijin pozitive: ceea ce exprimă titlul operei și rolul muzicei.

Căci înțelesul titlului e mai adînc decît de simplu procedeu technic. Pentru urmașul unui șir de biologi, contrapunctul naște

din armonia cosmică. O armonie creiată de viața însăși, în pofida disonanțelor urîtului. Opera întreagă e străbătută de un curent poetic puternic, exprimat sau latent, născut din unitatea biologică și cosmică. Apar astfel primele forme, încă subjacente ale unui misticism desvoltat ulterior, misticismul unității, amintind prin unele laturi de neo-platonism.

Sunt printre cele mai frumoase pagini din carte, cele în care lordul Tantramount, prin lectura unei fraze de Claude Bernard, descoperă propria vocație și are revelația unității cosmice:

„Ceti aceste cîteva fraze, la început din plictiseală, apoi le reciti de mai multe ori, cu atenția încordată''. Viața animalului nu e decît un fragment din viața totală a universului''... Atunci, sinuciderea? un fragment din univers s'ar distruge? Nu, să se distrugă nu e cuvîntul exact; nu s'ar putea distruge cu nici un efort. Bucăți de animale și de plante devin deci ființe omenești. Ceea ce a fost într'o zi o pulpă de oaie, sau foaie de spanac, a devenit într'alta, parte integrantă din mîna care a scris, din creerul care a conceput mișcarea lentă a simfoniei Jupiter. Și a sosit o altă zi în care, treizeci și șase ani de plăceri, suferinți, dorințe, dragoste, muzică, cu virtualități de melodie și de armonie, se spulberaseră într'un colț necunoscut dintr'un cimitir din Viena, pentru a se transforma în iarbă și plante, care la rîndul lor deveniseră oi, ale căror pulpi fuseseră și ele transformate de alți muzicanți, al căror corp, la rîndul lor... Toate acestea erau evidente, dar pentru lord Edward fură o revelație. Brusc și pentru întîia oară, avu conștiință de solidaritatea sa cu lumea... „Un membru al concertului universal al lucrurilor''. S'ar spune muzică, armonie, contrapunct, modulații... A două zi, dădu un anunț pentru a găsi un preceptor. In primăvara următoare, era la Berlin, lucrînd cu Dubois-Reymond''.

Concepția aceasta a unui univers muzical, cuprinde mai mult decît o analogie de termeni. In pasiunea lui Huxley pentru muzică, intră mai mult decît dragostea pe care o nutrește orice meloman pentru arta sunetelor. Muzica are pentru el și o funcțiune, artistic străină, dar foarte importantă. Constitue un mijloc de evadare puternic — și în această perioadă, aproape unic. In inefabilul muzical e relegat tot ceea ce cenzura inteligenței oprește de a se exterioriza prin cuvinte, tot neprecisul, inexprimabilul și greu exprimabilul, vagabondăriile imaginative, elanurile, valuriile afective, tendințe mistice care sintetizează tot ce isgonește critica din cîmpul conștiinței, dar la care nimeni nu poate renunța complet. De aci căldura, sinceritatea și avîntul aproape unice în opera din această perioadă, ce se întîlnesc în toate paginile referitoare la muzică. Fiecare astfel de pagină e un prilej de eliberare. Și prilejurile sunt multiplicate: analiza quintetului de Mozart în „Cerc vicios'', pagini din diferite nuvele, apoi, în „Contrapunct'', concertul pe care îl ascultă Philipp, admirabila analiză a quartetului în la minor de Beethoven, suita pentru flaut de Bach, la serata dela Tantramount-

House: „...Tînărul Tolley dirija... O duzină de violonişti şi violoncelişti frecau instrumente, după comanda lui. Şi marele Pongileoni îşi săruta flautul umed. Sufla printr'o deschizătură şi o coloană de aer cilindric începea să vibreze; meditaţiile lui Bach umpleau sala... Crezi că ai găsit adevărul: clar, precis, fără posibilitate de eroare e enunţat de către viori; îl ai, îl păstrezi în triumf. Dar iată că îţi scapă, spre a se prezenta din nou, sub o înfăţişare cu totul deosebită, printre violoncele şi apoi sub forma coloanei de aer vibrant a lui Pongileoni. Diversele părţi trăesc fiecare o viaţă distinctă; se ating, drumurile lor se încrucişează o clipă, pentru a creea o armonie finală şi perfectă — se pare — dar se smulg iarăşi una de alta. Fiecare e mereu singură, separată, individuală. „Sunt eu", afirmă vioara. Lumea se învîrteşte în jurul meu. In jurul meu, reclamă violoncelul, — în jurul meu, insistă flautul. Şi tot şi toate au la fel dreptate, la fel greşesc. Şi nici unul dintre ei nu ia în seamă pe ceilalţi".

Structura unui sceptic închis în universul său interior, care nu cere realităţi externe decît material pentru o intensă şi permanentă activitate intelectuală, duce la o anumită perspectivă faţă de oameni şi de umanitate, ce se manifestă, la rîndul ei, prin anumite opinii social-politice. Şi această atitudine e caracterizată ulterior de Huxley, în „Pacea adîncurilor". Aci, unul dintre personagii, Miller, impută altuia că tratează oamenii ca entomologist şi nu ca antropolog. Philipp Quarles, sau Francis Chelifer nu *tratează* oamenii, pentrucă încearcă să reducă la minimum raporturile cu ei, dar îi califică ca entomologişti, de sus în jos, precum priveşte savantul insectele pe care le studiază. Şi ironia implicată în jocul cauzal, face ca la Huxley, scriitorul să plătească pentru libertatea şi indiferenţa comodă a omului. Perspectiva de entomolog se resfrînge asupra operei şi personagiile, considerate de sus în jos, apar adesea ca nişte marionete mişcate de un regisor, al cărui zîmbet superior e permanent perceptibil.

Sub aspectul negativ, ideiile politico-sociale ale lui Huxley şi eroilor săi, vor corespunde atitudinei în care se complac şi se menţin. E vorba, bine înţeles, numai de această primă perioadă. „Contrapunct", „Cea mai bună lume", notele de călătorie, insistă toate asupra faptului că evoluţia tehnică, socială şi politică, duce societatea către o formă de supracivilizaţie, în care artificialul sdrobeşte individualitatea şi o standardizează, unde instinctele şi umanul sunt mutilate. Nu sunt făcute discriminări. Politicul, indiferent de nuanţă, e privit cu aceiaş ostilitate dispreţuitoare: „Sunt atît de stupide toate aceste dispute politice..., formidabil de stupide. Bolşevici şi fascişti, radicali şi conservatori, comunişti şi Englezi Liberi... se bat ca să decidă dacă vom merge spre prăpastie cu trenul expres al comuniştilor, sau cu automobilul de curse al capitaliştilor, cu omnibuzul individualist, sau tramvaiul colectivist circulînd pe şine etatiste. Destinaţia e aceiaş în toate cazurile".

Cuvintele acestia sunt puse în gura lui Mark Rampion, personagiul cel mai reliefat din Contrapunct şi sub care se ascunde Henry-David Lawrence. Rampion, scriitor şi pictor ilustrează acest drum spre prăpastie intr'un desen, reprezentînd evoluţia umanităţii: Intîi, maimuţele, apoi, crescînd în talie, oamenii vîrstei de bronz; apogeul e atins cu omul antichităţii. Desenul se continuă cu staturile micşorate ale piticilor din vremea noastră şi spirala lui se pierde în viitor cu nişte monştri, stîrpituri macrocefale.

Căci în epoca „Contrapunctului", ideile lui Huxley social-politice, sunt puternic influenţate de Lawrence şi de individualismul său biologic, mai ales în latura lor pozitivă. Poate părea ciudată vigoarea cu care un supracivilizat, cum e Philipp Quarles — prototipul intelectualului la care inteligenţa maschează biologicul — afirmă necesitatea reintoarcerii la animalitatea sănătoasă şi plină. Conştiinţa propriilor insuficienţe, a stării anormale, ce o constitue desechilibrul între intelect şi viaţă e cea care îl împinge la afirmarea unui biologism total. Quarles ştie cît îi costă, ca om şi ca scriitor, ceeace numeşte „libertatea" sa. Consecventă cu această atitudine de dispreţ al problemelor politice şi sociale, este lipsa de discriminare şi modul simplist în tratarea unor anumite probleme sociologice, ce contrastează cu subtilitatea obişnuită a gîndirii lui Huxley.

Dar elementul pozitiv nu-l împinge pe Quarles prea departe şi nu-l schimbă. Se mulţumeşte să afirme — în discuţii — necesitatea reîntoarcerii la biologic şi rămîne inteligentul şi numai inteligentul Philipp Quarles.

* * *

Un loc comun din istoria filosofiei spune că scepticismul nu poate constitui o stare durabilă; adevăr valabil pentru curente cît şi pentru indivizi. Negativismul total, indiferenţa permanentă, sunt stări neumane şi nu se pot menţine prea mult.

In literatură, cazurile de scepticism total sunt rare şi s'au rezolvat în integrări pozitive. Astfel France, în prima parte a operei sale. Dar şi el a fost smuls din cetatea-i de cărţi şi artă, de către afacerea Dreyfus. Indoiala surîzătoare a devenit afirmaţie şi autorul lui „Thaïs" a scris „Sur la pierre blanche".

Răgazul permis lui France se putea concepe într'o epocă de relativă linişte socială. Ultimele două decenii, cu răsboiul şi epoca post-belică, cu seismele sociale şi transformările rapide, ce învălue pe individ din toate direcţiile, impun alegeri. Presiunea externă, laolaltă cu necesităţile interioare ameninţau edificiul comod, alcătuit abil, dar prezentînd crăpături vizibile în mai toate operele.

Trecerea dela critică şi negativ, la îmbrăţişarea şi afirmarea unei credinţe, cu toate corolarele, e un proces greu, dureros. O inteligenţă pur critică se găseşte neputincioasă, stingace, faţă de tot ce

cere actul afirmării. Căutînd să lămurească posibilitatea erorii în cadrul raţionalismului, Descartes a oferit o explicaţie psihologică, luînd raţiunii facultatea de a aserta şi atribuind-o numai voinţei. De această raţiune carteziană, lipsită de posibilitatea afirmării, amintesc inteligenţele critice, analizînd şi descompunînd totul cu extraordinară abilitate, dar nehotărîte în faţa pozitivului. In „Contrapunct", Quarles împrumută ideile pozitive lui Mark Rampion. Anthony Beavis, din „Pacea adîncurilor", smuls din indiferenţă, se va simţi desorientat faţă de realitatea vie, pînă ce îl va întîlni şi va deveni discipolul lui Miller.

„Pacea adîncurilor" e cartea transformării lui Anthony Beavis. Nu mai avem deci planul de construcţie din „Contrapunct", în care personagiile, privite dela aceeaşi distanţă, se egalizau, fără principal şi secundar. Romanul se centrează în jurul lui Anthony şi schimbării sale.

Am adoptat titlul francez, mai explicit. Cel englez, „Eyeless in Gazza" (Orb în Gazza) e extras din „Samson" al lui Milton şi se leagă de ideea centrală a operei, eliberarea din sclavia instinctelor şi egocentrismului, menţinerea în „pacea adîncurilor", unde oamenii se aseamănă şi se unifică. Aceeaş semnificaţie o au şi cele două citate din Milton puse în epigraf: „Eyeless in Gazza at the Mill with slaves" şi „Poate suntem în realitate ceea ce părem a fi în somn".

Procedeul contrapunctic ia în „Pacea adîncurilor" un aspect nou. Capitolele poartă fiecare, drept titlu, cîte o dată. Astfel primele sunt intitulate: 30 August 1933, 4 Aprilie 1934, 30 August 1933, 6 Noembrie 1902, 8 Decembrie 1926, 6 Noembrie 1902 şi aşa mai departe, în tot cuprinsul cărţii. Dupe cum se vede, datele sunt aranjate într'o ordine specială. Ordinea temporală e intervertită, evenimentele sunt cunoscute uneori întîiu prin desnodămînt.

Firul conducător stă în întrepătrunderea, prin alternare, a unui număr de acţiuni din epoci diferite: 1902, 1912—1914, 1926—1928, 1931, 1933, 1934—35. Cele şapte perioade sunt tăiate în secţiuni, întretăiate.

Care e sensul acestei interverturi temporale? S'ar putea face apropieri cu Virginia Woolf şi Proust. Dar diferenţa dintre planul pe care se situează opera lor şi cea a lui Huxley se vădeşte îndată. La Virginia Woolf problema timpului şi răsturnarea ordinei momentelor e legată de viziunea sa impresionistă. Cînd Mrs. Dalloway străbate în cîteva clipe viitorul, prin anticiparea balului de seară, prezentul, la vitrina florăriei, sau trecutul cu dragostea pentru Peter, urmează variata împletire a actelor de conştiinţă fugare, evanescente. Iar toate asociaţiile pe cari memoria mecanică le readuce în conştiinţa eroului lui Proust, în legătură cu gustul unei prăjituri, sosesc şi ele într'o ordine temporală diversă, din punct de vedere obiectiv, arbitrară. Răsturnarea ordinei timpului se aşează în amîndouă cazurile pe plan psihologic şi e în raport cu perspectiva literară a celor doi scriitori. La Huxley nu se poate vorbi de impre-

sionism. Şi dezorientarea aparentă a datelor contrastează chiar cu limpezimea povestirii. E o intervertire a momentelor *în construcţie*.

Se poate oare vorbi de o tentativă de epatare, de căutarea originalităţii prin mijloace artificiale? Asemenea încercări — de fapt naive — n'ar fi fost niciodată tolerate de echilibrul şi simţul său critic. Cu atît mai puţin într'o operă atît de sinceră cum e „Pacea adîncurilor".

Motivul stă în căutarea unei expresivităţi superioare şi în dorinţa de a explicita mai intens rolul cîtorva evenimente din viaţa eroului, în transformarea lui. Iar prezentarea personagiilor prin salturi în timp, e legată de o problemă fundamentală la Huxley, asupra căreia vom reveni, de problema personalităţii.

Anthony Beavis, din „Pacea adîncurilor" e Philip Quarles din „Contrapunct". O repetare voită, mijloc de destăinuire şi eliberare, pentru un scriitor care detestă întrebuinţarea primei persoane.

Cea dintîi perioadă, din 1902, îi arată pe Beavis la 10 ani, elev la Eton, în momentul morţii mamei sale. Cu un tată îndepărtat afectiv, savant ridicul şi stîngaciu, descinzînd din vina satirică a creatorului lui Burlap şi Mrs. Aldwinkle, Anthony începe de copil să pornească pe calea închiderii în sine. In şcoală se împrieteneşte cu Brian, una din figurile cele mai pure create de Huxley.

Zece ani mai tîrziu îi regăsim studenţi la Oxford. Anthony şi-a format aproape cochilia şi-şi pregăteşte o existenţă de observator amuzant, mînat de singura dorinţă de a cunoaşte, regretînd numai că omul nu posedă două perechi de ochi: „Ianus" ar fi în stare să citească simultan „Candide" şi „Imitaţia lui Isus".

Brian, dimpotrivă, e un om pentru care valorile există, la care elanul şi căldura sufletească cer acţiune. Caută prin toate mijloacele să se desăvîrşească pentru orientarea ce se pregăteşte să şi-o dea existenţii. Fiecare dă o interpretare diferită socialismului fabian, pe care amîndoi l'au adoptat.

Atunci primeşte construcţia de indiferenţă, în formaţie, a lui Anthony, cea dintîi lovitură. Brian e îndrăgostit de Joan, o fată spontană şi proaspătă. Printr'un concurs de împrejurări, sub influenţa amantei sale, Mary Amberley, Anthony încearcă să o seducă pe Joan, fără a o dori, dintr'o simplă şi absurdă tendinţă de autoafirmare. Brian, căruia o cenzură morală rigidă îi imputa ca o pîngărire orice dorinţă fizică pentru Joan, află. Trădarea îi distruge toate resorturile sufleteşti, îl stoarce de orice elan sau credinţă. Zdrobit şi golit, se sinucide.

Anthony încearcă să pareze lovitura adusă echilibrului său sufletesc. Refulează drama-şi rupe orice legătură cu oricine şi orice i-ar fi putut aminti de Brian. Reuşeşte să-şi construiască o existenţă asemănătoare celei lui Quarles şi Chelifer. Ca şi ei se menţine departe de acţiune, în strictă observaţie. Ca şi ei utilizează inteligenţa critică ca pe o armă împotriva oricărui asalt al lumii interne sau externe. Işi menţine echilibrul şi-şi organizează viaţa cît mai agreabil, excluzînd pasiunea ca şi acţiunea. Dar tot ca şi pentru ei, echi-

librul realizat e precar, iar complexul efectiv legat de Brian şi de moartea lui e mereu, în mod latent, prezent.

In 1933, Anthony, ajuns la maturitate, duce de 20 de ani această existenţă comodă, de suprafaţă sufletească. Cu Helen Ledwidge, fiica lui Mary Amberley, are o legătură ce se sileşte s'o menţină în stare de simplă camaraderie sexuală. Helen, legată de o căsătorie ratată şi absurdă, purtînd în sine „diverse iaduri", ar dori să dea şi să obţină mai mult decît numai contactul fizic. Dar Anthony evită ceea ce ştie că ar constitui o primejdie pentru liniştea sa interioară. „Continua cu încăpăţinare să joace rolul pe care şi-l fixase de mult, rolul filozofului detaşat, al omului de ştiinţă preocupat, care nu vede decît lucruri evidente pentru toţi ceilalţi. Se purta ca şi cum n'ar fi perceput din figura lui Helen, decît frumuseţile exterioare ale formei şi învelişului. Pe cînd — bine înţeles — carnea nu e niciodată cu desăvîrşire opacă. Sufletul devenea transparent, printre pereţii receptacolului".

Un eveniment mărunt e suficient pentru a deslănţui conflictul latent între cei doi. In timp ce fac plajă pe acoperişul unei case, dintr'un avion care sboară la mică înălţime deasupra lor, un cîine cade şi se striveşte lîngă ei, într'un amestec de sînge şi de carne sfîrtecată.

Reacţiunile lor sunt specific diferite. Faţă de comoţia şi de oroarea lui Helen, Anthony nu găseşte decît cîteva cuvinte ironice, searbăde şi reci, ce declanşează la ea o criză nervoasă.

Helen îl părăseşte şi e începutul prăvălirii lui interioare. Atunci îşi dă seama că simţia pentru ea mai mult decît recunoştinţa dorinţei satisfăcute şi că o iubeşte. Incearcă zadarnic s'o recîştige, căci Helen întîlneşte pe revoluţionarul german Giesebrecht, care-i oferă o ţintă existenţei şi un obiect viu pentru dragoste.

Astfel începe transformarea lui Beavis. Nu-şi mai pote restabili echilibrul şi seninătatea, care îi păreau înainte favoruri excepţionale ale naturii. Incearcă prin vorbe şi scris, să-şi elucideze neliniştile, auto-analizîndu-se şi e caracteristică stîngăcia de care dă dovadă. Are par'că nevoie ca altul să-i lămurească stările sufleteşti.

Problema sensului existenţei — caracteristică pentru vremea noastră — se pune pentru Anthony Beavis cu claritate înspăimîntătoare. In tatăl său, îmbătrînit şi maniac, redus la un cerc de preocupări ridicul de îngust, i se pare că vede — ca printr'o oglindă deformată — imaginea existenţei proprii şi viitorului său. Inţelege că nu poate continua fără un sens adînc, că nu mai e posibilă mărginirea la observaţie şi prima lui reacţiune e pur negativă, sub influenţa prietenului său, Mark Staithes.

Figura lui Staithes intră printre personagiile chinuite şi complexe ale lui Huxley, din seria în care se încadrează şi Spandrell din „Contrapunct". S'ar putea distinge în crearea lui contribuţia lui Adler şi Freud, dar departe de a fi un personagiu schematic sau artificial, e figură vie, izbitor de expresivă. Individ ciudat, la care voinţa de dominaţie şi sentimentul superiorităţii iau forme patologice, Statithes e conştient de imposibilitatea de a se manifesta în creaţie pozitivă şi superioritatea ia la el forma unui dispreţ total pentru reuşita şi succesul facil. Neputîndu-se exprima pozitiv, tendinţa dominatorie se preface într'un negativism total faţă de oameni, pe care îi priveşte „din perspectiva entomologului" şi faţă de idei. Nu e obişnuitul negativism huxleyan, al scepticului echilibrat şi rece, ci unul pasionat, impregnat de ură şi de dispreţ, care de multe ori, ricoşînd, ia drept obiect eul propriu.

Anthony însoţeşte pe Mark în Mexic, pentru a participa la o lovitură militară oarecare. Pleacă fără interes şi fără convingere, numai pentru a-şi nega existenţa anterioară de contemplaţie. Dar nu-şi desăvîrşesc aventura. Un accident al lui Statithes îi opreşte, dîndu-i lui Anthony intuiţia directă a suferinţii altuia şi mai ales prilejul întîlnirii cu cel care-i va oferi un sens călăuzitor adînc. Miller, antropologul, priveşte pe oameni ca oameni şi îşi desfăşoară întreaga activitate educînd şi pacificînd populaţii primitive şi luptînd împotriva războiului. Alături de el, Anthony începe să militeze pentru non-violenţă şi ultimele pagini îl arată pregătit să meargă la o întrunire unde, e avertizat, va fi huiduit şi atacat, lovit poate.

Dar noua atitudine din „Pacea adîncurilor" nu ia numai forma afirmării şi îmbogăţirii afective, ci implică şi adoptarea unei poziţii ideologice. Cele două planuri nu sunt, de altfel, separate. Ca pentru orice misticism, planul intelectual se îmbină strîns cu cel afectiv.

La baza concepţiei non-violenţei lui Huxley, stau cîteva „fapte empirice". Nouă schimbare. De unde pînă acum exista în operă o permanentă teamă de a enunţa evidenţe şi locuri comune, ce lua uneori aspectul unui snobism al originalităţii, iată că Huxley nu se sfieşte să recurgă la adevărurile prime: „*Primo.* Suntem cu toţii capabili să simţim dragoste pentru ceilalţi oameni. *Secundo.* Impunem limita acestei dragoste. *Tertio.* Putem trece dincolo de aceste limite *dacă voim* (e un fapt observat că la oricine dorinţa poate depăşi o animozitate personală, o duşmănie de clasă, o ură naţională, o prejudecată după culoarea pielii. Nu e uşor; dar se poate face dacă o voim, dacă ştim să ne punem în practică bunele intenţii). *Quarto:* Dragostea, care se exprimă prin tratamente bune, naşte dragostea. Ura, care se exprimă în tratamente rele, naşte ura".

Misticismul lui Huxley, nu cere părăsirea inteligenţei, care rămîne printre „virtuţile cardinale". El consistă în credinţa spontană, profundă şi supraraţională, în unitatea adîncă a oricărei existenţe. Unitatea spirituală, dincolo de *sterogenia* conştiinţelor individuale, în pacea adîncurilor unificatoare. „Soarta sa era legată de a lor. Legată de prietenii lui, legată chiar de cei cari se declaraseră duşmanii lui. Nu exista nimic din ce ar fi putut face, care să nu-i afecteze pe toţi, prieteni şi duşmani, în bine, dacă ceeace făcea era bine, în rău, dacă era rău". Unitate fizică, biologică, spirituală, opusă diviziunii şi împrăştierii. „Răul e accentuarea diviziunii; binele tot ce contribuie la unitatea cu alte vieţi şi cu alte fiinţe". Ulti-

mele pagini ale romanului, constituie în acelaș timp un imn și o argumentare a unității cosmice. E tema centrală din „Contrapunct", dar îmbogățită, adîncită și oarecum modificată.

Insă ceeace accentuează diviziunea, ceeace se opune unității depline, e, în primul rînd, existența personalității, concepute ca un microcosmos distinct. Centrarea indivizilor pe existența și experiența proprie e cea mai puternică barieră opusă apropierii și unității. Problema e destul de veche la Huxley. Incă din primele opere, el insista asupra imprecisului și nedelimitatului ideii comune de personalitate, combătînd credința în unități psihice continue în timp și precis conturate, ca pe o analogie nefundată cu individualitățile biologice. In așa numita personalitate, ceeace este se amestecă cu ceeace poate fi și cu ceeace s'ar dori. In „Marina di Vezza", o serie de tipuri exhibează personalități de împrumut. Mrs. Aldwinkle acoperă lipsa de înțelegere artistică, printr'o pasiune indistinctă pentru artă; Irene se crede și dînsa obligată să refuleze dorințele naive și mediocre ale unei fete sănătoase și să adopte genul artist „pentru a fi pe placul mătușii Lilian". Iar Mary Thriplow caută să se convingă pe sine și pe alții că nu e doar literata inteligentă, seacă și fără elan, ci o făptură naivă și pasionată. Snobismul se întrepătrunde astfel cu realitatea, făcînd indistinctă delimitarea artificialului de real. E drept că accentul căzînd pe latura satirică, problema nu e prea adîncită.

In „Pacea adîncurilor", sociologul Anthony Beavis tratează într'un capitol problema personalității. „Cogito ergo sum", dar dece nu „caco ergo sum", „eructo ergo sum"? Inceput astfel, capitolul desvoltă sub aparența unor paradoxe concentrate afirmații socotite foarte importante. Mănunchiurile de considerații, tind să distrugă iluzia unei personalități permanente în timp. Nu există decît șirul mobil, schimbîndu-se la fiecare clipă, al stărilor sufletești. După Hume și după Proust teza nu e nouă. Dar Huxley se desparte de Proust, căci contestă că aceste stări pot fi raportate la o personalitate identică. Cu vervă acidă vorbește Anthony Beavis la începutul cărții: „cum îl urăsc pe Proust! Cu adevărat îl urăsc! Și cu o elocvență abundentă și comică începu să evoace viziunea acestui astmatic căutător al timpului pierdut, îngenunchiat, groaznic de alb, cu cărnurile moi..., ghemuit pentru totdeauna în baia călduță a trecutului său, care îi revine în memorie... Iată-l așezat, invalid palid și respingător, stringînd din belșug lichidul dens din jurul lui... Căutarea aceasta bolnăvicioasă a continuității personale în trecut împiedică orice reînoire. „Ași vrea", spune Anthony, parafrazînd un vers din Wordsworth, „ca toate zilele mele să fie separate una de alta, printr'o impietate împotriva naturii".

In personalitatea convențională, moda joacă rolul ei obișnuit. Cazul personalităților de împrumut, lui Mr. Quarles și Mary Thriplow. „Care sunt în lumea noastră, modele care domnesc?" se întreabă Beavis. „Există bine înțeles, modele obișnuite pentru funcționari și mici comercianți, executate de croitoresele mărunte

dela colțul străzii. Și apoi „la haute couture". Incîntătoare personalitate de interior, model Proust. Casa Nietsche și Kipling: „personalitate de sport". Personalitate de noapte, creație Lawrence. Personalitate de taie, tip Joyce".

Astfel, concepția lui Huxley se arată a fi atomismul psihologic. Găsim aci o nouă explicație a construcției speciale din „Pacea adîncurilor". Intretăierea acțiunilor și salturilor alternative în timp fac mai expresiv chipul în care se modifică personagiile în perioade diferite. Se identifică oare complet Helen, în vitalitatea și elanul celor optsprezece ani, cu metresa lui Anthony, sau cu femeea entuziastă și convinsă, care luptă alături de Giesebrecht?

Două sunt cauzele principale ce l'au dus pe Huxley la critica ideii de personalitate. L'au dus, sau poate cum gîndește René Lalou, el a ajuns la concepția lui actuală, tocmai reflectînd asupra personalității? Intrebarea nu prezintă în sine mare importanță. Cert e că forma uzuală a conceptului de personalitate constituie — înăuntrul concepției sale actuale — o dublă piedică. Personalitatea ca microcosmos subiectiv împiedică unitatea. Căci deși Huxley recunoaște că „diviziunea e tot atît de reală ca și unitatea", combate tot ce tinde să o accentueze. Pe de altă parte, personalitatea, trasată ca o unitate simplificată, nu ține seamă de mulțimea posibilităților care se împletesc cu „omul real" și face cu putință reînnoirile și transformările cele mai surprinzătoare. „Polonius și ceilalți admiteau ca o axiomă, că omul e un fluer de un ban, neposedînd decît șase găuri. Hamlet știa că este — cel puțin ca posibilitate — o orchestră simfonică completă". Și imediat apoi, împrumutînd cuvintele Ofeliei: „Știm ceeace suntem și nu știm ce putem fi. Polonius știe precis ce *este* el și ce *sunt* alții, în limita convențiilor admise. Hamlet o știe și el, dar știe și ceeace ei pot fi, dincolo de sistemul local al măștilor și felurilor de a fi" (aluzie la etimologia cuvîntului personalitate, dela latinul *persona*, mască de actor, și la o piesă a contemporanului lui Shakespeare, Ben-Jonson: „Fiecare cu felul său de a fi").

In afară de exprimarea indirectă, prin meditațiile și transformările eroului din „Pacea adîncurilor", noua viziune a lui Huxley e expusă în două lucrări din 1937: „Ends and mean" și „Convorbiri asupra științelor omului".

„Convorbirile", care poartă ca subtitlu „încercare colectivă de coordonare", cuprind desbaterile ce au avut loc la Abbaye de Pontigny, între un grup de intelectuali, specializați în domenii deosebite, dar convergînd toate spre probelama omului și modalității transformării lui. Huxley a luat și el parte la convorbiri, dar contribuția sa principală e post-fața volumului, cuprinzînd expunerea principalelor sale concepții.

Aci accentul e pus pe mijloacele practice, iar tonul e serios și simplu cu totul lipsit de pecetea obișnuită ironico-critică. Căutarea

mijloacelor menite să schimbe natura umană e fundată pe fapte antropologice, ce dovedesc că: „natura umană poate lua formele cele mai ciudate, mai diverse și mai improbabile. E posibil de organizat o societate în așa mod, încît chiar o tendință atît de fundamentală, cum e dorința de putere, să nu găsească un mijloc ușor de exprimare... La Zuniși e atît de rău văzută căutarea distincției personale, încît foarte puțini oameni gîndesc măcar să încerce a se ridica deasupra semenilor și cei care încearcă, sunt socotiți drept vrăjitori periculoși și pedepsiți ca atare. Nu există la ei nici Hitleri, nici Kreugeri, nici Napoleoni, nici Calvini''.

Mijloacele sunt căutate în mai multe domenii. In cel politico-social Huxley consideră principală lupta contra centralizării și organizării autoritare. In domeniul pedagogic insistă asupra importanței ce ar putea-o avea o educație rațională și cîrmuită de principiul ajutorului reciproc, care ar elimina pedepsele, clasificările și recompensele. In domeniul religios, un rol important ar juca o religie ce ar depăși formalismul și ar accentua numai concentrarea spirituală, o religie care nu individualizează divinitatea. Prin exemple și citate din mistici, el caută să dovedească posibilitatea unei credințe, care să nu implice raportul între credincios și o divinitate personală, ci să consiste în sentimentul unității neindividualizate. Cea mai apropiată de o atare religie ar fi — printre cele existente — budismul.

Mai e nevoe să comparăm cu Huxley din „Cerc vicios'', cel care, prin gura lui Gumbril, considera inadmisibilă în vremea noastră, întrebuințarea termenului „vis'' ? E într'adevăr uimitoare această ilustrare a posibilităților de „orchestră simfonică'' pe care fiecare le închide într'însul.

Fără îndoială, ideile și credința adoptată de Huxley sunt discutabile. Atomismul sufletesc e o poziție în care se mai mențin astăzi puțini psihologi. Misticismul său nici nu poate servi de bază de discuții, pentrucă se așează — ca orice misticism — nu pe plan intelectual, ci pe unul afectiv. Non-violența, — ca soluția unică, — propunerile de ordin practic, sunt de o eficacitate foarte îndoelnică. Dar lipsa principală rezidă în ignorarea, probabil voită, a datelor fundamentale și metodei sociologice, în rezolvarea chestiunilor politico-sociale. De aci preconizarea descentralizării și liberalismului, ca singure soluții politice.

Ideile lui Huxley în aceste materii, cu toată generozitatea ce le inspiră, dovedesc multe confuzii, lipse de discriminări. Dar nu concepțiile în sine interesează problema noastră. Important e faptul că autorul „Contrapunctului'' a adoptat o convingere și o cauză, a ales un drum. Trebue văzut cum se resfrînge, în operă, transformarea omului?

Ar fi o eroare să ne așteptăm la o schimbare completă. Cu toată repulsia lui Huxley față de idee de personalitatea și de structură fixă, faptele arată că nu se schimbă total modalitatea creației, pentru un scriitor ajuns la maturitate, chiar dacă omul s'ar fi schimbat întru totul. Dar pot surveni îmbogățiri. Intre „Răsboiu și pace'' și „Sonata Kreutzer'' nu există deosebiri literare esențiale. Nici între „Contrapunct'' și „Pacea Adîncurilor'' nu se constată asemenea deosebiri. Huxley n'a încercat să dea noii lui viziuni expresia unei inspirații exaltate și haotice, sau cea de retorică misionară, pentrucă n'a renunțat la auto-critică și e permanent conștient de posibilitățile-i reale. In „Ends and Mean'' afirmă că păstrează inteligența printre „virtuțile cardinale''. Noul roman nu părăsește niciunul din darurile de virtuozitate și toate observațiile făcute pentru „Contrapunct'' sunt valabile, într'un grad cel puțin egal.

Plusul derivă din schimbarea perspectivei. Personagiile încep a nu mai fi privite superior și dela distanță, ci din față, a nu mai fi deduse, ci intuite. Ele cîștigă astfel în coeficientul de viață, în verosimilitate. Tot atît de larg, universul din „Pacea adîncurilor'' e mai adînc decît cel din „Contrapunct''. Povestirea e și ea mai densă. Cîteva pasagii, întoarcerea lui Helen acasă, unele scene dintre ea și Anthony, ating o putere dramatică intensă.

Semnificativ este faptul că Huxley a reușit aci cîteva tipuri unice în opera lui, care — foarte probabil — nu i-ar fi fost posibile înainte. Astfel, figura pură și viu nobilă a lui Brian și mai ales Helen, primul său tip desăvîrșit de femee. Personagiile feminine anterioare, Lucy, Elinor, Emily aveau — în grade diferite — cîte ceva incomplet, schițat. Helen trăește intens, in vitalitatea adolescenții, în dezastrul moral ce urmează seducerii, sau în experiențele ulterioare, prin care încearcă să-și dea un sens existenței. Caracteristică e și deosebirea dintre cele două personagii: Illidge, din „Contrapunct'' și Giesebrecht. Ea corespunde modului după cum privesc lupta sinceră pentru afirmarea unei convingeri, pe de o parte Philipp Quarles, pe de alta Anthony Beavis.

Pentru ilustrarea acestei îmbogățiri, care — o repetăm — nu e o mutație, ci o schimbare relativă, mai trebue notată și modificarea tonului. Agresiva siguranță intelectuală e mai peste tot înlocuită prin tonul grav, convins, de multe ori umil, al omului care caută și se vrea recreat, într'o operă unde problema centrală e cea a sensului vieții și directivării ei, problemă ce călăuzește pe toate personagiile, pe Anthony și pe Brian, pe Helen și pe Staithes.

Interesantă e și diminuarea rolului estra-estetic al muzicii. „Ținu o clipă mîinile sale lungi și osoase deasupra claviaturii; apoi începu să cînte Toccata și Fuga în re de Bach. Fură într'un alt univers, într'o lume în care Babitt și Staithes nu există, nu pot fi concepuți''. E aproape singurul pasagiu din carte în care muzica e pomenită. Noua atitudine oferă mijloace suficiente de eliberare și de exprimare mistică și muzica nu mai e unicul mijloc de evadare.

Sunt domenii în care orice anticipaţie se arată îndrăzneaţă şi arbitrară. Deaceea nu vom încerca să cercetăm unde duce noul drum al scriitorului nostru. E probabil însă că evoluţia sa ideologică, ca şi cea literară nu se vor opri aci.

Pentru cine simte nevoe să tragă concluzii, cazul „Huxley" dovedeşte din nou că nimeni nu se poate îndepărta de viaţă, multă vreme. Scepticul pur, observatorul pur, rămîn doar scheme abstracte.

SILVIAN IOSIFESCU

DRUM ALB CU UMBRE TÎRZII

Şi acum seara aceasta a Capitoliului ne desparte
de cîntăreţii veacului nouăsprezece şi cele mai multe
din durerile slovelor se ascund ruginite în carte.
Nimeni nu zăboveşte pe Victor Hugo să-l mai asculte.

Poate unde sîntem prea tineri şi pana în mînă e grea
dar mai ales mintea. Aicea Horaţiu a însemnat triumfal.
Aeneas a murit cînd ultima frunză în toamnă murea
odată cu popasul pe slove în parcul depărtat şi oriental.

Şi noi poate plîngem în noi. Ce s'a dus nu mai revine
cum odată poetul Lamartine în „Le Lac" sincer scria.
Cîntecul a apus în sufletul poesiei şi 'n mine
nimic din tinereţea de altădată nu cîntă, cum stea...

Iată poetul pribegit de vreme, de lume,
prin circiumi periferice toamna îşi frînge armura;
nimeni nu-l mai ascultă şi nimeni nu îi mai spune
cît de mare e gîndul în versul lui şi nici gura

numai scoate un singur cuvînt. Ca o moarte
toate s'au dus pe cărările răstignite de ceaţă.
O cruce sau o notă aruncată la urmă 'ntr'o carte
nu ne mai deschide decît sclipitoarea noastră dimineaţă.

STATUILE NEGRE

Iarăş noaptea întîrzie cu mantia neagră prin cetăţi...
Toţi poeţii au plecat pe alte drmuri şi nu e
nimeni să cînte tristeţea, iar alba statue
s'a ascuns de atîtea bizare pustietăţi.

Lingă ea Falconet şi Pigalle, fiu oropsit al unui tîmplar,
şi-au însemnat veacurile cu dalta lor maestră.
Parcă văd şi acum în Petrograd statuea equestră
sau marmora lui Pygmalion rătăcind prin muzee, hoinar.

Toţi se strîng iarăşi la sfat. Parcă moarte sunt parcurile...
Zadarnic Frémiet îmi spune de timpurile de altădată.
Oricît am zăbovi cu tîmpla pe calea lor neumblată,
parcă durerea îşi înfige în noi acum toate arcurile.

Sunt iarăşi vechile temple aşezate departe şi pana
nu poate să 'nsemne hotarul despărţirilor noastre de lume...
Statuile negre se întind peste toată tristeţea şi-apune
din nou amintirea 'ntre pagini şi nu se mai vindecă rana...

C. PÎRLEA

CRONICA ÎNVĂŢĂMÎNTULUI

BACALAUREATUL VOEVODULUI

Zilele trecute, Măria Sa Marele Voevod Mihai de Alba-Iulia, Moştenitorul tronului romînesc, Şi-a încheiat cursurile liceale, depunînd împreună cu colegii Săi de clasă examenul de bacalaureat.

Pe marginea acestui eveniment, este necesar să poposim o clipă şi să aruncăm asupra semnificaţiilor lui cîteva priviri retrospective.

De obiceiu, avem despre chipul cum se face educaţia principilor anumite imagini, împrumutate de prin romane sau din închipuirea noastră. Avem impresia că ea trebue să constea dintr'un şir întreg de solemnităţi protocolare. Ne închipuim, de pildă, că desfăşurările ei au loc în săli impresionante de marmură, că probabil profesorii vin la lecţie în ţinută de rigoare şi cu decoraţiile pe piept, că sunt conduşi în sala de lucru cu fastul unor recepţii oficiale şi că totul este înlănţuit aici pe baza unor modalităţi prestabilite. Mai mult: însăşi despre ştiinţa predată vlăstarului de rege, ne închipuim că ea nu ar putea să fie ştiinţa reală, cu asprimile ei caractristice şi cu curajul ei hotărît al marilor răspunderi ale adevărului, ci o ştiinţă circumstanţiată, pe măsura unor condiţiuni simplificate şi convenţionale.

Adevărul, în cazul ce ne interesează aici, este altul. Măria Sa Voevodul a învăţat carte ca un şcolar adevărat. Şcoala pe care I-a destinat-o M. S. Regele a avut în totul chipul şcoalei obişnuite, al şcoalei de totdeauna. Niciun fast, niciun exces protocolar, niciun regim care să emoare spontaneităţile copilăriei sau ale adolescenţei şi, în genere, niciun lanţ de condiţii care să subordoneze vreunui fapt convenţional drepturile regaliene ale învăţăturii. La fel cu toate celelalte instituţiuni de învăţămînt ale ţării, şcoala Voevodului a avut înfăţişarea simplă şi severă a şcoalei adevărate, adică a şcoalei care, înainte de orice, să poată deschide omului calea înspre aflarea adevărului, să-l ajute a înţelege realităţile pe care se sprijină existenţa lumii şi să-l formeze sufleteşte pentru răspunderile lui de viaţă.

Clasa Măriei Sale Voevodul a fost înfiinţată în toamna anului 1932. Ea a fost înscrisă ca atare în controalele şi în bugetul Ministerului Educaţiunii Naţionale, iar matricular a fost repartizată Colegiului Naţional „Sf. Sava", întrucît acesta era şcoala noastră secundară cu cel mai vechiu trecut şi cu cea mai bogată istorie. Premisele pe care s'a bazat această instituire au fost dictate de către Majestatea Sa Regele. In principiu, ele şi-au propus ca scop următoarele: să se realizeze o şcoală activă, conformată după categoriile reale ale vieţii noastre sociale şi naţionale; să fie o instituţiune de învăţătură, în sensul cel mai strict al cuvîntului; să aibă atmosfera şcoalei adevărate, şi în

ce priveşte metodele întrebuinţate, ca şi în ce priveşte materialul ei omenesc; în sfîrşit, să fie o şcoală princiară, dar nu destinată unui prinţ de carton, prizonier moral al convenţiilor protocolare şi al situaţiei lui excepţionale, ci unui prinţ chemat să devină mîine un conducător real şi responsabil al poporului său.

In anul 1932, Clasa Măriei Sale Voevodul a început să funcţioneze cu opt elevi, recrutaţi din diferite regiuni ale ţării şi din diferite straturi sociale. In anul următor s'au mai adăugat încă cinci elevi, dintre care doi minoritari. Ulterior, pe măsura păşirii în clase superioare, acest efectiv a fost redus treptat. In anul de faţă, ultimul din seria studiilor liceale, Măria Sa Voevodul a avut numai trei colegi. Este de notat că prin această clasă au trecut, remarcîndu-se, şi copii de plugari sau copii de meseşugari. De fiecare din aceştia Măria Sa Voevodul s'a legat adînc sufleteşte. Unul dintre ei, Grămadă, fiul unui vrednic răzeş bucovinean din satul Stroeşti, situat în apropierea Sucevei, a fost răpus în vara anului 1938, de către o febră tifoidă necruţătoare. Anul trecut, pe cînd ne aflam în Bucovina, urmînd programul călătoriei de sinteză prin care se încheiau cursurile clasei VII, Măria Sa Voevodul a ţinut să se abată pe la mormîntul fostului Său coleg de clasă. Acesta a fost unul dintre cele mai impresionante momente la care am asistat vreodată. Se svonise în sat despre acest eveniment. Tot satul se strînsese pe dîmbul ce suia la cimitir. Măria Sa a urcat drumul tăcut, cu lacrimile în ochi. La mormînt, S'a oprit îndelung. Preotul Nae Popescu, care însoţea caravana noastră, a oficiat un scurt serviciu religios Dela cimitir, Măria Sa Voevodul a ţinut să meargă în sat, la casa părinţilor lui Grămadă. Aici, a intrat în casa acestora, a privit cu atenţie la fotografiile şi relicvele ce le-au rămas dela cel dispărut şi le-a spus cuvinte de mîngîere. Mai tîrziu, după ce ne depărtasem mult de Stroeşti, în autobuzul ce ne ducea în goană la Suceava, după o lungă perioadă de tăcere şi de reculegere a tuturor, Măria Sa Voevodul ne-a mărturisit că moartea lui Grămadă L-a durut adînc, că ea I-a apărut ca un fenomen de neînţeles şi că aproape încă nu s'a obişnuit cu ideea ei.

Activitatea de şcolar a Măriei Sale Voevodul a fost în totul asemănătoare cu aceea a elevilor obişnuiţi. Şi-a petrecut cei opt ani de curs liceal într'o atmosferă strictă de clasă. Cu o altă ocazie, descriam astfel încăperea de lucru dela şcoala Voevodului: „Incăperea în care învaţă Măria Sa Voevodul, aceea în care de opt ani în şir Şi-a petrecut cel puţin cinci ore pe zi, nu este sala de marmură de care pomeneam mai sus. Este o încăpere obişnuită, amenajată strict pentru munca de clasă, cu nimic care să turbure linia şi atmosfera de caldă sobrietate a acesteia. Nimic mai simplu decît descrierea ei. Clasa a funcţionat timp de şapte ani într'o dependenţă a Palatului Regal, în strada Cîmpineanu. Anul acesta, în urma dărîmării acesteia, clasa a fost instalată într'una din fostele chilii ale mînăstirii Cotroceni. O încăpere cu ziduri groase de aproape un metru, cu ferestre care privesc unele spre mînăstire altele spre minunatul parc al palatului şi cu o arhitectură expresivă, peste care au putut să se suprapună adaptările prezentului fără să i se risipească totuşi ceva din caracterul ei vechiu, istoric. De multe ori, în timpul orelor de curs, dîndu-mi seama că făceam lecţii cu Moştenitorul tronului nostru într'o încăpere de chilie, mi-au venit în minte unele imagini, fără legătură directă între ele, dar parcă cu un cuprins simbolic şi persistent în semnificaţia lor. Anume: imagini ale chiliilor în care călugării noştri întocmeau în trecut primele manuscrise romîneşti, imagini ale chiliilor în care găseau adăpost dorinţele redeşteptării noastre naţionale fugărite de vitregia vremurilor, imagini ale chiliilor în care călugării noştri ştiutori de carte au întemeiat primele şcoli pentru popor şi, în fine, imagini ale chiliilor dela Sf. Sava, în care Gheorghe Lazăr a deschis în 1818 şcoala aproape profetică a renaşterii noastre moderne. Stăpînit de asemenea imagini, de

multe ori, m'am simţit îndemnat să le completez cu un gînd actual, stăruitor acelaş: poate că faptul de azi, acela că şcoala Voevodului funcţionează şi ea tot într'o chilie, nu este o simplă întîmplare, poate că este un sens, prins pe linia nevăzută a unui destin romînesc, ca ideea aceasta de chilie să renască mereu şi să adăpostească, în diferite chipuri, fapte şi simboluri de şcoală romînească. Dar să continuăm cu descrierea încăperii! Iată, în cîteva cuvinte, ce cuprinde sala de clasă a Măriei Sale Voevodul: catedra profesorului, în faţa ei — la o mică apropiere — pupitrele celor patru elevi, o tablă de scris fixată pe peretele din faţă şi pe care se poate adapta la nevoe ecranul de proecţiuni, într'un colţ o pianină pe care Măria Sa studiază şi la care îi place să se aşeze uneori în timpul recreaţiilor ca să cînte sau să improvizeze cîte ceva, într'alt colţ aparatul de radio prevăzut cu dispozitiv gramofonic necesar uneori în timpul lecţiunilor pentru diferite documentări sonore şi, în fine, în alt colţ, aşteptînd să fie întrebuinţat, aparatul de proecţiuni. Pe pereţii încăperii doar atît: pe cel dinspre răsărit o icoană, dedesubtul ei un mic iconostas pe care se găsesc o cruce şi o evanghelie sfinţită, iar pe peretele dinspre apus, deasupra tablei de scris, portretul M. S. Regelui. In totul, un cadru senin şi corect, într'o notă de serioasă învecinare cu linia sobră a învăţării de carte".

Viaţa de clasă a Măriei Sale Voevodul a decurs, în toţi cei opt ani de şcolaritate liceeală, fără niciun fel de abatere dela modalitatea ei obişnuită. S'au urmat în totul prevederile programelor analitice în vigoare. Orele de curs s'au desfăşurat ca ore de învăţătură şi de concentrare strictă. Regulile clasice ale vieţii şcolăreşti au fost stăruitor respectate. Elevii se sculau în picioare, la intrarea şi eşirea profesorului din clasă. Orariile stabilite au fost realizate cu precizie matematică. Profesorii şi-au putut exercita în voe toate prerogativele lor dăscăleşti. S'a folosit catalogul, s'au pus note rele ori de cîte ori a fost cazul, s'au refuzat lucrările neîndeajuns de organizate, s'au putut face pe lucrările scrise aprecierile şi observaţiile cele mai obiective cu putinţă, s'au exprimat fără înconjur nemulţumirile iscate de îndeplinirea defectoasă a unora dintre îndatoririle şcolare şi, în general, s'au respectat toate condiţiunile de adevăr şi de exegeză metodică legate de răspunderile muncii intelectuale.

Munca de clasă a fost completată cu o bogată activitate în afara ei. Cu excepţia a doi dintre ei, în ambele cazuri din motive excepţionale, anii de studiu s'au încheiat cu o călătorie de sinteză în ţară. Aceste călătorii alcătuesc un capitol interesant şi sugestiv. Am greşi nemăsurat de mult, dacă le-am asemăna cu excursiile obişnuite, acelea care fac bucuria şi recreaţia de fine de an a elevilor noştri. Au fost mai mult decît atîta. Aceste călătorii erau pregătite, în amănunţime, cu multă vreme înainte. Ele trebuiau să răspundă mai multor scopuri dintr'odată. Anume: să reprezinte o ilustrare vie a unora dintre capitolele studiate în timpul anului; să ajute Măriei Sale Voevodul să-Şi cunoască în mod sistematic ţara; să se descopere şi să se studieze, pe locurile lor autentice, diferite fapte de seamă interesînd istoria, viaţa şi sensibilitatea poporului nostru romînesc; să se facă legături directe între Moştenitorul tronului şi diferite sectoare caracteristice ale populaţiei romîneşti; să se poată intui direct metodele şi posibilităţile de muncă ale poporului nostru; să se desprindă, rînd pe rînd: pitorescul ţării, cuminţenia poporului ei, etnografia lui, sistemul lui de muncă şi problemele de viaţă pe care i le ridică acestui popor istoria lui, precum şi mediul în care este aşezat; în sfârşit, deprinderea unei metode lămuritoare de a cerceta şi de a caracteriza diferite realităţi practice ale vieţii sociale.

Pentru o mai bună edificare asupra acestor călătorii, socotesc necesar să reproduc, dintr'o dare de seamă publicată anterior, schiţa

rezumativă a ultimei dintre aceste călătorii de sinteză. Anume: a celei din vara anului 1939, prin care Măria Sa Voevodul Și-a încheiat cursurile clasei VII liceeale.

„Trenul plecat în seara de Sîmbătă, 10 Iunie, din gara Mogoșoaia, ne-a depus, a doua zi dimineață, în orașul Năsăud, din partea nord-estică a Transilvaniei. Aici aveam de prezentat problemele acestea: problema grănicerească, cu importanța ei pentru populația și cultura romînească a Transilvaniei, precum și problema influenței pe care au avut-o, asupra luptelor noastre naționaliste, școalele romînești din această localitate. La Hordou, satul învecinat în care s'a născut și a copilărit Coșbuc, chiar în grădina casei lui părintești, s'a făcut în liniște evocarea vieții poetului, după care s'au citit și s'au comentat pasagii caracteristice din opera lui. La Năsăud, caravana noastră a părăsit trenul confortabil care ne adusese pînă acolo, urmînd să-l reîntîlnim abia peste 14 zile, la Gheorghieni, după ce vom fi străbătut în autobuze aproape 1.300 kilometri.

Apucînd spre Nord, ne-am îndreptat către Maramureș. Pe vîrful Șetrevului, înălțimea dominînd hotarul dintre ținutul Năsăudului și cel al Maramureșului, s'a ținut o primă lecțiune de geografie, desemnînd în linii generale poziția și înfățișarea regiunii pe care aveam s'o atingem în curînd.

In Maramureș, program intens, greu. Anume: istoria acestui ținut, înfățișarea lui geografică; viața etnică a populației locale; problemele ei de viață în luptă cu vitregia vremurilor, cu sărăcia economică, cu asupririle din trecut și cu numeroasele infiltrații streine; studierea minunatelor biserici de lemn, în special cele din satul Ieud. La Cuhea, satul lui Dragoș-Vodă, întemeetorul Moldovei, aveam să prindem firul unuia dintre principalele obiective științifice ale acestei călătorii: să reconstituim drumul urmat de către descălecători, acum șapte secole, din această vatră romînească a Maramureșului pînă la Baia, prima capitală a Moldovei.

Urmînd drumul descălecătorilor, pornim deci pe valea Izei, cotim apoi spre valea Vișeului, trecem prin sate mari ca Moișenii și Borșa unde sunt cercetate minele de pirită locale și urcăm serpentina străjuită de păduri dese spre înălțimea Prislopului. Aici, pe înălțimea aceasta care deschide din toate părțile perspective cuprinzătoare asupra Carpaților, este înfățișată Măriei Sale problema importantă a păstoritului romînesc, sub toate aspectele ei: istoric, etnografic, psihologic, folcloric și social-politic.

Coborînd pe valea Bistriței, înspre Iacobeni și Vatra Dornei, este arătată importanța deosebită a acestui rîu, tehnica, originalitatea și însemnătatea transportului lemnului cu plutele și se amintește chipul variat cum Bistrița a inspirat fantezia poetică romînească.

La Vatra-Dornei s'a făcut un popas ceva mai mare, pentru odihnă și pentru ca Măria Sa Voevodul și colegii Săi de clasă să redacteze, după un plan sistematic, o lucrare monografică asupra celor întîlnite și studiate în Maramureș.

La Fundul-Moldovei, după vizitarea amănunțită a satului, a avut loc, timp de o dimineață întreagă, o ședință de studiu asupra satului romînesc și asupra principalelor lui semnificații de viață.

Se fac opriri, pentru a se da lămuriri istorice, la mînăstirile Voroneț și Gura-Humorului. La Baia, odată cu vizitarea ruinelor, se face o lecție de istorie asupra primei capitale a Moldovei.

La Suceava este programat, din nou, un popas mai lung. Elevii au de redactat o lucrare sintetică asupra întemeerei Moldovei. Intre timp, figurează în programul de lucru: istoricul orașului, evocarea strălucirii lui de altă dată, vizitarea ruinelor, a bisericilor și a muzeului din localitate, precum și un drum la Rădăuți, unde este cercetată în amănunțime biserica lui Bogdan-Vodă.

Continuăm drumul, trecînd pe pămîntul Moldovei propriu zise. Ne oprim la Ipotești, unde evocăm în liniște viața și opera lui Mihai Eminescu. La Hîrlău, este cercetată biserica lui Ștefan-cel-Mare. In curtea acestei biserici, are loc o lecție de istorie în care este caracterizată figura marelui domnitor moldovean, arătîndu-se semnificația domniei lui pentru istoria noastră națională și pentru lumea creștină a timpului. La Mircești, locul unde se află casa și mormîntul lui Vasile Alecsandri, ne oprim aproape o zi întreagă, în care timp se fac lecții despre viața și opera poetului. Elevii au de întocmit cu această ocazie o paralelă schematică între cei doi mari poeți studiați în timpul anului și evocați de curînd: Eminescu și Alecsandri.

La castelul Sturdza-Miclăușeni, unde suntem găzduiți, se arată rolul jucat în viața culturală și politică a țării de către marile noastre familii boerești.

La Tg. Neamțului se face, chiar pe ruinile cetății lui Ștefan-cel-Mare, o lecție de sinteză istorică cu privire la rolul cetăților în trecutul nostru național. La Humulești, satul lui Creangă, este evocată, chiar în curtea casei lui părintești, figura și opera marelui nostru scriitor popular. In sat, sunt reconstituite rînd pe rînd toate locurile pomenite în „Amintirile" povestitorului.

Mînăstirea Neamț constitue una din țintele importante ale programului. Aici, se înfățișează elevilor trecutul acestei mînăstiri, rolul ei în viața culturală a Moldovei, precum și activitatea ei actuală. I. P. S. S. Patriarhul Nicodem vorbește Măriei Sale Voevodul despre rolul pe care l-au jucat mînăstirile în trecutul sufletesc și politic al poporului nostru. Cu ocazia vizitei făcute la mînăstirile Agapia și Văratec au fost lămurite, în cadrul unei lecții speciale, legăturile de ordin istoric și spiritual dintre poporul romînesc și ideea ortodoxă. La schitul Durău, planul de a urca Ceahlăul este zădărnicit de vremea persistent nefavorabilă. In schimb, elevii și însoțitorii lor se consolează cu priveliștea locurilor și cu lecturi din Hogaș, cîntărețul inspirat al munților Neamțului.

La Bicaz au loc două expuneri: prima asupra energiei căderilor de apă și a proectelor în legătură cu electrificarea Bistriței, iar cealaltă asupra luptelor ce s'au dat în aceste locuri în cursul războiului de întregire din 1916—1918.

Cheile Bicazului și Lacul Ghilcoș oferă prilejul unor incursiuni corespunzătoare în domeniile geografiei, geologiei și științelor naturale.

Gheorghieni este ultima etapă a acestei călătorii. Aici este înfățișată problema istorică și socială, în raport cu așezările noastre naționale, a populației săcuești. Aici au loc, deasemeni, o serie de examene cu privire la temele desbătute în cursul călătoriei. La sfîrșit, s'a ținut o ședință de rezumare a rezultatelor dobîndite, cu care s'au încheiat totdodată și cursurile clasei VII.

In tot timpul celor 16 zile, cît a durat această călătorie, Măria Sa Voevodul a călătorit în autobuzul comun, a luat însemnări și rezumate la cele cîteva zeci de prelegeri ce I-au fost înfățișate, a redactat împreună cu colegii Săi de clasă cîteva lucrări de sinteză, s'a supus la examenele hotărîte și a fost, întotdeauna, cel dintîiu la îndatoririle programului stabilit".

In felul acesta, adică cu această notă larg aplicativă a celor învățate și întîlnite, au decurs toate călătoriile de sinteză înfăptuite de clasa Măriei Sale Voevodul, la finele anilor de școlaritate liceeală.

Tot pentru completarea muncii de clasă au fost organizate, săptăminal, vizite la diferite instituțiuni. Dealtminteri, termenul de „vizite" nu este cel mai potrivit. In cele mai multe cazuri, acestea au fost nu vizite propriu zise, ci ședințe de studiu. Lipsite cu dinadinsul de orice manifestări protocolare, ele au putut să reprezinte adevărate prelungiri practice și documentatoare ale activității din clasă. Cu ocazia lor, Măria

Sa Voevodul a putut să ia contact, rînd pe rînd, cu diferite aspecte din
viaţa practică a civilizaţiei noastre actuale, precum şi cu o seamă de
probleme psihologice şi sociale ridicate de acestea. De aceea, au fost
alese nu numai instituţiunile decorative sau cu ceva atracţios în ele, ci
toate instituţiunile capabile să reprezinte o funcţiune necesară în an-
grenajul vieţii noastre publice. Astfel, este interesant de amintit că, în
cadrul cursurilor din acest ultim an de şcolaritate liceală, Măria Sa
Voevodul a participat la asemenea şedinţe de studiu la următoarele
instituţiuni: Casa Asigurărilor Sociale, Inalta Curte de Casaţie şi
Justiţie, Curtea Criminală, o judecătorie de pace, Penitenciarul Văcă-
reşti, Fabrica de timbre, Monetăria Statului, Institutul Geologic, Banca
Naţională, Banca de Credit Romîn, Muzeul satului romînesc, Muzeul
de istorie naţională, Rezidenţa Bucegi, etc., etc.

Dimineţile, dela orele 8 la 13, aveau loc orele de curs obişnuite.
După amiezile, o bună parte din ele, au fost şi ele ocupate, tot în ca-
drul şcoalei, cu lucrări ca acestea: ore de educaţie morală, instrucţia
militară a Măriei Sale Voevodul, ore de lectură cu comentarii, disertaţii
ţinute de elevi în prezenţa profesorilor sau conferinţe de-ale acestora
tratînd probleme interesînd direct cultura şi pregătirea de viaţă a unui
moştenitor de tron.

Clasa Măriei Sale Voevodul a fost, dealungul intregei ei existenţe,
o credinţă în mers. In cuprinsul ei, s'a pus suflet şi s'a muncit mult.
S'au obţinut, de sigur, toate rezultatele aşteptate. Este însă necesar să
mai facem o mărturisire. Aceste rezultate, a căror valoare adevărată
se va desvălui de sigur doar cu timpul, nu se datoresc numai metode-
lor întrebuinţate sau străduinţelor depuse de profesori. Poate că aces-
tea ar fi rămas la jumătatea drumului, dacă ele n'ar fi fost ajutate
permanent de înţelepciunea şi de căldura sufletească a Elevului Că-
ruia I se adresau. In tot timpul şcolarităţii Sale, Măria Sa Voevodul a
ţinut să nu se simtă altceva decît elev. Ne-a ajutat să ne simţim, faţă
de El, dascălii în toată puterea cuvîntului, aşa cum ne-am fi simţit pe
catedrele noastre obişnuite, faţă de toţi ceilalţi elevi. Ne-a îngăduit să
ne formulăm fără înconjur dojenile sau nemulţumirile. Ne-a dat, Cel
dintîiu, exemplul unei riguroase punctualităţi. Niciodată n'a trebuit să
aşteptăm peste termenul sau minutul fixat, fie în executarea lucrări-
lor propuse, fie în desfăşurarea lecţiilor la clasă, fie în timpul călătorii-
lor de sinteză. Măria Sa Voevodul a contribuit Cel dintîiu ca viaţa Lui
de clasă să-şi urmeze neîntrerupt linia naturală. Anul trecut, de pildă,
a însoţit pe Majestatea Sa Regele în călătoria din Anglia şi apoi în că-
lătoria din diferite capitale europene. Ca moştenitor al tronului romî-
nesc, a fost pretutindeni primit şi sărbătorit oficial, prin manifestări
cu străluciri şi ecouri mondiale. La întoarcerea în ţară, în gări, pe par-
cursul trenului şi pe străzile Capitalei, a fost obiect de ovaţiuni entu-
ziaste din partea întregului popor. Totuşi, acestea n'au împiedecat pe
Moştenitorul Tronului nostru ca a doua zi să îmbrace din nou uniforma
simplă de elev, să vină ca de obiceiu cu servieta la şcoală, să se aşeze
din nou în pupitru alături de colegii Săi pe care îi reîntîlnea cu nespusă
bucurie, să-şi întîmpine profesorii cu căldura deferentă de totdeauna, să
reintre în ritmul ocupaţiilor pe care aceştia I le cereau şi chiar să le
primească dojenile. Sau, un alt moment! Ne amintim cu toţii de ziua
cînd, împlinind 18 ani, a fost primit în Senat ca nou senator de drept,
cînd a depus jurămîntul cerut de tradiţia Maturului Corp şi cînd a
rostit în faţa Ţării, cu o siguranţă ce ne-a umplut de mîndrie pe toţi,
discursul prin care îşi preciza simţimintele şi atitudinea Sa sufletească
faţă de noua demnitate. Ei bine, în dimineaţa acelei zile, la toate cele
cinci ore de curs, Măria Sa Voevodul fusese la şcoală. A doua zi, ca de
obiceiu, Elevul nostru era din nou în clasă. Toate acestea, cu aerul cel
mai natural din lume. Parcă El, Voevodul, Cel dintîiu, ne îndemna să
facem disocierea cuvenită şi astfel să continuăm a-L avea în faţă, nu

cu imaginea distanţei protocolare de eri sau de alaltăeri, ci cu imaginea învăţăcelului obişnuit, aplecat cu înţelepciune şi cu sinceritate pe paginile ostenelilor comune. Asemenea atitudini ni s'au înfăţişat în forma aceasta, nu numai odată sau de două ori, ci întotdeauna. Adică: după fiecare revistă militară, după fiecare mare sărbătoare oficială, după fiecare deschidere solemnă a Parlamentului şi, în general, după fiecare eveniment la care Măria Sa Voevodul a trebuit să participe, în cadru de fast şi de solemnitate înaltă, în calitatea Sa oficială de moştenitor al tronului.

*
* *

Bacalaureatul Mării Sale Voevodul şi al colegilor Săi de clasă a început în ziua de 24 Iunie a. c. Comisiunea a fost alcătuită din profesorii clasei, prezidaţi de Ministrul Educaţiei Naţionale. In zilele de 24, 25 şi 26 Iunie s'au dat cele trei lucrări scrise la materiile: l. romînă, l. franceză şi matematici.

Examenul oral a avut loc în dimineaţa zilei de 27 Iunie, în sala tronului. El s'a ţinut în prezenţa Majestăţii Sale Regelui şi a tuturor profesorilor din ultimul an al Măriei Sale Voevodul. Şedinţa a durat aproape patru ore: dela 8 dimineaţa, pînă la amiazi. Examenul a decurs în mod sobru şi solemn. In tot timpul, Măria Sa Voevodul a avut a atitudine de încordare şi de emoţie stăpînită. La mijlocul examenului, Preşedinele a propus o pauză. Măria Sa i-a răspuns că preferă să continue examenul fără întrerupere.

Odată examenul sfîrşit, după ce împreună cu Măria Sa Voevodul trecusem într'o încăpere alăturată, am aflat că în sala tronului, la aceeaşi masă la care pînă cu cîteva minute înainte avusese loc examenul de bacalaureat, se ţinea acum un important consiliu de coroană. Peste întreaga bucurie a acelei dimineţi ni s'a aşezat dintr'odată o lespede de îngrijorare. Incepusem să aflăm adevărul: ultimatum-ul sovietic, prin care ni se cerea cedarea Basarabiei şi a unei părţi din Bucovina. Consiliul de coroană a durat pînă aproape de orele 3 d. a. In tot acest timp, făcînd cerc în jurul Măriei Sale Voevodul, am evocat momente trăite în decursul celor opt ani de şcolaritate, care se încheiau în ziua aceea.

După terminarea consiliului de coroană, Majestatea Sa Regele ne-a primit din nou în sala tronului, unde I s'a înmînat Măriei Sale Voevodul diploma de bacalaureat. A fost o solemnitate scurtă dar impresionantă. D-l Prof. Petre Andrei, Ministrul Educaţiei Naţionale şi Preşedintele comisiei examinatoare, a adus la cunoştinţa Majestăţii Sale Regelui rezultatul examenului: Măria Sa Voevodul admis cu media generală 9,50, iar toţi ceilalţi trei colegi de clasă cu media 9. Cu acest prilej, a rostit următoarele:

SIRE,

Acum 28 de ani, aproape în aceeaşi zi — între 26 şi 29 Iunie — se,
petrecea acelaş eveniment ca astăzi în Palatul Regal dela Sinaia. Ma-
jestatea Voastră, tînăr bacalaureat, primea diploma cuvenită în pre-
zenţa Regelui Carol I.

Astăzi, după atîta trecere de vreme, Majestatea Voastră, cu ochi
atent de Suveran, dar şi cu suflet cald de părinte, a urmărit examenul
şi rezultatele pregătirii Acelui pe care îl vrea demn urmaş.

Emoţionantă continuitate şi impresionant eveniment, în care da-
toria înaltă se îmbină atît de fericit cu sentimentele duioase!

Pe baza înaltelor directive date de Majestatea Voastră a luat ființă acum opt ani școala în care avea să-Și facă pregătirea Măria Sa Mihai Mare Voevod de Alba Iulia. Cu regim de școală obișnuită, Măria Sa a urmat an de an un program școlar riguros, fiind introdus treptat-treptat în bogatul tezaur mondial de cunoștinți științifice și învățînd să aprecieze frumusețea graiului și a literaturii noastre romînești.

Nimic din ceeace era socotit necesar pentru cultura generală și pentru pregătirea unui fiu de Rege nu a fost neglijat.

Majestatea Voastră s'a îngrijit să ordone completările necesare.

Pedagogia romînească posedă recomandările și învățăturile pedagogice moștenite dela Neagoe Basarab care a alcătuit sfaturile trebuitoare pentru fiul său Teodosie, în graiul și după mentalitatea vremei sale.

Majestatea Voastră a făcut să se aplice și să se realizeze timp de atîția ani principii de pedagogie noui corespunzătoare trebuințelor noastre naționale atît în școala noastră obișnuită, cît și în clasa Măriei Sale.

In acest spirit au trecut cei opt ani de studii, care au fost încununați cu rezultatul examenului de bacalaureat de astăzi.

După observările mele din cursul anului și din toate probele de bacalaureat, profesorii clasei Măriei Sale și-au făcut datoria în totul, cu dragoste și entuziasm. Ei n'au uitat nici un moment că pregătesc un fiu de Rege, alături de ceilalți elevi ai clasei și de aceea au pus din sufletul lor, tot ce au avut ei mai bun și mai drag în fiecare lecție. S'au simțit mîndri că soarta le-a hărăzit această fericire și sunt mulțumiți să se poată prezenta în fața Majestății Voastre cu rezultatele care s'au putut vedea astăzi.

SIRE,

Ingăduiți-mi acum să mă adresez Măriei Sale Marelui Voevod și odată cu înmînarea diplomei de bacalaureat să-I fac urările cele mai simțite de fericire și prosperitate.

MĂRIA-TA,

Azi se încheie o etapă în viața Măriei-Tale, căci se termină definitiv copilăria cu tot farmecul ei, pentru a se întrevedea tinerețea frumoasă dar și preocupările ceva mai trudnice și uneori chiar neplăcute legate de ea.

Diploma aceasta a obținut-o Măria Ta printr'o muncă meritoasă și încordată, prin examene făcute după legile comune, asemenea tuturor celorlalți școlari ai națiunii. Astfel a dat Măria-Ta, tuturor, exemplul care trebue urmat și îndemnul care trebue respectat.

Dacă la un suflet bun și distins se adaugă o minte luminată, cel sortit să devină cîndva conducător suprem va izbuti în totul.

Profesorii Măriei Tale și întreaga școală romînească este mîndră că a fost cinstită de Măria-Ta, care a urmat legile ei.

Colegii Măriei-Tale poartă desigur în suflet melancolia despărțirii. Ei nu vor uita nici un moment că au crescut în școală sub privegherea constantă a Majestății Sale și s'au desvoltat sub semnul înaltei prietenii a Măriei-Tale.

Ei vor fi crainicii care vor duce mai departe, fiecare în locul pe care soarta și meritul lor li-l vor rezerva, dragostea nețărmurită de Marele lor Camarad de școală. Iar noi toți ceilalți, profesori și examinatori, de departe sau de aproape, vom urmări cu suflet cald desvoltarea continuă a Măriei Tale.

SIRE,

Ministrul Educației Naționale, corpul profesoral și întreaga Națiune romînă Vă sunt recunoscători astăzi cînd Măria Sa a terminat liceul, pentru Inaltele îndrumări date, pentru regimul de muncă serioasă și susținută din școala urmată de Măria Sa, căci în toate se reflectă nu numai preocupările unui suflet de tată, ci și dragostea nemăsurată de neamul nostru, al cărui viitor vrea să-l asigure Majestatea Voastră dealungul generațiilor de mîine.

Să trăiască Majestatea Sa Regele!
Trăiască Măria Sa Mihai Mare Voevod de Alba Iulia!
Trăiască Dinastia Romînă!
Trăiască Patria!

Majestatea Sa Regele Și-a îmbrățișat emoționat Fiul, I-a prins pe piept o decorație, a felicitat pe colegii Măriei Sale, Le-a dat spre amintire cîte un obiect și apoi a decorat pe toți profesorii cu ordinul „Pentru merit".

A urmat un dejun, la care Majestatea Sa Regele ne-a vorbit tuturor celor prezenți. Nu am, dela această cuvîntare, decît frînturi din ea, pe care le-am reținut memorial. Iată-le:

„Iubite Mihai, clipa pe care Tu o trăești astăzi, Eu am trăit-o în castelul dela Sinaia, acum 28 de ani în urmă. Te asigur, eram cuprins și Eu de o emoție în totul asemănătoare aceleia care Te-a stăpînit astăzi. Este totuși de făcut o deosebire. Epoca în care am dat Eu bacalaureatul era o epocă senină. Planurile de viață și idealurile adolescenței noastre aveau atunci înaintea lor un drum deschis, plin de promisiuni. Se părea, atunci, că nimic nu ne va împiedeca de a visa la realizarea lor integrală. Voi, însă, vă începeți astăzi această nouă etapă de viață într'o epocă grea. Nu se știe ce ne poate aduce ceasul de mîine. Totuși, să nu uiți un lucru: nu există condiție destul de grea pentru omul hotărît s'o birue".

Adresîndu-se, atît Măriei Sale Voevodul cît și colegilor Săi de clasă, le-a spus:

„Ați muncit opt ani pe băncile liceului. Opt ani în șir, plini și de bucurii dar și de suferințe. Nu trebue însă să regretați nimic. Cu cît va trece vremea cu atît veți simți mai adînc prețul acestei etape de viață pe care ați încheiat-o astăzi. Veți vedea, din ce în ce mai lămuritor, că acești ani de învățătură vă constituesc un mare capital moral și sufletesc, din care vă veți alimenta continuu, în toate grijile și răspunderile de viață ce vă așteaptă de acum înainte.

Liceul nu reprezintă numai o școală de cantitate ci mai ales una de calitate. Propriu zis, pînă acum n'ați învățat numai cunoștințe de care veți avea nevoe în viață, ci ați deprins, în special, chipul cum să învățați. Veți fi în măsură să apreciați roadele învățăturii voastre nu acum, ci mai tîrziu. Adică: după ce va trece cîtăva vreme, după ce vă vor împresura și pe voi răspunderi de viață mai directe, într'un cuvînt, după ce vi se vor așeza în cuget stratificările definitive și cristalizate ale personalității voastre".

După ce a evocat pe colegii de clasă ai Măriei Sale Voevodul care nu mai sunt în viață, după ce adresîndu-se colegilor de astăzi i-a îndemnat să rămînă mai departe în tovărășia sufletească a Voevodului

și după ce a mulțumit profesorilor pentru ostenelile lor, Majestatea Sa Regele, adresîndu-se tuturor, a încheiat:

„Vă doresc, tuturor, binele pe care Il gîndesc în clipa de față, în inima Mea de tată și de om"!

In atmosfera de tăcere și de emoție produsă de cuvintele Regelui, Măria Sa Voevodul a răspuns, mulțumind Părintelui Său pentru grija cu care l-a supraveghiat educația pînă acum, profesorilor Săi pentru devotamentul și străduința depusă în misiunea lor și colegilor Săi, pentru prietenia și căldura cu care L-au ajutat să străbată perioada frumoasă și neuitată a studiilor liceale.

* * *

Ziua de 27 Iunie 1940, ziua în care Măria Sa Voevodul, conform programului stabilit mai dinainte Și-a trecut examenul de bacalaureat, a fost, pentru toți aceia care am avut un loc și un rol în desfășurarea ei, o zi cu semnificații adînci și rare. De fapt, a fost o asemenea zi nu numai pentru noi, ci pentru toată suflarea romînească. Soarta a vrut ca această zi să coincidă cu aceea în care avea să se producă o mare durere națională. Dar, cine știe dacă nu există cumva un sens chiar între cele mai nepotrivite întîlniri! Poate că așa i-a fost dat poporului nostru: ca în ziua aceea să aibă o nefericire, dar și un semn de isbînzi pozitive. Pentrucă, așa cum s'a petrecut și mai ales așa cum s'a muncit ani în șir în vederea lui, bacalaureatul Voevodului constitue un semn de isbîndă viitoare. El n'a fost un simplu moment festiv, o simplă desfășurare protocolară. Dimpotrivă! A fost momentul expresiv al unei etape de muncă, de gînduri exegetice, de străduinți neprecupețite, de cultivare a valorilor spiritului, de prețuire a formelor culturii noastre naționale și de idealuri întovărășite de drepte frămîntări omenești. Cu alte cuvinte, a rezumat în el toate laturile unei credințe: în școala, în metoda, în înțelepciunea, în datoria și în cultura romînească. Ajutați de-o asemenea credință, vom putea privi, în viitor, la destinul neamului și al obligațiilor noastre de viață, cu seninătate. Vom putea să ne sărbătorim cinstit victoriile și să ne întîmpinăm cu demnitate durerile.

In acest fapt, *bacalaureatul Voevodului*, ni s'au arătat, de sigur, o parte din auspiciile care păzesc cumințenia și vrednicia neamului nostru!

ION ZAMFIRESCU

CRONICA ȘTIINȚIFICĂ

PARTICULELE ELEMENTARE

Una dintre formele cele mai caracteristice ale tendinței spre simplificare pe care o are mintea omenească, pusă față în față cu aspectele atît de variate ale naturii, poate fi urmărită în evoluția noțiunii de element. Incercarea gînditorilor antichității de a reduce totul la cele patru elemente: pămîntul, aerul, apa și focul, e desigur cunoscută cititorului. Scopul nostru nu e însă de a face un istoric complet al acestei evoluții; ne vom mărgini în cele ce urmează numai la rezultatele obținute prin metoda științifică, și mai ales vom insista asupra aspectului actual al chestiunii.

Noțiunea de element a fost introdusă în chimie de Lavoisier și ea constitue astăzi încă baza acestei științe. Tot cercetărilor chimiștilor datorim clasificarea elementelor care și-a găsit expresia cea mai perfectă în tabloul periodic al lui Mendeleiev. Prin aceste cercetări era fixat la 92 numărul elementelor posibile, iar tabloul lui Mendeleiev permitea să se prevadă proprietățile elementelor nedescoperite încă. Ca să ne dăm seama de simplificarea pe care a adus-o introducerea noțiunii de element este deajuns să amintim că în chimia organică se studiază peste o sută de mii de compuși ai unui număr de elemente care întrece rare ori patru unități. Totuși nici această simplificare nu a fost considerată ca îndestulătoare, deoarece numărul de 92 elemente, părea prea mare. Pentru a împinge simplificarea și mai departe, Prout a făcut ipoteza că toate elementele ar fi stări de condensare mai mult sau mai puțin înaintate ale celui mai ușor dintre ele, hidrogenul. Această ipoteză nu s'a putut menține însă, deoarece ar fi trebuit ca greutățile atomice ale tuturor elementelor să fie multipli întregi ai greutății hidrogenului, ceea ce e infirmat de experiență.

Problema a intrat într'o nouă fază în urma cercetărilor lui Lenard și J. J. Thomson, care au condus la descoperirea electronului, deoparte, și a izotopilor de altă parte. Electronul este o particulă purtînd o sarcină electrică negativă egală în valoare absolută cu $4,8 \times 10^{-10}$ unități electrostatice și avînd o massă de 1.840 de ori mai mică decît a atomului de hidrogen, ceea ce exprimat în grame dă valoarea de $0,9 \times 10^{-27}$ g. El e un constituent al oricărui atom, căci cercetările au arătat identitatea electronilor obținuți prin ionizarea diferitelor elemente. Lucrările ulterioare ale lui Rutherford au permis să se dea o imagine precisă pentru structura atomului, care apare ca un fel de sistem planetar în miniatură: în jurul unui nucleu central care poartă practic toată massa atomului, precum și o sarcină electrică

egală cu Z sarcini elementare pozitive, Z fiind numărul de ordine al elementului în tabloul lui Mendeleiev „gravitează" Z electroni negativi.

Cuvîntul „gravitează" nu e tocmai corect, deoarece forțele de gravitație sunt cu totul neglijabile la scară atomică, fiind aici înlocuite prin forțe electrice. Egalitatea între numărul electronilor și numărul de sarcini elementare pozitive ale nucleului are drept consecință neutralitatea electrică a atomului.

Din cele spuse mai sus rezultă că toți nucleii atomici ai unui element au aceeași sarcină electrică, corespunzătoare locului lor în sistemul periodic. Cercetări mai amănunțite au arătat însă că se întîmplă foarte des ca nu toți să aibă aceeași massă. Spre exemplu clorul, fiind al 17-lea element din sistemul periodic, nucleii săi poartă toți 17 sarcini elementare pozitive, dar după massă ei sunt împărțiți în cinci categorii, avînd masse respectiv egale cu de 34, 35, 36, 37 și 38 de ori massa atomului de hidrogen. Deoarece toți acești nuclei ocupă același loc în sistemul periodic, ei se numesc izotopi. Clorul chimiștilor e un amestec al izotopilor 35 și 37 (ceilalți trei nu sunt stabili, și au fost obținuți numai prin transmutări), în așa proporție încît greutatea atomică medie este de 35,5. Vedem deci că clorul are numai aparent o greutate atomică fracționară. Aceeași constatare s'a făcut în toate cazurile: dacă avem grijă să separăm întîi izotopii și apoi să facem determinarea greutății moleculare, rezultatul este întotdeauna un număr foarte apropiat de un întreg (în cazul clorului valorile corecte sunt 34,983 = aprox.) 35 și 36,980 = (aprox.) 37), așa că obiecțiunea contra ipotezei lui Prout nu mai e valabilă. Era natural ca tendința de simplificare să apară din nou, și să se admită că toți nucleii sunt constituiți din particule identice, numai numărul lor variind. Ca particulă fundamentală trebuia ales evident nucleul atomului de hidrogen, care a și primit numele special de proton. In cazul izotopului 35 al clorului trebue să admitem că nucleul e format din 35 de protoni, pentru a obține massa respectivă. Dar cum acești protoni ar aduce o sarcină egală cu 35 de sarcini elementare pozitive, pe cînd orice izotop al clorului trebue să aibă doar 17 sarcini, s'a admis că sarcina supranumerară e neutralizată de electroni, care nu contribue în mod apreciabil la massa nucleului. Mica deosebire între massa exactă și numărul întreg cel mai apropiat, numită defect de massă, se explică ușor dacă ținem socoteală de unul dintre rezultatele cele mai importante ale teoriei relativității, anume echivalența dintre massă și energie: ea corespunde energiei pierdute prin formarea nucleului din protoni.

Unificarea astfel realizată este extrem de satisfăcătoare pentru mintea omenească; nu numai structura materiei este explicată, pornind doar dela două feluri de particule elementare, electonii și protonii, dar dinamica ea însăși e simplificată la extrem: nu există în univers decît două feluri de forțe: forțele electromagnetice și cele gravitaționale. Toate celelalte, cum ar fi forțele de valență, de coeziune, de frecare, etc., sunt o consecință a forțelor electromagnetice care lucrează între protoni și electroni. Obiectul fizicii este tocmai de a trage aceste consecințe în mod cantitativ, cît mai exact posibil. Realizarea acestui program a întîmpinat greutăți mari, deoarece s'a constatat că cinematica mecanicii clasice nu e aplicabilă în domeniul atomic din cauza dualismului dintre undă și corpuscul despre care am vorbit într'o cronică precedentă. Totuși aceste greutăți au fost învinse prin construirea mecanicii quantice și rezultatele au fost extrem de bogate. Toate problemele simple care privesc periferia electronică a atomului au fost complet rezolvate, iar cele complicate au fost mai mult sau mai puțin rezolvate prin aplicarea unor metode de aproximație asemănătoare cu cele din mecanica cerească.

Cu timpul însă au început să apară niște greutăți care nu mai puteau fi rezolvate pe bazele simple de care ne-am ocupat mai sus. Prima a fost întîlnită în încercarea făcută de Dirac de a pune mecanica electronului în acord cu principiul relativității. In mecanica newtoniană energia e dată de expresia $E = \frac{p^2}{2m}$, p fiind cantitatea de mișcare și nu massa particulei; în teoria relativității, relația dintre energie și cantitate de mișcare, conține pătratul energiei, deci energia poate avea două valori, egale în valoare absolută, dar de semne contrarii. Valorile negative pot fi ușor eliminate dacă neglijăm efectele quantice, căci energia variind continuu ea n'are posibilitatea de a sări la valori negative, dacă odată a avut valori pozitive. Dar în mecanica quantică, cu discontinuitățile ei caracteristice, această imposibilitate nu mai există așa că energiile negative nu mai pot fi eliminate. Dar un electron cu energie negativă e ceva absolut anormal, accelerația sa de exemplu fiind îndreptată în sens contrar cu forța care lucrează asupra lui. Așa ceva n'a fost observat încă în laborator. Pentru a scăpa de aceste greutăți, Dirac a făcut o ipoteză extrem de îndrăzneață, care a fost însă confirmată cu totul de experiență. El admite că ceeace se numește vidul absolut e o stare în care toate nivelele de energie negativă sunt ocupate de electroni. Ceeace putem noi observa este fie un număr de electroni în plus, pe nivele de energie pozitivă, fie o lipsă de electroni pe un nivel de energie negativă. Dar un calcul simplu arată că o astfel de „gaură" în oceanul de electroni de energie negativă ne apare ca un soi de electron de energie pozitivă, dar și cu sarcină pozitivă, spre deosebire de electronul ordinar. Aceste particule, de massă egală cu massa electronului, dar cu sarcină de semn opus au fost numite pozitroni. Descoperirea pozitronilor în radiația cosmică, datorită lui Anderson, a adus o confirmare strălucită ipotezei lui Dirac. Mai tîrziu, pozitronii au putut fi detectați și în experiențe de laborator pe baza unui fenomen prevăzut de Dirac și despre care trebue să spunem cîteva cuvinte. Să considerăm o regiune din spațiu în care domnește vidul absolut, adică, după Dirac, o regiune în care toate stările de energie negativă, sunt ocupate și nici una de energie pozitivă nu e ocupată de electroni. Dacă în urma unui proces quantic oarecare un electron execută un salt dintr'un nivel negativ la unul pozitiv, rezultatul final e următorul: vom observa electronul pe nivelul pozitiv ca un electron ordinar, iar gaura rămasă în sistemul nivelelor negative o vom observa ca un pozitron; saltul quantic a avut ca efect crearea unei perechi electron-pozitron. Dar astfel de salturi se pot întîmpla sub influența unei radiații electromagnetice de frequență destul de mare, în domeniul razelor γ, și ele au fost efectiv observate în laborator. Se poate vorbi deci de materializarea energiei razelor γ. Dealtfel și procesul invers poate avea loc, anume anihilarea unei perechi, electron-pozitron cu emisie de radiație, proces care se explică în teoria lui Dirac prin trecerea unui electron de pe un nivel pozitiv pe unul negativ liber, care apărea ca o gaură, deci ca un pozitron. Aceste procese de anihilare au drept consecință faptul că pozitronul are o viață extrem de scurtă.

Iată deci o nouă particulă elementară încetățenită în fizică. Apariția pozitronului nu introduce însă o perturbație prea mare, dată fiind înrudirea lui cu electronul. Dar cam în același timp cu pozitronul și-a făcut apariția o nouă particulă, esențial deosebită de cele cunoscute pînă acum, prin aceia că nu poartă sarcină electrică. Primele experiențe în care apărea această particulă au fost făcute de Joliot, iar interpretarea lor e datorită lui Chadwick. Teoreticienii, deși n'au participat cu nimic la descoperirea neutronului, căci așa a fost botezată această particulă, s'au bucurat totuși foarte mult de apariția ei, căci

ea fi scăpa de o sumă de dificultăți privitoare la structura nucleului atomic. In adevăr, ceace supăra de mult pe teoreticieni era ipoteza de care am vorbit mai sus că nucleul ar conține și electroni. Această ipoteză era pe de o parte necesară pentru a explica deosebirea dintre numărul de massă și sarcina nucleilor, pe de alta, era în contradicție cu tot ceeace știam despre proprietățile mecanice ale electronului: un sistem de protoni și electroni de dimensiunile nucleului nu putea fi stabil dacă legile mișcării electronului erau exacte. Descoperirea neutronului deslega dintr'o dată toate aceste dificultăți: el avînd o massă egală practic cu a protonului, putem admite că un nucleu e alcătuit dintr'un număr de protoni suficient ca să dea nucleului sarcina corespunzătoare locului său în sistemul periodic, restul pînă la completarea numărului de massă fiind compus din neutroni. Dealtfel neutronii apar într'un mare număr de transmutații nucleare și ei au fost folosiți cu mare succes ca proectile pentru bombardarea nucleilor grei. Despre rezultatele obținute la bombardarea uraniului am vorbit într'o cronică precedentă.

Cu apariția neutronului se sfîrșește unitatea dinamică, atît de simpatică a ipotezelor vechi. In adevăr, el neavînd sarcină, cîmpul electric nu are nici o acțiune asupra lui. Forțele dintre protoni și neutroni nu sunt deci forțe electrice, și trebue să admitem că stabilitatea nucleului se datorește unui nou tip de forțe. Natura acestor forțe specific nucleare nu e încă bine cunoscută, dar discuțiile cu privire la structura nucleului au dus la introducerea unui nou fel de particule elementare. Iată cum: una din puținele proprietăți ale acestor forțe care e destul de exact cunoscută, e raza lor de acțiune extrem de mică. Plecînd dela această constatare, și dela principiul fundamental al teoriei quantelor, conform căruia, oricărui cîmp de unde trebue să-i corespundă și un aspect corpuscular, fizicianul japonez Yukawa a dedus că particulele corespunzătoare cîmpului de forțe specific nucleare, trebue să aibă o massă intermediară între aceea a protonului și a electronului, și anume de aprox. 10 ori mai mică decît a protonului și deci de cam 180 ori mai mare ca a electronului. Pentru a arăta această situație intermediară în scara masselor particula a fost numită mesotron sau meson. Dacă această particulă poartă sarcină electrică sau nu, teoria nu se poate pronunța sigur, aceasta cerînd o cunoaștere mai exactă a forțelor nucleare decît aceea pe care o avem. Experiența a confirmat definitiv existența mesotronilor cu sarcină, căci ei apar în anumite fenomene produse la trecerea radiației cosmice prin materie. Dar anumite indicații privitoare la structura nucleului, par să arate că e nevoie să admitem și ipoteza existenței mesotronilor neutri.

In fine, la sfîrșitul acestei liste vom pomeni și de o particulă pe care anumite cerințe teoretice par să o impună, dar care n'a fost descoperită în laborator cu toate cercetările amănunțite făcute pînă acum. E vorba de neutrino, o particulă neutră cu massă extrem de mică, eventual chiar nulă, care n'are alt scop decît să echilibreze bilanțul energetic în procesul de desintegrare radio activă cu emisie de raze B, care altfel ar fi deficitar. Cum problema aceasta nu a fost lămurită pînă acum, ne vom mărgini la acastă indicație.

In rezumat vedem că cercetările mai noi au redus mult din simplitatea de acum zece ani și că tendința vremii este îndreptată spre descoperirea de patricule elementare noi. S'ar putea totuși ca o teorie coherentă a particulelor elementare să aducă din nou simplificarea și unificarea atît de mult dorită.

ȘERBAN ȚIȚEICA

CRONICA ECONOMICĂ

SPAȚIILE ECONOMICE

Viața economică își creează o nouă ordine; azi ne găsim însă în perioada frămîntărilor pentru aflarea ei; este de aceea încă riscant să se formuleze de pe acum principiile ce vor sta la baza economiei noui. Ne găsim acum în perioada de transformare. Ceeace poate face deocamdată observatorul obiectiv al fenomenelor economice ce se desfășoară sub ochii noștri, este să încerce a descifra tendințele de evoluție, ca și formele noui ce s'au putut concretiza în relațiunile dintre diferiții factori ai vieții economice a popoarelor.

Cunoașterea aceasta este pe de altă parte înlesnită prin faptul că viața economică, cu vrerea ori ba a „economiștilor" ortodocși, se desfășoară acum în strictă dependență de acțiunea politică. Noua ordine va fi ca atare în bună măsură un produs al *voinței* conducătorilor politici ai națiunilor mai puternice.

Modificările acestea adînci se referă atît la structura internă a diverselor economii naționale în ceeace privește regimul producției, al circulației bunurilor, ca și al repartiției productului social între diverșii factori economici — dar ele se referă și la relațiile economice externe. Pe noi, aci, ne preocupă tocmai aceste noui metode ale politicii comerciale externe.

Oricît de puțin definitive ar apărea noulle forme economice și oricît de diferit ar fi privite fenomenele economice actuale, socotim totuși că asupra două caracteristice nu mai poate exista acum divergențe. Mai întîi: părăsirea generală, uneori voită alteori impusă de împrejurări, a vechiului *liberalism economic*, și apoi: înlocuirea acestui principiu cu acela al *economiei organizate*. (Termen pe care l-am socotit mai cuprinzător, întrucît cuprinde în sfera noțiunii sale o serie de alte formule des utilizate, dar al căror conținut nu este, după cum se crede adeseori, identic („economie dirijată", „rațională", „planificată", „programatică", „ordonată", „reglementată", „controlată", „gebundene Wirtschaft", diverse socialisme și corporatisme, etc.). Organizare pe plan național: coordonarea diverselor sectoare ale economiei naționale, ca și a factorilor economici; organizare și pe plan internațional, prin străduințe de a se stabili raporturi raționale între diversele economii naționale.

Ordinea nouă economică pe plan internațional nu poate reeși decît din întretăierea politicii comerciale externe a marilor economii naționale. Aceasta formă o parte importantă din politica externă a Statelor, ca expresiune a voinței naționale. O economie mondială organizată întîmpină dificultatea lipsei unui organ autoritar central. Iată de ce co-

ordonarea și controlul economiei sînt mult mai dificile pe plan internațional decît în cadrul teritoriului național. De aceea problema se pune pentru spații mai limitate, prin înțelegeri economice regionale între state.

Și astfel am asistat în ultimii zece ani la o serie de formule și încercări pentru realizarea de astfel de înțelegeri economice regionale, bazate pe ideea tratamentului preferențial. România a fost activă la o serie de astfel de încercări. Astfel am participat la blocul țărilor agricole din estul și sud-estul Europei, ale cărui deziderate au fost prezentate de *d-l V. N. Madgearu* în fața adunării Societății Națiunilor, în 1930; la blocul țărilor dunărene, în cadrul căruia au fost activi d-nii *V. N. Madgearu* și *M. Manoilescu;* la încercările pentru stabilirea unei colaborări economice sistematice între țările participante la Conferința balcanică, unde s'a străduit în deosebi d-l *I. Răducanu;* în sfîrșit la preocupările economice ale Micii Antante.

După cum se vede din această înșirare, este vorba de înțelegeri pentru o acțiune comună a unor state învecinate și avînd aceleași interese economice. Pentru toate aceste înțelegeri regionale se aplică programul rezumativ schițat de d-l *V. N. Madgearu.* („Înțelegerea economică a statelor dunărene" în *Independența Economică* Ian.-Feb. 1933): „Să pornim dela ideea sănătoasă care ne-a dus împreună cu Jugoslavia la conferința dela Sinaia și alături de noi și de Jugoslavia să invităm și Ungaria, pentrucă toate trei statele *avem aceeași structură și aceleași interese economice.* Dacă aceste 3 state vor înțelege necesitatea urgentă să încheie o alianță economică, se va avea o bază largă de acțiune, care ne va înlesni, printr'o politică economică externă, rezemată pe ideea contingentărilor, să găsim plasamente în Europa, în condițiuni mai favorabile decît astăzi, pentru produsele noastre agricole. Odată realizată alianța economică între cele trei țări agricole exportatoare, va fi mai lesne să se creeze o înțelegere economică regională prin eliminarea totală a oricăror preocupări politice și respectarea justelor interese economice, echilibrate într'un sistem de tarife preferențiale". Este vorba deci de *gruparea unor țări avînd structură și interese economice identice*, în vederea mai întîi a desfacerii contingentate a produselor țărilor agricole către țările industriale („cele două Europe"), apoi a realizării unui sistem de tarife preferențiale între statele aderente la această înțelegere regională.

Este interesant că d-l Madgearu atrage atențiunea țărilor agricole că în cazul că țările agricole exportatoare nu vor putea să realizeze această solidaritate atît de necesară, nu rămîne decît „să pășim pe calea unei politici de autarkie economică rezemată pe satisfacerea nevoilor noastre în măsura cea mai mare prin disponibilitățile și posibilitățile noastre economice, pe restrîngerea condițiunilor generale de trai ale Statului și ale particularilor. Nu vom trece cu inimă ușoară și cu optimism la acest sistem economic. Avem conștiința că această cale duce la primitivizarea întregii vieți sociale și de stat. Dar va fi ultima alternativă".

Autarkia apare deci aci ca o amenințare, ca un refugiu. Cu totul opusă este apariția ideii de *autarkie* în Germania, care lansează noui formule de organizare a economiei europene și mondiale.

Aci, ideea de autarkie a fost adoptată prin reluarea vechilor formule ale lui *Friedrich List* și *Adam Müller*, a sistemului economic național și a concepției organice a economiei naționale. Pentru unii economiști și oameni politici autarkia apare ca o rezultantă a unei anume concepțiuni cu privire la economia națională. Pentru alții ea devine fatală pentru țările vechi capitaliste. Astfel *Sombart* socoate că prin trecerea la capitalism a țărilor cu o economie mai nouă, mai primi-

tivă, ele realizează o emancipare din starea de dependență față de țările avînd capitalismul desvoltat. Acestea din urmă trebue ca atare să se resemneze la o restrîngere în cadrul economiei naționale respective. Relațiunile comerciale internaționale nu se vor mai desfășura potrivit formulei liberului schimb și clauzei națiunii celei mai favorizate, ci pe calea convențiilor comerciale, uniunilor vamale, tarifelor preferențiale, contingentărilor, etc.

Oricum, autarkia a devenit formula curentă în ultimul deceniu; ei i se datoresc străduințele de „reagrarizare", a țărilor industriale și de industrializare a țărilor agricole, străduințe devenite din ce în ce mai generale și intensificate în ultimii ani prin imperativul „economiei de războiu".

Cei care au lansat și popularizat noul termen au fost, după cum se știe, Germanii. Ne amintim popularitatea pe care și-a cîștigat-o repede, nu numai în propria țară, cartea lui *Ferdinand Fried*, „Autarkie", apărută în 1932 și tradusă și în alte limbi. Venea după lucrarea precedentă, tot așa de populară, care anunța „Sfîrșitul Capitalismului". Un sfîrșit care se oglindea în apelul din ce în ce mai insistent al însuși întreprinzătorului capitalist la intervențiunea protectoare a puterii politice, prin protecționism vamal, prin preluări de „portofolii înghețate" ori putrede, etc. Autarkia ia locul liberului schimb, după cum economia de plan pe cel al economiei libere de piață. Nu este vorba de opozițiuni logice, contradictorii, ci mai degrabă noile forme se nasc în chip organic din cele vechi. Vechea organizare a vieții sociale se sprijinea pe principiul libertății omului, care pe teren politic a însemnat democrație, iar pe teren economic capitalism; în mod complimentar, libertatea mărfii a produs liberul schimb. Lumea nouă înlocuește libertatea prin disciplină; de aci nevoea de organizare a economiei omenești. Unitatea o formează *economia națională;* aci „principiul național" trebue să predomine față de „principiul economic". Acasta înseamnează: *autarkie*, adică: autoguvernare, ajutor propriu, autoprotecție, auto-satisfacere. Pentru o țară ca Germania, autarkie înseamnează și eliberare; eliberare în primul rînd de piața financiară internațională.

Așa dar, *economie în spațiu închis:* „Raumwirtschaft". Iar spațiul este determinat de teritoriul național.

Au urmat străduințele pe care le-am amintit mai sus, străduințe cu rezultate ce nu pot fi neglijate, de a se desvolta sectoarele deficitare al economiei naționale.

Dar formula „Raumwirtschaft" a devenit repede „Grosseraumwirtschaft. Se ajunge deci repede la necesitatea organizării regionale a economiei mondiale.

Se socotește acum că „autarkia" pe teritorii reduse nu poate avea nici o consistență. Același Ferdinand Fried își manifestă recent iritarea față de fenomenul că și economiile naționale de dimensiuni modeste au adoptat politica de autarkie economică: „Ideea de autarkie a fost exagerată prin aceea că ea a fost adoptată de fiecare parte oricît de mică a vechii economii mondiale. S'a constatat însă curînd că o astfel de reîntoarcere la stările precapitaliste nu mai era posibilă, chiar numai ca urmare a desvoltării pe care a luat-o tehnica, industria și mijloacele de comunicație". Și mai departe scrie Fried: „Destrămarea exagerată a economiei mondiale, explozionea fărămiturilor minuscule, a creat autarkia-idilă, adesea legată de o nostalgie romantică pentru viața de țară, pentru vechiul, cinstitul meșteșug, în general pentru vechea cultură mai simplă a predecesorilor". Iată cuvinte caracteristice! E de notat că literatura economică germană mai nouă, care se ocupă de refacerea economică a omenirii, părăsește concepția „organică" și idealistă a economiei, — adoptînd în chip categoric o metodă raționalistă. Unul din autorii cei mai competenți în acest do-

meniu *(A. Reithinger:* „Das wirtschaftliche Gesicht Europas" — Stuttgart-Berlin 1936), merge pînă a scrie, referindu-se la „știința" despre forțele naturale care țin încordată rețeaua relațiunilor dintre națiuni, că „în această nouă știință, metoda istorică-spirituală va fi înlocuită prin forma de gîndire matematică și a științelor naturale".

Pe baza conceptului materialist se caută deci a se stabili care sunt „spațiile" sau „blocurile" economice, care devin și politice. E lesne de înțeles că aceste blocuri nu pot avea la bază similitudine de rassă ori de credință, ori de cultură, ori chiar de interese politice. Destinul care decide aci de pozițiunea fiecărei națiuni este acum de ordin geografic-economic.

Este desigur important a se cunoaște conturul și conținutul acestor blocuri economice (și ca urmare, politice).

Am insistat mai înainte asupra elementului care trebuia, potrivit concepțiunilor mai vechi, să adune și să țină strîns legate între ele, economiile naționale, intrînd în cadrul fiecărui „bloc": era similitudinea în structura și interesele economice. *Noulle blocuri trebue să aibă o altă origină și, ca urmare, alte conformațiuni.*

Mai întîi, ele reprezintă necesitatea de lărgire a spațiului economic național. Părțile componente ar fi deci *complimentare;* ele s'ar completa, pentru a se asigura, dacă este posibil, o satisfacere a necesităților în limitele acestui teritoriu economic lărgit.

Și apoi, o a doua caracteristică: Blocul se crează în *jurul unei puteri politice și economice.* Este rezultatul necesității și a forței de expansiune a acesteia. *Alfred Rosenberg*, doctrinarul rassist și politic al național-socialismului, vorbește de „*dinamica*" celor patru naționalisme care domină Europa: englez, francez, italian, german. „Socotesc, scrie el, a putea preciza: dacă dinamica francezilor nu se mai îndreaptă spre est, ci în chip organic, în spre sud, în spre Africa, dacă dinamica Italiei se îndreaptă de asemenea în chip organic în spre Africa de nord mijlocie, dacă Marea Britanie își folosește puterea în apărarea omului alb pe planiglob și Germania își îndreaptă dinamica economică și culturală către nord-est și sud-est — atunci aceste curente nu se află în opozițiune, ci umăr la umăr. Această parte a Europei cade deci în sfera Germaniei, Nu mai poate fi însă vorba de metodele *capitalismului financiar*, ci de *schimbul de bunuri* între Germania și celelalte popoare din acest spațiu spre folosul fiecăruia. „Aceasta este, aș spune, *o dinamică*, ce va porni poate din noua Germanie, nu după o manieră agresivă-militară, ci sprijinindu-se pe conștiința că destinul impune Germaniei și popoarelor dunărene o colaborare pentru deceniile ce urmează" *(A. Rosenberg:* „Krisis und Neubau Europas". Berlin, 1934).

Cu mici deosebiri, acestea sunt zonele determinate de toți economiștii Grmaniei noui, care au abordat problema. Rusia este de obiceiu lăsată la o parte din aceste proiecte. Apare, cel puțin pînă în preajma războiului actual, ca un semn de întrebare.

Prin crearea acestor spații economice se urmărește deci o completare a marilor economii naționale, adăugîndu-li-se sectoare ce le lipsesc. Este vorba, în principal, de aprovizionarea cu produse agricole, precum și cu materii prime și combustibil. Pentru a-și asigura aceste materii, Germania își îndreaptă atențiunea în deosebi asupra sectorului sud-est european. Relațiunile sale comerciale cu țările din această parte a Europei s'au desvoltat, mai ales dela 1929 încoace, atît în ce privește importul cît și exportul. Prin cuprinderea în granițele politice ale Reichului a fostei Austrii ca și a Boemiei și Moraviei, cifrele devin impresionante.

Procentual, aceste relațiuni comerciale se prezintă pentru anul 1937, pe țări, astfel (datele le luăm din *R. W. Krugmann:* Südosteuropa und Grossdeutschland-Breslau 1939):

	Bulgaria	Jugoslavia	Romînia	Ungaria
Import din Germania	62.1%	51.6%	48.3%	49.2%
Export în „	51.7%	41.5%	33.4%	43.8%

Cifrele acestea indică o evidentă dependență a acestor economii. Ele indică îndeosebi însemnătatea acestor teritorii ca debușeuri ale industriei germane. Germania nu are de alergat prea departe pentru a găsi debușeuri și surse de aprovizionare. Situația geografică o pune într'o fericită pozițiune.

Aceasta explică interesul pe care l-au trezit țările din sud-estul Europei la conducătorii vieții economice, ca și la toți cei care sunt preocupați de problemele economiei germane. Literatura germană în această privință este abundentă în ultimii ani; institute speciale pentru studiul economiei sud-estului Europei au fost create pe lîngă diverse universități și corporațiuni economice.

Țările din regiunea noastră au fost în mod sistematic cercetate de personalități distinse ale științei și practicii economice din Germania. Expunerile publicate au o mare valoare documentară, cu privire la forțele actuale ca și la posibilitățile de viitor ale economiei sud-estului european, precum și cu privire la punctul de vedere german referitor la organizarea relațiunilor economice în cadul acestui spațiu economic. Lectura lor ne dă indicațiuni, cel puțin în linii estompate, asupra aspectului viitor al relațiunilor noastre economice cu marea economie națională dela nord; lectura lor ne înlesnește însă în unele privințe chiar cunoașterea posibilităților noastre economice suplinind astfel o oarecare ignoranță a noastră.

Așa dar, în locul *autarkiei naționale* să așezăm *autarkia regională pe spații mai mari.* Care va fi însă structura și aspectul acestor noui unități de viață economică; care este pozițiunea fiecărei economii naționale în parte, în cadrul ei? Mai întîiu se pune problema specializării fiecărei unități. S'a ajuns la ideea spațiului economic regional, cuprinzînd economia mai multor țări, din cauza eșecului autarkiei naționale. Este deci aci o renunțare la agrarizarea țărilor industriale și, mai ales, la industrializarea țărilor agricole. Polemizînd cu *Manoilescu*, autorul unor cărți asupra teoriei industrializării care au produs în ultimii ani atîta vîlvă, *Ernst Wagemann*, cunoscutul conducător al Institutului de conjunctură din Berlin, se teme că teoria aceasta ar fi, din nefericire, cu mult prea bună. Căci dacă au fost atîtea cazuri cînd o teorie falsă a dus la rezultate practice bune — este îndoelnic pe de altă parte, că o teorie bună trebue neapărat să dea rezultate la fel, atunci cînd este pusă în practică. Vorbind despre posibilitatea de industrializare a Balcanilor, profesorul berlinez pune întrebarea: „In Balcani nu este acum posibil să se construiască instalațiuni industriale prin mijloace proprii. Este nevoe pentru asta mai întîi de mașini și unelte din străinătate. Cum le poți însă procura decît cu ajutorul devizelor, care la rîndul lor nu pot fi obținute decît prin exportul unor produse care pot fi plasate în lume? In afară, nu au debușeu, în principial, decît produsele solului balcanic, fie agricole, fie miniere. Pentrucă mărfuri fabricate nu vor fi acceptate acolo, decît cu neînsemnate excepții". Și concluzia: „Inlăturarea suprapopulației va putea fi în gradul cel mai modest urmarea întemeerii de industrii supratehnicizate și raționalizate". Din această constatare rezultă că țările din această parte a Europei nu au decît două căi pentru a-și

intensifica economia proprie: *exportul produselor solului* și *desvoltarea pieței interne*.

Și pentru una și pentru cealaltă sunt posibilități, dacă nu nesfîrșite, cum a fost cazul cu America — dar destul de însemnate. In agricultura sud-estului european posibilitatea dublării productivității la hectar nu poate fi pusă la îndoială, date fiind condițiile climatice și geologice. De aci o sporire a puterii de cumpărare a țărănimii, care va produce lărgirea pieței interne și va crea deabia posibilitatea industrializării. (*Ernst Wagemann*: „Der neue Balkan. — Altes Land — junge Wirtschaft" — Hamburg, 1939).

Odată stabilit rolul fiecărei unități naționale — se naște problema *relațiunilor economice* între aceste unități în cadrul economiei regionale.

După cum se vede, vechea problemă: țări industriale și țări agrare, rămîne în picioare. Ea este chiar agravată, pentrucă blocurile regionale se formează în jurul unei economii naționale mai puternice, ceea ce înseamnă, că în stadiul actual de evoluție a economiei omenești, o țară industrializată, dispunînd de capital financiar și de investițiuni, depășește, dacă nu chiar strivește, pe acela al celorlalte unități ale blocului. In orice caz, așa se prezintă situația pentru spațiul în care intrăm noi.

Că produsele agricole se schimbă prost cu cele industriale — nu este nevoe de a fi demonstrat. Este o constatare generală. Ea a devenit o problemă chiar pentru țările industriale, care nu pot privi cu indiferență pauperizarea celor agricole. Fenomenul s'a agravat în perioada de criză de după 1929 — cînd „foarfecele prețurilor" s'au deschis în chip amenințător. Pretutindeni agricultura a trebuit să fie subvenționată într'un fel sau altul, pentru a fi ferită de prăbușire.

Nu are rost ca acum să se cerceteze cauzele acestei supărătoare disparități. In cadrul spațiilor economice, relațiunile se vor desfășura după metode noui.

Care sunt fundamentele *noului sistem de relațiuni economice*? Iată marea problemă.

In cadrul vechii economii liberale, de schimb, relațiunile se desfășurau — cel puțin principial — dela economie particulară la economie particulară, în cadrul larg al pieței mondiale, sub imperativul *prețului liber* al bunurilor economice, determinat el însuși de ciocnirea ofertei și a cererii de bunuri economice.

Din cele spuse mai înainte știm că economia regională nu înseamnează o piață economică liberă, care a fost însă redusă la un anumit spațiu. Noua economie trebue să fie o *economie organizată, raționalizată*, care nu se bizue deci pe automatismul ruajului economic.

Iar unități ale noului sistem sunt economiile naționale, legate între ele, în cadrele blocului respectiv. Așa dar schimburile se vor desfășura între aceste entități.

Care va fi însă *instrumentul de măsurare al valorilor* care se schimbă între ele? A repeta că ne înapoiăm la vechiul sistem al trocului, nu spune nimic. Clearing-ul, compensația, ca și contingentarea sunt *metode* de executare a relațiunilor economice între State, mai degrabă mijloace de calculațiune. Cine va determina valoarea de schimb a bunurilor și în ce mod? Iată o întrebare, care nu a găsit pînă acum un *răspuns principial*. Este cert însă că aci vor intra, vînd, nevrînd *elemente subiective*, formule cum este de ex. aceea a „prețului just".

Problema aceasta nu a fost tratată direct; noi, cel puțin, nu am întîlnit păreri autorizate, care să se fi exprimat în această privință. Marile blocuri sunt însă prezentate ca avînd structuri diferite, nu numai în ce privește producțiunea agricolă și industrială, dar și cu privire la *sistemul economic-politic* care trebue să stăpînească țările componente.

Grupul „Die Tat" intervine recent (prefața este datată: Octomvrie 1939), cu o nouă carte, care în Germania are aceeași popularitate ca și cele precedente referitoare la „Sfîrșitul capitalismului" și la „Autarkie", dar care, în mod firesc, nu a putut, din cauza împrejurărilor, sa fie prea răspîndită dincolo de hotarele Germaniei. (*Ferdinand Fried*: „Wende der Weltwirtschaft", Leipzig, 1939). Spre deosebire de spațiile economice engleze și franceze, blocul Europei Centrale trebue să fie stăpînit de un alt sistem decît cel capitalist. In apus, capitalismul s'a putut desvolta în decursul vremii pînă a ajunge la apogeu, procesul de acumulare începînd acolo încă de prin evul mijlociu. Dimpotrivă, în Europa de mijloc și de răsărit economiile naționale din această zonă, mai tinere, mai primitive, sunt acum prea lipsite de capitaluri, pentru a nu căuta o nouă ordine economică. „Acolo unde lipsesc capitalul economiei particulare și inițiativa, intervine Statul cu autoritatea și organizația sa. O relativ puternică disciplinare prin Stat, așa zisa formă de guvernămînt autoritară, este necesară acolo unde lipsesc bogățiile adunate în decurs de veacuri. Aceasta este, întrucîtva forma de guvernămînt intensivă, față de cea extensivă a țărilor mai bogate". Și aceasta este acum o realitate pentru toate țările din această regiune. „Intr'un spațiu unitar de existență, toate aceste popoare dobîndesc și o formă unitară de viață în Stat și economie".

In fine, o ultimă caracterstică a acestor blocuri politice și economice constă în faptul că ele se formează în jurul unui popor, în jurul celui mai puternic. Aceasta e necesar mai ales pentru blocul Europei Centrale și de sud-est, unde există o multiplicitate de popoare, de alcătuiri politice mărunte, stăpînite de un „naționalism exagerat". Blocul acesta este din punctul de vedere al rassei și al națiunii eterogen; este închegat însă prin spațiul geografic și prin istoria comună.

Conducerea spațiului îi revine Germaniei. Ea are ca atare chiar un fel de răspundere față de celelalte popoare ale regiunii, căci fără o astfel de răspundere nici nu s'ar putea realiza o nouă ordine în blocul acesta, avînd un destin comun.

*
* *

Acestea sunt, credem noi, tendințele principiale politice și economice ce se desprind din literatura germană mai recentă de specialitate. Cunoașterea lor, e bine să depășască cercul specialiștilor noștri. Totodată trebue să reținem că întreaga această literatură sfîrșește odată cu începerea războiului de acum. Desfășurarea, și mai ales sfîrșitul lui vor aduce de bună seamă modificări importante la proiectele politice și economice antebelice. Totuși proiectele acestea păstrează o valoare documentară și chiar mai mult decît atîta.

Programele alcătuite ale căror linii generale le-am expus prezintă evidente lacune. Vrem să menționăm aci două, ce ni se par de interes decisiv.

Spațiile economice, oricît de lărgite, nu pot forma entități economice închise. Autarkia acestor spații este o imposibilitate, tot așa ca și autarkia fiecărui Stat în parte; firește, dacă nu se renunță la un standard minim de viață materială și culturală. Economia mondială va continua să existe, evident cu o altă structură. Relațiunile pe plan internațional s'ar desfășura dela bloc la bloc. In ce forme și după ce criterii de bază? Formulele: „dela clauza națiunii celei mai favorizate la convențiuni pe bază de reciprocitate", „dela valuta aur la clearing"

etc., nu se referă, după cum am mai spus, decît la modul de desfășurare tehnică a relațiunilor economice.

Și, în al doilea rînd, aceeași problemă în cadrul blocului însuși. *Fried* are grijă, ca după ce a arătat necesitatea ca blocul să lase conducerea unei anumite țări, să adauge: această nouă ordine nu înseamnă *dominație;* blocul trebue să se sprijine pe gruparea liberă și pe baza egalității de drepturi a tuturor părților într'o comunitate sau încă mai bine: într'o cooperație"

Iată de sigur o concepțiune sănătoasă. Reținem de asemenea („*Südost Echo*". An. X, Nr. 22 din 31 Mai a. c.), expunerea pe care a făcut-o recent la adunarea generală a lui „Mitteleuropäischer Wirtschaftstag", președintele ei: Acesta pornește dela constatarea că metodele folosite pînă acum nu mai permit o urcare a volumului schimbului de mărfuri, dintre Germania și sud-estul european. Se impune deci ca Germania să contribue în mod direct la desvoltarea economiilor din această regiune. Contribuția aceasta va privi mai ales acțiunea de intensificare a agriculturii. Condiția indispensabilă acestei colaborări este generozitatea. Să nu se pretindă că întreaga producție pentru care s'a dat colaborarea, ori chiar numai partea ei importantă, să fie trimisă în Germania. Reichul va fi servit numai în cazul cînd aceste țări vor propăși. Germania să nu se teamă de industrializarea sud-estului; dimpotrivă, ea trebue să sprijine aceste străduințe, pentrucă nu e posibil ca surplusul de populație să-și găsească loc numai în agricultură. Fără o oarecare industrializare, sud-estul Europei nu va putea scăpa de șomaj și crize

Iată un exemplu de înțelegere a necesității de a se ține seama de condițiile de viață ale celorlalte unități economice, cu care economia proprie este nevoită să colaboreze.

In momentul de față nu suntem decît în faza în care se caută a se preciza fundamentele noui ale sistemului de relațiuni economice între țările cărora împrejurările geografice și istorice le impun o strînsă colaborare. O etapă în precizarea lor o formează convențiunea economică, încheiată la 23 Martie 1939, între Germania și Romînia. *Hjalmar Schacht* o socotește ca o piatră de hotar în evoluția relațiunilor economice dintre Germania și Europa sud-estică, ba chiar în istoria politicei economice în general.

GR. MLADENATZ

Scrisoare de la I. Andreescu

Scrisoare de la I. Andreescu

MISCELLANEA

O SCRISOARE A LUI ANDREESCU

Mulțumită bunăvoinței pictorului Gore Mircescu, din Buzău, putem publica astăzi o scrisoare inedită de la I. Andreescu, marele nostru pictor. Ea poartă data de 15 Ianuarie 1879. A fost trimisă în primele zile după sosirea artistului la Paris, și cuprinde impresiele sale proaspete, cu ceva din naivitatea provincialului de curînd debarcat din Buzău, însă denotînd o mare admirație pentru lumea și mediul cel nou, în mijlocul cărora se găsea acum. Scrisul este elegant ca formă, ortografia însă ceva cam bizară, cu redublări de consoane, cu ceva moldovenesc în vocabular (gios în loc de jos), cu o punctuație defectuoasă.

La 15 Ianuarie, evident stil nou, Andreescu se află în Franța de puțin timp. Totuși el avusese vreme să se uite în jurul său, să-și dea seama de ce văzuse, de aspectul Parisului, de bogăția muzeelor. A trebuit astfel să părăsească Romînia chiar în luna lui Decembrie 1878, imediat după ce scrisese lui Alex. Bellu (la 27 Dec. 1878), ca să-i mulțumească pentru că stăruise să i se mențină bursa, în primejdie de a fi suprimată după cheltuielile însemnate cu răsboiul din 1877[1]. Luase drumul Austriei prin Pesta, și străbătuse Germania, cu valea Rinului. Aici descoperise lucruri plăcute. Totul este însă uitat, îndată ce vine în contact cu Parisul.

Locuia în rue Saint Sulpice 13, de unde adresează scrisori entuziaste tutulor prietinilor, și unde se întoarce după șederea la Barbizon, în 1881, cînd expune la Salon pînza faimoasă din colecția Zambaccian (Iarna[2]) Plecase, evident, cu bursa pe care o căpătase de la minister, la care se adaogă o sumă dela Eforia Kretulescu, și leafa lui, cum se vede din scrisoarea de față.

Tonul ei respiră un optimism, o voie bună, o nevoie de expansiune sentimentală, care nu-s obișnuite tăcutului, „bătrînului" Andreescu. Mai tîrziu, poate fi sub impresia boalei, lucrurile se vor schimba. Scrisoarea a suferit de umiditate și pe alocuri textul a dispărut; îl vom completa, punînd ceea ce lipsește între semnele [ ]. Am respectat ortografia, dar am modificat uneori punctuația spre a face șirul ideilor mai clar.

---

[1]) *Cf. G. Oprescu:* Andreescu (Collection Apollo, Ramuri, Craiova), p. 25 și acelaș: Pictura Românească în sec. XIX-lea (Fundația pentru cultură și artă Regele Carol II), p. 180.

[2]) Ibidem, p. 183.

Paris
Rue Saint-Sulpice, 13

1879 Ianuarie 15

Dragă Zamfire,

M'am instalat în sfirşit în Paris, acésta mă pune în posiţiă să găsesc timpŭ ca să deschid correspondenţa cu prietinii mei, — pentru că de la sosirea mea aci am fost atit de occupat, [am] umblat atit de mult [în cit] nu'mi rĕmănea timp [de] cit să dorm şi să mănînc. E lucru mare Parisu; uitŭ ce am vĕzut pe drum cînd mĕ gîndescŭ ce e în Paris, cite lucruri din ei sunt demne de menţionat, demne de vĕzut. Ori cit de adevĕrat l'arŭ descrie cine-va, nici o dată nu'ţi vei putea face ideia exactă de frumuseţele lui, — e în sfirşit civilizaţia încarnată (dacă se póte exprima asi-fel). Pe drum te impresionéză ca poziţii pitoresci Vallea Rhinului, frumuseţea [şi] regularitatea satelor din [sta]tele germane şi oraşele Viena şi Pesta cît-va; — Parisu la prima impresiă te speriă, e unŭ oraşŭ gigantŭ —, 'ţi s'arŭ părea că te perḑi în elŭ, te veḑi unŭ nimic; dupe cît-va începe să-ţi placă nu'ţi mai e frică că te perḑi, umbli dupe interesele talle ca tótă lumea dintr'însul, — te distréză tóte lucrurile dintr'însul care la început te surprindea. Analisînd cu de-amănuntul Parisul cu ce cuprinde el, găsesci ómenii (francesii) ca şi romînii unii mai gătiţi, alţii mai... roşi, fără să se facă vre-ŭă [de]osebire într'acésta. Cine-va (póte) să umble aci fără nici o [jenă] de costumul ce pórtă; sunt pe urmă unii din ei mai deştepţi, alţii mai mărginiţi, cît s'arŭ părea că în partea asta nu diferă de ţară. Ceea-ce-i face înse să nu fie ca la noi e activitatea care o veḑi la ei; tótă lumea aci lucréză, trîntori n'ai să veḑi pe nicăeri; — cassele lorŭ sunt palaturi, seu mai exact mari oteluri. Tóte sunt astfel, fără curte. Stradele lorŭ sunt regulate şi foarte curate. Au pe urmă nisce bulevarde cari sunt de tótă curăţenia şi frumuseţea, — începînd de la bulevardele celle mari, pînă la celle mai ingu te strade. Cassele de giosŭ sunt prăvălii fórte frumos arangiate, ca unele de pe podu Mogoşói alle nóstre; — edificiile statului sunt grandióse, se distingŭ prin acésta. În afară de acestea, grădini în care [te] pierḑi; galeriile de tablouri sunt grosave de tot; — (teatrele nu le-am visitat pînă acum). Tóte acestea formézŭ un tot care ne place cu deosebire, care te face să [ad]mi[r]i Parisu.

Ţi-am scris prin Gestian să'mi faci tu iscălitura în condica lefilorŭ pentrucă am primit léfa de la gimnaziu pe tóte lunile şi pe Ianuariu. Ţine şi acéstă declaraţie ca scusă décă arŭ fi trebuinţă. Te rog asemenea să-mi ocrotesci catedra în timpul lunei curente. Scrie-mi tot ce e noŭ prin Buzĕu.

Te 'mbrăţişez.

Andreescu

Comunică acésta şi complimente la toţi colegii, Răşcan, Iorgulescu, Grigoriu şi Dobrescu. Le voiŭ scri eŭ la fie-care, dér nu se póte scri mult o dată cînd cine-va [e] în Paris unde sunt aşa multe de vĕḑut.

G. O.

LINGUA NOSTRA

Acesta este titlul unei interesante reviste italiene pe care o publică cunoscutul lingvist Giacomo Devoto (care a ţinut nu de mult conferinţe în Romînia) împreună cu d-l Bruno Migliorini. Editura care s'a însărcinat cu tipărirea este Sansoni din Florenţa. Revista a intrat în anul al doilea al apariţiei. Avem în faţa noastră numerele pe Ianuarie şi Martie 1940 (se publică şase fascicule pe an). Trei sînt rubricile pe care le conţine, şi anume una istorico-filologică (etimologii etc.), alta descriptivă (studiul limbilor tehnice, stilul scriitorilor, extensiunea în afară) şi a treia normativă (ortografie, pronunţare etc.). Toate articolele sînt scrise pe înţelesul marelui public, căruia îi este destinată revista. Şi aceasta ne arată odată mai mult cît de mare este actualmente interesul pentru problemele de limbă. (Şi în Olanda apare, sau cel

puţin apărea pînă în Mai, o revistă bimensuală, *Taal en Leven*, adică „limbă şi viaţă", consacrată problemelor care interesează marele public). Se va găsi oare un editor romîn care să ia asupra lui cheltuiala pentru o revistă de felul acesta? Singurul pericol (pe care editorii italieni nu l-au evitat îndeajuns) este ca o astfel de publicaţie să degenereze în index purist.

In numărul pe Ianuarie, remarcăm un interesant articol al d-lui L. Gáldi, lingvist ungur originar din Transilvania, asupra elementului italian în limba romînă. D. Gáldi, care a publicat de curînd un volum despre elementul neo-grec în romîneşte, arată acum că vehiculul de care s'a folosit influenţa italiană la noi a fost limba greacă. S'ar mai putea adăuga că, mai departe, franceza a folosit făgaşul creat de italiană pentru a se introduce mai uşor în Romînia. Se mai poate semnala apoi, în numărul pe Martie, un important articol al d-lui Devoto, intitulat „Aspectul verbului", chestiune care ar trebui studiată şi pentru limba romînă.

AL. GRAUR

RECENZII

LUCIAN BLAGA: Diferențialele divine. Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II", 1940, 210 p. în 8°.

Pentru cititorul de filosofie romînească, volumul de curînd apărut al d-lui Blaga poate constitui o verificare a puterii sale de previziune, după cum o verificare a unității sistemului său de gîndire poate fi socotit volumul în ceea ce-l privește pe autor. Intr'adevăr, liniile mari ale desfășurării speculative din cuprinsul paginelor parcurse cu un interes (aș fi tentat să scriu *interes estetic)* propriu lecturii acestui măestru arhitect de idei, se puteau oarecum ghici din soluțiile problemelor anterior abordate, în ciclurile cunoașterii și culturii. Gînditorul pentru care cunoașterea absolută și adecuată e zădărnicită de cenzura transcedentă a Marelui Anonim, din rațiuni de echilibru existențial, tot așa cum rolul revelator de mistere al culturii e înfrînat de voința aceleeași tiranii cosmice, nu putea, de bună seamă, să admită pe plan cosmologic, o soluție alta decît aceea pe care o expune, cu netăgăduită forță expresivă, în prima carte a nouei trilogii. „Diferențialele divine", urmăresc întregirea metafizică a unei viziuni mărturisită parțial sub aspectul ei epistemologic, încă dela apariția „*Eonului Dogmatic*", de astă dată cu mult mai mulți sorți de a fi „înțeleasă", odată ce fiecare volum nou apărut de atunci încoace, se întemeia pe dînsa, implicînd-o și permițînd oarecum întrezărirea ei pe alocuri, chiar sub alte unghiuri de vedere decît acelea din care cercetarea respectivă era întreprinsă.

Insuși principiul metodologic care regizează lucrarea de care ne ocupăm, al verificării *negative* empirice, a respectării dreptului de „veto" adică, al experienței, fără a se recurge la luminile ei totuși pentru fundamentarea positivă a afirmațiilor, ne este cunoscut din introducerea la „Censura transcedentă". Considerînd realitatea sensibilă drept legitim țărm al speculațiilor, dar „țărm de salt", și nu de ancorare, d-l Blaga execută într'adevăr saltul în regiuni de cunoaștere care nu mai recunosc drept instanță de confirmare experiența, dar care tind totuși să-i explice rosturile, ținînd seamă de structura ei.

Pornind dela o teză în expunerea căreia nu urmărește *veridicitatea*, ci *verosimilitatea*, posibilitatea adică de a explica, numai prin ea, lumea, d-l Blaga procedează consecvent concepției sale: dogmatic. In posesia unui procedeu de captare a misterelor denumit de domnia-sa „luciferic", gînditorul romîn se situează în plin proces de „minus cunoaștere", atunci cînd acceptă paradoxul unui Tot divin care acționează contrar tuturor posibilităților sale, anulîndu-și-le. Inzestrat cu facultatea de a se reproduce infinit și total, Marele Anonim și-ar creea astfel concurenți, am spune. (Ființe aspirînd la o existență

centrală, cu alte cuvinte, răsturnînd ordinea mono-centrică a existenței). Pentru a evita geneza la infinit a Ipostazelor identice, ba chiar și a existențelor indivizibile și indestructibile, de un „potențial autarhic" prea accentuat, Fondul Anonim caută să-și satisfacă totuși plenitudinea generatoare, reducîndu-și la maximum reproducerile posibile, în segmente minimalizate, atît sub unghiu structural, cît și sub unghiu substanțial, numite de autor „diferențiale divine".

Eterogene și virtuale, structurile diferențialelor divine în care se „pulverizează" întîiul act genetic al Totului, se repetă în serii omogene nelimitate, capabile de infinite combinații integratoare, pe temeiul unor „suficiente potriviri". Procesul individuației astfel descris urmează legea celei mai totale disanalogii față de structura Marelui Anonim, el făcînd să rezulte indivizi a căror existență periferică, în funcție de cea centrală, nu-i compromit dominația.

Fără a intra în amănuntele acestei concepții de o seducătoare coherență și originalitate (cu toate că, parțial, diferite faze ale ei pot fi apropiate de concepții ușor de recunoscut în istoria filosofiei: emanatismul neo-platonic, gnosticismul, averroismul chiar), ne mărginim a semnala, expozitiv, conținutul volumului, a cărui discuție critică o vom întreprinde la o laltă cu a celorlalte închegări parțiale ale filosofiei d-lui Blaga, într'un studiu amplu ce va apare într'unul din numerele viitoare ale „Vieții Romînești".

Insistînd asupra desfășurării globale a ideilor, în măsura în care sunt menite să rotunjească viziunea cunoscută nouă fragmentar, a d-lui Blaga, nu ne putem opri a remarca structura intim-totalitară a acestui gînditor. Vom demonstra aceasta în studiul făgăduit, pentru întregul său sistem, atîta cît e accesibil azi. Semnalăm aici din punctul acesta de vedere, interesanta teorie a unităților formative — care, dacă are încă poate privilegiul de a nu fi contrazisă de experiență, nu e mai puțin adevărat că nici nu e conformată empiric.

După d-l Blaga, în „integrarea" și organizarea indivizilor, — exemplul se referă la cristali, — unitățile formative aglomerate se dispun, prin anularea centrilor direcționali ai fiecăruia și supunerea lor față de energia superioară a uneia dintre aceste unități, în formele individuale determinate de aceasta. Activității diriguitoare ale uneia dintre unitățile formativ, i se aservesc așa dar toate celelalte, pînă în momentul desagregării corpului produs. Cu ușoare ajustări, teoria se extinde la modurile morfologice ale plantelor și animalelor. Biologia cunoaște așa dar și ea, ca și minerologia, după d-l Blaga, această organizare etatistă proprie în credința noastră, numai unora dintre colectivele sociale.

Concepția merită, în orice caz, interesul unei interpretări, pe care ne propunem a o da cu ocazia precisă de care pomeneam.

Cît privește economia interioară a volumului consacrat „diferențialelor divine", obiecțiile noastre ar depăși intențiile unei simple recenzii, menite să schițeze, sumar, conținutul unei lucrări în care soluțiile ce se încearcă, s'ar dori concludente pentru o serie de probleme cu trecut sbuciumat în istoria spiritului.

I. FRUNZETTI

PETRU COMARNESCU: Chipurile și priveliștile Americii. Cugetarea, 1940, 420, p. în 8°, cu 18 gravuri de *P. Grant* și 2 hărți.

Impozantul volum al d-lui Comarnescu, întrunește într'o formă revăzută, „*America văzută de un tînăr de azi*" și „*Homo Americanus*", apărute acum 6—7 ani și epuizate imediat.

Actualitatea temei, care n'a făcut decît să sporească pînă azi, îndreptățește un interes cel puțin egal cu acela manifestat de public la apariția primei ediții. Convulsiunile „lumii vechi" și incertitudinile cu care se înfățișează viitorul unei culturi ca acea a Europei, mînă firesc nădejdiile înspre continentul de dincolo de ocean, spre oamenii și înfiripările civilizației lui.

Incercările de a prezenta în raccourci între două coperți, un ținut sau o țară, sufăr de obiceiu de neajunsurile transformate prin uz, în manieră obligatorie pentru „notele de călătorie", de genul acelora care abundă astăzi. Fărămițarea episodică a subiectului, grija pentru amănuntul caracteristic, de cele mai multe ori înflorit sau trucat, sunt printre procedeele cele mai obișnuite ale unor asemenea scrieri. Cititorul care le gustă va rămîne poate desamăgit, nedescoperindu-le în cartea care, prin titlu, i l-ea promis poate, a d-lui Comarnescu.

„Chipurile și priveliștile Americii" sunt o foarte serioasă „analiză spectrală" a unei civilizații, de felul acelora întreprinse de Keyserling, chiar dacă la prima lectură, pe sărite, ar putea fi luate drept o carte de impresii personale. Bazată pe intuiția inteligentă și vie a stărilor de lucruri, cartea d-lui Comarnescu, nu oferă sinteze teoretice de mare amploare, care n'ar avea poate darul de a se adresa atît de direct imaginației cititorului, ca desvoltările pornite dela concret. Structura teoretică însă, a autorului, se trădează în aplecarea continuă înspre descoperirea faptelor de valoare categorială. Dacă ne e permis să comparăm experiența d-lui Comarnescu — tînăr, descoperind aevea alte zări decît cele natale, fără măcar similitudini largi cu ele, — cu experiența unui om de știință, ne vedem îndreptățiți să afirmăm pe lingă caracterul inductiv, empiric, al spiritului în care se desvoltă cartea, metoda experimentului preavizat, dirijat intențional, folosită de autor.

Receptivitatea d-sale preintîmpină materialul acumulat de experiență, ordonîndu-l dela început în vederea descoperirii unor anume aspecte, anume calități prevăzute. Ceea ce nu înseamnă deloc că d-sa cedează prejudecăților comune, căutînd să desprindă pentru cititor, o Americă satisfăcătoare, sub raportul „deja-connu"-ului. Nici de cum! D-l Comarnescu și-a pus problemele care preocupă pe un filosof al culturii. Soluțiile lor i le-au dat faptele iar obiceiul de a nu consemna decît pe acelea care aduc un răspuns, obținînd prin aceasta, valoare de prototip în seria semenelor, denotă o conștiință desvoltată de sociolog. Caracterizarea noului tip de civilizație a lui „Homo Americanus" întrebuințează formulări expresive și elegante. Darul scriitoricesc al autorului permite sclipiri autonome de stil, dintre acelea menite să rămînă, desprinse de amintirea localizată a contextului.

Și dacă d-l Comarnescu nu e poate convins de eficiența eprubetelor cu suflete sintetic preparate, ca autorul lui „Brave new world" de pildă, apoi d-sa nu poate tăgădui, că disciplina laboratoarelor e analoagă aceleia necesare pentru reușita unor încercări de tipologie umană și socială, ca acelea întreprinse de d-sa. Observatoreincisiv, de o pătrundere psihologică validată de obișnuința reflecției, d-l Comarnescu e spiritul activ care, în înțelegerea unor oameni închinători ai activismului, are avantajul unei structuri afine. Tipul de cultură descris de d-sa și bucurîndu-se, pare-ni-se, secret, de adeziunea d-sale, este pentru omul agonizant al culturii europene un exemplu și un îndreptar. Nu credem a depăși intențiile autorului scriind aceasta. Estetician, d-l Comarnescu ocupă totuși o poziție etică, în cadrul căreia trebue situată și afirmația d-sale mai de mult, la un congres de Estetică internațional, că prin caracterul ei construit, viața fiecăruia e capodopera sa.

Concepția estetică a vieții, sau concepția etică a creației artistice, formă superioară de muncă, leagă pe eseistul nostru de școala Profesorului Tudor Vianu.

Iair ecourile ei în ungherele cele mai diferite ale conștiinței sale dovedesc o structură organică, onestă și virilă.

I. FRUNZETTI

RUXANDA LEVENTE: Cenușă. Roman. Ed. „Bucur Ciobanul", București.

In cîteva cuvinte, cartea d-nei Ruxanda Levente, este transpunerea literară a unui caz foarte frecvent: Eleva Olga Săveanu, rănită de contradicțiile între învățătura dela pension și viața reală, sfîrșește prin a se sinucide.

Adolescentul sfîșiat și ucis în vicleniile vieții e o temă la îndemîna tuturor, un arhetip de literatură cu mare circulație. Cu atît mai dificilă apare deci încercarea autoarei. Trebuiau evitate locurile comune, sărite obstacole pe care ușurința de a copia le întinde. D-na Levente n'a scăpat totuși complet de această primejdie: întîmplările dela școală, cancelaria odioasă și clasa, colegele, iată lucruri scoase ca în șablon. Ele trebuiau ocolite, prinse din alt unghiu, chiar dacă — sunt de acord — aceasta este realitatea cea mare a școlii.

Uneori romanul apare prea simplist, dacă aceasta poate fi o vină. In jurul Olgăi Săveanu, nu se mai mișcă nimeni, oamenii par niște umbre de care autoarea nu se interesează decît în măsura în care e necesar spre a preciza drumul eroinei spre moarte. Din ceața aceasta a oamenilor, vor căpăta pînă la sfîrșit viață numai Simone Săveanu și Henry Delescu, deși nici ei cu destulă culoare. Ștefan Săveanu, față de care Olga a păstrat tot timpul rezerve virtuale de iubire, ale cărui secrete dureri ea le cunoaște, rămîne tot timpul în afara întîmplărilor în care le-ar fi putut implica unele trăsături sufletești. Sora Valentina, suava pedagogă dela Notre Dame, trecută în veșnicie, continuă a trăi acolo și a o atrage odată mai mult pe Olga, spre moarte. Dar, în afară de faptul morții, nu știm nimic mai mult despre această ființă care o stăpînise atîta pe adolescentă.

Oamenii romanului sunt prea la fel toți, parcă anume spre a spulbera credințele Olgăi, chiar atunci cînd realitatea lor sufletească e morală. Mircea, studentul care, hotărît, trăește pe același plan moral pe care se află și Olga, e isgonit din miezul narațiunii, tocmai fiindcă nu putea ajuta cu nimic la creșterea nenorocirilor. Deci încă odată schemă și simplism.

„Cenușă" are frumusețile sale. Dacă oamenii nu sunt totdeauna vii, în schimb sunt situații reale, puternice. Viața de familie a Săvenilor, mai bine zis descompunerea ei: tatăl, ros de desiluzii și închis de bunăvoie între dosarele și procesele profesiunii, mama abandonîndu-se mondenității, fluturilor, jumătate de frica vîrstei și sila căsniciei și jumătate din renunțare la totul, iar fiica îmbrîncită și de unul și de altul, ca un copil nedorit al unei cununii ratate, chiar din noaptea nunții, — acestea sunt pagini pline de miez, de nuanțe. Zilele petrecute de Olga la Sinaia, în tovărășia lui Henry, sau așteptîndu-l, sau ocolindu-l, excursia în munte la Jepi, cu toate reacțiunile pe care natura și iubirea le provoacă în sufletul Olgăi, iată o bună realizare. Nicăiri în tot restul cărții, Olga nu e atît de vie și puternică, întreagă, ca în paginele acestea. Sau sinuciderea, căreia nu-i găsesc decît defectul de a fi prea „aranjată" în noaptea Crăciunului.

Calităţile de compoziţie, de expresie sunt însă virtutea cea mare a romanului. La întîia sa carte d-na Ruxanda Levente, mînueşte vocabularul cu o siguranţă şi un simţ al expresiei juste pe care le-ar putea invidia mulţi dintre consacraţii noştri. Feminitatea, nuanţele, fluiditatea, tonul liric atît, cît trebue spre a nu compromite subiectul, acestea sunt calităţile de stil ale volumului.

Sprijinită spre o autocritică mai severă, situîndu-şi eroii şi fabulaţia într'un cadru ideatoriu care să dea lumină, sens şi profunzime întregului, putem nădăjdui foarte mult dela proza d-nei Levente care cu „Cenuşă", a trecut bine un prim examen.

MIRCEA BRĂTUCU

N. CARANICA: *Poeme şi imnuri.* Colecţia Abecedar.

Poezia d-lui N. Caranica, am întîlnit-o mai întîi prin periodicele de literatură, cu care prilej ne-au rămas vagi impresii de virtuozitate, adăugate bunăvoinţei de a deveni poet. Volumul de faţă, fără a modifica prea mult acele prime şi sumare impresii, dă contur armelor poetului şi amploare terenului pe care lucrează.

Identitatea poetului nu poate fi încă stabilită cu ajutorul acestui volum, în care sunt clare numai acele date care formează bunul comun tuturor tinerilor noştri poeţi: atitudine meditativă, devoţiune pentru elementele obscure ale cunoştinţei, pentru anotimpuri întucoase, pentru noaptea, pentru divinitatea neînţeleasă. Ca un semn particular şi un drum cu perspective mai mari pentru viitor stau cîteva poeme între care „Pentru o fîntînă arteziană", „Intîmpinare", „Imn de pe cîmpie", liberate de convenţia poetică a timpului nostru.

Intr'un chip simbolic, pe care d-l N. Caranica ni-l sugerează prin locul pe care l-a dat acestei poezii în volum şi prin sensul transparent al cîtorva dintre strofe, „Pentru o fîntînă arteziană", cuprinde un Credo poetic, ca de altfel şi „Intîmpinare". Poezia, acest „cel mai simplu mit", îmbrăţişează uneori universul întreg, ca în atîtea din paginile cărţii, şi se rezumă alteori la cadrul romînesc, ca în „Imnul rodului", „Imn de pe cîmpie" şi mai ales „Intîmpinare", reducînd peisajul poetic pînă la proporţiile unei „grădini a Esperidelor" transilvănene.

Tehnica d-lui N. Caranica, trădează aceeaşi împreunare de prospeţime şi rămăşiţă-convenţional, pe care sperăm să o înlăture viitorul. In primul caz, poetul, reuşeşte să creeze expresii superioare, deşi evocînd maeştri. In cazul al doilea, cedînd celor mai compromise obişnuinţe, ne dă versuri uluitor de slabe, ca bunăoară strofa a patra din „Pentru o fîntînă arteziană", cu tot aerul ei pretenţios.

D-l Caranica lasă totuşi impresia unui poet conştiincios, muncind pentru realizarea propriei poezii şi apoi face parte din acea pleiadă de tineri scriitori ardeleni în a căror activitate avem încredere, pentru ca să aşteptăm altă dată lucruri şi mai bune.

Cîteva cuvinte merită şi editura. Intr'un timp relativ scurt, prodigioasa editură Miron Neagu dela Sighişoara, a reuşit să înjghebeze şi o adevărată colecţie a tinerilor poeţi, „Abecedar", în care „poemele şi imnurile" d-lui N. Caranica sunt al şaptelea volum. Cînd în mod obişnuit nouile edituri încep cu o carte şi mor cu a doua, iată o editură sănătoasă, a tineretului, în provincie.

Asemenea probe concrete, ca a editurii dela Sighişoara, vor isbuti pînă la urmă să şteargă punctul de vedere condamnabil pe care capitala literară îl are faţă de activitatea scriitoricească a provinciei.

MIRCEA BRĂTUCU

N. CARTOJAN: *Istoria literaturii romîne vechi. I Dela origini, pînă la epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu.* Bucureşti, 1940; 95 p., Ed. Fundaţia pentru literatură şi artă „Regele Carol II".

Profesorul N. Cartojan ne-a dăruit de curînd, prima parte dintr'un tratat de istoria literaturii romîne vechi.

In cele 95 pagini de fomat mare, tipărite pe două coloane, cu literă măruntă dar plăcută şi neobositoare vederii, e înfăţişată desvoltarea literaturii romîneşti pînă la epoca voevozilor Matei Basarab şi Vasile Lupu.

Un plan nou stă la baza acestei opere a d-lui N. Cartojan: încadrarea începuturilor de viaţă culturală naţională în concertul literaturii occidentale şi bizantino-slave, pentru ca din acest paralelism să se desprindă influenţele exercitate asupra noastră şi căile prin care au pătruns aceste influenţe la noi.

E un punct de vedere nou pe care-l întrebuinţează autorul, corespunzător necesităţii justei înţelegeri a originei şi desvoltării noastre culturale, şi e meritul d-lui prof. N. Cartojan de a fi pus bazele acestei prezentări.

Injghebarea timidă a vieţii spirituale romîneşti, sub îndrumarea celei bizantino-slave, d-l N. Cartojan o lămureşte — pe bună dreptate — prin unitatea de credinţă la noi şi în sud-estul Europei şi prin legăturile de rudenie între familiile domnitoare sîrbo-bulgare deoparte, romîne de alta.

După o succintă dar clară prezentare a literaturilor occidentale şi bizantino-slave, pînă la sfîrşitul veacului al XIII-lea, autorul descrie rolul mînăstirilor în viaţa noastră culturală. In chiliile luminate de palida văpae a opaeţelor au luat fiinţă şcolile de copişti, caligrafi, miniaturişti, legători de cărţi, traducători din slavonie „pe limba proastă romînească". Şi tot aici s'au înfiripat îndeletnicirile în broderii religioase şi zugrăviri.

Dacă la început călugării noştri nu erau decît nişte simpli ucenici ai celor slavi, refugiaţi la noi în urma năvălirii turceşti în Balcani, curînd după aceasta învăţăceii şi-au întrecut modelele.

După cum era şi natural, ceiace a constituit punctul de plecare al călugărilor noştri caligrafi, au fost textele religioase, şi întreaga lor activitate timp de un secol, s'a mărginit doar la copierea manuscriptelor slave, aduse la noi de către bejenarii sîrbi şi bulgari. Secolul XIV-lea marchează începuturile închegărilor originale cu acel *Polileu al monahului Filothei*, urmează apoi bogata activitate a cărturarului *Grigorie Ţamblac*, pribeag bulgar prin ţările noastre.

Un secol mai tîrziu apar cele dintîi mărturii de istoriografie romînească, în Moldova, în vremea şi la Curtea Voevodului Ştefan cel Mare, pentru ca în Muntenia să găsim aceste începuturi, cu o sută de ani mai tîrziu, în timpul domniei şi la Curtea celeilalte uriaşe figuri a sbuciumatului nostru trecut, Mihai Vodă Viteazul.

Intre aceste două mari momente istorice fixează şi prezintă d-l N. Cartojan prima etapă a literaturii noastre.

Imbrăcată în haină slavă, zorile istoriografiei noastre nu ni s'au păstrat decît în copii ale unor versiuni străine. Aşa s'a întîmplat cu cronica lui Ştefan cel Mare, pe care o cunoaştem fragmentar din *versiunea germană descoperită la München* de profesorul *Olgierd Gorka*, şi care la rîndul ei trebuie întregită cu cronicile de mai tîrziu, cunoscute sub denumirile de: *Letopiseţul dela Bistriţa*, *Letopiseţul dela Putna*, *Letopiseţul lui Azarie*, *Cronica Anonimă* — toate în redacţiune slavă — şi *Cronica Moldo-Polonă*.

Fără îndoială că, autorii menționatelor cronici au cunoscut, în parte cel puțin, cronica lui Ștefan, căci în ele se găsesc numeroase amănunte care figurează în versiunea germană.

Aceste monumente ale istoriografiei romînești, au fost întregite și continuate de călugării *Macarie* și *Eftimie*.

Am amintit mai înainte că istoriografia munteană începe deabea în vremea lui Mihai Viteazul, cind *vornicul Teodosie Rudeanu* care-și urma voevodul pretutindeni, a așternut pentru posteritate, în graiul romînesc, viața și faptele primului întregitor al hotarelor noastre. Dar, după cum spune d-l N. Cartojan „Cronica scrisă din porunca Domnului și sub ochii lui s'a pierdut, după cum s'a pierdut și cronica scrisă la Curtea lui Ștefan cel Mare. O fatalitate dramatică a urmărit astfel străduința celor mai mari domni ai trecuului romînesc de a consemna, în scris pentru viitorime, izbînzile cîștigate de neamul nostru sub conducerea lor, în lupta contra păgînilor, pentru apărarea creștinătății.

Această cronică o cunoaștem dintr'o versiune latină rămasă dela *Baltasar Walter*, care e făcută după o alta polonă, a lui *Andrei Tarnovschi*. Părți din cronica lui T. Rudeanu au fost trecute de Stoica Ludescu în a sa *Istorie a Țării Romînești*.

Unele amănunte interesante, anterioare acestor isvoare se găsesc în „*Viața Patriarhului Nifon*" scrisă de Gavril Protul și în „*Invățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie*".

Cea mai veche mărturie de scriere romînească, ajunsă pînă în zilele noastre, rămîne astfel tot *scrisoarea din 1521 a jupanului Hanăș Begner*, pentru ca ei să-i adăugăm, din a doua jumătate a sec. XVI-lea primele licăriri de gîndire și suflet romînesc în haină romînească, ivite în munții Maramureșului: *Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețeană* și *Psaltirea Hurmuzachi*, caracteristice toate prin fenomenul rotacismului.

In luminoasa expunere a epocei Ștefan cel Mare —Mihai Viteazul, d-l N. Cartojan înfățișază începuturile tiparului romînesc și activitatea tipografică a lui *Macarie, D. Liubovici* și *Diaconul Coresi*, precum și o sinteză a literaturii noastre populare sub încincitul ei aspect: *bogomilică, hagiografică, didactică, de prevestire* și *roman popular*.

Planului original de tratare a materiei, strînsei documentări a prezentării subiectelor, nouei lucrări a domnului prof. N. Cartojan i se adaugă o superioară înfățișare tipografică și o bogată ilustrare a capitolelor respective, prin planșe și clișee, cele mai multe inedite.

Așa precum se prezintă această primă parte din *Istoria literaturii romîne vechi*, suntem convinși că în întregul ei, opera domnului N. Cartojan va constitui punctul de plecare al viitoarelor cercetări de istorie literară veche romînească, căci pe lîngă însușirele relevate, ea cuprinde și o bogată informație bibliografică.

AL. IORDAN

GH. I. GEORGESCU: Contribuțiuni la bibliografia războiului pentru întregirea neamului, București, 1940; 66 p., Tip. „Cuvântul Românesc".

Ingrata disciplină a bibliografiei a cîștigat un nou adept, în persoana d-lui Gh. I. Georgescu, care ne-a dăruit de curînd o foarte utilă lucrare, în paginile căreia sunt strînse titlurile cărților privind diferite probleme și aspecte legate de războiul care ne-a dus la unitatea neamului.

Multe din lacunele existente în cercetările de sinteză, datorită greutății de documentare, vor putea fi întregite în viitor, cu ajutorul bibliografiei d-lui Gh. I. Georgescu.

Deși investigațiile sale se mărginesc doar la cărțile scrise de Romîni, fără a face vreo mențiune despre bogatul material cuprins în paginile periodicelor, ori despre studiile străinilor care în tratarea anumitor probleme cu caracter general sau restrîns, în legătură cu războiul trecut, consacră și poporului nostru pagini, capitole, ori chiar volume întregi, totuși aportul d-lui Gh. I. Georgescu constituie o realitate.

Inceputul fiind făcut prin cartea de care ne ocupăm, rămîne ca alți îndrăgostiți de cercetările bibliografice să completeze munca d-lui Gh. I. Georgescu prin întocmirea unor noi lucrări, care să cuprindă informații asupra articolelor din periodice și cărți străine.

Recunoaștem că înfăptuirea aceasta e grea și necesită timp îndelungat. Ea însă poate fi realizată, printr'o colaborare a studenților ce urmează cursurile de bibliografie la Facultatea de Litere din București și Cluj, cu a celor dela Școala de Arhivistică din București.

Din această colaborare, îndrumată de profesorii respectivi, se poate ajunge la închegarea unei bibliografii complete a tot ceiace se leagă de realizarea unității noastre naționale.

Noi am emis sugestia, rămîne de văzut dacă ea va găsi ecoul dorit la cei indicați prin posturile lor, și dacă sugestia noastră se va transforma în faptă.

Intorcîndu-ne la cartea d-lui Gh. I. Georgescu, amintim că întregul material e prezentat, pentru mai mare ușurință, în ordine alfabetică a numelui autorilor, iar la sfîrșitul volumului se găsește un indice al numelor de persoane, locuri și unități militare, întîlnite în titlurile operelor bibliografiate.

Ca o completare a bogatei informații din cartea d-lui Gh. I. Georgescu, adăogăm cîteva titluri de lucrări ce au scăpat investigației sale: *Onisifor Ghibu: Deșteptarea moldovenilor de peste Nistru. Adunarea Națională ținută la 17 Decemvrie 1917, în orașul Tiraspol*. Chișinău, 1918; 80 p.; *O. Ghibu: Dela Basarabia rusească la Basarabia romînească*. Cluj, 1926; C×C VII+509 p.; *N. Iorga: Histoire de Roumains de Bucovine à partir de l'anexion autrichienne (1775—1914)*. Jassy, 1917; 122 [—125]p.; *idem, idem*, ed. II. București 1931; *idem: Cuvîntare pentru aniversarea intrării în războiu, ținută la Cernăuți, în ziua de 28 August 1919*. București, 1919; 34 p.; *idem:* La vérité sur le passé et *le présent de la Bessarabie*. Bucarest-Paris, 1922; 75 [— 79] p. *idem; idem*, ed. II, Bucarest, 1931; *idem:* traducerea în limba sîrbă, apărută la Beograd, în 1922; *idem: Drepturi naționale și politice în Dobrogea*. București, [1928]; 73 p.; *idem: Acte privitoare la istoria marelui războiu*. București, 1932; 23 p.; *idem: Le Problème Danubien et les Roumains de 1913 à 1918. Czernin contre Tisza*. Paris; [1934], 22 p.; *V. Pîrvan: Părerile unui trădător de Neam*. București, 1914; 13 p.; *C. Gane: P. P. Carp*. I—II. București, 1936, 2 vol.; *C. Nicolau-Stroești: N. Filipescu*. Lugoj, f. a. 61 p.; *R. Seișanu: Take Ionescu*, București, 1930; 363 p.; etc.

AL. IORDAN

N. BAGDASAR: Istoria filosofiei romînești, București, Societatea Romînă de Filosofie, 1940, 436, p. în 4⁰.

O istorie a filosofiei romînești e pentru marele public o operă cu atît mai neașteptată cu cît în cugetul său, nici măcar existența unei îndrumări constante la noi în această direcție nu e pe deplin sigură.

Cititorul e deci surprins să ia cunoștință de o filosofie romînească dela 1700, ca aceea a lui Dimitrie Cantemir, cu care d-l Bag-

dasar a înțeles să-și deschidă meritoasa lucrare, dînd astfel prestigiul unei tradiții domnești bătrîne, unei ocupații ce pare din toate punctele de vedere, recentă la poporul nostru. Meritul unui istoric al filosofiei în general, e de obiceiu acela de a fi aranjat în grupuri omogene, după școli sau epoci, după natura materialului sau după afinitățile structurale ale autorilor, diverși creatori de sisteme, între care legăturile simpatetice ori influențele devin, prin munca sa, mai lesne vizibile. Meritul unui istoric al filosofiei romînești, adaugă pe lîngă acestea, și faptul însăși al descoperirii gînditorilor respectivi, de cele mai multe ori uitați sau poate ignorați tocmai prin operele care interesează problema respectivă urmărită.

Impărțindu-și materialul, d-l Bagdasar schițează evoluția gîndirii romînești pe tărîmul Logicei, Epistemologiei și Metafizicei, de-o parte, Esteticei, Filosofiei Culturii, Filosofiei Istoriei și Filosofiei Dreptului de alta.

Grupînd, sub același mare titlu, personalități culturale a căror preocupare primordială era de cele mai multe ori alta decît filosofia, sumarul volumului e o mostră de tot ce, mai mult sau mai puțin accidental, nesistematic și întîmplător, spiritele cele mai ascuțite ale culturii romînești au gîndit asupra unor probleme de atunci consacrate și la noi. Bine înțeles, dilentatismul veacului trecut e cumpănit de exigențele mai științifice ale profesioniștilor și pasionaților filosofiei, de astăzi. A descoperi astfel analogii și afinități interne între gîndirea unui erudit profesor contemporan și cugetările cine știe-cărui amator-filosof din trecut, e o întreprindere interesantă mai mult prin concluziile ce se pot scoate asupra unor anumite *constante romînești* ale cugetării. D-l Bagdasar se ferește însă, și pe drept cuvînt, a arbora altă atitudine decît cea strict expozitivă și critică, în cadrul fiecărei concepții luate în seamă. Claritatea expresiei și calitatea sintezelor îi asigură recunoștința tuturor acelora care se vor preocupa, de aci înainte, de rezolvarea vreunei probleme parțiale, de monografierea vreunuia dintre autorii studiați aici, chiar dacă nu întotdeauna maniera de a prezenta individual și izolat pe fiecare gînditor, în afara întîlnirii sale spirituale cu antecesorii ori contimporanii, poate părea cea mai potrivită în cadrul unei *Istorii* a filosofiei. Procedînd însă astfel, d-l Bagdasar se supune de fapt imperativelor unui material dificil care nu permite — prin însăși aspectele sale — sinteze largi și schematizări teoretice de filogeneză. Pentrucă, altfel decît în cazul disciplinelor speciale ca psihologia ori sociologia, ce pot număra școale romînești cu membri omogeneizați și unificați de prezența unei aceleiași idei centrale în gîndirea tuturor, în disciplinele propriu zis filosofice, gînditorii romîni, cu excepția cîtorva personalități capitale, datornice însă în mare parte școalelor străine, s'au manifestat, dacă se poate spune, pe apucate.

Oricum, lucrarea d-lui Bagdasar, utilă din atîtea privințe, este, pe plan strict documentar, mărturia unitară a interesului Romînilor pentru speculația filosofică, și a posibilităților lor în acest domeniu. Dacă ea nu e cum ar fi ideal pentru o istorie a filosofiei unei națiuni, în același timp o istorie a *spiritului* acelei națiuni, aceasta ține de nivelul cultural de pînă azi.

Munca d-lui Bagdasar nu e însă pentru faptul că se aplică unui material redus ca virtualități, mai puțin demnă de apreciat.

I. FRUNZETTI

1940 — ANUL XXXII Nr. 8-9 — AUGUST-SEPTEMVRIE

Viaţa Romînească

REVISTĂ DE LITERATURĂ, ŞTIINŢĂ ŞI IDEOLOGIE
DIRECTORI: M. RALEA ŞI GH. OPRESCU
REDACTOR-ŞEF: D. I. SUCHIANU

SUMARUL:

REDACŢIA ŞI PUBLICITATEA: STRADA AL. LAHOVARI Nr. 16

ADMINISTRAȚIA:
MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
BULEVARDUL ELISABETA, 29
BUCUREȘTI. I
TELEFON 5-1820

Giranți responsabili: M. RALEA și GH. OPRESCU

Viața Romînească

REVISTĂ DE LITERATURĂ, ȘTIINȚĂ ȘI IDEOLOGIE

Inscrisă în registrul de publicațiuni periodice la Tribunalul Ilfov, No. 382/938

ANUL XXXII
AUGUST—SEPTEMVRIE 1940

C. 30.059.

NEAJLOV

Domnilor, a vorbit prietenul nostru, nu neg că ceeace numim noi „realităţi" se bazează pe observaţii obşteşti. Cît mai mulţi semeni ai noştri şi cît mai multe serii de oameni asemănători văd într'un fel. La mulţimea aceasta se adaogă şi acei care, din lene, laşitate sau conformism, acceptă punctele de vedere recunoscute bune, frumoase şi valabile.

Priveliştile Elveţiei, antichităţile Italiei, Ceahlăul şi Valea Prahovei sînt admirate cu glas şi gesturi. Minunile tehnicei moderne recoltează sufragiile întregii suflări mondiale, aşi putea zice.

Nu tind să arăt pricinile pentru care am serioase rezerve faţă de unele şi de altele. Caut probabil, în privelişti şi invenţii, ceva mai mult decît văd şi caută cei mai mulţi dintre semenii mei. Caut poate acel mister care e nelipsit din toate ale Creaţiei; şi operaţia aceasta de adîncire în lucruri nu e proprie mulţimilor. Aştept să se producă între mine şi lucruri un anumit acord, care-mi dă bucuria unei anumite înţelegeri. Deci pentru mine realitatea fiind o experienţă cu totul personală, mi se întîmplă să fiu în desacord cu domniile voastre.

Mi se întîmplă să fiu nepăsător şi rece faţă de negurile poetice de pe vîrful Caraimanului şi să mă luminez de o uimire fericită cînd adierea amurgului leagănă spre mine, într'o lucire aurie de o clipă, un painjen minuscul atîrnat de un fir nevăzut.

Nebunia aceasta (ca să vorbim curat) n'o am numai eu. Eu însă mă aflu mai puţin înţelept şi o mărturisesc. Din cînd în cînd, în tren ori în cafenea, descopăr pe cîte unul din familia noastră şi începem a divaga, indignînd mulţi cetăţeni onorabili şi cuminţi. Asemenea sincronizări de unde sufleteşti sînt rare — trebue să recunosc. Dar dacă n'ar fi rare — şi chiar foarte rare — n'ar avea haz şi n'am avea prilejul să nu fim ca toată lumea.

Cîteodată şi unii dintre cei cuminţi se pot pune de acord cu nebunii, întrebuinţînd anume otrăvuri binefăcătoare: amor, alcool ori morfină. Poate nici eu nu sînt nebun şi am numai facultatea de a mă supune influenţei unui asemenea filtru. Incercaţi şi domniile-voastre, ca să vă puteţi măcar din cînd în cînd elibera de obişnuita mizerie cenuşie a vieţii. Căsnicii nefericite, persecuţii ale fiscului, in-

formaţiile oribile ale aparatului de radio, copii care-ţi dau lecţii de idealuri nouă, bucuriile absurde din grădinile de vară ale Capitalei, toate le poţi înlătura cu facultatea de care v'am vorbit, sau cu surogatul ei. Bine-înţeles că domneniile misterioase în care poţi evada sînt multe şi diverse. Poţi pleca într'o expediţie fericită fără să te mişti din fotoliu. Insă te poţi mişca în timp şi în spaţiu cum obişnuiesc să fac eu.

Intr'un rînd, un alt nebun... eu i-aşi zice mai degrabă minoritar... Intr'un rînd, unul din aceşti minoritari mi-a mărturisit că, pe cînd era copil, în plină lumină a unei zile de Iulie, a cotit din strada pe care locuia familia lui, într'o stradelă, şi a deschis o portiţă la o grădină necunoscută. Mi-a spus asta un minoritar, ori am cetit undeva? Niciodată — nici pînă atunci, nici de-atunci — n'a văzut un colţ mai încîntător. A trecut prin el ca printr'un vis aurit. N'a ştiut cum a ieşit. A doua zi a căutat iarăşi intrarea şi n'a mai găsit-o. Ani şi ani după aceea, în aria restrînsă a tîrgului provincial unde locuia, a cercetat zadarnic. N'a putut găsi nimic din ce i se revelase. Totuşi acea grădină fermecată a amintirii fusese o realitate. Nu o realitate a obştei, ci o realitate a fiinţei lui, într'un anumit echilibru sufletesc, subt o anume combinaţie a stihiilor şi a tainelor.

Eram de cinci ani vîrstă cînd am fost şi eu întîia oară într'o situaţie identică. Mă duceam cu mama la ţară, la bătrînii ei, într'o căruţă trasă de doi cai cuminţi. Ii mîna un moşneag blînd. Cînd drumul suia o coastă de deal, moşneagul se da jos de pe capră şi lăsa căluţii în pas, îndemnîndu-i cu vorbe bune. Le cînta cu glas scăzut ş'un cîntec. O frîntură de cîntec. Căluţii îşi ciuleau urechile şi se încordau cu voie bună în hamuri.

Soarele era pe la toacă. A trecut pe cer un nour şi a îndulcit lumina zilei de vară. Căruţa suia iar un deal, al cărui nume mi-a rămas în amintire: Bărbat. Nu ştiu cine i-a spus aşa: mama ori căruţaşul cel bătrîn. Clopotul dela oişte suna rar. Dintr'odată am văzut nu prea departe o zare de deal, de pe care mă priveau uriaşii. Erau şase; erau opt. Nu i-am numărat; nici nu-i puteam număra; am închis ochii, uimit şi înfricoşat. Aşi fi întrebat pe moş-Manole; el însă începuse a mormăi cîntecul. Aşi fi dorit o explicaţie dela mama. Am deschis pleoapele cu sfială spre ea. Privea în lungul ogoarelor, spre pîcla Siretului. Am simţit în ea gînduri şi întristare şi am lăsat-o în pace. Ajunşi în pisc, căluţii s'au oprit singuri. Mi-am închipuit că acolo-i „vama" şi trebue să ne oprim. Era într'adevăr o vamă: o spărtură între dealuri, ca o poartă de împărăţie. Se vedea prin spărtură altă lume. Ape lucind în prunduri (am ştiut pe urmă că erau gîrlele Moldovei) şi pîcle albastre pe păduri. Uriaşii care păzeau locul nu mai erau; se ascunseseră şi ne lăsau trecerea liberă.

V'aşi mai putea spune şi alte întîmplări asemănătoare, însă mă aştept să-mi observaţi că, la o vîrstă primejdioasă ca cea în care mă aflam pe Dealul-Bărbat, realităţile şi vedeniile se confundă, iar timpul nu are încă număr.

De aceea daţi-mi voie să vă relatez întîmplarea mea de săptămîna trecută.

In discuţia de mai adineaori, domniile voastre aţi găsit vorbe potrivite de laudă pentru administraţia şoselelor Regatului. Aceste vorbe de laudă priveau cele cîteva şosele asfaltate sau pietruite care leagă Capitala cu regiuni binecunoscute ale ţării noastre şi ale Europei.

In ce mă priveşte, nu adaog glasul meu la corul dumneavoastră de admiraţie. Drumurile „celelalte", care nu sînt asfaltate, nici pardosite cu granit, care au rămas ca în veacul părintelui nostru Decebal, îmi par cu mult mai interesante, căci mă pot scoate pe tărîmul celălalt. Mă pot duce într'un timp şi într'un spaţiu care nu e al domniilor-voastre.

Ziua era destul de liniştită, cerul căptuşit de nouri, văzduhul umed. Cum luna aceasta de primăvară e a sitarilor, mi-am căutat doi prieteni vînători, am trecut pe la societate ca să consult harta, şi ne aflam porniţi spre o pădure care se chiamă „Babele". Judeţului îi zice Vlaşca. „La doi paşi de Bucureşti", — m'a informat agentul societăţii noastre de vînătoare. Prietenii mei nu cunoşteau drumul. „Intrebăm pe săteni", au fost ei de părere.

Părerea lor m'a bucurat. Indicaţiile sătenilor trebuiau să ne scoată unde doream eu. Intr'adevăr, din şoseaua asfaltată nu tîrzie vreme am dat pe un drum de ţărînă.

— Se cunoaşte că sîntem în Vlaşca... a observat filosofic şofeurul nostru Mitică.

M'am uitat în juru-mi: eram într'un automobil şi dintr'odată toată împrejurarea a început să mi se pară ciudată. Fără îndoială că nu fugeam numai pe un drum de noroiu, desfundat de ploile lui Aprilie, ci ne duceam cu grăbire şi îndărăt, în timp. Ne duceam spre Sud-Vlaşca: adică spre ceeace ar fi, în tălmăcire bună, ţinutul romînesc. Ne duceam spre obîrşie, spre voievozi şi spre Daci. Cu cît ne duceam mai repede, cu atît eram mai ameninţat să-mi clănţănesc limba în măsele.

După cît mă lovesc peste glesne tocurile în care stau închise puştile noastre moderne fără cucoaşe, se pare că ne ducem la vînătoare de sitari. Dar am mai multe motive să cred că aşa ceva nu-i decît aparent adevărat. Armele, ca şi maşina care ne poartă, sînt ale altei lumi şi a viitorului. Vom găsi probabil unde ajungem — dacă ajungem cîndva şi undeva — preplicari şi şoimi.

Dacă-i vorba de prepelicari, şoimi şi expediţii fanteziste pe alt tărîm şi în alt veac, apoi ar fi fost mai bine dacă rămîneam la gura sobei. E mai sănătos şi mai puţin obositor.

Pe lîngă jocul tocurilor, ne ameninţă şi propriile noastre capete, să se ciocnească şi să se fărîme ca nişte bombe de cumbarale. Mai este o ameninţare: să se oprească maşina la un hotar unde nu i se mai îngăduie să treacă; unde numai caii sălbatici cu coame de scai pot trece. Au să ne iasă în cale de-bună-samă mlaştini şi rătă-

câni. Şi va veni ş'un ceas cînd va porni să curgă asupra noastră din nourii coborîţi potop de ploaie şi ninsoare.

Am trecut o apă — hotar între lumea asta şi cealaltă. Mi se pare că-i zice Ciorogîrla.

După ce am trecut de ciorogîrlă, s'a arătat un pămîntean care stătea ca un stîlp la marginea drumului, privindu-ne cum înaintăm haida-hai între pîraiele şanţurilor. Avea căciulă mare, toiag şi sarică.

Oprim.

— Bună-ziua, om bun.

— Mulţumim domniilorvoastre, boierilor, a răspuns pămînteanul săltîndu-şi căciula de pe ochi.

— Departe-i, mă rog, pădurea care se chiamă Babele?

— Nu-i tocmai departe, dar mai aveţi de umblat. Mergeţi tot înainte, după aia apucaţi la stînga.

Ne-am dus înainte, împroşcînd noroaie, ş'am mers:

Pe Argeş în jos,
Pe un mal frumos...

Am trecut peste un pod lung, peste talazuri tulburi şi spumate de viiturile zăporului; am oprit pe un tăpşan unde drumul se desfăcea în două. O creangă apuca la dreapta, alta la stînga. Care să fie stînga şi care dreapta? m'am gîndit eu. Omul cu sarică, toiag şi căciulă stătea cu faţa la noi; aşa că dreapta noastră era stînga lui.

— Să apucăm la stînga... a hotărît şofeurul; după cum ni s'a poruncit.

Am zîmbit, bănuind ce ne aşteaptă. Insă eram fără părere de rău şi fără grijă, înţelegînd că aşa-i rînduiala treburilor noastre în acea zi.

Iată altă cruce de drumuri şi alt om pus anume acolo, cu toiag, sarică şi căciulă mare cu fundul lat.

— Bună-ziua, om bun.

— Mulţumim dumnilorvoastră.

— Departe-s Babele?

— Apoi mai aveţi. Mergeţi tot înainte, pînă ce daţi de Nebuna. Acolo întrebaţi iar.

— Am înţeles... am suspinat eu cu bucurie.

Am mers înainte, prin singurătăţi, cu gurile încleştate. Ca să nu mai vorbim degeaba şi ca să nu ne muşcăm limbile. Soarta noastră părea pecetluită. Dacă ieşim din asemenea jghiaburi ale primăverilor şi veacurilor noastre, apoi neapărat trebue să poposim într'un liman care să ne răsplătească suferinţele, subt zîmbetul lui Dumnezeu.

Mitică şofeurul nu mai era bucureştean. Devenise Dumitru, cum îl chema acasă în satul lui oltenesc, şi dovedea virtuţi extraordinare de îndărătnicie şi răbdare. Nu ştiu cum făcea ca să putem înainta sucit şi strîmb în acea ţară nouă şi necunoscută. Căci nu ne

mişcam nici pe drum, nici prin rîpi, nici prin bălţi, nici prin gloduri, ci prin toate acestea amestecate.

A nălucit un sat. L-am trecut, împroşcîndu-l. S'a arătat alt sat; l-am trecut şi pe acela, împroşcîndu-l. Ori ne-am depărtat noi înainte, ori au fugit ele îndărăt, pitindu-se după colnice. Intr'al treilea sat, au apărut copii veseli şi femei uimite, care nu văzuseră fără îndoială niciodată căruţă umblînd singură — fără cai şi totuşi strănutînd şi svîrlind din copite. Aşa ceva nu poate veni decît de pe lumea aialaltă!

Iar ne-am oprit şi am întrebat pe al treilea străjer, care ne aştepta anume, fiind poate slujitor al sfintei Duminici.

— Tot înainte! ne-a îndrumat el; apoi a ridicat braţele şi bîta cu spaimă, căci se abăteau asupra lui puhoaiele.

Deodată, în ziua umedă, subt conul cenuşiu, s'au arătat coline, livezi şi vii.

Era ceva nou, blînd şi paşnic şi ne aflam foarte departe.

In acele singuratice frumuseţi, între păduri vechi din anii demult, au coborît oamenii dela munte care au dat nume ţinutului. Oamenii s'au mirat de noi, rămînînd tot în trecut; pădurile sînt încă în fiinţă.

Cotind pe după un bot de deal, văd în stînga zarzări înfloriţi; pe urmă o dumbravă de stejari subt care pasc oi cu mieluţi firavi lîngă ele. Berbecele ne petrece neclintit, îndelung, cu gravitate.

— Am trecut de Nebune şi ne ducem la locul fără nume... îi zic eu.

— Be-hee! îmi răspunde el.

Indată, în dreapta, se înalţă o moară veche de zid; pe subt ea curg ape, prelingîndu-se prin zăgaz stăpînit de stăvilare înlănţuite. Lacul morii se rotunjeşte subt o sprînceană de luncă. Limpezime lină către care flutură sălcii plîngătoare, înverzite gălbui. La mal, albastre ca o fereastră de cer deschisă brusc şi albe ca zăpezile ce abia s'au topit, primele flori ale acestei primăveri.

Astfel am intrat în ţara necunoscută. Străjeri anumiţi ne îndemnaseră, poate ca să ne prăpădim urmele; totuşi am ajuns la limanul dorit, unde zîmbeau toate. Pe furiş, am ajuns la altă moară fermecată. Un morar dela 1400 ne-a încredinţat că apa acelui rîu al liniştii se chiamă Neajlov.

Se zice că acea apă ajunge şi la oamenii de dincolo, îşi dădea el părerea, şi într'acel loc ar fi un pod, unde măria-sa Mihai-Vodă stă să bată mare războiu cu împărăţia Ismailitezilor.

Am poposit şi am avut un ceas fericit.

N'aşi putea spune prin ce vamă am intrat iarăşi în lumea astălaltă a dumneavoastră; port însă în mine ş'acum vedenia dulce a acelui ţinut.

L'am căutat cu prietenii mei şi cu Dumitru-şofeurul pe hartă; am încercat să ne întoarcem la el; e de prisos să adaog că silinţele noastre n'au fost încununate de niciun succes.

MIHAIL SADOVEANU

DIN JURNALUL UNUI ANONIM

9 Decemvrie.

Mîine plec. Am aranjat totul. Nu las în urmă pe nimeni — nici rude, nici prieteni, nici păreri de rău, nimic...

O fată care m'a iubit și pe care n'am iubit-o, singura ființă pe care o credeam capabilă să plîngă la plecarea mea, aflu că s'a logodit ieri cu un ofițer.

Cum i-aşi putea mulțumi pentru acest ultim și suprem serviciu?...

Mi-ar fi părut rău să știu că cineva a plîns după mine.

De-acum sunt liber, mai liber de cum mi-aşi fi putut vre-odată închipui că aşi putea să fiu.

Mîine plec... Mîinte cînd voiu ajunge la frontieră, am să-i zic țării: adio... Adio, înseamnă că nu știu cînd am să mă mai întorc. Am să mă întorc mai curînd decît gîndesc, sau poate n'am să mă mai întorc niciodată! Nu știu... Dar dintre cei plecați ca și mine, cîți au știut?...

De mîine, casa unde m'am născut, drumurile pe unde am colindat, pădurile prin care am rătăcit și am visat, nu vor mai fi pentru mine decît niște sărmane imagini, pe care o mînă neîndemînatecă deabea le va mai putea estompa în zarea trecutului, poate chiar a uitării... Și gîndul singur o să mi le poarte prin fața ochilor, pe acolo pe unde de mîine mă duc să colind, să rătăcesc, să visez...

De mîine, dintre toți cîți îmi vor ieşi în cale, nimeni n'are să mă mai cunoască, nimeni n'are să mă mai întrebe cine sunt. Iar cei care m'au cunoscut și s'au întrebat, de mîine ne mai văzându-mă, au să mă uite...

De mîine, cel care a fost moare, iar pe mormîntul celui mort, noul născut, copilul străinătății și al necunoscutului, în semn de dragoste frățească, îi va șterge de pe marmoră numele, ca nu cumva cei cari îl vor ceti, să-l bîrfească, aflînd cine a fost...

10 Decemvrie.

Singur... Călătoresc singur de o jumătate de zi.

Mă tolănesc pe canapeaua vagonului ca un copil răsfățat și ascult „tic-tacul" monoton al roților care mă duc departe, tot mai departe, din clipă în clipă, din oră în oră...

Imi arunc ochii pe fereastră: cîmp, arbori, case, drumuri... Din cînd în cînd, cîte un om și atîta tot. Și toate îmi trec pe dinaintea ochilor, într'o goană nebună.

Mă întreb încotro grăbește toată această lume nouă și-mi uit că ochii te înșeală, că ochii oamenilor, ca și oamenii, mint.

Ce bine îmi pare că am plecat. Am plecat fără să știu pentru ce, fără ca nimeni să mă gonească. *„Mais les vrais voyageurs sont ceux-là seuls qui partent pour partir..."*.

De ce oare din toate „Florile răului" nu-mi vin în minte decît versurile acestea?

Cînd le-am citit pentru prima oară, mi s'a părut că cineva mă ia de mînă și pornește cu mine pe drumul la răspîntia căruia, nehotărît așteptasem atîta timp. Cu cît mă afundam mai mult pe cărările încîlcite, tot mai încrezător în mîna care mă îndrepta spre luminiș, cu atît mai largi mi se păreau deschizîndu-mi-se înainte, porțile sufletelor neînțelese. Coridoarele luminilor ascunse mi se luminau ca în nopțile de sărbătoare și la fiece popas, tot mai însetat, sorbeam tot mai mult din otrava necunoscută celor care nu și-au părăsit niciodată satul.

Ca și Baudelaire, am zis: Haide!... Și am plecat.

La vîrsta de 20 de ani, el cutreerase lumea întreagă. Cel mai vagabond din visătorii Franței de pe vremea aceea, mersese pînă în Ceylon, pînă pe malurile Gangelui, plutise pe ape violete și sub ceruri aurite, respirase parfumuri necunoscute, strînsese în brațe femei cu dinții și unghiile poleite, cu ochii adînci ca mările fără fund și cu sufletele înfiripate din versurile poemelor nesfîrșite... Imblînzitorii de șerpi, îl învățaseră arta cu care se farmecă mulțimea și din orientul îndepărtat, adusese flori cu mirosuri adormitoare, adusese căldura, frumusețea, lumina și orizonturile basmelor din o mie și una de nopți...

Dar eu?... Voiu ajunge vreodată pînă acolo, pînă unde cu gîndul de abea dacă poți pătrunde — pînă în țara unde soarele își aprinde strălucirea din privirea visătorilor nebuni?...

După o oră.

Iar sunt singur... In jurul meu totul este liniștit. Nu mai aud nici sgomotul roților, nici flueratul repețit al mașinii, nici gălăgia unor copii din compartimentul vecin.

Se face noapte și-mi pare că liniștea crește. Deschid fereastra și răcoarea nopții de toamnă tîrzie îmi pălmuește obrajii aprinși.

Trenul se oprește într'o gară cu lămpi electrice și lume multă. Mă reped la ușe, o închid și trag perdelele, ca nu cumva să mai intre cineva.

Dela fereastra deschisă, ascult un cîntec pierzîndu-se departe, tot mai departe, pînă ce abea se mai aude. E cîntecul nopții. E cîntecul sufletului meu, care îmi urează: noapte bună!... Ah, cîntecul

acesta, de cîte nu-mi aduce aminte!... Viorile lăutarilor dela vie, aveau ceva din remușcarea cîntecului din noaptea asta. Și cu toate astea, nu-i cîntec de vioară și nici cîntec de om nu este... Poate e cîntecul stelelor care mă văd așa departe, poate e cîntecul trecutului, cîntecul celor ce se îngroapă în ritmul celui din urmă cîntec!...

Imi simt ochii lăcrămînd și pentru prima oară, lăcrămez fără să știu de ce. Imi scot repede batista și-mi usuc cele două lacrimi, înfuriat, ca și cum n'ar fi fost lacrimile mele.

Nu, nu... Eu nu-mi aduc aminte să fi plîns cîndva. Eu n'am să plîng niciodată.

Trenul a pornit din nou. In compartimentul meu nu s'a urcat nimeni. Trag perna dela căpătîiul canapelei și încerc s'adorm.

11 Decemvrie.

Mă deștept în același timp cu femeia venită peste noapte și culcată pe canapeaua din fața mea.

Dau perdelele înlături și lumina bolnavă a zilei, pătrunde printre picăturile de ploaie ce alunecă de-alungul geamului. Fereastra vagonului mă întristează. Nu știu de ce îmi vine să cred că ași fi închis. Noroc însă că nu sunt singur...

Vecina mea este brună și palidă. Mă privește curioasă, ca și cum prezența mea ar jena-o, ca și cum nu ea, ci eu aşi fi fost intrusul. Are niște ochi mari și rotunzi, rotunzi ca banul și triști, plini de o tristețe contagioasă, fără nume și fără leac. Și buzele ei tremurătoare, întredeschise și uscate, parcă vor să-mi spună ceva.

Ce-o fi avînd lumea cu mine?... Pe cîți îi întîlnesc fără să-i cunosc, îi urăsc ca și cum mi-ar fi dușmani, ca și cum mi-ar fi făcut vreun rău. Imi pare că toți vor să-mi spună cîte ceva — lucruri pe care nu vreau nici să le aud, nici să le bănuesc măcar. Și în fiecare zi, întîlnesc tot alți necunoscuți și în fiecare zi mă frămînt tot mai mult să nu le vorbesc și să nu le răspund la întrebări.

La Buda-Pesta, ne dăm jos amîndoi. Schimbăm trenul. Eu mă urc în trenul pentru Viena. Ea rămîne pe peron. Din cele cîteva cuvinte italienești schimbate cu interpretul, înțeleg că așteaptă trenul pentru Fiume.

Scot capul pe fereastră și o zăresc în fața vagonului, privindu-mă cu aceeași nedumerire de oaie rătăcită. De data asta nu mă mai înșel. Femeia asta ține cu orice preț să-mi spună ceva. Un fluerat răgușit răsună sub acoperișul de sticlă al gării — pleacă trenul... Ii trimit atunci o sărutare pe vîrful celor două degete și încerc să-i zîmbesc cu șiretenia unui om care a cîștigat partida într'un joc de noroc. O văd atunci repezindu-se spre mine cu mîna întinsă, abea putîndu-și ține respirația în goana ei după tren. Ii prind repede cartea de vizită ce-mi întinde și în urmă îi mai trimit o sărutare și alta și multe altele pînă ce trenul iese din gară și n'o mai văd.

Pe bucata de carton sunt tipărite: numele, Ada Paganelli, profesia, artistă lirică și adresa, Bologna, Via Mirasolle 3.

Mă întreb, drept cine m'o fi luat pe mine cîntăreața asta?

Prin minte începe să-mi treacă tot felul de aiurări. Amărăciunea unui regret neexplicabil, îmi picură în suflet ca ultimii stropi dintr'o cupă golită de alții. Parcă îmi pare rău că nu i-am vorbit. Poate ar fi fost și ea tot ca mine singură și liberă, poate ne-am fi schimbat amîndoi drumul, poate ne-am fi oprit mai curînd sau poate nu ne-am mai fi oprit deloc. Acum cînd sunt singur, știu unde am să merg. Cînd aşi fi fost cu ea însă, n'am mai fi știut poate nici eu, nici ea. Ne-am fi urcat într'un tren fără să știm unde pleacă și ne-am fi oprit într'un oraș fără să știm cum se numește — un oraș la marginea mării, într'un fund de golf albastru, cu cer senin, cu soare cald și cu corăbii multe, multe... Și într'o bună dimineață, am fi desprins poate o corabie dela țărm și ne-am fi lăsat duși în voia vîntului într'acolo unde iarăși n'am mai fi știut, pînă ce furtuna ne-ar fi surprins în largul mării și fundul apelor albastre ne-ar fi adăpostit pe veci, unul în brațele altuia...

12 Decemvrie.

Se face ziuă la Insbruck. Afară ninge. Imi lipesc fruntea de geam și privesc de cealaltă parte a gării, brazii vrezi și ninși.

Parcă sunt în fața unui panopticum în care manechinele unor seniori de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, își expun curiozitații moderne, perucile albe și redingotele de mătase verde brodată cu aur și argint.

In marginea drumului zăresc un crucifix. Deasupra unei cruci de lemn, înfiptă drept în fața vagonului, o strașină de tinichea, adăpostește țintuit în niște cuie enorme, un Crist desbrăcat. Afară trebue să fie frig. Ghicesc după Cristul de lemn care tremură așa de tare, de parcă mișcă crucea din loc.

13 Decemvrie.

„Paris... toată lumea coboară...".

Și vocea conductorilor se amestecă cu sgomotul surd al ușilor ce se deschid și al sutelor de pași ce se înmulțesc din clipă în clipă dealungul peronului, sub acoperișul boltuit al Gării de Est, ca și apele unui rîu întărîtat de ploaie.

Nu-i încă ziua. Luminile felinarelor par niște ochi chinuiți de conjunctivită.

Mă strecor printre mulțimea de hamali, încărcați cu bagaje, și grăbit, ca și cum m'ași teme să nu pierd o întîlnire de afaceri, mă arunc în prima trăsură din curtea gării.

In stradă, Parisul se deșteaptă fără să fi avut măcar timpul să doarmă. Din colțul trăsurii unde m'am ghemuit, nu pot vedea

nimic prin geamurile aburite de frig. Aud însă sgomotul măturilor amestecîndu-se cu uruitul trăsurilor.

Mă cobor la poarta hotelului și-mi arunc ochii în jurul meu. In mijlocul unei piețe mari, formată din 8 laturi de case, toate la fel, un monument în formă de Coloană, se desemnează negru și posomorît în ceața alburie a dimineței.

In hotel este liniște. Nu s'a sculat încă nimeni. Doi servitori cu ochii pe jumătate închiși, mă îndreaptă spre biroul hotelului unde un personaj grav, mai galonat ca un general de operetă, doarme cu capul rezemat de brațul drept.

14 Decemvrie.

Mă obsedează ochii rotunzi ca banul ai tovarășei mele de drum, pe care am lăsat-o la Buda-Pesta...

O fi ajuns la Bolonia?... Dacă i-aș scrie?... Dar ce anume?...

Nu, nu... Nu încă. Prea ar fi curînd. Prea aș fi caraghios să scriu unei femei absente chiar a doua zi după sosirea mea la Paris, unde fiecare femeie, are aerul să-mi spună: „Iată-mă!...".

15 Decemvrie.

N'am mai putut aștepta. Eri găseam că ar fi fost prea curînd. Astăzi însă mi s'a părut că o singură zi mai mult, ar fi fost prea tîrziu.

„Doamna mea,

„Necunoscutul alături de care ați dormit o noapte în trenul București-Budapesta, se găsește la Paris, Place Vandôme, Hotel Ritz. Iși închipue că aveți să-i spuneți ceva și așteaptă dela dv. dacă nu o scrisoare mai lungă, cel puțin un singur cuvînt...".

Și acum cobor să hoinăresc de-alungul bulevardelor.

Ce frumoase femei are Parisul!... Niciuna însă n'are ochii așa de rotunzi și așa de triști ca ai tovarășei mele de drum...

17 Decemvrie.

Niciodată nu m'am simțit mai liber, mai stăpîn pe mine și mai la adăpost de neplăcerile multiple ale vieții, ca în mijlocul mulțimei necunoscute ce populează orașele mari.

Străinii mă pasionează, mă îmbată, mă obsedează... Străinii îmi fragmentează cu o mărinimie nespusă viața pe care familia mi-a precupețit-o numai sub aspectul ei uniform. Străinii singuri, îmi dau putința să apreciez orizonturile celor patru puncte cardinale în toată măreția lor și în timp ce cumințenia celor de acasă, mă conducea încătușat spre aceeași banală și convențională „Stea polară", nebunia celor de pe aiurea îmi desleagă mîinile și-mi dă putința să-mi pipăi singur steaua norocului meu.

Pe ai mei n'am încercat să-i cunosc niciodată, fiindcă nici ei nu și-au dat niciodată osteneala să mă cunoască. Am trăit alături de ei, după cum au trăit și ei alături de mine. Cu alte cuvinte, ne-am împrumutat numai privirile de care avea nevoie prezența noastră și ne-am refuzat cu încăpățînare orice alt dar înrudit cu sufletul.

Pe străini însă, deși nu-i cunosc, simt că-i iubesc tocmai fiindcă nu vor să mă cunoască nici ei pe mine. In mijlocul lor, am impresia că trăesc fără teama epitropiilor sentimentale, și fiindcă nu-mi cer nimic decît respectul reciprocității de a nu le cere nici eu ceva mai mult, străinilor le întind mîna și sufletul deopotrivă și le dau gratuit tot ce-am cumpărat cu tocmeală dela ai mei.

20 Decemvrie.

Tovarășa mea de drum, mi-a răspuns. Iată ce-mi scrie:

„Mio caro,

„E adevărat. Ai ghicit că am să-ți spun ceva, dar nu un cuvînt, ci mai multe... o carte întreagă, dacă ai timp să m'asculți. Rîndurile tale m'au făcut să plîng așa cum plîngeam cînd te iubeam altădată, căci nu e cu putință să te văd întîia oară și să te iubesc atît. Nu ești tu oare prima și ultima mea dragoste?... Spune-mi... Te credeam mort. Sunt șapte ani de atunci, de cînd te plîng și în fiecare an în Sîmbăta morților, îți presar flori multe, multe, pe mormînt. Azi dimineață m'am dus la cimitir și ți-am găsit mormîntul acelaș. De cînd nu-ți adusesem flori însă, iarba crescuse înaltă și-ți acoperise piatra cu numele și cele două date. Tu, unde erai însă? Spune-mi unde ești? Ai înviat de dragul meu, sau nu ești decît spectrul mortului care voește să mă chinuiască?... Vai „mio Caro", de ce nu mi-ai vorbit, dacă m'ai cunoscut? De ce? De ce nu m'ai luat cu tine? De ce ai plecat singur?... Ți-aș fi cîntat ca și altă dată și tu m'ai fi ascultat lacom și rînd pe rînd ai fi sărutat pe Mimi, pe Tosca, pe Charlota, pe Manon, pe Luiza și pe toate cîte altădată le ucideai cu focul buzelor tale. Dacă ești cu adevărat viu și mă iubești încă, vino la Nisa, vino să mă asculți iarăși, să ne iubim din nou și să murim de data asta împreună, dacă moartea se va gîndi la noi. Te aștept și te sărut, Ada".

Mi se pare că tovarășa mea de drum, este nebună. Tristețea ochilor ei rotunzi ca banul, abia azi îmi dă să înțeleg ceea ce în primul moment nu puteam bănui.

Dar... Dacă mă înșel care?... Ai mei nu-mi spuseseră și mie acelaș lucru?...

23 Decemvrie.

Mîine plec la Nisa.

Simt că Parisul mă strînge de gît şi sfoara ştreangului este atît de lungă, că de un căpătîi trage Ada, iar de altul, întreaga mea familie.

Dar dacă Ada n'are să vină la Nisa?...

Povestea mormîntului meu cam neglijat în ultimul timp, începe să-mi deprecieze poezia vieţei pe care de abea de trei luni o trăesc cu adevărat.

27 Decemvrie.

Sunt la Nisa de două zile.

Cerul şi marea sunt aşa de albastre, că celelalte colori aproape nici nu există în oraşul acesta. Nu ştiu dacă mi se pare, sau dacă le văd cu adevărat aşa, dar rochiile femeilor, cravatele bărbaţilor, hîrtiile de scrisori, afişele de pe ziduri, firmele magazinelor, felinarele electrice, tramwayele şi automobilele, toate, dar absolut toate lucrurile sunt albastre.

Curios lucru... Abea aci mi-am dat seama că şi scoarţele caietului meu de impresii, sunt tot albastre.

2 Ianuarie.

In sfîrşit!...

Mîine seară se cîntă „Traviata". Afişe mari — afişe albastre, bine înţeles — anunţă că rolul Violetei va fi cintat de Ada Paganelli. Artista trebue să fi sosit abea azi. De o săptămînă de cînd mă aflu aici, n'am auzit încă vorbindu-se de ea. După importanţa însă pe care i-o dau mărimea afişelor, tovarăşa mea de drum, trebue să fie una din cîntăreţele de seamă. Mărturisesc că eu unul n'am auzit încă vorbindu-se de ea. La Bucureşti nu era cunoscută decît Vlădaia. Cîţiva inşi, aflasem că există şi o Darclée, iar în ultimul timp, aceiaşi plăcută surpriză ne-o făcuse şi existenţa Nuovinei. Restul nu ne interesa. Galeria, care hotăra de soarta artiştilor şi de succesul serei, nu-şi bătuse niciodată capul să inventeze artişti noui. Năzuinţele noastre, erau simple şi stupide ca ale oricăror alţi autohtoni. Şi totuşi, astăzi, cînd mă gîndesc la autohtonii galeriei Teatrului nostru naţional, nu mă pot opri să nu regret... dar ce anume, nu ştiu. Ce greu este să ştii ce trebue să regreţi, cînd regretele nu-ţi chinuesc sufletul decît ca nişte paseri călătoare, gata să părăsească peisajul la primul dor de ducă...

Ada Paganelli!...

Cine ştie ce aş putea şti mîine, cînd astăzi eu nu ştiu încă nimic, deşi ea pare a şti totul!...

„Mio caro, mio caro....".

Deşi ciudate, cuvintele ei îmi sună în urechi cu duioşia obsedantă a unor preţioase mărturisiri culese de pe buzele unei moarte scumpe... Şi ce chip de moartă avea tovarăşa mea de drum în dimineaţa aceea!... Şi ce tremurătură de schelet, au cuvintele din scrisoarea ei!...

Dar scrisoarea ei, nu era oare adresată unui alt mort? Mortul eram eu şi tot eu, mai eram şi amantul ei de altă dată., de acum şapte ani! Curioasă coincidenţă!... După primii şapte ani, creştinii obişnuesc să-şi desgroape morţii, ca să le controleze reintrarea solemnă în infinit... Dar ea?... De cîte ori n'o fi cîntat pe Violeta şi ca Violeta de cîte ori n'o fi murit şi Ada!...

Dacă nu mă înşel, la un „mio caro" nu se poate răspunde decît printr'o „mia cara".

Şi morţii trebue să iubească cu aceiaş patimă inutilă cu care cei vii, mint şi se înşală...

„Mia cara, mia cara...".

4 Ianuarie.

Roşu, verde, violet!...

5 Ianuarie.

Roşu, verde, violet!...

6 Ianuarie.

Roşu, verde, violet!...

25 Ianuarie.

Roşu, verde, violet!...

Loja ei este tapetată cu roşu...

Camera mea dela hotel, are covorul, perdelele şi aşternutul patului verzi...

La operă, în timpul reprezentaţiei, cînd luminile din sală se sting, stalurile, lojile şi galeriile par un tablou de Carrière, în care cafeniul este înlocuit prin violet...

Restul, lucruri de puţină importanţă pentru jurnalul unui om nebun.

Ada pretinde totuş, că noi nu mai trăim de mult, eu din ziua în care îmi dam sufletul în braţele ei, iar ea cu mult mai înainte chiar de a mă fi cunoscut pentru prima dată. De data asta ne-am întîlnit a doua oară ca morţi. Şi morţii nu văd decît roşu, verde şi violet!...

1 Februarie.

Eu n'am avut curajul să-i zic: rămîi...

Ea n'a avut prezenţa de spirit să-mi zică: vino cu mine.

Şi ne-am despărţit. Nimic mai simplu. Ea a plecat, eu am rămas.

In curînd voiu pleca şi eu. Eu însă nu voiu lua acelaş drum ca ea. O, nu... Ea a plecat din nou spre Rusia. Cînd am întîlnit-o în tren, venea dela Moscova. Cînd o voiu mai întîlni poate, va veni dela Arhanghel... Ii plac ţările reci. Morţilor le place frigul... Frigul conservă... Mumiile Faraonilor erau îmbălsămate fiindcă Egiptienii nu cunoşteau frigul. Morţii noştri însă, sunt mai fericiţi; frigul costă mai puţin decît aromatele Egiptului.

A plecat!...

N'am plîns nici eu, nici ea. Şi totuşi, cu o zi inainte, ne hotărîsem să plîngem amîndoi. In ziua despărţirei însă, ne-am adus aminte că nici unul din noi nu mai avem lacrimi. Curios lucru... Morţii nu plîng nici odată. Se pare că lacrimile sunt mult mai puţin curate decît le credem noi cei vii. Morţii nu iau cu ei decît lucrurile care la frig sau la căldură, rămîn aceleaşi. Şi lacrămile dacă nu înghiaţă, în schimb dispar, prefăcîndu-se în sare. Ada mi-a povestit că Ursitoarele culeg sarea din lacrimile celor ce mor şi o presară în ochii nouilor născuţi, ca să-i înveţe să plîngă.

Cînd a plecat, Ada mi-a destăinuit părerea de rău ce o simte oridecîte ori este nevoită să-şi părăsească amantul mort, pentru a-l regăsi pe cel condamnat să moară şi el la rîndul lui. De data asta însă, amantul condamnat n'am fost eu, fiindcă eu murisem cu mult mai înnainte de a fi cunoscut-o. Ada m'a recunoscut totuşi. Doar ea singură m'a dus la groapă acum şapte ani... Mormîntul meu se găseşte la Florenţa. Pînă în ultimul timp, mă credeam înmormîntat la Bolonia. Ada mi-a mărturisit însă că în prima scrisoare, mă minţise. De altfel, aceasta este singura minciună ce mi-a spus...

Şi a plecat...

Aşa dar, totul s'a sfîrşit... Totul?... Să fie oare cu putinţă?...

Aşi fi dorit să pot începe ceva, la ce nu mă gîndisem încă, ceva însă pe care l-aşi fi putut începe oricînd, mi-ar fi fost dor de... Dar nu ştiu de ce... Poate de beţia candidă a nopţilor de acum cîţiva ani.. Ah!... Coristele dela Opera din Bucureşti!... Da, da... Coristele dela Bucureşti, această naivă ofensă adusă visului cotidian!...

Astăzi, însă, e prea tîrziu. S'a sfîrşit... Şi am sfîrşit totul, fără să fi avut măcar prilejul şi... mintea să pot începe şi eu ceva...

Dar morţii nu pot începe niciodată nimic, fiindcă nimicul în care intră, n'are nici început, nici sfîrşit... Ei îşi sfîrşesc numai povestea propriei lor minciuni şi atîta tot...

5 Februarie.

Pe un colţ de stradă singuratică, am descoperit un afiş albastru, rămas din cele cari anunţau sosirea Adei.

Cine l-o fi lipit acolo?... Pentru ce pînă azi, nimeni n'a lipit un altul peste el?...

Locuitorii cartierului acesta mărginaş, nu vin la operă. O armonică îi distrează mai bine decît ansamblul vocilor acompaniate de orhestră.

Şi omul plătit ca să schimbe afişele n'a lipit niciun afiş nou peste vechiul afiş albastru de pe colţul acestei străzi singuratice.

Eu unul îi mulţumesc. Am prilejul să-l citesc în fiecare zi şi prilejul acesta îmi dă iluzia că Ada trebue să sosească zilele acestea... Am început chiar s'o aştept din nou.

10 Februarie.

Ada n'a sosit.. In schimb, a sosit altcineva...

— Ah! Mizerabilul... Cum l-aşi fi lovit, dacă nu mi-ar fi fost ruşine de cei din jurul meu.

Afişul albastru dela colţul străzei a fost astupat. Omul plătit să lipească afişe, a trecut azi dimineaţă pe acolo şi peste numele Adei, a lipit numele altei celebrităţi, pe care nici pe asta n'o cunosc.

L-am surprins în momentul cînd murdărea cu clei literele cari îmi sună în creer ca nişte clopoţei de argint, şi l-am rugat să lase pe zid tot afişul vechi. Am vrut chiar să-l plătesc pentru acest serviciu. Mizerabilul însă mi-a rîs în faţă. Cînd l-am ameninţat, l-am văzut aplecîndu-se spre băeţaşul care îi ajuta şi l-am auzit şoptindu-i la ureche:

— E nebun... Du-te repede şi chiamă un gardist...

13 Februarie.

Aş vrea să plec dela Nisa. Albastru acesta a început să mă obosească. Aş vrea să plec însă în tovărăşia unui nebun, cu care să colind cîtva timp, locuri pe cari nici el, nici eu nu le cunoaştem şi în felul acesta să-mi pot da seamă dacă sunt cu adevărat şi eu nebun.

Dar cine va fi nebunul care ar consimţi să întovărăşească un om, care mărturisindu-şi nebunia, ar compromite întregul pitoresc al cuminţeniei celor dela balamuc?

Un om care ar vrea cu tot dinadinsul să fie împărat, poate fi nebun?

Cineva parcă mi-ar spune: da.

Ei bine, pînă azi, nu mi-am putut niciodată închipui că fantezia m'ar putea întrupa într'un Impărat. Nu pot să fiu împărat, întîi fiindcă imperiile din lume îşi au toate suveranii lor, şi fiecare suveran îşi are moştenitorul, şi al doilea, fiindcă imperii noui, nu se mai pot descoperi. Dar în afară de aceste două imposibilităţi, nu vreau să fiu împărat, fiindcă nu aşi dori să domnesc ca bavarezul Ludovic al II-lea. Aşa dar, nu pot fi nebun... Nu pot fi nebun, fiindcă nu vreau să fiu împărat.

In schimb, așí voi să cunosc și să trăesc alături de un nebun, care se crede sau poate să devină în curînd chiar împărat. Jacques Lebaudy, împăratul Saharei, mă interesează în primul rînd. Dacă aşi cere bunăoară să intru în armata lui Jacques Lebaudy, nu mi-aşi grăbi oare sentința definitivă în marele proces psichologic în care formalitățile n'au ajuns deocamdată decît la niște simple bănueli?

Sahara este atît de mare, că o caravană mai mult, n'ar strica cîtuşi de puţin aspectul uniform al nesfîrşitelor întinderi de nisip. M'aşi îmbrăca în alb ca Beduinii și pe spinarea cămilelor biblice, aşi goni zile şi nopţi întregi, fericit că vînturile mi-ar astupa urmele drumului fără ţintă... Cei veniţi după mine, naivi şi cuminţi, ca şi mine, se vor crede primii sosiţi. Eu însă voiu zîmbi şi voiu mîna caravana tot mai departe, cucerind fără luptă şi fără împotrivire domenii noui, pentru cei cari venind după mine, se vor minuna aflînd că înaintea lor un altul a trecut fără să lase nici o urmă... Iar în ziua cînd voiu ajunge la capătul pustiului, voiu împlînta acolo drapelul noului imperiu şi întregul imperiu îl voiu ceda lui Jacques Lebaudy.

Eu nu vreau să fiu împărat, fiindcă nu sunt nebun.

Uitasem însă... Drapelul noului imperiu este tot albastru — albastru ca imensul cerului, al mărei şi al nenumăratelor afişe cari anunţă sosirea nouilor celebrităţi la Nisa...

Unde o fi Ada?

13 Martie.

Ada îmi scrie din München, încîntată de a fi făcut cunoştinţă cu un desenator dela „Simplicissimus".

Scrisoarea ei nu mi-a produs nici o impresie, nu m'a pătat cu nici o umbră de gelozie şi mai ales, nu mi-a deşteptat nici o amintire. Curios lucru!... Femeea asta pare a fi trecut pe lîngă mine, ca pe lîngă un orb. Imi pare că nici nu m'a atins. In graba ei de a pleca cît mai curînd şi mai departe, nu mi-a lăst nimic ce-ar fi putut să mi-o amintească mai tîrziu. A fost pasagera cuminte care nu pierde nimic, şi am fost pasagerul normal care nu găseşte nimic pierdut de altul. Fiecare ne-am despărţit cu ale noastre... Aceasta înseamnă că pe viitor, vom continua să dormim tot atît de liniştiţi ca şi mai înainte de a ne fi cunoscut şi nu ne vom turbura decît cel mult poate la gîndul „neprevăzutului" din calea fiecărui din noi. Pentru ea, ca şi pentru mine, trecutul nostru nu există!...

Şi totuşi, dacă vre-odată voiu trece prin Florenţa, sunt curios să-mi văd şi eu mormîntul. Ada m'a încredinţat că de cîte ori ajunge în oraşul florilor, prima vizită o face la cimitir. Se pare că înainte de a fi murit, mi-ar fi plăcut violetele şi margheritele galbene. Eu însă, nu-mi aduc aminte să-mi fi plăcut vre-odată florile...

Scrisoarea Adei mi-a făcut impresia unei scrisori comerciale. Imi pune un anumit număr de întrebări şi îmi cere un egal număr de răspunsuri. Eu însă voiu întrebuinţa pentru toate, acelaş „nu ştiu". „Nu ştiu, nu ştiu!".

14 Martie.

M'am hotărît să nu-i răspund nimic. De azi înainte nu mai răspund la nici o scrisoare. E drept însă că pînă azi, singurele două scrisori pe cari le-am primit, sunt dela Ada. Pentru un om de vîrsta mea, două scrisori de femee, cred că sunt suficiente ca debut...

Un altul în locul meu, i-ar fi răspuns desigur următoarele:

„Draga mea...".

„Scumpa mea", ar fi fost poate mai bine. „Draga mea", însă, sună mai puţin trivial ca „Scumpa mea".

„Scrisoarea ta m'a găsit...".

Aşi fi vrut să-i spun că m'a găsit într'altfel de cum s'ar fi aşteptat poate. Sau, nu... I-aşi fi spus mai bine că scrisoarea ei a găsit pe un altul decît pe cel de acum două luni... Omul se schimbă pe nesimţitele...

Scrisorile însă, oricît de frumos ar fi scrise, rămîn tot atît de banale, ca şi mărcile ce se repetă veşnic aceleaşi, oricare ar fi deosebirea colţului pe care au fost lipite şi a stampilei postale ce le murdăreşte...

Incep să-mi dau seama că aşi fi incapabil să-i pot răspunde altfel de cum i-ar fi răspuns oricare altul în locul meu. Renunţ deci pentru totdeauna. Conceptele sunt tot atît de plictisitoare şi inutile ca şi scrisorile... Ada nu-mi va ceti niciodată răspunsul.

După ce va pleca din München, desenatorul dela „Simplicissimus", va fi poate mai recunoscător decît mine şi-i va răspunde poate chiar într'o scrisoare ilustrată. Ilustraţia i-ar da textului putinţa să valorizeze şi el ceva. Altfel, nu văd ce importanţă ar avea o simplă iscălitură dintr'o scrisoare adresată unei femei ca Ada... Eu sau el, nu suntem decît aceiaşi necesitate anonimă pentru satisfacerea aceluiaş capriciu banal...

De un singur lucru sunt curios. Aşi vrea să ştiu în ce oraş va fi înmormîntat desenatorul dela „Simplicissimus". Eu, care îmi dorm somnul drepţilor la Florenţa, mă simt foarte bine în oraşul florilor. Dar dacă fantezia Adei va merge de data asta pînă la Helgsingfors?...

Sărmanul bavarez!..

ION MINULESCU

POEZII

Luciei...

I.

De mii de ani te-aştept ca să pogori
Pe aripe de vînt, neprihănite,
Din lumile de stele şi de flori,
Din ţara minunatelor ispite

De sus, din depărtatul paradis,
In văluri de argint înveşmîntată,
Mi te-arătai în fiecare vis,
Regină sfîntă, neînduplecată.

Cînd însă încercam să te cuprind,
Şi să te ţin alăturea de mine,
Vedeam cum vălurile se desprind,
Purtîndu-te spre zările senine.

Şi-acum, cînd ca un val m'ai cotropit,
Rămîi, Madonă răscumpărătoare,
Şi lasă-ţi unda valului grăbit,
In mine să se piardă, ca'ntr'o mare.

II.

In umbra tăinuită din odaie,
A tremurat o cută de perdea,
Şi'ncet, cu paşi tiptili de catifea,
S'a strecurat o ciută bucălaie.

Cu botul umed, vine să m'alinte,
Să-mi răcorească pleoapele de jar,
Şi să-mi adune sufletul hoinar,
Din rătăcirea lui printre morminte.

Dar, cînd cu mîna mea înfrigurată,
Fricos încerc căpşorul să i-l prind,
In degetele mele nu cuprind
Decît o cută de perdea catifelată.

La fel, iubirea mea mă ispiteşte
Cu harul ei, în fiecare ceas,
Dar, cînd în umbra ei îmi cat popas,
O arşiţă de foc mă'nvăluește,

Şi frunza de palmier, din depărtare,
Se-ascunde în nisipul călător,
O cută de pămînt dogoritor,
O adiere'n veci înşelătoare.

III.

Te-ai ghemuit în colț, o pisicuță
Ce toarce somnoros, pe canapea;
Și'n povîrnișul roș de catifea
Arăți mai puțintică și micuță.

Cu gene de mătase, adormite,
Acoperi albul ochilor, aprins,
Pe care moleșeala s'a întins
In puncte mici de umbră, smălțuite.

Doar degetele lungi, înfrigurate,
Fug peste lemnul neted și lucios,
In căutarea unui vis frumos
Și-a unor doruri neînduplecate.

IV.

Ți-am dat să'mpărtășești inima mea;
Era un cuib cu multe rîndunele,
Ce așteptau nerăbdător, să-și iea
Avîntul în spre cerul plin de stele.

In fiecare zi ce se ducea,
Priveam cum se înalță și despică
Văzduhul limpede cu-aripa sa,
Din cuibul plin, o altă rîndunică.

Și au plecat așa, mereu, mereu,
O rîndunică mică după altă;
Incet, încet, s'au dus din cuibul meu,
Pierzîndu-se pe bolta cea înaltă.

Și-acum, cînd toate au plecat pe rînd,
Așa-i de gol, și-atîta mi-i de frică,
Și mă întreb: cînd ai și tu de gînd
Să pleci, cea de pe urmă rîndunică?

LAZĂR ILIESCU

PIETER BREUGHEL

Războiul a devenit cu adevărat război total, prin faptul că toate elementele iau parte la această deslănţuire: pămîntul, mările, văzduhul. Nici odată ca în timp de război, omul nu vine în legătură mai strînsă cu relieful solului, cu tot ce reprezintă chipul globului nostru, şi nici odată poate nu are mai puţin timp pentru a-i privi trăsăturile.

Mai este posibil oare să ne oprim privirile pe tablouri? Cred că da. Acum cînd lumea întreagă pare că se surpă, cînd pămîntul pe care călcăm se despică şi ne găsim deodată în faţa unui gol, este poate momentul, pentru a regăsi un sprijin statornic, să cercetăm care a fost viziunea despre lume a unui mare artist, să înţelegem ce raporturi a stabilit el între om şi pămîntul pe care-l locueşte. Nimeni n'a înţeles mai adînc aceste raporturi ca marele pictor flamand Pieter Breughel cel Bătrîn.

Ca şi Vuillard, Breughel aparţine acelei categorii de oameni pentru care omul şi lumea în care trăeşte există deopotrivă. Omul despărţit de cadrul său ca în portretele ce se desprind pe un fond vag, şi natura despuiată de prezenţa omului aşa cum o înţeleg peizagiştii puri, nu-l pot mulţumi. Breughel simte nevoia de a-i înfăţişa pe amîndoi laolaltă, socotindu-i nedespărţiţi, fiecare găsindu-şi explicaţia prin prezenţa celuilalt. Van Mander, un contimporan al lui, spunea cu drept cuvînt: „Parcă ar fi înghiţit munţi şi gheţari pentru a-i reda apoi pe hîrtie''. Breughel „înghite'' fără să-şi aleagă hrana, nu vrea să lase nimic pe farfurie.

Dacă natura şi omul ocupă în opera lui un loc deopotrivă de însemnat, s'ar zice totuş, cel puţin în primele lui tablouri, că natura este pentru el poate şi mai frumoasă decît omul. Bunăoară acel „estuar'' de un realism geografic cu totul deosebit: munţii înalţi, castelele şi bisericile înfipte pe stînci, fluviul ce se revarsă în imensitatea mării, asemueşte un colţ din acest tablou cu o adevărată ridicare de plan, machetă de inginer însărcinat cu tăierea unui canal; în acelaş timp creează o adevărată lume de basme, un piezagiu de vis ca acele ce ni se impun deodată şi ne vrăjesc contemplîndu-le, aşa încît, reveniţi la realitate, suntem cuprinşi de o dureroasă ameţeală. In acest cerc pe scări diferite, lîngă cîmpiile ce-şi întind în

mijoc verdele lor blînd însorit, se reliefează la marginea pînzei, în plan mare, un semănător; asvîrle sămînţa fără să observe cum păsările îi fură o parte din munca lui. Această fiinţă aspră care păşeşte pe brazde pare aproape ne la locul ei în mijlocul atîtor frumuseţi.

Nu numai că este mai frumoasă natura, dar este şi mai trainică; această locuţiune comună a poeţilor a pierdut ceva din realitatea sa din pricina abuzurilor de retorică. Pictorul însă ne pune cu adevărat în faţa acestui mister ciudat. Astfel în vederea din golful Neapoli (Roma, Galeria Doria): portul în semi-lună, Vezuviul fantezist, corăbiile ale căror pînze zbor ca fluturii pe apele de un verde închis, — s'ar părea că rîsul le-a încreţit valurile, — ne dau iluzia că viaţa s'a reintors, că vedem împreună cu Breughel marea şi portul pe care el le văzuse odinioară; pentru o clipă veacurile au dispărut şi trăim cu totul într'un trecut misterios. Intr'această extraordinară „marină'' scara nu ne îngădue să distingem vreo prezenţă omenească, ca şi cum această speţă s'ar fi stins de mult, ca şi cum elementele, cerul, corăbiile, pot trăi mai departe chiar fără ea. Această viziune a lumii, în care pretutindeni viaţa se îmbină din răsputeri, în care nu se vede nici urmă de om, este preludiul acelei amărăciuni ce-şi va plămădi aciditatea în mai toate pînzele lui Breughel.

La prima vedere omul nu pare a fi de mare însemnătate pe pămînt. Este bine cunoscut obiceiul scump lui Breughel de a aşeza subiectul acţiunii într'un colţ oarecare al tabloului: astfel, în *Turnul lui Babel*, Nemrod şi architecţii lui ocupă un loc mic faţă de uriaşul trup al turnului; în *Calea Crucei* trebue să-l căutăm pe Iisus, învins de povara Lui, în mijlocul unui grup compact de spectatori. Omul atîrnă atît de puţin pe acest pămînt încît nu izbuteşte să-l modifice nici chiar în aspectele lui cele mai neînsemnate. Nici chiar atunci cînd ne găsmi în faţa a două oştiri ce se înfruntă, ca de pildă în *Moartea lui Saul*, în care masse mari de războinici luptă într'un peizagiu sever şi trist în primul plan, senin şi paşnic în depărtare. Ostaşii se suprapun formelor naturii, acoperă văi şi stînci, se suprapun lor dar fără a le deforma. Miile de lănci sunt cel mult niscaiva burueni uscate ce-şi zbîrlesc vârfurile ţepoase; strîngînd între ele steagurile viu colorate ca nişte flori de cîmp. Omenirea se transformă într'o vegetaţie mobilă ce nu izbuteşte să schimbe cutele şi mişcările solului.

Şi totuşi Breughel a simţit repede puterea legăturilor dintre om şi natură, legături uneori aspre şi duşmănoase, alteori pline de o blîndă duioşie. Oridecite ori vrea să imprime în noi ritmul anotimpurilor, ritmul acesta va fi întotdeauna în funcţie de om şi de munca lui, după cum Hesiod amestecă mirosul pămîntului cu sudoarea ţăranului. Puţini pictori au avut un simţ meteorologic atît de sigur ca Breughel; îi plăceau plimbările lungi în cîmpia flamandă, această ţară umedă în care culorile capătă o suprafaţă lucie, bine spălată. Furtunile capătă la pictorii mari, la un Rubens

de pildă, o nespusă frumuseţe decorativă. Dar aceştia nu izbutesc, ca un Pieter Breughel, să ne dea senzaţia fizică a fenomenului atmosferic. In tabloul dela Viena, *Vînători pe zăpadă*, cerul închis are culoarea albastru de oţel a iazurilor îngheţate; înainte de vreme, se lasă noaptea. Totul scîrţie, ramurile copacilor desfrunziţi şi pasul ţăranilor pe zăpadă ingheţată; vînătorii se întorc la vetrele lor; copoii slabi se strîng în şale, din cauza gerului, iar labele şi cozile lor s'ar rupe parcă tot atît de lesne ca vreascurile de lemn uscat. Astfel de imagini creează adevărate rezonanţe; ţi se pare că auzi strigătul vînătorilor izbindu-se de munţii ce-şi inalţă în depărtare crestele înzăpezite.

Plină de sonoritate este şi *Intoarcerea Turmelor:* vîntul biciuitor de toamnă lipeşte de trupul ciobanului călare cutele hainei, spală zările, şi alungă norii pe cer într'un singur loc. Toată puterea dramatică, toată atmosfera de „sfîrşitul lumei" al unei zile furtunoasse se desfăşoară în *Ziua întunecată:* un cer ca funinginea acoperit de nori negri, munţi ameninţători cu poalele învăluite în negură şi crestele ce se desprind într'o lumină plumburie; un braţ de mare înaintează printre ţărmuri ca un mic fjord în care corăbiile sunt sfărîmate de valuri; un sat se piteşte cu casele lui ce tremură de spaimă; trunchiuri de copaci inalţi cu ramuri împletite prin ale căror reţele nervoase se zăreşte marea ce capătă astfel mai multă adîncime. Totul contribue să închidă sufletul omului oricărei nădejdi; aceasta nu împiedică ţăranii să curăţe liniştit un copac într'un colţ de pădure, sau să muşte cu poftă dintr'o azimă.

Infine *Iunie* şi *Secerişul:* totul este armonie caldă, luminoasă, cu fonduri de peizagii, cu fluvii sau mări, ce se pierd în nemărginire într'o lumină tot mai albastră; în planul întîiu, muncitori şi muncitoare, unii după alţii ca personagiile unei fresce, capătă în această atmosferă de căldură rodnică şi moleşitoare, o eleganţă, o mlădiere, ce le lipseşte în zilele de iarnă cînd gerul îi amorţeşte, încremeniţi parcă în hainele lor groase.

Breughel îşi restrînge deseori cîmpul cercetărilor, şi ochiul lui se complace mai ales în studiul omului. Pictorul se va strădui să priceapă ce este gîndul acestuia, atitudinea lui faţă de lume. Observaţiile pe care le face vor da naştere la un oarecare scepticism, la o oarecare ironie amară. Foarte multe din subiectele lui sunt extrase din proverbe pe care le înfăţişează plastic, proverbe deseori contradictorii, întruchipînd, în aceleaşi circumstanţe, cînd izbînda binelui, cînd pe cea a răului; proverbe ce tind mai presus de toate să pună în lumină prostia majorităţii oamenilor.

Filozofia „deşertăciunilor", a Ecleziastului, se deapănă din belşug dealungul operei pictorului flamand; totul este zadarnic, şi cu atît mai mult cu cît facultăţile cele mai înalte ale omului sunt puse în joc. Tînguirile dureroase ale cărţii sfinte îşi pierd însă caracterul lor melancolic pentru a căpăta aci un aspect oarecum grotesc şi bufon.

Zădărnicia muncii: păsările ciugulesc sămînţa azvîrlită de semănător, fără ca acesta să-şi dea măcar seama. Devotamentul nu-şi primeşte răsplata cuvenită: în *Adormirea Maicei Domnului*, Sfîntul Ion care îngrijise pe Maica Domnului adoarme biruit de oboseală fără să poată fi părtaş la clipa în care Fecioara păşeşte în moarte. Zădărnicia eroismului: înaripat, Icar a încercat să străbată văzduhul şi se prăbuşeşte în mare; nu se mai zăresc decît picioarele ce izbesc valurile ca şi cum s'ar fi aruncat în ele, căutînd răceala apei; între timp, plugarul continuă să despice încet cu fierul plugului pămîntul în lungi făşii, iar privirea păstorului este aţintită cu atita fericită linişte asupra cerului, încît nici nu a văzut desigur această ne mai auzită minune a unui om care străbate văzduhul ca o pasăre. Zădărnicia proiectelor mareţe, îndeosebi a celor ce slujesc omului pentru a se apăra de pericole; astfel acel monstruos Turn al Babelului al cărui vîrf se pierde în nori, prin ale cărui ziduri neterminate se întrezăreşte scheletul lui uriaş, seamănă tot atît cu o ruină, ca şi cu un edificiu neisprăvit. Zădărnicia însăşi a milei: în *Lupta dintre Carnaval şi Post*, faptele miloase ale sufletelor care vin în ajutorul celor bolnavi nu se deosebesc, la prima vedere, de distracţiile şi petrecerile celor care-i neglijează. Ne aflăm în faţa unei învălmăşale a mii de puncte colorate, în care graşii şi slabii, mîncăcioşii şi abstinenţii, formează grupuri dezordonate; privite la o oarecare depărtare, sminteala şi mila aproape că se confund.

Dar Breughel este mai înainte de toate pictorul care cere lumii pretexte de a picta, şi astfel se lasă prea uşor ademenit să întrebuinţeze toate aceste locuţiuni comune despre prostia omenească. Numeroşii copii în diversitatea jocurilor lor seamănă cu nişte moşnegi micuţi şi buhavi; voioiunea lor ce riscă să devină repede oboseală şi monotonie, nu este altceva decît un fel de demenţă bine orînduită. Dacă un notar, un ţăran şi un soldat se izolează în lumea visurilor este pentru a-şi dori o hrană substanţială uşor cîştigată: prepeliţe fripte, porci ce zburdă cu cuţitul gata înfipt în spinare, case de turtă dulce, ouă ce aleargă singure, o ţară de „Cocagne", naivă, ce reprezintă pentru mulţi singura evadare posibilă. Sminteala poate chiar deveni sanghinară: *Margareta Nebuna* („Dulle Griet"), cu coiful pe cap, cu cuţitul de bucătărie în mînă, deslănţue un măcel fantastic; nimic nu lipseşte pentru a crea o atmosferă de viziune diabolică, dela păianjenul al cărui trup păros reprezintă centrul tabloului pînă la flăcările roşietice.

Nănei, cerşetorii orbi care se lasă duşi în modul cel mai absurd în apele rîului, mulţumindu-se să ridice către cer albul ochilor stinşi. Prost şi laş, păstorul netrebnic care fuge de lup, lăsîndu-i pradă o oaie din turmă.

Sminteală, răutate, laşitate, totul culminează în *Triumful morţii*, horă uriaşă de personagii numeroase: la lumina flăcărilor incendiului, într'un loc prăpădit, schelete şi cadavre se năpustesc unii la

alții, omorîndu-se ca soldații pe cîmpul de luptă. După bunul obiceiu al Evului Mediu, în dansurile sale macabre, regii, episcopii, femeile tinere și frumoase, boerii cheflii, sunt firește primele victime ale acestui măcel sălbatec.

'n acest vast ansamblu, Breughel ne înfățișează toată nebunia omenească, cu atît mai tristă și mai deșartă cu cît natura in care se desfășoară este mai somptoasă [1]).

Poate că artistul nu s'a preocupat decît de probleme pur picturale, iar atunci cînd ne înfățișează oamenii, adoptă noțiunile obișnuite, acel amestec de observații pesimiste și cam strîmte, ce constitue judecata pe care o bună parte din omenire se crede îndreptățită să o aplice semenilor ei. La începutul secolului al XVI-lea, Erasme terminase tocmai cartea lui „Lauda Nebuniei'', în care, sub o aparență de îndrăzneală, repetă o serie de locuțiuni comune și de reflecții despre viață destul de învechite; există o literatură întreagă ce se mulțumește să reia ceea ce generațiile trecute și-au transmis una alteia, fără ca autorii să-și pună întrebarea dacă această literatură corespunde cu adevărat diversității fiecărei ființe, adevărului fiecărei epoci. Pornind dela un oarecare grad de generalizare, dacă te mulțumești să privești lumea în aparențele ei superficiale, totul este deopotrivă de adevărat, totul este deopotrivă de fals; scepticismul se dezvoltă astfel, în majoritatea cazurilor, la acei care n'au vrut să facă acea sforțare ce-i poate îndruma către o vedere personală; este mult mai ușor de a-ți însuși și de a repeta ceea ce alții afirmă că au văzut, decît de a privi prin tine însuți.

Breughel a privit lucrurile prin el însuși; la început s'a mulțumit să vadă în contemporanii lui susținătorii anumitor forme și a anumitor culori, repetînd pe seama lor tot ceea ce afirmase înțelepciunea proverbelor. Dar într'o bună zi nu a mai pus aceeași distanță între el și modelele lui; nu se mai pune acum întrebarea, deja foarte importantă, de a ști dacă o rochie roșie, un văl alb, o căciuliță cafenie absoarb bine lumina; mai trebue să pătrunzi și trăsăturile unei figuri, să ghicești ceea ce se ascunde în spatele acestei adevărate cetăți. In ziua aceea, Breughel și-a dat seama că se află într'adevăr în fața unor femei și a unor oameni. Este mult mai mișcător să subliniezi ceeace fiecare ființă aduce cu ea nou, decît să înregistrezi odată mai mult manifestările triste și nestrămutate ale majorității oamenilor priviți în massă.

[1]) Catherine Mansfield a subliniat acea antiteză veșnic surprinzătoare între frumusețea naturii și prostia sau răutatea omenească. Vorbind despre femeile care își petrec vilegiatura pe plaja dela Ospedaletto, scriitoarea își pune următoarea întrebare: „Cum puteau oare să fie atît de viclene în aerul plin de zumzetul albinelor, printre florile albe și parfumate ce cresc de-a-lungul drumului? Cum este oare cu putință? Timpul acesta dumnezeesc, marea de culoarea campanulei, soarele ce ne mîngîie și ne strînge în brațe ca un iubit... Ah! vezi, ființa omenească este de nepătruns''. (C. Mansfield „Lettres'', p. 121, ed. Wock.).

Această omenire nu este stăpînită numai de puterea răului; și aci Breughel se supune concepțiilor tradiționaliste: există o putere superioară, puterea cerească ce înfrînge răul.

Răul, în opera lui, este mai întotdeauna tovarășul sluțeniei și a grotescului. *Ispita Sfîntului Anton*, soră a multor ispite, în special a celei a lui Ieronimus Bosch, adeverează un simț teologic adînc. Intradevăr, călugărul care înfruntă atacurile Satanei ocupă un loc neînsemnat, toată scena fiind ocupată de o sumedenie de apariții bufone: o ființă stranie în formă de sfîrlează, cu cap de pasăre, pășește cu o vioară, încercînd o ciudată seducțiune; dintr'un fel de ceainic imens iese un chip de sub capacul ridicat. Atîtea dovezi ce ne arată că Satana este obligat să facă tot felul de sforțări, nu prea fericite dealtfel și deseori zadarnice, pentru a ne atrage în căile lui. Dovezi ce mai adeveresc un lucru, și anume, că sistemul preferat al spiritului diabolic este răspîndirea teroarei; sufletul trebue să fie surprins printr'o operație neașteptată, printr'un fel de „raid'' brusc. Un mijloc ce nu dă greș constă în a atrage omul în această capcană, în a-i deștepta curiozitatea, în a-l împinge să vadă și să facă contrariul de ceeace vede și face deobiceiu. O mulțime de opere suprarealiste au încercat să ne atragă, grație acestui subterfugiu: privirea va fi desigur atrasă de către chipul unei femei al cărei trup este trupul unei ființe vii dar al cărei chip este de marmoră. Deasemeni va fi captivată, și cu atît mai mult, cu cît uimirea a fost mai ciudată, văzînd pe un ecran luminos un automobilist care, după ce răstoarnă un cerșător orb, îl ia la bătae în loc să-l ajute să se ridice: subiect ce formează o scenă din filmul „Vîrsta de aur''. Totul trebue luat altfel, lumea, viața, Dumnezeu. Tot ce este neașteptat și surprinzător în aceste apariții sinistre și anormale transformă în caricatură neprevăzutul harului dumnezeesc. Și în acest domeniu spiritul întunericului caută să facă pe „Maimuța Domnului''.

Dacă răul se înfrățește cu grotescul, utilizîndu-l, binele va fi firește tovarășul a tot ce este frumos și elegant. Breughel se complace uneori în a ne prezenta în mod convențional și plăcut, figuri ce întruchipează binele. Sfîntul Mihail este un tînăr cavaler, blajin la chip, cu părul bălai, îmbrăcat într'o zale atît de strălucitoare încît pe pieptul lui se oglindește peizajul paradiziac în care înfăptuește ultimul act al luptei cu fiara. In tabloul în care arhanghelul se ridică împotriva iadului întreg, forțîndu-l să se reîntoarcă în viață, un tînăr ostaș mînuește spada deasupra unei gloate de monștrii, cu cozi hidoase, sau ale căror pîntece se desfac ca un fruct putred; tot trupul tînărului s'a lungit, brațele, picioarele, talia lui se imlădie. In contrast cu volumul formelor sale viguroase, Breughel reprezintă pe sfinți, pe toți acei care simbolizează binele, în linii subțiri, lungi și mlădioase. Este un mijloc ușor de a deosebi deodată pe cei buni de cei răi. Fecioara și sfintele femei care asistă la trecerea lui Iisus purtînd Crucea, sunt înalte, delicate, fine;

în credința populară, slabii sunt mai puri, ei s'au înfruptat mai puțin din desfătările vieții decît cei grași.

Toți cei care poartă semnul divinității ocupă astfel un loc deosebit; ei se recunosc imediat ca aristocrații rătăciți prin bîlciu. Cu atît mai mult cu cît celelalte personagii ce-i întovărășesc alcătuesc o massă amorfă în care fiecare seamănă leit cu vecinul lui. Pentru ei, Iisus nu este decît un condamnat în drum spre osîndă, și se grăbesc să ajungă la timp la locul execuției. Sosind la Betleem pentru a se înscrie, Sfîntul Iosif și Fecioara Maria izbutesc cu greu să-și croiască drum prin gloata călătorilor; viața satului nu se oprește nicidecum la sosirea lor. Nu li se dă nici o atenție; numai suflete de înger ar putea simți prezența divină dincolo de aparențe.

Evanghelia nu este o carte ce se poate răsfoi oricum; încetul cu încetul, Breughel se simte subjugat de această umanitate și de această divinitate atît de strîns legată de ea. A înțeles admirabil că minunile evanghelice sunt veșnice, că se reînoesc în fiece zi, în vreun colț uitat de lume, în orice clipă a vieții universale. Deaceia transpune scenele evanghelice în țara lui natală pe care o cunoaște atît de bine. La ce folos reconstituiri arheologice întotdeauna false? Pictura nu are dreptul să reproducă decît ceeace ochii artistului au văzut. Porunca lui Irod de a ucide pruncii, se execută într'un sat flamand, printre case joase din cărămizi gălbui, cu acoperișuri aplecate, acoperite cu zăpadă. Copiii nu seamănă deloc cu îngerașii în miniatură din tablourile ce reprezintă convențional „Uciderea pruncilor'', apucați de soldați ca niște greutăți ridicate de atleți; avem deaface aici cu adevărați copii, greoi, stîngaci, nedumeriți de ce se întîmplă în această zi aspră de iarnă. Unul, mînat parcă de un capriciu, se împotrivește soldatului care vrea să-l ia. Altul, tras de un braț de un călău, și ținut de maică-sa de celălalt, se roagă cu o figură înspăimîntată. Noii născuți, înveliți în scutece, sunt azvîrliți pe jos și străpunși de lănci; trupuri mititele cad în zăpadă și se confundă cu ea. La nici un alt artist această scenă nu a fost înfățișată cu mai multă intensitate sinistră ca la Breughel.

In scena aceasta cruntă, actorii dau în general prea mult impresia că sunt conscienți că joacă o dramă, sau, ca la Callot bunăoară, copiii și asasinii lor sunt asimilați unor insecte ce se bat, ceeace împiedică orice simțămînt de milă adevărată. La Breughel, ne cuprinde o emoție dureroasă, cu atît mai puternică cu cît toți acești copii sunt urîți. O frumusețe ce piere inspiră poate mai puțină milă; o formă frumoasă doborîtă de o lovitură de paloș provoacă mai ales melancolie. Spectacolul trupurilor tinerilor uriași, măcelăriți de zei, din friza altarului dela Pergam, ai căror mușchi svîcnesc sub loviturile sfîșiitoare, provoacă în noi un sentiment adînc de tragedie, dar nu de milă. In „Chroniques italiennes'', Stendhal, descriind supliciul familiei Cenci, spune că Beatrice mergea spre moarte cu părul ei blond și buclat atîrnînd pe ochi, ceeace îi dădea, adaugă el, o oarecare grație, și inspira milă. Iată într'adevăr ce simte poporul: în fața grației se arată indulgent și aspru în fața sluțeniei; „Comme

il est laid, faisons-lui bien du mal'', cum spune Victor Hugo. Alții însă sunt de părere că cei frumoși la chip au primit foarte mult, că frumusețea este o forță prin ea însăși ce poate fi în măsură să înfrunte mai ușor moartea. Cel urît și stîngaciu pare dimpotrivă mai slab, și atunci cînd primește o lovitură brutală, ne întrebăm dece i-a fost hărăzită o soartă atît de grea, o atît de cumplită părăsire.

Convertirea Sfîntului Pavel se petrece într'o cheie a Alpilor, prin care defilează o oaste sub comanda unor tineri și chipeși ofițeri. Nici aici pictorul nu încearcă o reconstituire istorică, ci transpune scena în realitatea contimporană, într'un peizagiu a cărui frumusețe se adaugă măreției minunei.

Această continuitate a pildelor evanghelice, Breughel o retrăește nu numai în ceeace privește cadrul, dar și în chipurile oamenilor.

Cu toate că Magii care vin să se închine Pruncului (în tabloul de la National Gallery, Londra), sunt niște boeri mari, îngenunchiază cu atita simplicitate, și atît de firesc, încît exprimă destul de bine acea evlavie mișcătoare și cam distrată a țăranilor care ascultă Duminica Sfîntă Leturghie, în fundul bisericii, răsucindu-și pălăria în mînă.

In mijlocul unei gloate amestecate, în care domnesc tipurile și porturile cele mai ciudate, Sfîntul Ioan Botezătorul propovăduește venirea Domnului. Printre auditori, unii sunt distrați, de pildă nobilul căruia îi citește în palmă un țigan într'un vestmînt larg și vărgat în felurite culori; alții însă sunt foarte atenți, acea femee bunăoară, în rochie roșie, care șade într'un grup, la umbra unor copaci, și ascultă cuvintele prezicătorului cu un adînc respect; o simți că ia parte cu toată ființa ei; sub cununa cosițelor bălae, figura, ce aparține deja chipului scump lui Rubens, este de o frumusețe blîndă, unul din rarele chipuri frumoase de femee din opera lui Breughel; o frumusețe ce se naște dintr'o apropiere a sufletului de slova evanghelică.

Această evlavie adîncă, această duioșie, ce se ascund așa de bine în cea mai mare parte a pînzelor lui Breughel, culminează în tabloul dela Richmond Park: „*Adormirea Maicei Domnului*'', Totul este măreție și simplicitate; figura muribundei plutește într'un „clar-obscur'' scump lui Rembrandt, în lumina luminării ce-i prezintă Sfîntul Petru, sub massa întunecată a baldachinului strîns. Din figura ei izvorăște o altă lumină, ce pălește pe toate celelalte. Frumos este chipul Fecioarei; frumos chipul Magdalenei, care-i așează pernele; frumoase sunt chipurile tuturor acelora care sunt buni.

Această descoperire a frumuseței cînd se lasă călăuzită de lumina evanghelică, este una din trăsăturile cele mai mișcătoare ale bătrînului pictor flamand; drum liniștit printre chipuri ofilite, chiar urîte, ce ajunge la proslăvirea figurii omenești luminată de o viziune lăuntrică! Se știe că lui Breughel îi plăceau „kermesele'' flamande; sub anonimatul deghizării, lua parte la jocurile zgomotoase

ale compatrioţilor lui; Breughel este cunoscut mai ales ca pictorul ţăranilor, al acelor ţărani greoi care lovesc în cadenţă pămîntul de care sunt legaţi, cu tălpile lor groase; dar Breughel este şi pictorul blîndeţei divine.

El ne face atunci să simţim mai mult chiar decît Fra Angelico tot ce este dumnezeesc; la Fra Angelico, totul este vis, totul este aur, toate personagiile plutesc în cerul albastru; dar cerul lui nu are legătură cu lumea noastră. In orice caz, nu-i este complimentar, i-ar fi cel mult începutul. La Breughel, scînteia de divinitate pe care o bănuim ascunsă în firea noastră păcătoasă, ne mişcă cu atît mai mult; căci acestă scînteе ne aparţine cu adevărat, nu este numai un vis azuriu ce se desfăşoară deasupra noastră, uneori chiar alături de noi.

Evocînd personagiile lui Breughel, te gîndeşti imediat la nişte animale ce se mişcă greoi, ca nişte sfirleze masive. Dacă unul din secretele picturii constă în a imprima o greutate figurilor sau obiectelor ce se înfăţişează, se poate spune atunci despre ţăranii şi lucrătorii lui Breughel că sunt admirabil de grei.

Dar aceste fiinţe greoaie, care dacă ar fi izolate în spaţiu, ca dansatorii lui Albert Dürer, ar deveni ceva monstruos, îşi regăsesc proporţii armonioase prin însăşi prezenţa lor în mijlocul naturii. Aerul ce-i înconjoară le redă o umanitate normală, iar asupra lor se revarsă frumuseţea naturii. Ne-am putea întreba dacă Breughel nu a lărgit cumva suprafaţa spetelor, nu a îngroşat oarecum volumul capetelor pentru ca suprafeţele colorate pe care le face să lucească în lumină să capete mai multă însemnătate.

Omul găseşte în splendoarea acestui pămînt un sprijin cu ajutorul căruia îşi depăşeşte mediocritatea; peisagiile îndepărtate, văzduhul misterios din care se desprinde magia zorilor, sunt atîtea locuri către care se îndreaptă privirile omului, visurile lui, locuri în care îşi va desăvîrşi toată fiinţa.

Natura este conştientă de rolul ei; ea ştie că a fost făcută pentru om. In capodopera din muzeul dela Darmstadt, *Coţofana şi Spînzurătoarea*, o minunată dimineaţă de primăvară îşi resfiră boarea uşoară şi caldă pe frunzele fragede, pe cîmpiile roditoare, pe dealurile albăstrui, ce plutesc în aburii zorilor; sub farmecul acestei adieri ţăranii încep să joace; ei ştiu că pentru ei s'a împodobit cîmpul.

Natura la Breughel este discretă; ea rămîne întotdeauna la locul ei şi nu doreşte să ocupe un loc ce ar fi în detrimentul locuitorilor pămîntului. Să luăm de pildă asfinţiturile: la unii pictori, soarele reprezintă centrul tabloului; astfel la Claude Lorrain palatele şi corăbiile sunt luminate de razele soarelui. Aci soarele domneşte şi tot ceeace luminează face să reiasă mai bine slava lui. La Breughel, soarele apune solitar, în tăcere, fără să i se dea nici o atenţie; simţim o emoţie duioasă, surprindem în noi vocea unei chemări misterioase cînd descoperim deodată discul său galben scufundat în marea verde din tabloul *Moartea lui Icar*, sau discul roşu ce se desprinde pe un nor alb, printre ramurile unui copac desfrunzit, în tabloul *Recensămîntul dela Betleem*.

Virgil a exprimat odată pentru totdeauna această duioasă fatalitate a naturii faţă de noi: „Amica silentia lunae''. Dar nu numai luna şi întunericul nopţii îi sunt omului sprijin şi călăuză; la Breughel, însăş ziua, soarele, anotimpurile, florile, munţii, arborii, marea, creaţiunea întreagă îl ocroteşte. Il obligă să privească spre acele peizagii de vis ce prelungesc în nemărginire fondul tablourilor, şi înţelege să rămînă veşnic pentru el „Ţara făgăduinţei''.

JEAN MOUTON

GRAVURA ÎN LEMN CA ORNAMENT DE CARTE ILUSTRATĂ ÎN ȚĂRILE ROMÎNE, ÎN PERIOADA 1800—1807 [1]

Cartea ilustrată este una din formele cele mai plăcute ale gravurei. Ea nu se adresează, nici chiar în Apus, numai la cunoscători, deși, bine înțeles, printre aceștia se recrutează mai ales cei care o fac să trăiască și să prospereze. Lectorul obișnuit, fie el cît de modest, se bucură de o potrivă de existența ei. Neștiutorul de carte însuși, în ceasurile sale libere, o poate răsfoi, poate visa cu ochii la o imagină sau alta, își poate umple gîndurile cu ființe sau cu scene de pe alte tărîmuri. Iar cînd e vorba de un text religios, auzit dumineca la biserică, prin ilustrație numai va ajunge cel ignorant să-și reprezinte exact ceea ce simțea, în momentul în care, urmărind șirul vorbelor rostite de preot, încerca să reducă cele spuse la experiența sa zilnică și să le găsească o aplicație.

Ea posedă apoi ceva intim, prin format, prin faptul că e portativă, vorbește sufletului ca tot ce a fost atins de mîna atîtor ființe scumpe, în aceiași familie, pe care le-a înveselit uneori, ale căror gînduri triste le-a alungat altă dată. Toată emoția încercată prin ea, în trecut, se adaogă parcă la posibilitățile ei actuale de a ne mișca. Astfel, peste toate laudele ce se pot aduce cărței, în genere, putem număra încă pe cele ce privesc în particular gravura de mic format.

Aș fi crezut, înainte de a începe acest studiu, ca o atare formă de artă să ne fie încă mai streină de cît gravura de mare format, adică decît stampa. Realitatea este tocmai contrară. Și pe terenul religios, și pe cel profan, au existat multe publicații ilustrate în Țările Romîne, și încă, am neted impresia, cu toată grija ce-a însuflețit Academia în strîngerea lor, că nu le cunoaștem pe toate. Printre ele, o atenție deosebită s'a acordat celor religioase. Exista la noi o veche tradiție de frumoasă tipărire, ornată cu tot ce se cuvenea pentru ca textul biblic, cel al părinților bisericei sau un comentar al lor, să se prezinte în haina lui cea mai strălucită. Frontispicii și titluri lucrate

[1]) Fragment din Grafica Romînească în sec. al XIX-lea, ce va apare în curînd. Anul 1807 reprezintă primul an al ocupației rusești în Principate.

în fel și chipuri, în două cerneli, inițiale, începuturi și sfîrșituri de capitole, vignete, gravuri afară din text [1]), călugării care ajunseseră iscusiți tipografi îngrijeau de toate acestea. Timpul nu avea importanță: nimeni nu era grăbit. Și știut este că pentru o asfel de întreprindere timpul tocmai este un prețios auxiliar. Așa s'a ajuns să avem, într'o epocă de relativă decădere tipografică, volume încă somptuoase, în paginile cărora sînt cuprinse multe gravuri excelente, cum sînt mai ales cele tipărite la Neamțu, la București, la Sibiu sau la Blaj.

Marea majoritate a cărților bisericești este ilustrată cu gravuri în lemn. Cele profane care au întrebuințat acest fel de podoabe sînt, din contra, cele mai puțin numeroase. Gravura în metal, cea cu dălțița, căci n'am întîlnit decît un singur exemplar în apă tare, este foarte rară. De la o vreme, începînd cu a doua jumătate a secolului, s'a întrebuințat mult, mai ales pentru ilustrarea foilor zilnice sau a celor săptămînale, poate chiar a unor volume, un procedeu de gravură pe zinc, care nu este încă zincografia și care e cunoscut sub numele de gillotaj (după cel care o inventase) sau de paniconografie. El era derivat din procedeul litografiei, căci pornea dela o tratare a plăcei de metal exact în același fel ca piatra litografică, cu singura deosebire că baia de acid la care era supusă, după ce se desenase cu creionul litografic, era mult mai prelungită, așa încît acidul rozînd zincul, desenul apărea în cele din urmă în relief pronunțat și se imprima ca o gravură în lemn, cu care se asemăna ca efect tipografic.

Din cele precedente se putea lămurit deduce că gravura în lemn ca ilustrație de carte este un fel de ornamentare al textelor curent în cărțile bisericești. O tradiție seculară în Țările Romîne, o practică încercată la multe din mînăstiri, și, nu mai puțin, posibilitatea de multe ori de a întrebuința un material mai vechiu, un fel de „zestre'' provenită din trecut, consistînd din litere, din inițiale ornamentale și din vignete de diverse dimensiuni, au făcut ca această frumoasă artă, care produsese în secolele

[1]) Terminologia aplicată gravurilor, după locul pe care acestea îl ocupă într'un text, nu este încă destul de precizată de cercetătorii noștri. Astfel, termenul „frontispiciu'' este întrebuințat pentru gravurile în lățimea paginei, dela începutul fiecărui capitol, adică pentru ceea ce francezul numește „un entête", pe cînd frontispiciu, este în realitate gravura de pe prima pagină „constituind oarecum fațada unei cărți''. Conformîndu-mă tradiției franceze voiu întrebuința în acest caz expresia „entête'', traducînd-o cu „început'' sau „cap de capitol''. Pentru gravura care se poate mai mult sau mai puțin înscrie într'un triunghiu, dela finele capitolelor, cunoscută în terminologia franceză ca „un cul-de-lampe'', voi spune „sfîrșit de capitol". Gravură afară din text este cea care ocupă o pagină separată de cuprinsul cărții, fără text, nici pe față, nici pe dos, în afară bine înțeles de explicația ei sau de „legendă". Gravura în plină pagină este cea care ocupă ea singură o pagină. Vigneta, va fi gravura, în genere, de mici dimensiuni, care este introdusă în mijlocul textului. Încadrumentul unei pagini este ornamentul care o înconjoară la cele patru margini și care poate consta din cîteva linii sau din motive ceva mai complicate. În sfîrșit, termenii de inițială și de titlu se înțeleg de oricine.

precedente opere remarcabile, să continue a fi practicată cu mult zel. Multe din aceste ornamente sînt neiscălite. Altele poartă nume de călugări, săpate într'un colţ, cu sfială. Care din ele aparţin cu adevărat sec. al XIX-lea de care ne ocupăm aici, şi care vin de mai nainte? In multe cazuri este greu de lămurit această chestie, fără un studiu amănunţit al tuturor cărţilor anterioare secolului al XIX-lea, studiu, care din acest punct de vedere, nu s'a înfăptuit. Cînd sînt neiscălite, stilul lor, care oricît de tradiţional ar fi, prezintă totuşi diferenţe dela o epocă la alta, ar putea să ne îndrumeze. Pe de altă parte multe xilografii au putut fi simple copii sau copii slab modificate după publicaţii streine, poate chiar şi atunci cînd poartă o iscălitură romînească. Noţiunea proprietăţii artistice era pe acea vreme foarte vagă, iar numele semnat nu indica atît inventarea unui motiv, cît operaţia materială a săpărei lui în lemn, fie după un desen propriu, fie după unul imitat. In afară de cazul cînd suntem lămurit informaţi că o operă este o retipărire şi cînd putem dovedi că blocurile de care s'au servit tipografii au fost utilizate mai nainte, vom considera gravurile ce apar în fiecare carte ca fiindu-i destinate cu adevărat. Le vom da astfel *vîrsta* ce li se cuvine, avîndu-se în vedere anul tipăririi, *locul* unde au fost executate, avîndu-se în vedere oraşul sau mînăstirea unde se găsea tipografia.

Inşirarea cărţilor va lua fatal înfăţişarea unei seci enumărări. Ne vom baza pe ceea ce se găseşte la Academia Romînă, în original sau — una din ele — în reproduceri fotografice [1]).

Să începem deci descrierea cărţilor ilustrate cu gravuri în lemn, întorcîndu-ne pentru un moment la secolul al XVIII-lea, la Prăvilioara din 1784, tipărită de Popa Mihai Strilbiţchi, exarh al Mitropoliei Iaşului [2]). Este o publicaţie elegantă, plăcută, bine tipărită. Fiecare pagină este încadrată de un chenar cu mici ornamente, şi unele capitole încep cu un cap de capitol îngrijit gravat şi bine tras. O gravură în lemn reprezentînd pe Isus ca Impărat, corect desinată, frumos săpată, poartă două semnături: Mihail Strilb(iţchi) şi Lavrentii Ivanov. Unul a fost probabil desinatorul, cel lalt gravorul. Un sfîrşit de capitol, cu doi îngeri şi un ornament în stilul lui Ludovic al XV-lea, foarte potrivit pentru funcţia ce îndeplineşte în carte, poartă iniţialele M. S. ale preotului tipograf

[1]) Excelenta publicaţie a d-lui Dan Simonescu: Bibliografia Romînească Veche, tomul III (1808—1830) Bucureşti, 1912—1936, ne-a fost de un mare ajutor pentru redactarea acestui paragraf ca şi—într'o mai mică măsură—volumul precedent al acestei opere. D-l Dan Simonescu ne-a dat încă unele informaţii orale, pentru care-i aduc, aici, toate mulţumirile. Atît informaţiile sale orale, cît şi cele din tomul al treilea al Bibliografiei Romîneşti Vechi, sînt cît se poate de precise. Regretăm că nu putem afirma acelaşi lucru şi despre volumul precedent, în care s'au strecurat greşeli, şi în care descrierea cărţilor, mai ales din punctul de vedere al ilustraţiei, este atît de sumară, încît va trebui cîndva să fie refăcută.

[2]) Prăvilioara, cu cele şapte taine bisericeşti, tipărită la mitropolie în Iaşi în zilele lui Alexandru Mavrocordat, „întru întîia Domnie a Măriei Sale'', la 1784, Mitropolit fiind Gavriil. Academia Romînă, cota 478.

şi stema sa. Alte sfîrşituri de capitole sînt însă de un timp mai vechiu, cel al secolului precedent. Se întrebuinţau deci pînă la finele sec. al XVIII-lea ornamente care proveneau din fondul veacului trecut.

Motivul care m'a îndemnat să încep cu această carte este că de multe ori de aici încolo, şi nu numai în tipografia Mitropoliei Iaşilor, vom întîlni unul sau altul din ornamentele gravate de Strilbiţchi, repetîndu-se pe cărţi mult mai noi. Ea constitue deci un fel de intrare în materie la arta sec. al XIX-lea.

Mai interesant pentru problemele ce pune este Penticostarul din Bucureşti, tipărit la 1800 de Stanciul Thomovici, sub Domnia lui Alexandru Constantin „Muruz'', mitropolit fiind Dosithei [1]). Este o carte pretenţioasă, dar destul de rău tipărită. Titlul este ornat cu un chenar important, de forma unei porţi, avînd fixate pe ea diverse scene religioase şi figuri de sfinţi. In capul multor capitole vom întîlni vignete, al căror personagiu principal este Isus. Desenul este neglijat, gravura insuficientă, imprimarea defectuoasă, lipsită de claritate şi de franchetă. In capul capitolului despre Vecernia cea Mare, unde este repartizată Necredinţa lui Toma, apare o dată, 1781, şi o iscălitură: Stanciul Tip(ograf). Acesta întrebuinţa deci în 1800 nişte planşe pe care le executase în 1781. Ce este curios este că unele din ele au titlul în slavoneşte, altele în romîneşte.

Un alt Penticostar [2]), tipărit pentru „a doua oară'' la Blaj, la Mitropolie, sub Mitropolitul Ioan Bobb, în 1808, adică opt ani mai tîrziu, este ilustrat cu absolut aceleaşi ilustraţii, cu singura deosebire că acestea sînt de un desen şi de o execuţie, atît în privinţa gravurei, cît şi în cea a tipăririi, impecabile. O altă diferenţă o constitue inscripţiile, aici în romîneşte, afară de primul cap de capitol, Invierea, — sub forma Pogorîrei lui Isus în iad spre a mîntui pe Adam —, la care titlul este slavoneşte. Şi aici, ca şi în Penticostarul dela Bucureşti, Credinţa Tomei este iscălită şi datată: Petru P(apavici), tip(ograf), 1768. In cea reprezentînd pe Mironosiţe la mormînt (tot un cap de capitol, ca şi celelalte), iscălitura este şi mai lămurită: Petru Papavici tipograf Rîm(nicean). Iscălitura mai reapare şi în alte ilustraţii, mai puţin completă. Isus şi Samariteanca, la puţ, este, de pildă, dintr'un frumos stil arhaic, cu multe detalii pitoreşti şi realiste.

Aşa se continuă, capitol după capitol, fiecare purtînd la început o interesantă ilustraţie, pînă la Duminica Tutulor Sfinţilor, cu o compoziţie rotundă, din cele mai curioase, pe care o vom mai întîlni

[1]) „Penticostarion ce cuprinde întru sine slujba ce i se cuvine din sfînta şi luminata duminecă a Paştilor, pînă la duminica Tuturor Sfinţilor'', Sub a doua domnie „aicea'' a lui Alexandru Constantin Muruz, Mitropolit fiind Dosithei. Tipărită la Mitropolia din Bucureşti, în 1800. Cota: 627.

[2]) Penticostarion, tipărit a doua oară la Blaj, la Mitropolie, sub Domnia Impăratul „Franţisc'' al doilea, Mitropolit fiind Ioann Bobb. Cota: 746.

la un Chiriacodromion din Rîmnic, din 1806 [1]). In mijlocul unui pătrat a fost desenat un cerc, în care este reprezentat Isus. Acest cerc central este înconjurat de un altul, care atinge cu marginile lui mijlocul laturilor patratului. In acest al doilea cerc se află răspîndite grupuri de sfinți sau sfinți izolați, care-și îndreaptă privirile și se închină în fața unui tron divin, gol, pe care stă o evanghelie [2]). La dreapta și la stînga tronului, Fecioara și S-tul Ioan Botezătorul. In colțuri, în triunghiuri, soarele, luna, și jos cîteva scene cu mai multe personagii.

Este interesant că constatăm că atît Petre Papavici, în 1768, cît și Stanciul Thomovici, în 1781, gravează exact aceleași scene, deși, inegal dotați, ultimul este cu mult inferior primului, iar Penticostariul din București o carte de mult mai mică valoare și de un aspect mai puțin îngrijit decît cel din Blaj. Totuși, nu este probabil ca cel din 1781 să fi copiat pe cel din 1768, pentru că inscripțiile sînt deosebite, la primul în romînește, cu excepția primului cap de capitol, la celălalt amestecate, romînești cu slavonești. Fără îndoială că amîndoi au copiat un original mai vechiu, în gravuri de calitate deosebită: mai cu talent din partea lui Papavici, mai lipsit de talent la cel lalt.

Petru Papavici se numește el singur Rîmnicean. Nu este deci o simplă întîmplare că Chiriacodromionul din 1806, din Rîmnic, conține o compoziție a lui, cu inscripție romînească, deși cartea e slavonă. De altfel, printre ilustratorii de cărți din vremea lui, el este dintre cei mai dotați, mai conștienți de calitățile ce se cer unei gravuri în lemn, mai stăpîni pe meșteșug și mai cu experiență. Este destul ca cineva să privească pagina de titlu a Penticostariului blăjan, ca să-și dea seama de aceasta. Cel din București se oprise la o compoziție analoagă: un fel de poartă de intrare. Cel din Blaj dă motivului un caracter plin de grandoare, care lipsea celuilalt. Il prezintă ca pe un fel de arc triumfal, avînd deasupra pe Isus în odăjdii de arhiereu, între două simboale ale Evangheliștilor, iar jos, la bază, o Bună Vestire, între celelalte două simboale evanghelice. Pe stîlpi, la dreapta și la stînga, imagini de Sfinți și de Patriarhi.

Printre micile ornamente de fine de capitol, unul este în deosebi grațios, un fel de stilizare a crinului florentin.

Petru Papavici, ilustrase în 1807, tot la Blaj, o carte de mic format, și ea atractivă ca tipărire: Dumnezeeștile Liturghii [3]) Aici întîlneam mai multe gravuri, de stiluri destul de deosebite, cu totul diferite între ele, deși lucrări ale aceluiaș artist, iscălite Petre

[1]) Chiriacodromion slavon, tipărit la Rîmnic, în 1806, sub episcopul Nectarie. Cota: 708.

[2]) Motivul acesta, după cum se știe, se află încă la Ravenna pe pereții Baptisteriului ortodocșilor (S. Giovanni in Fonte), executat în mozaic.

[3]) „Dumnezeeștile Liturghii a celor dintre Sfinții părinților noștri''. Tipărită la Blaj, la Mitropolie, sub Domnia lui Franțisc al II-lea, Ioann Bobb fiind mitropolit, în 1807. Cota: 721.

P(apavici), t(ipograf), ceea ce duce la concluzia că el se inspira de ori unde, uneori chiar de la înaintași mult deosebiți între ei. Astfel, frontispiciul reprezintînd pe Isus ca episcop, binecuvîntînd, prezintă o factură și un caracter cu totul deosebite de Ion Zlatoust, de Vasile cel Mare, ori de S-tul Grigore Dvoeslavu, toți trei în plină pagină, într'o compoziție bine echilibrată, corect desinată, și tipărită cu toată grija. Un subiect mult mai ciudat, de semnificare simbolică, era închipuirea lui Isus sub forma „Sfîntului Discos'', adică a unui disc pentru pîinea și un potir pentru vinul cuminicăturei.

Blajul, la începutul secolului, o putem afirma încă de pe acum, este unul din centrele unde arta tipografiei și cea a gravurei în lemn sunt mai bine cultivate. Mitropolitul Ioan Bobb trebue să fi fost el însuși un om de gust și un bun administrator, căci tot ce poartă numele său este remarcabil ca execuție. Adesea se întrebuințează două cerneli: cea roșie și cea neagră; apar inițialele ornamentate; figurile sînt de o preciziune și de o curățenie, că ar putea fi luate ca model de alte tipografii.

Foaia de titlu, încadrată, încărcată de fel de fel de imagini de sfinți, denotînd înalta idee ce gravorul își făcuse de importanța operei căreia ea era destinată, pe care am întîlnit-o în Penticostarul din Blaj din 1808, apăruse și ea mai nainte, tot la Blaj, în 1800, ceea ce nu trebue să ne mire, căci am văzut că în realitate toate gravurile din acea publicație fuseseră săpate în 1768. Nimic surprinzător ca și celelalte gravuri să se fi întrebuințat între data cînd lemnul fusese gravat și cea la care apar din nou, în Penticostar. Este vorba de un Triod, „acuma a doua oară șezat și tipărit'', sub „Franțisc'' al doilea, Ioan Bobb fiind Mitropolit [1]). E interesant că acest titlu de data aceasta era deplin semnat: Petru Papavici tipograf rîmnicean.

Și în cazul acesta cartea este superior tipărită, cu toată grija și priceperea de care erau capabili lucrătorii plini de răbdare din acea vreme.

Gravurile în lemn ale lui Petre Papavici Rîmniceanul nu erau singurele de care se serveau cei din Blaj. Intr'un Apostol din 1802 [2]), un titlu gravat, din cele mai bogate, așa cum fusese moda în Apus în sec. al XVII-lea, este iscălit Sandul Tipograful. Litera e tipărită cu două cerneli, iar încadramentul, destul de masiv, conține imaginea lui Isus ca arhiereu, simboalele celor patru evangheliști, o Buna Vestire, și, la dreapta și la stînga, lîngă doi stîlpi, pe Pavel și pe Petru. Și aici, ca în celelalte publicații, se resimt ideile despre aspectul unei cărți care se moșteniseră din vremea Renașterei, vîrsta de aur a tipografiei.

[1]) Cota: 629. Ca ilustrații avem cîteva interesante capete de capitol: Isus între Fecioara și Ioan; Răstignirea, între instrumentele Pasiunei; un sfînt Simeon Stîlpnicul. O gravură pe prima pagină, în chip de frontispiciu, reprezintă poate pe proroceul David.

[2]) „Apostol, acum a doua oară așezat'' sub Franțisc al doilea, Mitropolit fiind Ioann Bobb, 1802, cota: 644.

Pe pagina următoare, care în bunele tipărituri apusene trebuia totdeauna să fie goală, la noi se tipărește adesea o figură ce servește ca frontispiciu. Aici găsim pe S-tul Evanghelist Luca, în plină pagină, de un caracter frust, ceva cam țărănesc chiar, într'un încadrament baroc. Un cap de capitol următor reprezintă pe Isus coborînd în Infern, formă a Invierii pe care o ia adesea la noi gravura. Intr'un alt cap de capitol un S-tul Simion Stâlpnicul apare printre foarte elegante crengi și frunze, formând volute.

Cît de departe progresase Blajul în această nobilă artă a tipografiei se vede din comparația cu alte produse similare, de aiurea. O „Prăvilioară, adică Molitvenic în scurt", ieșită din teascuri sub Alexandru Nicolae Șuțul „întru întîia Domnie", Mitropolit fiind Iacov [1]), în Mitropolia din „Eși", în 1802, prin munca Ieromonahului Macarie și a lui Pavel Clopotariu, tipograf, este grozav de rău tipărită. Frontispiciul, pe verso al foaiei de titlu, înfățișează pe Maria ca regină a cerurilor, pe un tron, deasupra unei semiluni — concepție venită dela apuseni, în legătură cu immaculata concepție — între îngeri și cheruvimi. Intr'un colț, numele gravorului: Simion.

Deși întîlnim inițiale ornate, cîteva capete și sfîrșituri de capitole, pe care le-am mai văzut, de altminteri, deci care n'au fost executate în vederea acestei cărți, este atîta neglijență din partea celor care au supravegheat tipărirea, încît volumul acesta mi se pare cu totul inferior.

La Sibiu, în aceiași vreme, se scoteau cărți tot atît de îngrijite și de prezentabile ca și la Blaj. Și aici gravurile nu erau totdeauna originale. Ele mai serviseră, cum este cea reprezentînd Izvorul Tămăduirii „cel de viață dătător", pe care o întîlnim într'o Alfavita sufletească, tipărită de Ioan Bart, la Sibiu, în 1803, sub Domnia lui „Franțisc' al doilea, fiind „vicariș clerului" Ioan Popovici de Hondol. Fiecare pagină este încadrată de un chenar tipografic și aspectul general al cărții este din cele mai plăcute [2]).

La același tipograf, la care se vor face cea mai mare parte a publicațiilor romînești cu litere chirilice și chiar cele cu litere latine, în același an, apare un Catavasier grecesc și romînesc [3]), pentru cei care nu se uniseră cu biserica din Roma. Evident, tot sub „Franțisc" al doilea. Ca frontispiciu s'a tipărit un S-tul Nicolae, în haine episcopale. Caracterul gravurei este puțin cam țărănesc, așa cum plăcea cititorilor și cum erau în stare să execute unul sau altul din gravorii locali, dar totul bine și neted imprimat. Mai departe întîlnim aceeași imagină a Maicei Domnului ca Izvor de viață dătător, pe care am semnalat-o în Alfavita sufletească precedentă. Ea se repetă de mai multe ori (la p. 44, apoi la p. 188). Inițialele

[1]) Cota: 652.
[2]) Cota: 656.
[3]) Cota: 659.

roșii și faptul că textul este imprimat cu două cerneli, dau un aer festiv acelei cărți.

In același an, 1803, își începe Mitropolitul Veniamin Costachi păstoria, pe scaunul Moldovei, caracterizată prin rodnică și strălucită activitate culturală. Ceea ce găsește la venirea sa la Iași se poate deduce lămurit din calitatea primei cărți ilustrate, tipărite acolo. Ea ne dă măsura lipsei de mijloace, a mediului inferior pe care-l află Mitropolitul, într'un cuvînt, a nivelului scăzut de unde pornește, pentru ca, mai tîrziu, să ajungă la splendidele tipărituri, ieșite la dorința și de multe ori cu cheltuiala sa, sub îngrijirea celor de care a știut să se înconjoare. Este o „Apologhia adică răspuns de mîngăiare cătră cel scîrbit" [1]), tipărită la Mitropolie, sub Domnia a doua a lui Alexandru Constantin „Muruzi"; tipograf este Gherasim Ierodiaconul. Singura gravură, ca frontispiciu, este un S-tul Gheorghe, tipărit cu o planșă atît de roasă, de grosolan săpată și de rău imprimată, încît nu se disting nici măcar trăsăturile figurei. Este cred cea mai puțin reușită și mai primitivă dintre toate gravurile de lemn ce am cercetat cu privire la această perioadă.

In anul 1804, Mitropolitul Blajului, Ioann Bobb, continuă să patroneze frumoasele tipărituri, îngrijite în tiparnița Mitropoliei. Un Strastnic [2]), „acum a treia oară așezat", deci în a treia ediție, începe cu un titlu încadrat, în care apar mici scene din Patima Mîntuitorului. Este o gravură neiscălită, dar bine trasă, de altminteri ca toate cele ce apar, în această publicație și în cele mai multe care au văzut lumina la Blaj. Ca Frontispiciu este o Răstignire a Domnului, într'un chenar cu Instrumentele Patimei. Această temă, mai frecventă la uniți ca la ortodoxi, cred că trebue pusă în legătură cu Biserica de rit catolic. Gravura e semnată cu inițialele: I. E. Un cap de capitol, pentru Sîmbăta stâlparilor, seara, reprezintă intrarea lui Isus la Ierusalim și este iscălit Ște(fan) tipograf, 1773. Și aici au fost deci întrebuințate planșe săpate cu mult mai înainte, ca și în cazul Penticostarului din 1808. De altminteri și aici apar gravuri de Petru Papavici: Pentru slujba Patimilor, o Răstignire, de un caracter cu totul original; apoi o Punere în mormînt și o Coborîre de pe cruce. Invierea, sub forma Coborîrei la Iad, este neiscălită, dar probabil de același.

Publicația este tot așa de arătoasă ca și cele de care am vorbit pînă acum, cu două cerneli, cu multe capete și sfîrșituri de capitol.

Blajul și Sibiul se întrec în tipărituri frumoase. Am văzut pe cea ieșită din teascurile Mitropoliei Uniților; la Sibiu, Ioann Bart, în anul următor, 1805, scoate ceva tot atît de interesant: „Ceaslov acum întru acestaș chip tipărit" [3]), evident tot sub „Franțiscus" al doilea. Ca frontispiciu apare S-tul Nicolae, atît de popular printre

[1]) Cota: 660.
[2]) Cota: 674.
[3]) Cota: 679.

credincioșii dela noi. Urmează o gravură în care Isus are odăjdii de arhiereu, Izvorul Tămăduirei, pe care-l cunoaștem, și care este una din gravurile cele mai des întîlnite, o S-ta Treime cu inscripția: „Trei sînt carii mărturisesc".

Tot acolo, în același an 1805, de același tipograf, care pare să fie furnisorul acreditat al autorităților romîne ortodoxe din Sibiu se tipărește un Penticostarion [1])

Titlul ne spune, ca de obiceiu, că el a fost publicat sub Domnia lui „Franțiscus" al doilea. Intîlnim ca începuturi de capitole gravurile obișnuite în astfel de publicații, începînd cu Invierea sub forma Coborîrei în Iad, semnată cu inițialele G. F. și cu prescurtarea sc. dela cuvîntul sculpsit, a gravat, ceea ce ne-ar duce mai de grabă la un artist în legătură cu Apusul, ca și forma latină a inițialelor. Oricare ar fi el, s'a acomodat cu totul stilului cărților noastre, adoptînd un caracter primitiv chiar, pentru gravurile sale. Tot capete de capitol sînt și cele ce urmează: O duminecă a Tomei, sub tema Neîncrederei Apostolului, bună, cu același aspect arhaic, și ea iscălită cu inițialele G. F.; Mironosițele la Mormînt; Duminecea Slăbănogului; Duminecea Samaritencei; Duminecea Orbului; Invierea; Isus copil apărînd Patriarhului Petru al Alexandriei; Pogorîrea S-tului Duh; S-tul Nicolae între Isus și Fecioara. In fond, ilustrațiile reproduc scenele din celelalte Penticostare, de care a fost vorba pînă acum, din nou gravate (sau folosindu-se de blocuri de lemn, altele decît cele cunoscute, căci și aceasta este posibil), îndemînatec sculptate, fără multe umbre, asemănătoare în linii generale cu acelea.

In timpul acesta la Iași, nu însă la Mitropolie, se tipărea „A lui Theofilact, Arhiepscopul Bulgariei, tîlcuire la cele patru Evanghelii" [2]), în vremea lui Alexandru Constantin „Muruzi", Mitropolit fiind Veniamin, în 1805. Ingrijirea lucrării era încredințată lui Gherasim Ierodiacon, tip(ograf) și lui Costache Ponneiu. Un S-tul Gheorghe, în plină pagină, într'un încadrament de plante (rinceaux), sus cu o coroană, alături de cîteva capete de capitol ornamentate și de inițiale înflorite, bine imprimate, neiscălite, de tip arhaic, sînt podoaba acestei cărți.

In 1806, Brașovul își face apariția în arta tipografică a acestui început de veac nou, cu un „Orologhion, adică Ceaslov bogat", tipărit cu cheltuiala fraților Constantin și Ioann Boghici, în timpul Domniei lui „Franțiscus" cel dintîi [3]). In jurul titlului, un frumos chenar tipografic de tip occidental, în stilul Ludovic al XVI-lea. După tabla de materie, cu care începe volumul, o gravură în plină pagină: Isus Arhiereu, puțin deosebit de cel menționat la Ceaslovul din Sibiu [4]), din 1805, care se repeta și în alte publicații ulterioare.

[1]) Cota: 685.
[2]) Cota: 688.
[3]) Cota: 693.
[4]) Cota: 679, descris în cele precedente.

Diferențele sînt însă neînsemnate, așa încît nu e exclus ca ambele gravuri să aibă un model comun, la origine.

Această gravură revine, mai departe, în cursul ceaslovului. Intîlnim apoi o Bună Vestire, de o compoziție ceva mai amplă decît ale noastre și probabil de caracter apusan. Apoi o scenă cu multe personagii: Adorarea lui Savaoth, rău tipărită, cu nenumărate slăbiciuni, hotărît inferioară celor din publicațiile lui Bart, atunci cînd acesta introduce această gravură.

Intre acestea tipăriturile Mitropoliei din Iași, executate la dorința și sub impulsul energic al lui Veniamin Costache, se îmbunătățesc văzînd cu ochii „Acelui întru Sfinți părintelui nostru Ioann Damaschim descoperire cu amăruntul" [1]), tipărită în 1806 într'a doua Domnie a lui Alexandru Constantin „Muruzi" este o dovadă despre aceasta. Cartea începe cu o Buna Vestire, în plină pagină, în fața textului (deci ca un frontispiciu), într'un chenar de linii.

Ea e urmată de o gravură cu mult mai interesantă, arătîndu-ne pe S-tul Ioan Damaschin în chilia sa, cu o carte în mînă, avînd alături, pe masa de lucru, o pereche de mătănii, o călimară, un chip al Fecioarei. Prin fereastră se vede afară. Prin ochiurile ei apar călugări și zidurile unei mănăstiri. Jos, în dreapta, un spațiu gol, în formă de elipsă, deasupra căruia este un coif împodobit cu pene, ca în blazoanele apusene. Pe cîmpul acela eliptic stau scrise cuvintele: „Lui Ioann vecinică pomenire". Podeaua chiliei este pardosită cu plăci patrate, albe și negre, ca la șah. Pe unele apar ornamente, ori poate resturi din literile unei vechi inscripții. Chipul sfîntului este însă mult mai vechiu decît cartea. El este luat din Octoihul Moldovenesc din 1786, unde el purta stema lui M. Strilbițchi, în elipsa, în care acum s'au gravat cuvintele: „Lui Ioann vecinică pomenire" [2]).

In acelaș an, la Rîmnic, deci în Muntenia, se tipărea un „Chiriacodromion bulgar", sub episcopul Nectarie [3]). Ca frontispiciu găsim pe S-tul Ioan Theologul, însoțit de o inscripție grecească, probă că ilustrația a fost împrumutată dintr'o publicație anterioară. Ea e urmată de o altă gravură în lemn, cu chipul lui Ioan Evanghelistul, elegantă ca linie și compoziție, dar slab executată, împrejurare care ar pleda tot pentru o copie după un model mai vechiu, acesta însă operă a unui artist mult mai îndemînatec.

Sfîntul, în picioare, cu Evanghelia în mînă, se pregătește să ia o pană de scris. Lîngă el acvila, simbolul său. In fund, un balcon

[1]) Cota: 697.
[2]) Stema sau armele lui Strilbițchi consta din două stele, avînd între ele două linii curbe, ce ar putea figura o luntre schematic reprezentată sau un voal, dispoziție fără nici un fel de justificare heraldică. Ea apărea și la sfîrșitul Prăvilioarei din 1784 și se va repeta mereu, ca fine de capitol, în publicațiile ce văd lumina la Neamțul ori la Iași.
[3] Cota: 708.

cu stîlpi, printre care apare un peisaj stîncos. Cîteva pagini mai la urmă, ca început de capitol, Dumineca tutulor sfinților, însoțită de o inscripție în romînește. Este imagina de care a fost vorba în legătură cu Penticostariul din Blaj, din 1808, însă rău imprimată, de o execuție grosolană și cu totul lipsită de valoare. Penticostariul era, cum am văzut, „a doua oară'' tipărit. Autorii lui se serviseră de blocurile lui Petru Papavici, rîmniceanul, din 1768, pe care le copiază deci tipografii Chiriacodromiului, Mihail Popovici și Gheorghe, fiul lui, care ar putea foarte bine să fie urmașii și elevii lui Papavici. Este în orice caz vorba de o imagine identică, pe care o cunoaștem din descripția ilustrației Penticostariului.

„Acathistul'' din Buda [1]), tipărit în 1806, în „crăiasca tipografie a universității ungurești'', este o carte ciudată, cu pretenții de lux, deși în fond se adresa marelui public, trasă în două cerneli, dar neglijent lucrată. Ceea ce-i mărește interesul este că, spre deosebire de toate celelalte opere analizate pînă acum, toate ilustrate exclusiv cu gravuri în lemn, aici întîlnim amestecate gravuri în lemn cu gravuri pe aramă, cu dălțița.

Ca frontispiciuri, Fecioara pe tron, cu Isus în brațe, la picioare cu două șipote, concepută deci ca Izvor al Tămăduirei, „de vieață dădător''. Este vorba de un bloc mai vechiu, acum din nou utilizat. Urmează o gravură în metal, neiscălită, slabă, opera cuiva cu mijloace puține: adorația Domnului Savaoth. Sub cuvîntul „o Theos'', în grecește, în fața căruia se prosternează toți sfinții, toți prorocii, în frunte cu Moise, Papa, Impăratul, Mitropoliții și Episcopii, în cap cu mitre și coroane, mucenici și mucenițe, se găsește o inscripție în romînește: „Sfînt, sfînt, sfînt, Domnul Savaoth''. D-zeu el însuși apare sus, ca un triunghiu de foc, printre îngeri.

Această gravură pe metal, pierdută, cu încă două, trei altele, printre cele în lemn, este urmată de una din acestea: Cristos ca împărat al lumii, cu globul în mînă, în plină pagină. Ea prezintă avantagiul de a fi iscălită de un Hederich (sic), din Ofen, adică din Buda, nume urmat de abreviația occidentală sc. pentru sculpsit, adică a gravat. Este probabil că tot acestui maestru, sau unui confrate din Buda, se datoresc și gravurile cu dalțița.

Urmează tot o figură a lui Isus, ieșind din potirul împărtășaniei, în cele patru colțuri, în medalioane, cu cei patru părinți ai bisericei, apoi o Buna Vestire, bine desinată și bine gravată, și ea neiscălită ca și cea precedentă, din nou Isus ca împărat și, cîteva pagini mai departe, Izvorul Tămăduirei din frontispiciu, toate în plină pagină.

Ultimele două ilustrații sînt din nou gravate în metal: una, într'un stil provincial apusan, un înger păzitor, conducînd un copil și ferindu-l de păcatul, imaginat ca o gură hidoasă de drac; cea din urmă, repetarea scenei cu Soborul sfinților închinîndu-se siglei

[1]) Cota: 710.

lui D-zeu, ambele superioare ca aspect gravurilor în lemn, cu care sînt amestecate și care, mai numeroase, îndreptățesc clasarea acestui Acathist în capitolul pe care îl tratăm aici.

In anul următor Țările Romîne sînt invadate de oștile rusești. Imprejurările de care se bucurau cei ce îngrijeau tipărirea cărților se înrăutățesc. Puțin mai în urmă Veniamin Costache, marele cărturar plin de rîvnă, e nevoit să-și părăsească tronul metropolitan și să se retragă la mănăstire. E drept, că nimic nu se modifică la Romînii din Ardeal, care continuă, și în 1807, să tipărească frumoase cărți. Putem totuși considera că o eră se încheie cu anul 1806, că o alta începe cu 1807, și termina astfel aici acest capitol asupra ilustrației în lemn a cărții religioase romînești, la începutul sec. al XIX-lea.

G. OPRESCU

VEGHE

Ni se clatină — Bolnave — stelele iubirii!
Trandafirul desmerdării a pălit
Cind visa zenitul fulguit
Să-şi proptească fruntea şi zefirii...

Horă nouă genele-au pornit
Sub aceeaşi lună, de cocleală,
Aşternind pe lespedea ovală
Pulbere din dorul chinuit.

Trebuia s'aniversăm vioara
Care-a stors otrăvuri dulci în noi
Şi-am rămas cu dragostea — vîlvoi —
Brazi, de veghe, peste toată ţara.

OCTAV SARGEŢIU

ISVOARELE NUVELEI ALEXANDRU LĂPUŞNEANU

Ca atîţia dintre scriitorii noştri din veacul trecut, şi Costache Negruzzi a abordat genuri literare diferite; domeniul însă în care a lăsat pagini de superioară realizare artistică este nuvela şi în deosebi nuvela istorică.

In paginile ce urmează vom cerceta care au fost isvoarele de inspiraţie ale lui Negruzzi, pentru capod'opera sa *Alexandru Lăpuşneanu* şi cum a prelucrat el aceste isvoare.

Punctul iniţial de informare în elaborarea acestei nuvele l-au constituit cîteva relatări din letopiseţul vornicului Grigore Ureche, în care cronicarul moldovean însemnă: cea de a doua venire la domnie a lui Vodă Lăpuşneanu, uciderea a 47 boeri şi ultimele ceasuri din viaţa domnitorului.

Iată acele pasagii:

„Inţelegînd Tomşa de aceasta, se sfătui cu boerii săi ce vor face, şi aflară ca să trimiţă la Alexandru Vodă oameni juraţi dela ţară, să-i spue că ţara nu-l va, nici îl iubesc, şi de acolo să treacă la împărăţie, şi pînă nu le va veni răspunsul, să nu lase pe Alexandru Vodă să intre în ţară. Dacă au mers solii Tomşii şi i-au spus, zic să fie zis: de nu mă va ţara, eu îi voiu pre dînşii şi de nu mă iubesc, eu îi iubesc pre dînşii, şi tot voiu merge, ori cu voe ori fără voe'' [1].

„...au trimis pe sluga sa, pre Crasinskii, la Liov, de au tăiat capul Tomşii şi lui Moţoc vornicul şi lui Spanciog spătariul şi-a lui Veveriţă postelnicul, pre carii i-au îngropat afară din tîrg la mînăstire la Sfeti Onofrie''.

„...şi au chemat pre obiceiu boerii la curte, carii fără nici o grijă, şi de primejdie ca aceia negîndindu-se, dacă au intrat în

[1]) Gr. Ureche şi Simion Dascălul: Letopiseţul Ţării Moldovei. Ed. Const. C. Giurescu, Craiova, 1934, p. 145.

curte, slujitorii, după învăţătura ce au avut, închis-au porţile, şi ca nişte lupi într'o turmă fără nici o apărătură au intrat într'înşii, de-i snopia şi-i junghia, nu numai boerii ce şi slujitorii; nici alegea pre cei vinovaţi, ci unul ca alalt îi punea supt sabie; cădea mulţi, de pre zăbrele afară săria de-şi frîngea picioarele. Şi au perit atuncea 47 de boeri, fără altă curte ce nu s'au băgat în seamă. Şi aşa, după atîta nedumnezeire, îi părea că şi-au răscumpărat inima" [2]).

„Alexandru Vodă căzu în boală grea, şi-şi cunoscu moartea, şi chemă episcopii şi boerii şi toată curtea, de i-au învăţat şi le-au arătat moşau pre fiiu-său Bogdan Vodă, ca să-l pue pre urma lui la domnie. Iar el, dacă au umplut 13 ani pol a domniei sale, şi acei dintîi şi acei de apoi, priimind întîiu călugăria, au răposat, şi cu cinste l-au îngropat în mînăstirea Slatina, cari-i zidită de dînsul.

„Zic unii că moartea lui Alexandru Vodă au fost cu înşelăciune, că el mai nainte de moarte, văzîndu-se în boală grea ce căzuse şi neavînd nădejde de a mai fi viu, au lăsat cuvînt episcopilor, de vor vedea că-i spre moarte, iară ei să-l călugărească. Deci, văzîndu-l ei leşinînd şi mai mult mort decît viu, după cuvintul lui l-au călugărit şi i-au pus nume de călugărie Pahomie. Mai apoi, dacă s'au trezit şi s'au văzut călugăr, zic să fie zis că, de se va scula, va popi şi el pre unii. Mai apoi episcopii şi boerii înţelegînd acela cuvînt, şi mai cu deadinsul Ruxanda doamna sa temîndu-se de un cuvînt ca acela, care era de a-l şi crede, ştiind cîtă groază şi moarte făcuse mai nainte în boerii săi, temîndu-se doamna sa să nu paţă mai rău de cît alţii, l-au otrăvit şi l-au îngropat în mînăstire în Slatina" [3]).

Scheletul istoric al faptelor a fost îmbrăcat de Costache Negruzzi cu unele împrumuturi din literaturile străine, meşteşugit prelucrate de el, cuprinzind totul în sborul imaginaţiei sale care a dus la realizarea acestei capod'opere a literaturii romîneşti.

Pe alocurea, după cum vom vedea mai departe, Negruzzi modifică chiar adevărul istoric.

Un exemplu edificator în această privinţă îl constitue darea vornicului Moţoc în mîinile mulţimii răsculate. Ori, am văzut că în fragmentul reprodus din cronica vornicului Grigore Ureche se spune lămurit că atît Moţoc cît şi Tomşa, Spancioc şi Veveriţă, au fost ucişi la Liov.

Scena cu revolta mulţimii care cere moartea sfetnicului domnesc, e inspirată pe deantregul din următorul pasagiu al dramei *Maria Tudor* de Victor Hugo [4]), pe care Costache Negruzzi o tra-

[2]) Idem, idem, pp. 146—147.
[3]) Idem, idem, pp. 149—150.
[4]) Din operele lui Victor Hugo: *Maria Tudor*. Tradusă de D. C. Negruzzi. Buc. 1837. cfr. şi Ch. Drouhet: *Vasile Alecsandri şi scriitorii francezi*. Buc. 1924, p. 252.

dusese în 1837, deci cu trei ani înainte de tipărirea nuvelei Alexandru Lăpuşneanu:

MARIA TUDOR

Strigări din afară

Moară Fabiani.

Norodul

Fabiani! Moară Fabiani.

Norodul

La Turn! La Turn! Fabiani! moară Fabiani!

Simon Renard.

Proştilor! Iată ce vă face cunoscut Regina: astăzi, în astă-noapte, un ceas după ce vor bate zorile, Fabiano Fabiani, Conte de Klanbrasit, acoperit c'un văl negru din cap pînă'n picioare, astupat la gură c'un căluş de fier, ţiind în mînă o făclie de ceară galbenă de o oca, va fi dus întru lumina făcliilor de la Turnul Londrei prin Şaring Cros la oborul vechi al oraşului, unde în vederea tuturor va fi ruşinat şi tăiat, pentru vinovăţiile sale de înaltă vînzare şi gînd de ucidere asupra împărăteştei persoane a Măriei Sale. (S'aude afară o mare bătae în palme).

Norodul

Trăiască Regina! Moară Fabiani! [5])

ALEXANDRU LĂPUŞNEANU

Moţoc să moară! Capul lui Moţoc vrem! Acest din urmă cuvînt găsind eho în toate inimile, fu ca o scînteie electrică. Toate glasurile se făcură un glas, şi acest glas striga: capul lui Moţoc vrem.

. . . .

Ticălosul boer căzu în braţele idrei acesteia cu multe capete, care într'o clipală îl făcu în bucăţi.

— Iată cum plăteşte Alexandru Vodă, la cei ce pradă ţara! ziseră trimişii tiranului.

— Să trăiască Măria Sa! răspunse gloata [6]).

De un împrumut din *Lucreţia Borgia* a lui Victor Hugo, cum s'a afirmat de către d. E. Lovinescu [7]), credem că nu poate fi vorba, căci scena cu ospăţul boerilor, la care se referă d-sa, e suficient de amănunţit redată de vornicul Grigore Ureche, în cronica sa, după cum uşor se poate constata din pasagiul ce am reprodus.

In schimb însă, o altă operă a avut unele înrîuriri asupra lui Costache Negruzzi, anume, *Boris Godunov* a lui Alexandru Puşchin, despre care am amintit, altcîndva, în treacăt [8]), iar acum revenim pe larg.

Influenţa scriitorului rus se remarcă mai ales în scena din biserica domnească unde Lăpuşneanu îşi cere ertare dela boeri şi

[5]) Din operele lui Victor Hugo: *Maria Tudor*. Tradusă de D. C. Negruţţi. Buc. 1837; pp. 116—122.
[6]) C. Negruzzi: *Păcatele Tinereţelor*. Ed. V. Ghiacioiu. Craiova, 1937; pp. 316—318.
[7]) E. Lovinescu: Costache Negruzzi. Viaţa şi opera lui. Buc. 1913, p. 290.
[8]) Al. Iordan: *Boris Godunov*, în *Mişcarea*, Buc. 1937.

apoi îi poftește la sîngerosul ospăț, precum și în rugarea ce-o face boerilor, cînd vede apropiindu-i-se sfîrșitul, de a se uni cu toții în jurul fiului său Bogdan, pe care îl lasă urmaș la domnie.

Pentru a dovedi temeinicia acestei afirmații reproducem scenele respective din *Boris Godunov*, însoțindu-le de pasagiile corespunzătoare din nuvela lui Negruzzi:

BORIS GODUNOV

Boris

Inalt Prea Sfinte, Ție, și Vouă, dragi curteni
Din suflet vă voi spune tot ce gîndesc acuma.
Ci doar văzut-ați bine, că'n frică întru Domnul
Smerit și prea cucernic primii puterea mare.
Căci ce povară'n lume-i mai grea decît domnia!
Sunt doar moștenitorul Grozavului Ivan
Și-al țarului Dimitri, nefericitul înger.
Direptul meu Părinte a tot Stăpînitor,
Privește ochii'n lacrimi a slugii credincioase
Și'ndură-te cu milă de robul tău iubit
Și slobozește, Doamne, asupra-i pe pămînt
Blagoslovirea-ți sfîntă a stăpînirii tari,
Cu care să domnească peste norod cu faimă,
Așa dirept și'n lege, cum stăpînești și Tu!
Iar dela voi, boeri, aștept vîrtosul sprijin
Slujiți-mă de-apururi, cum am slujit și eu
Cînd săvîrșiam cu toții, osîrdie cinstită
Și nu mă'nscăunasem prin vrerea țării 'ntregi.

Boerii

Făcut-am jurămîntul ce nu-l vom încălca!

Boris

Acum ne-om duce pașii spre sfintele morminte
A țarilor Rusiei și ne-om ruga fierbinte...
Apoi să fie masă pentru norodul țării
Dela vlădică sfîntă pîn'la umila-opincă,
Larg porțile deschise, dragi oaspeți să ne fie.
(Pleacă cu boerii)

Vorotinschi

Ghicit-ai, Suischi! (îl oprește pe Suischi)

ALEXANDRU LAPUȘNEANU

Lăpușneanu

Boeri dumneavoastră! Dela venirea mea cu a doua domnie și pînă astăzi am arătat asprime către mulți, m'am arătat cumplit, rău, vărsînd sîngele multora. Unul Dumnezeu știe de nu mi-a părut rău și de nu mă căesc de aceasta; dar dumneavoastră știți că m'a silit numai dorința de a vedea contenind gîlcevirile și vînzările unora și altora, care țineau la risipa țării și la peirea mea. Astăzi sunt altfel trebile. Boerii și-au venit în cunoștință; au văzut că turma nu poate fi fără păstor, pentrucă zice Mîntuitorul:

„Bate-voi Păstorul, și se vor împrăștia Oile''.

Boeri dumneavoastră! Să trăim de acum în pace, iubindu-ne ca niște frați, pentrucă aceasta este una din cele zece porunci: să iubești pe aproapele tău ca însuți pe tine, și să ne iertăm unii pe alții, pentrucă suntem muritori, rugîndu-ne Domnului nostru Iisus Hristos — își face cruce — „să ne ierte nouă greșalele noastre, precum iertăm și noi greșiților noștri''.

Sfîrșind această deșănțată cuvîntare, merse în mijlocul bisericii, și după ce se închină iarăși, se întură spre norod în dreapta și în stînga:

„Iertați-mă, oameni buni și boeri dumneavoastră''.

— „Dumnezeu să te ierte, Măria Ta!'' răspunseră toți, afară de doi juni boeri ce stăteau gînditori, rezemați de un mormînt lîngă ușe, însă nimeni nu le-a luat seama.

Lăpușneanu ieși din biserică, poftind pe boeri să vie ca să ospăteze împreună; și încălecînd se întură la palat.

Toți se împrăștiară.

— Cum îți pare? zise unul din boerii care i-am văzut că nu iertase pe Alexandru Vodă.

Suischi

Ce?

Vorotinschi

Dăunăzi îmi spuneai...
Dar ce nu-ți vine'n minte? [9])

. . . .

Țarul

Dar cine e acolo?
Oh! sfintele odăjdii... E ungerea din urmă
Și ceasul a sunat! Oh! Țarul e călugăr,
Chilia va să-mi fie o raclă înegrită.
Ertare cer, Prea Sfinte și'Nalte Patriarh!
Sunt încă țar. O sfetnici, să m'ascultați cu toții.
Feciorul meu-i-aicea... Pe el îl las în tron,
Lui să-i jurați credință pe cruce.
O, Basmanov,
Iubiții mei prieteni! Aici în fața morții,
Vă cer să-l ajutați. Slujiți-i cu credință,
Cum m'ați slujit pe mine! Precum vedeți e tînăr,
Copil fără prihană! Jurați!

Boerii

Jurăm!

Țarul

O, Doamne!
Greșelile din viață, cu care v'am jignit
Cu voie ori făr'de voie, mi le iertați, boeri!
Apropie-te Sfinte, Puternice Părinte!
(Se'ncepe ceremonia ungerii) [11])

— Te sfătuesc să nu te duci astăzi la dînsul la masă, răspunse celălalt; și se amestecară în norod.

Aceștia erau Spancioc și Stroici.[10])

. . . .

Chemînd pe Mitropolitul Teofan, pre Episcopi și pre boeri și spuindu-le că se simte sosit la sfîrșitul vieții, își ceru iertare dela toți, umilindu-se; pe urmă îi rugă să le fie milă de fiul său Bogdan, pe care îl lasă moștean Scaunului, și să-l ajute; căci fiind în fragedă vîrstă, încunjurat de puternici vrăjmași nu se va putea apăra nici pe sine, nici pe țară, de nu va fi unire între boeri, și de nu vor avea dragoste și supunere către Domn.

„Cît despre mine, urmă a zice, de mă voi ridica din boala aceasta, sunt hotărît a mă duce la călugărie în mînăstirea Slatina, unde să mă ispășesc, cîte zile îmi va mai lăsa Dumnezeu. Deci vă rog, părinți Arhierei, de mă veți vedea aproape de moarte, să mă tundeți călugăr'' [12]).

Din cercetări anterioare se știe că Pușchin era unul dintre scriitorii preferați de Costache Negruzzi, poate și datorită faptului că-l cunoscuse personal în timpul refugiului său în Basarabia, cînd scriitorul rus se găsea exilat la Chișinău.

In acel timp Negruzzi a prelucrat în romînește cîteva din poeziile lui Pușchin [13]) și desigur că, atunci cînd el se va fi hotărît să

[9]) Alexandru Serghievici Pușchin: *Boris Godunov*. Poem dramatic în 5 acte și un prolog. Traducere din rusește, de Grigore Avachian și I. G. Dimitriu. Buc. 1937, pp. 8—9.

[10]) C. Negruzzi: *op. cit.*, pp. 309—310.

[11]) Al. S. Pușchin: *op. cit.*, pp. 80—81.

[12]) C. Negruzzi: *op. cit.*, p. 322.

[13]) E. Dvoicenco: *Influența lui Pușchin asupra scriitorilor romîni*, în *R. F. R.* 1937, pp. 67—87.

închege nuvela *Alexandru Lăpușneanu* [14]) din biblioteca sa nu va fi lipsit *Boris Godunov*, apărut cu aproape un deceniu mai nainte [15]) și a cărui înrîurire evidentă credem că poate fi afirmată în urma celor arătate mai sus.

Dar pe deasupra acestor împrumuturi și isvoare de documentare, Costache Negruzzi, cu subtila sa intuiție, viia, bogata și originala lui putere de descripție, a realizat o adevărată capod'operă, înfățișînd în contururi luminoase o pagină din viforosul nostru trecut.

Scrisă într'o limbă împrospătată din lectura cărților vechi, proprie în totul povestirii, nuvela *Alexandru Lăpușneanu* rămîne o pildă de felul cum trebue prelucrat un material istoric, pentru a înfăptui o operă literară care să înfrunte veacurile și să supraviețuiască ori cărei concepții artistice.

Complexitatea de sentimente pe care o întîlnim la eroul principal, al cărui nume îl poartă și nuvela, ar fi fost greu de redat, fără bogatele însușiri psihologice și literare cu care era înzestrat Costache Negruzzi.

Crud și nemilos, el nu se dădea în lături de a vărsa, fără cruțare, sîngele acelora care-i erau protivnici. La aceasta îl ajuta și viclenia firii sale, care lua uneori chipul smereniei, pentru împlinirea gîndurilor lui de cruntă răsbunare.

Și totuși această *fiară* avea în străfundul sufletului său și o rază de bunătate, pentru mulțime, pentru poporul peste care stăpînea.

Această licărire de dragoste față de cei obijduiți, se vede din răspunsul dat boerilor ce-l întrebau cu ce va răsplăti oastea străină ce-l însoțea, pentru a-și ocupa a doua oară domnia: „Cu averile voastre, nu cu banii țăranilor pe care îi jupuiți voi. Voi mulgeți laptele țării, dar a venit vremea să vă mulg și eu pe voi" [16]).

Pentru a evidenția mai puternic firea cruntă a lui Vodă Lăpușneanu, autorul atribuie Doamnei Ruxanda — fiică, soră și soție de Domn — însușiri fizice și sufletești din cele mai alese.

De o rară frumusețe, ea nu cunoscuse în viață decît suferința, pricinuită de moartea tatălui, turcizarea fratelui și firea sîngeroasă a soțului. Singura-i mîngiere și bucurie îi era doar copilul, pentru a cărui mîntuire, această evlavioasă, sfioasă și duioasă femee, ascultînd de îndemnul boerilor și a mitropolitului țării, întinde cupa cu otrava domnescului ei soț.

Figura mitropolitului Teofan, părtaș și el la hotărîrea boerilor, este înfățișată întruchipînd pe slujitorul de odinioară al bisericii, identificat cu nevoile țării și suferințele norodului, pentru al cărui

[14]) Nuvela *Alexandru Lăpușneanu* s'a tipărit în anul 1840, în *Dacia Literară*.

[15]) *Boris Godunov* a fost terminat în anul 1825, dar nu s'a tipărit decît în 1831.

[16]) C. Negruzzi: *op. cit.*, p. 298.

bine, îngăduie otrăvirea lui Lăpușneanu, după cum se vede din răspunsul ce-l dă Ruxandei: „Crud și cumplit este omul acesta, fiica mea. Domnul Dumnezeu să te povățuiască. Iar eu mă duc să gătesc tot pentru purcederea noastră cu noul Domn, și pre cel vechi, Dumnezeu să-l erte și să te erte și pre tine [17]).

Moțoc reprezintă pe sfetnicul încărcat de toate păcatele acelei părți din clasa boerească pentru care dragostea de țară nu mai exista, înnăbușită de gînduri viclene și hrăpărețe.

Umil cu cei puternici, el nu pregetă să-și schimbe Domnul, și să treacă de partea uzurpatorului, atunci cînd prin această schimbare vede că interesele sale pot fi împlinite.

Pe cei de jos nu-i iubește ci-i împovărează fără milă, cu dări grele și asupritoare. Laș în fața morții, el își cerșește cruțarea vieții, tîrîndu-se în genunchi la picioarele lui Lăpușneanu.

Celelalte personagii ale nuvelii sunt caracterizate de Costache Negruzzi prin următoarele cuvinte puse în gura voevodului: „Veveriță îmi este vechi dușman, dar încai niciodată nu s'a ascuns; Spancioc este încă tînăr, în inima lui este iubire de moșie; îmi place a privi sumeția lui, pe care nu se silește a o tăinui. Stroici este un copil, care nu cunoaște încă pe oameni, nu știe ce este îmbunarea și minciuna; lui i se pare că toate păsările ce sboară se mănîncă [18]).

Dar pe lîngă aceste personagii, trebue remarcat talentul cu care Costache Negruzzi descrie mulțimea, acea gloată făcută parcă numai să îndure și să sature nesățioasa lăcomie a celor mari.

Și totuși, această mulțime ascultătoare fără cîrtire, e în stare să dărîme tiranii, cînd cupa suferinții se umple. Atunci cumințenia ei să schimbă în răsvrătire, iar blîndețea și îndurarea fac loc mîniei și cruzimii și ea pleacă înebunită, fără să știe unde merge și ce vrea.

Acest specific al cugetului gloatei, l-a pătruns Negruzzi și l-a tălmăcit în cuvintele: „norodul și tot orașul alergase la poarta curții, pe care începuse a o tăia. Ostașii amețiți de beție, făceau numai o slabă împotrivire. Gloata se întărîta din mult în mai mult... Prostimea rămase cu gura căscată. Ea nu se aștepta la asemenea întrebare. Venise fără să știe de ce a venit și ce vrea. Incepu a se strînge în cete, cete, și a se întreba unii pe alții ce să ceară" [19]).

Istorică prin isvorul de inspirație și personagii, nuvela *Alexandru Lăpușneanu* cuprinde, în liniile ei mari, una din cele mai importante laturi sociale — lupta dintre clasa boerească și Domnitor — fiecare în parte nutrind ambiția de a hotărî asupra destinului nației.

AL. IORDAN

[17]) Idem, *idem*, p. 326.

[18]) Idem, *idem*, pp. 299—300.

[19]) Idem, *idem*, pp. 314 și 315.

EPILOG

Vaporul despică greoi apa încremenită, duduind și împroșcînd din sbaturi șuvițe mari de apă la fel ca roțile grădinilor de zarzavat de pe maluri, care răsar ici colo, mici în stat și ca niște tipsii verzi și cu marginile răsfrînte. Către asfințit, tot mai aproape, se zărește scînteind din pietrele ei albe, o cetate. Pe de-asupra plutește singuratec un cocor.

— O să plouă, n'o să plouă? se întreabă Nanda cum stă culcată pe scaunul întins, cu fața la cer, și bagă de seamă cum se strîng nori la orizont. O să plouă, n'o să plouă? se întoarce pe urmă spre Eugen, la fel instalat comod, și întreabă.

Dar în locul lui Eugen, comandantul, cu toate că ocupat cu manevra acostării, se apleacă peste balustrada de deasupra și, arătînd zarea tulbure, spune:

— Pînă'n diseară o s'avem furtună și ploaie...

Să se fi auzit dela așa distanță? se miră în sinea ei Nanda. Ori poate că întîmplător a vorbit, nu că ar fi auzit întrebarea ei... își zice tot ea. Dar după ce se îndepărtează comandantul reia cît mai în șoaptă — să nu se audă totuș — conversația începută:

— In fond nu că i-ar fi revenit lui vreo vină... M'am învinuit pe de-oparte destul, crede-mă... Dar totodată simțiam cum mă pierd, cum nu mai pot îndura să nu mă clintesc dintr'unul și același loc. Nu-i admisibil, îmi ziceam, să mă nasc, să trăesc și să mor în acelaș loc.

— Oare cîte zile o să dureze? se înalță pe urmă dinspre mașini și dinspre bucătării o întrebare.

— Să dureze, ce? plutește la fel întrebător un glas gros.

— Excursia, excursia! strigă din răsputeri, peste sgomotul asurzitor al mașinilor, glasul subțire.

Dar răspunsul se pierde înghițit de fluerul sirenei.

Pe scară, numaidecît, se sue o fată care strigă pe cineva de jos:

— Nu vii? Vino.

— Comoară de neînlocuit, centru și nod vital mă credeam la douăzeci de ani, zice Nanda, privind un moment la fată cînd trece iar pe lîngă ei și coboară tot pe scara pe care s'a urcat. E

frumoasă, nu-i frumoasă? se întreabă în treacăt cînd îi vede de-aproape pistruile de pe față. Dar dintr'o ochire observă și picioarele lungi, talia subțire, nasul obrăznicuț...

De jos mai străbate odată glasul fetei care întreabă pe acelaș indivizibil tovarăș:

— Oare cît o să stea?

— Să stea, cine?

— Vaporul, vaporul! pare să se enerveze glasul fetei peste liniștea relativă care se statornicește cînd, după o curbă grațioasă, lăsînd dîră lungă, irizată, vaporul se oprește în fața portului mic:

— Debarcăm? întreabă Eugen.

— Cînd te gîndești că au trecut zece ani decînd ne-am despărțit, zece ani fără să ne mai fi întîlnit pînă'n momentul nenorocirii... zice Eugen cînd se reîmbarcă și-și reiau amîndoi locurile în colțul ferit dintre cabine după ce, într'o jumătate de ceas, au străbătut orășelul dintre stînci, înălțat în părți și adunat către mijloc cu fața la Dunăre.

„Amatoare, ca și dumneata de odihnă, de reculegere, de ce dar ași renunța din pricina lui Alec? nu s'a codit să plece singură cu Eugen cînd în ultimul moment, seara în ajun, a prevenit-o Alec că el nu mai pleacă. Doar nu-i femee care să nu mai fi avut de-aface cu bărbații, să se sperie de bărbați, și-a zis. Simția că nu mai poate îndura nici viața de familie, adunările acelea din fiecare zi subt cuvînt că vin să-i ție de urît, s'o consoleze.

— E amuzant orașul ăsta văzut de departe. Cum se transformă, văzut de departe, în cetate medievală... arată ea, după ce vaporul se desprinde dela cheu și alunecă iar pe unda limpede.

— In fond un om superior, Victor... Și ca să revin la o chestie veche: Cum ai putut să-l părăsești, atunci, Nanda? Căci oricît ai protesta, înțeleg că tot părăsire a fost. In fond, cred că nu ești tocmai bună...

Cînd și cum au început să-și spue pe nume, să se tutuiască? Nu, nu mai e femeea înfricoșată de pe vremuri, avară cu sine, necruțătoare, atunci, demult (poate pentrucă nu era încă de tot femee) și punînd copilărește scut în fața incursiunilor din afară, chiar și numai a unui inocent omagiu, — confruntînd, de altfel, adesea injuria cu omagiul. Da, pe de-oparte, centrul lumii și comoară de neînlocuit se credea pe-atunci — chiar atît de proastă era — iar pe de altă parte neputîndu-se împotrivi fluctuațiilor, transformărilor dela o zi la alta, contrariată fiind totodată să se știe schimbătoare și parcă așteptînd o voință din afară, ceva care să-i limpezească și să-i statornicească într'un fel firea.

— Cu toate astea ași fi putut fi și o sfîntă, — zice ea jumătate glumind, jumătate serios, urmărind în același timp cu plăcere mai mare cum se răsfrîng în apă stîncile, iar mai încolo, cum peste aceleași ape aleargă iș pier umbrele norilor.

— O sfîntă? se miră Eugen. Și se uită un moment la ea. Totodată se întreabă: Oare cînd a mai purtat o rochie albă din care

părul și ochii reeșeau, întocmai ca acum, mai întunecați și mai lucitori?

— Nu, nu glumesc. Aș fi putut fi și o sfîntă. In definitiv, sfinții nu s'or fi născînd nici ei perfecți, or fi începînd și ei, ca și ceilalți muritori, prin a fi vulnerabili, stupizi... Și, cine știe dacă chiar după consacrare unii dintre ei n'or fi continuînd, din cînd în cînd, să fie și răi... Dar în stare să se înfrîneze, să învingă legile comune...

— Un fel de echilibriști?

— De ce nu? Dar care din întunerecul sbaterilor, în loc să se piardă, ies purificați, înălțați și cu puteri sporite...

— Poate chiar amatori să se dea în spectacol?

— Ah, nu.

— Și, dacă-mi permiți, s'ar putea să fii și tu la capătul unor asemenea sbateri?

— Da, — zice ea, — s'ar putea ca viața, de-acum încolo, să nu mai aibă priză nici asupra mea...

Norii care s'au adunat cunună și care par să strîngă, pe măsură ce se înmulțesc, în cerc tot mai strîmt, orizont și maluri; apa în care se oglindește la fel bucata de cer limpede de de-asupra și întunerecul de pe margini; fulgerele mici care despică cînd și cînd, parcă mai mult în joacă, brîul norilor; totul îi pare lui Eugen, cînd privește la cele înconjurătoare, decor și scenă pentru o piesă dată atîția ani uitării și reluată pentru moment. Pînă'n clipa confruntării a visat neîntrerupt la Eugen dar de atunci, treptat s'a simțit tot mai mult de sine stătătoare și parcă la capătul experienței, își încheie Nanda, paralel cu Eugen, bilanțul vieții ei de pînă acum.

— Și zici c'ai stat mai ales la Atena? Că după ce s'a mutat Alec acolo ai stat aproape în permanență la Atena? Că ai călătorit mult? Că nu te-ai sfiit, am aflat, să străbați Oceanul?

Un parfum de petunii pătrundea de-afară prin ferestrele deschise, după ce acelaș parfum îl întovărășise încă dela capătul ogrăzii mari. In urma deretecatului de dimineață, perdelele nefiind încă toate slobozite, își aducea aminte perfect cum o lumină mare stăpînea în parte prin odăi. Fusese pe urmă înconjurat de Victor și de ceilalți excursioniști. Nanda întîrziind să apară. Pînă cînd dinspre gara de peste drum un miros înecăcios de fum copleșise un scurt moment parfumul de petunii. „Inchide te rog, Victor, ferestrele!" a răsunat abia atunci glasul Nandei. Și, în fundul sufrageriei întunecate, unde făcea ultimile pregătiri pentru excursie, o descoperise, în sfîrșit, îmbrăcată în alb. Iar cînd a privit-o de-aproape, părul și ochii, întocmai ca acum, au reeșit din îmbrăcămintea albă mai întunecați și mai lucitori.

Dar, printr'unul din acele salturi obicinuite ale gîndului, trece la altă ordine de idei cînd întreabă:

— Exagerai, cred, totuș, cînd te comparai adineaori cu sfinții, cînd susțineai că viața n'ar mai avea priză asupra ta?...

— Da, cred că am exagerat puțin...

— Ți-aduci aminte cînd mi-ai dat inelul mic? O bijuterie de fată mică... Ții minte cum, după ce mi-ai pus cutia cu inelul în palmă, — în ajun să plec în străinătate, pe-o scară, gata îmbrăcat de plecare (ai uitat, poate?) — m'ai rugat timid să nu deschid cutia pînă nu mă sui în tren? Delicios, nu?

Un veac, cît să fi trecut de-atunci de cînd fusese subjugată de el, de cînd îl iubise frenetic, desnădăjduit? Și se complăcuse dumnealui să se știe adorat, să se răsfrîngă, apoteozat, într'o altă ființă. Cum să nu se fi complăcut? Cine nu s'ar fi complăcut? Și totodată înțelege și cu ce inimă ușoară a considerat el totul. Pînă acum își mai făcuse vagi iluzii... Și totuș, ciudat! par'că lucrurile n'ar mai privi-o nici pe ea de-aproape cînd îl atacă deschis și pentru moment fără pic de resentiment:

— Și nu că nu ai fi avut o disponibilitate de inimă, că nu ți-ar fi plăcut și o viață care să-ți creeze o ușoară atmosferă de vis, un ușor imbold și flacără pe dinăuntru, dar ai înțeles din capul locului că viața e scurtă, iar clipele numărate și că dacă nu acționezi la timp, dacă te lași furat de visuri și de fantezie, riști să fii întrecut ori să pierzi chiar totul... Am ghicit? Hai, fii sincer și recunoaște...

Simte cum se petrece cu ea un fenomen curios, cum dintr'odată sbuciumul de-o viață îi apare, întocmai cum pare să-l întrezărească Eugen, doar simplu epizod. Și totodată se simte deșertată sufletește, mult prea deșertată.

— De ce mă nedreptățești?

Trec ceasuri; norii de ploaie care s'au purtat de colo, colo, capricioși, se statornicesc în cele din urmă, acoperind toată bolta, amenințători.

— ...Da, de-atunci am mai fost odată în Japonia. Am călătorit și eu mult. Unde n'am fost? Prin cîte n'am trecut? Crede-mă, am avut o viață grea... Glorioasă pe de-oparte, dacă vrei, dar fărămițată, istovitoare și întîlnind rar o înțelegere adevărată... Să te întrebi la orice pas dacă poți ori nu avea încredere în cineva, mai ales cînd de buna credință a acelui cineva depind cine știe ce interese vitale; să întrevezi realitatea, adevărul, dincolo de fapte și de aparențe...

— Totuș, te răsfață o lume... Ai fost, dealtfel, întotdeauna răsfățat, adulat...

— Crede-mă, de puțină liniște, de puțină înțelegere, sunt mai ales doritor... De fapt, adevărată înțelegere am găsit doar la femei, — zice el, în timp ce trec peste brațe de apă, printre insule surîzătoare, printre pustietăți...

Incorijibil amator! Vrea doar s'o tulbure! Și cum ea nu se simte deloc mișcată. Nanda se miră în sinea ei: Da, cine ar fi crezut despre ea că, față'n față cu realitatea, o să izbutească să se situeze în perspectiva lui... Sirius.

— De ce rîzi?

— Am rîs?

Dar de ce să se fi îngrășat așa? „Victor rău bolnav''. Și iscălise: „Eugen''. Alergase pe urmă — Dumnezeule, sfinte! — nu atît pentru Victor bolnav cît pentru cel care iscălise telegrama. De fapt, din capul locului s'a temut ea de confruntare. Și de ce n'ar recunoaște că, pe de-oparte, este și ea fire schimbătoare, ușuratecă întrucîtva? Așa de frumos, așa de liniștit, arăta Victor întins mort pe catafalc. Unde, unde să-și îndrepte acum pașii, unde să mai găsească sprijin și înțelegere? fusese pe urmă copleșită de nenorocire. „De un colț liniștit de natură ar avea ea nevoie'', a fost de părere Alec. Și tot Alec le arătase prospectul Societății de Navigație, punînd la cale excursia.

— La ce te gîndești?

— La nimic.

Dar urmează să se gîndească: Treizeci și doi de ani o să împlinească într'o zi, două, o vîrstă cînd începi să-ți revii dela multe.... Iar cînd își înaltă privirea la norii care se rostogolesc, acoperind și descoperind funduri senine, gîndul ei fuge departe la o seară dulce de sfîrșit de vară cînd se cobora cu Victor dela Acropole și Victor s'a hotărît, văzînd-o că tot nu se întremează, s'o lase cu Alec la Atena. Și nu că nu ar fi încercat să se smulgă obsesiei, dar, nelăsîndu-se atinsă de-aproape, fusese în tot acest răstimp, pînă'n momentul confruntării, ca ferecată pe dinăuntru. Iar la urmă, tocmai cînd își revenise și cînd s'ar fi putut, probabil, înțelege cu Victor, ce glumă sinistră avea să-i rezerve viața!

— Oare cum de nu ne-am înțeles noi deloc, atunci demult?

Obosită, nu se poate mai obosită. Și ce i-o fi tot spunînd cu voce alintată de bărbat prea adulat care a uitat că între timp a mai îmbătrînit? Să nu înțeleagă chiar nimic la starea ei de spirit? Să fi rămas, și la cincizeci de ani, acelaș om plin de sine și infatuat ca pe vremuri? Totuș, de ce, de ce să se lase impresionată de-o simplă aparență, se sbate ea mai încolo, doritoare să găsească un sprijin și o înțelegere, cînd se uită un moment de sus pînă jos la Eugen și bagă de seamă cum peste gulerul cămeșii și peste cravată i se revarsă ușoară gușă cum surtucul pepit și pantalonii bufanți îi accentuiază un început de obezitate...

— ...De ce mă urmărești, de ce mă examinezi cu nu știu ce gînduri ascunse, ași zice chiar severe?

Iar cînd începe mai încolo ploaia și aleargă amîndoi la adăpost și se privesc un moment în umbra salonului, Nanda care stă cam înfiptă pe canapeaua tare de subt ferestre — să nu te apropii! are ea aerul că nu dorește pentru moment o apropiere — izbucnește scurt:

— Ai vrea, ți-ar face plăcere să afli de ce m'am îmbolnăvit pe vremuri, de ce m'am separat, atunci demult, de Victor? Dar a dori să fii tu însuți, așa cum am dorit eu, și să simți în schimb cum te irosești fără rost, așa cum am simțit eu, nu crezi că te poate îmbol-

năvi? Ești doară om care ai urmărit scopuri, așa că nu se poate să nu înțelegi. Iți închipuești poate, pe de altă parte, te-ar măguli desigur să afli, că m'ai fi rănit adînc, incurabil... Da, te-ai mirat poate, cum să mă fi îmbolnăvit dintr'odată și imediat după plecarea ta? Și, totuș, s'ar putea să nu înțelegi nimic, s'ar putea — de ce nu? — să nu afli nici tu, nici alții, niciodată nimic din cele ce s'au petrecut cîndva cu mine... Ce le pasă altora, ce-ți pasă ție de mine?

— Dar Zabloski? Ce-a căutat pe urmă Zabloski la Atena? El tot pentru întregirea personalității...?

„Toamna ploile durează!'' a zis madama dela cabine cînd a venit în momentul furtunii, seara, să strîngă pledurile de pe punte, dar bărbatul ei, valetul dela restaurant, a contrazis-o: „Mîine, și poimîine, și încă multă vreme o să fie frumos și cald ca vara''. Și nețiinînd seama de furtuna de peste noapte, așa precum a prevestit valetul, soarele a răsărit de dimineață și s'a înălțat treptat, poleind văzduhul și împrăștiind peste toate o lumină dulce, binefăcătoare... Și sălciile de pe maluri plecate adînc asupra apei, și o căldare uitată nu se știe de cine în drum, și mobilierul de pe punți, și pereții vopsiți alb, și petecul de plajă, și casele care se întrezăresc ici, colo printre salcii, toate sticlesc umed și curat în lumina mare. Și la fel pare străbătută de o însuflețire precară ghirlanda de deasupra pontonului, uitată dela vreo paradă, cînd trec fără să se oprească prin dreptul Giurgiului.

Să-l împace, să încerce să revie la sentimente mai bune. Avusese darul altădată să-i umple sufletul, s'o transforme, poate tocmai pentrucă pînă la urmă a rămas nesatisfăcută, dintr'o fată proastă și neînsemnată într'o femee cu disponibilități. Inainte să fi survenit el, Victor n'a izbutit nici pe departe — de ce să nu spue lucrurilor pe nume? — să-i trezească aceleași disponibilități. Iar a te menține pe planul dorințelor neîmplinite, adică a duce la capăt o dublă acțiune de captare și de propulsiune, să nu fie mai degrabă sursă de împrospătare și deci, dar divin? Și dacă n'ar fi acum decît din recunoștință... Să înceapă deci prin a-i vorbi deschis, fără meșteșug și fără cochetărie, ca dela om la om, — se hotărăște Nanda în timp ce se plimbă amîndoi și ea nu observă, la oarecare distanță, salutul comandantului decît cînd i se atrage atenția.

— Răspunde la salut, Nanda, îi șoptește Eugen.

In cele din urmă s'au deprins unul cu altul. Iată că acum o învață și cum să se poarte și bineînțeles că-i poate spune orice, își zice cînd răspunde la salut.

— Să-mi înving timiditatea, să-mi pun în valoare calitățile, multe puține cîte am, să mă comport totuș, oricît ași simți că nu's pe placul cuiva, după legea firii mele, ceea ce pentru unii ar fi fost simplu joc, pentru mine au fost cuceriri grele. Nu că nu știu să mă bucur simplu, direct, că n'ași ști să mă mulțumesc cu puțin. Dar

trăind mult în închipuire și acomodîndu-mă greu realității, simțindu-mă uneori, fața'n față cu realitatea, mai prejos de orice.

Totuș, parc'ar mai fi vorbit cuiva tot atît de deschis, parc'ar mai fi trăit odată o clipă asemănătoare! are ea dintr'odată impresia. Iar cînd Eugen se apleacă să-i culeagă de pe jos voaleta pe care i-a smuls-o vîntul dela gît, și părul pela spate în aplecare și'n bătaia vîntului se resfiră rar, descoperind o ușoară calviție, în sfîrșit își aduce aminte. Cînd îl sburlea vîntul, șuvițele i se răsuceau pline de mișcare: întîi fraza, parcă i-ar șopti-o cineva, pe urmă imaginea lui Zabloski se interpune, în sfîrșit triumfătoare, între ea și Eugen. Trupul parcă i-ar fi fost dăruit de zei! mai străbate o frază căzută în desuetudine și revenită în cele din urmă la viață. Dar cînd și cine să se fi exprimat astfel despre Zabolski? Ori poate că din pămîntul Greciei, cu toate că abia acuma recunoaște, se inrădăcinase și crescuse în ea această părere despre Zabloski? Viața ei de cîrtiță — oricît ar fi recunoscut noblețea formei — deprinsă să trăiască pe dinăuntru! Iar cînd stau o clipă pe loc și ea se apleacă și privește la apele curgătoare, la jocul lor schimbător, frazele de adineaori răzbat iar în conștiință constituind de rîndul acesta un punct de plecare și o primă armatură pentru o reconstituire caracteristică pentru felul ei de-a fi. Doar un pic dacă strînge acuma pleoapele, ferindu-și totodată și ochii de lumina prea mare — numai pentrucă la fel s'a aplecat și atunci peste parapet să vadă cum arată de-aproape apa — izbutește să se izoleze, să se piardă pe firul timpului trăit.

De-alungul golfului Saronic, în drum spre Corint, apărea vag, abia conturat și ca într'un abur ușor, peisajul. „Parcă s'ar fi suprapus peste apă straturi de zăpadă'! „Ca o patină pe ziduri'' ! i-arăta Zabloski din fuga mașinei și'n lumina mereu schimbătoare, jocul umbrelor pe apă. Pe alocuri — își aduce aminte perfect, — cînd nu se mai așteptau deloc, contururile se precizau brusc și tot ce fusese un moment înainte fantasmagorie și joc schimbător se transforma dintr'o clipă într'alta, ca la semnalul unei baghete, în realitate apropiată: marea strălucind albastră, țărmul deslușindu-se dintr'odată cînd plaje aurie, cînd tăpșan de un verde bătător la ochi, ca pe urmă iarăș și iarăș acelaș țărm să piară înghițit de apă ori să se scufunde mascat de parapetul înalt, iar apa să-și piardă aparența lichidă reluîndu-și aspectul vag și ireal. „In schimb munții par lichefiați'' ! arăta Zabloski în fund munții, cu ochii mai mult la peisaj decît la volan. Și iarăș, — hocus pocus! — pe ici pe colo, răsăreau pîlcuri de pădure, se perindau val vîrtej, împotrivindu-se unele altora, aspectele... Dar Eugen, idealul îndepărtat, se interpunea între cele înconjurătoare și bucuria momentului. La un moment dat își vîrîse o mînă în șuvițele încîlcite la care privise pînă atunci cum le flutura vîntul. Stop! îi poruncise ea lui Zabloski. Iar după ce s'au dat jos din mașină, aplecați peste parapet, îi vorbise, ca să nu-și facă cumva iluzii, despre dragostea ei ascunsă, despre felul ei de-a fi și cum se lasă, în general, furată de miragii și de visuri. Și, mai mult

ca să-și ascundă teama unei eventuale incomprehensiuni, la urmă glumise: „Transformată, poate, la capătul confidenței, în simplă piesă de curiozitate'' ? Dar cum el protestase energic: „Nu mi-ași fi închipuit că o să ne înțelegem atît de bine, că o comunicare onestă, deschisă, între un bărbat și o femee, îi poate apropia. Aveam, în general, o părere mai proastă despre bărbați. Credeam că... simplicitatea nudă, adevărul adevărat, nu v'ar fi tocmai pe plac''.

Dar smulgîndu-se aducerilor aminte revine în cele din urmă la realitate. Și, bineînțeles că trebue să dea semne de viață. Ce și-o fi spunînd Eugen? Dacă ar încerca o ușoară anchetă? își propune totodată. Și se trezește că repetă aidoma:

— Transformată, poate, la capătul confidenței, în simplă piesă de curiozitate?

Iar cînd, puntea rămînînd un moment pustie, Eugen o atrage la pieptul lui în semn de protest:

— Nu mi-ași fi închipuit... Dar tot ea își duce, ușor înspăimîntată, mîna la gură. Dintr'odată își dă seama că nu s'a dăruit încă pe deplin niciunei alte ființe, că în cele din urmă a rămas, mereu, spectatoare, că o dragoste simplă, directă, n'a resimțit niciodată. Nu că n'ar fi iubit frenetic, dar, oridecîteori a crezut că se pierde, renăștea intactă.

Cu toată veselia înconjurătoare, pe vaporul pornit în cursă lungă, dar fără altă destinație decît plimbarea în sine, zilele se scurg tot mai lungi pentru cei doi amanți. Se întorc, dela o vreme, pe același drum printre porturi — de-o parte, cuminți și așezate, porturile romînești, de cealaltă porturile bulgărești cu casele înălțate pe dealuri ca niște sălbăticiuni — mai toate, și de-o parte și de alta, pentru moment cufundate în amorțire adîncă.

—... Da, la prima vedere nu bănuiai că ar fi cineva atît de deosebit. Iți închipuiai că-i un tînăr oarecare... Mărturisesc, mi-a trebuit mult, a trebuit să ne revedem la Atena, ca să-l descopăr în cele din urmă. Iar dacă pe de-oparte trăia în lumea lui, pe de alta izbutea să ducă totul la bun sfîrșit.

—... Și, mă rog, eu nu întrunesc această dublă însușire?

— Da, dar la capătul cercetărilor, tu îndreptîndu-te tot spre acțiune. Pe cînd la el spiritul de cercetare, lumea gîndurilor lui, mi se părea de o esență cu totul gratuită. Și nu că, încă de pe cînd jucam împreună tenis — ții minte că, odată de două ori cînd ai venit cu Victor la tenis, l-ai întîlnit? — nu l'ași fi presimțit deloc...

— Isprăvește, te rog.

Vorbesc așa, unul de jos și altul din patul de deasupra. Perdeaua dela ferăstruica lăsată deschisă, sbătîndu-se în bătăia vîntului, descoperă la intervale un ochiu de lumină care se răsfrînge, regulat, în oglinda din fața paturilor.

De ce nu l'o fi înțeles din capul locului? De ce n'a căutat să-l rețină? Și prin ce straniu reviriment, după ce a făcut totul ca să-l

îndepărteze, il doreşte acuma pe Zabloski? Ce-o fi devenit? L-a lăsat, atunci demult, să plece departe. S'o fi însurat? O fi murit? Parcă s'a mai interesat cineva de soarta lui? se sbate Nanda, pierdută în lumea umbrelor. Şi, pentru moment, nu se poate stăpîni să vorbească tare tot despre Zabloski.

— Şi nimic d'n afară, cu toate că în prima tinereţe a avut o viaţă grea (mi-a spus cîndva, vag), nu-i putuse altera puritatea sufletului. Nu-mi spusese însă, — cu toate că, după cum ţi-am spus, ne împrietenisem mult, — că funcţionase ca medic undeva într'un sat. Tîrziu mi-a povestit cineva despre el, după ce ne despărţisem la Atena, cum o bucată de vreme după ce şi-a luat doctoratul a dat consultaţii gratuite, cum nu s'a sustras, cît a stat la ţară, dela nicio osteneală ca să cîştige încrederea ţăranilor îndărătnici şi ostili, cum într'o noapte de iarnă, cît p'aci să fie troenit, a străbătut cale lungă prin viscol, pînă la un alt sat, ca să vie în ajutorul unui bolnav, cum...

Dar Eugen nu mai poate îndura lumina din oglinda în care se reflecta, uşor nimbat, şi profilul tovarăşei de de-asupra. Peste cămaşa lungă care o acoperă din cap pînă'n picioare în falduri moi, mătăsoase, bagă de seamă şi cum clipeşte şi aleargă aceeaşi pată jucăuşe din oglindă.

— Taci, eşti revoltătoare, zice cînd se scoală dela locul lui. Scuză-mă, zice tot el, cînd întinzînd mîna nervos peste patul de de-asupra, ca să îndrepte perdeaua, o atinge în treacăt.

De undeva se desprind pe urmă nişte lanţuri, o greutate, ceva care alunecă şi se izbeşte greoiu de fundul vasului. Şi cîtva timp Eugen urmăreşte cu îngrijorare mişcarea înfundată. Dacă Nanda n'ar fi stăruit, el n'ar fi plecat în excursie. Chiar dacă n'ar fi fost decît din punctul de vedere al confortului... „Ce importanţă are că vaporul e cam vechiu şi cam demodat. Un pat pe care să mă odihnesc, mi-e de-ajuns, că încolo o să stăm pe punte afară", a zis ea. Sdup, sdup! răbufneşte la intevale regulate izbitura din străfunduri.

— Pariez că nicio catastrofă, nici chiar dacă ai afla că ne înnecăm, nimic nu te-ar clinti pentru moment din catalepsia în care pari să te fi pierdut, — izbucneşte el nervos, cînd bagă de seamă cum trupul Nandei care se străvede uşor alungit prin cămaşa subţire, rămîne în aceeaşi neclintire de statuie.

— Nu că nu l-aşi fi presimţit, chiar dela început, foarte, foarte idealist — urmează Nanda neţinînd seama de întrerupere, — dar de ce să nu-mi fi povestit el singur?, m'am mirat pe de o parte. Revenind însfîrşit la lumină, mi-am zis totodată, ca şi cum pînă atunci l-aşi fi nedreptăţit...
fi nedreptăţit...

— Eşti nebună? Eşti nebună? Dar atunci, dacă l-ai iubit atît, ce te-a făcut să nu divorţezi de Victor pe care şi aşa îl părăsiseşi, ce te-a făcut acum la urmă, să-l respingi şi să te întorci la mine?

Iar după ce se îmbrăcă, pîndind un moment să vadă dacă nu-i nimeni pe punte, ieşi repede din cabină.

Se înserează. Din asfinţit, peste ape şi peste figurile oamenilor, curge tremurat o lumină viorie. Curge şi se pierde uşor în timp ce un nor se înalţă s'nguratec şi pluteşte o clipă în noaptea limpede şi transparentă înainte să apară, ca nişte bumbi de argint, stelele. Cum stă singură şi priveşte la stele, Nanda, îşi aduce aminte. Pe sub storul dela fereastra lăsată deschisă pete lungi de lumină răzbăteau furişate şi se aninau graţios în părul Măriucei, treceau în fulgere mici peste capul tuns al lui Alec, întins mai încolo jos pe-o pătură şi cufundat adînc în lectură, scoteau în evidenţă simple obiecte, iar un moment, cînd storul a fost înălţat sus de-o adiere mai puternică, de jos de pe covor, în dreptunghiul mare de lumină, au strălucit brusc grămada de jucării, de petici, o păpuşă, — şi îşi aduce aminte perfect, — îmbrăcată în rochiţă ecosez... Şi peste toate în odaie, în aceeaşi după amiază de vară, pîlpîia în valuri uşoare căldura de-afară. Cu toate astea, la propunerea lui Alec, lăsînd în urma ei liniştea odăii, a fost gata să alerge în căutarea altei plăceri. „Nu, nu-i frumos să furăm!", s'a împotrivit un moment, slab, Mariuca. Scara aceea, din fundul casei mari, pe care au străbătut-o pe urmă şi care gemea uşor sub picioarele goale, uşa dela sală care a fost deschisă anume dintr'o singură mişcare ca să nu scirţie, dar care a scirţiit totuş. Îşi aduce aminte cu deamănuntul şi cum au străbătut în patru labe şi cu răsufletul oprit săliţa dintre dormitor şi sufragerie, iar cînd l-au auzit pe tata tuşind, cum au înlemnit un moment tus-trei cu feţele la pămînt. Doamne, Doamne! cîte a mai trebuit atunci să înfrunte pentru nişte bomboane! Pitită strîns îndărătul fotoliului înalt din holul cel mare, cînd s'au oprit o clipă să mai răsufle şi să se asigure dacă liniştea este încă deplină, dintr'odată şi-a dat seama, încă de pe-atunci scafandru abil, că pofta ei de bomboane suferise o transformare. Şi în timp ce smulgea scama uşoară dela sutaşul de pe marginea de jos a fotoliului, abia s'a ţinut să nu plîngă. Ar fi făcut bucuros cale întoarsă, să revie cît mai repede în liniştea dinaintea expediţiei, la odaia prietenoasă în care se jucase pînă atunci şi care nu se poate, spera ea, să nu fi rămas aceeaşi. A trebuit totuş, cu moartea în suflet — dintr'odată prizonieră a unei acţiuni la început liber întreprinsă — să-i urmeze pe ceilalţi doi fraţi. Cheile dela bufet, îşi aduce aminte perfect, erau la locul lor, în scrumiera adîncă de pe bordura sobei de teracotă d'n hol. Apoi, în ultima etapă, căutarea cheii: ce cheie, ce număr? S'a isprăvit!, şi-a zis, înţelegînd în cele din urmă, că, după atîta sbucium, nu se mai putea regăsi identică oricît de neschimbat ar fi rămas totul în afara ei. Şi în acelaşi timp s'a simţit obosită, nu se poate mai obosită! Bomboane îi trebuie?, a respins pe urmă cu desgust, spre uimirea celorlalţi doi fraţi, cutia cu bomboane. Încă de pe-atunci, după ce necunoscutul,

problematicul o atrăsese cîtva timp irezistibil deschizîndu-i pofte chinuitoare, odată scopul atins, survenea deprimarea, oboseala tristă, adîncă.

Cu venirea serii, ca de obiceiu, vaporul și-a încetinit mersul. Peste apa fumurie alunecă acum domol, reținîndu-și răsufletul asurzitor de peste zi. Hu, hu! străbate un răstimp dinspre maluri un glas de pasăre ușor alarmată. Și mai aproape, dinspre sufragerii, la fel străpunge liniștea serii, ca un gungurit de pasăre, un rîs ascuțit de fată. Și cîtva timp, cînd de sus, cînd de jos, cînd din părți, circulă, se întretaie mici conversații și parcă vocile ar aparține înălțimilor ori fundurilor adînci, parcă fiecare ar vorbi pentru sine și pentru toți. Aplecată de-asupra apei, departe de viața înconjurătoare, Nanda se întreabă: Oare visul ei de-o viață să fi pierit înghițit de mersul timpului? Să-și fi epuizat, trăind numai și numai în închipuire, izvoarele vii, să-și fi ucis, cu timpul, plăcerea de a trăi simplu, direct? Chiar așa să se fi întîmplat? Hu, hu! mai străbate odată, stins, glasul acela de pasăre care visează. Prizonieră în cele din urmă a unei forme de viață la început liber concepută, liber aleasă, dar căreia nu i se mai poate sustrage. Dacă ar pune capăt chinului? Dacă pe loc s'ar arunca în Dunăre? îi vin în minte gînduri negre de sinucidere. Pînă cînd în liniștea serii irupe, cu vaer de cratiță, gongul care-i cheamă pe toți la masă.

Și deodată, în timp ce stăteau la masă — cine s'ar fi așteptat după o zi atît de frumoasă? — s'a lăsat ceața aceea îngrozitoare.

— Oare o să fim nevoiți să stăm noaptea ancorați? întreabă un glas cunoscut și în același timp Nanda se simte străpunsă de aer umed, rece. Iar cînd întoarce capul recunoaște la măsuța de-alături din fiecare seară pe fata cea tînără și pe nelipsitul ei tovarăș, ocupat pentru moment să închidă la loc o fereastră pe care tot el a deschis-o.

— Las-o deschisă! Inchide-o! comandă în același timp fata cea tînără și cealaltă persoană care o întovărășește, desigur mama.

— Tocmai cînd s'ajungem! impută mama aceluiași tînăr, făcîndu-l răspunzător de ceața de-afară, cînd, după ce a închis fereastra, se așează la masă.

Și cîtva timp se mai întretaie întrebări între cei care se scoală dela masă și ies un moment pe punte dar revin curînd. Totuși înăuntru, în cuprinsul sufrageriei, nimic nu pare să se fi schimbat. Aceeași bună dispoziție, aceeași poftă de mîncare generală din fiecare seară, aceeași atmosferă tihnită, prosperă apare încă manifestă în timp ce lumina lămpilor de de-asupra, tot ca 'n fiecare seară, se reflectă dulce în apele lăptoase ale porțelanurilor de pe mese, întăresc roșul tapițeriilor, aprind sori mici în ustensilele de argint, în priviri, în briliantul dela mîna Nandei, în cerceii, în strasurile mute ale doamnelor dela mese... Cu toate astea, prin ușile care se tot deschid, ceața sfîrșește prin a năvăli și'n cuprinsul sufragieriei.

— Ușile, nu lăsați ușile deschise, — intervine un domn de lîngă ușă, domnul-cu-pled, cum i se spune, simplu.

— Păcat că s'a stricat vremea chiar în ultimul moment, — zice și Nanda, adresîndu-se în dreapta ei, în capul mesei, comandantului.

Către sfîrșitul mesei cînd se deschide iar ușa, acelaș glas de fată rizgîiată care dela începutul excursiei nu se sfiește să-și arate poftele, nedumeririle, să-și cheltuiască în văzul tuturor prea-plinul de animal tînăr, străbate noaptea:

— Oare mult o să ne ție în ceață?

In timp ce glasul tovarășului o caută și o chiamă prin ceață:

— Pentru Dumnezeu, să intrăm înăuntru... Unde ești ?

Pe unde or fi ieșit? se întreabă Nanda, cum dela masa mare din mijloc a urmărit toată mișcarea din sufragerie, dar observă curînd cum ies unii, ca să treacă mai neobservați, prin ușa dela garderobă.

Treptat, treptat atmosfera devine apăsătoare. Un abur ușor pare să se fi depus peste apele celor două oglinzi de pe pereții dimpotrivă în care lămpile de deasupra se răsfring acum cu o strălucire împăienjenită.

— Mă scuzați, se scoală dela masă comandantul și pleacă.

— O să trebuiască, mîine, să vă sculați devreme, — se adresează Nandei, de lîngă Eugen, doctorul rămas singur cu ei.

— Credeți, cu ceața asta, că o să ne ținem totuș de program? obiectează ca mai mult ca să întreție conversație. Dar pe urmă, cîtva timp nu mai spune nici unul nimic. Nu, nu se poate să se fi sfîrșit totul! își zice Nanda cînd observă cum pînă la sfîrșit Eugen continuă să refuze mai toate felurile de mîncare. Iar cînd îl compară un moment cu ceilalți bărbați din sală, se gîndește că, dintre toți, dacă ar avea de ales, tot pe el l'ar alege. Și cu toate că, de cînd cu cearta din ajun, nu-și mai vorbesc, peste masă, după ce curăță un măr, îi întinde o felie curățată.

— Mulțumesc! tresare el. Iar după ce mănîncă felia de măr ia și el o pară din fructiera joasă de argint și-i întinde pe rînd toate feliile pe care le curăță. Un moment se uită la mîinile lui cu degete lungi, mobile. Altădată îl iubise și pentru mîinile lui frumoase... Oricum, — își zice tot ea, — după ce a colindat o lume, se pare că n'a uitat-o deloc. S'ar putea chiar, pe ici pe colo, să se mai fi gîndit, să mai fi visat la ea, s'ar putea chiar — de ce nu? — să nu-i fi găsit în tot acest răstimp asemănare, să fi rămas în inima lui — da, de ce nu? — incomparabila, unica. Larg deschis celor din afară, totuși să se fi rezervat în parte. Rezervat cerului, visului

(adică ei) și să-și fi menținut o rezervă strict neatinsă, — își revine
ea treptat după ce înainte de masă desnădăjduise și-și pierduse în-
crederea în posibilitatea unei înțelegeri.
— Ți-e teamă, Nanda? De ce să-ți fie teamă? zice el de vizavi,
cînd vaporul se pune iar în mișcare, și-o vede cum tresare.
— Unde mergem? De ce mergem? întreabă dela masă fata cea
tînără cînd se întoarce, tot prin ușa dela garderobă, în restaurant.
— La ce te gîndești, Nanda? insistă Eugen.
De ce mă judeci după altădată? Am evoluat mult de-atunci,
am revenit dela multe. Nu mai sunt exact omul pe care l-ai cunos-
cut odată. Admite că între timp și tu te-ai mai schimbat, i-a spus
Eugen. Iar pe de altă parte este și astăzi ca și atunci om care nu
poate fi confundat cu un altul. Și bineînțeles că pe Zabloski îl do-
rește acum numai pentrucă îl știe departe și iremediabil pierdut.
Nu, nu trebue să exagereze. Și măcar în ceasul al unsprezecilea să
știe ce vrea, — își zice Nanda, gîndindu-se totodată, cînd vede îngri-
jorarea generală, că toate aceste întrebări, tot acest sbucium curînd,
curînd ar putea lua sfîrșit.
— La ce vă gîndiți, coniță? întreabă și doctorul.
— Mă gîndesc la „Aventurile lui Gordon Pym", mă gîndesc
și cît e de vechi și de uzat vaporul, zice ea în sfîrșit și-i surîde lui
Eugen.
— Undeva într'un port, răspunde în acelaș timp tînărul dela
masa de-alături.

Ciocnirea s'a produs ceva mai tîrziu, cînd se retrăseseră aproape
toți în cabine. Vaporul s'a înțepenit brusc apoi, ca un animal rănit
de moarte, s'a sguduit dela un capăt la celălalt, răsunînd înfundat.
In acelaș timp au zăngănit paharele, tacîmurile de prin dulapuri
în sufrageria rămasă pustie; s'au cutremurat de sus pînă jos feres-
trele, pereții toți; s'au răsturnat de pe la locurile lor în cabine, ca
la un semnal, îngrămădindu-se buluc, bagajele; pe punți, afară, au
alunecat scaune și alte obiecte nefixate, prăbușindu-se, cele mai
multe, peste bord în Dunăre.

In cămașa de noapte, de o frumusețe impresionantă, fata cea
tînără aleargă cîtva timp, zăpăcită, s'o caute pe mama care la
oarecare distanță, împiedicîndu-se la fiecare pas, se ține după ea
cu un maldăr de haine pe brațe:
— Mimi, Mimi! o chiamă ea, disperată.
Doi copii care se țin de mînă, alunecînd pe-o scară, apar pe
urmă iar, însîngerați, dar amuțiți de groază. Domnul — cu pled —,
înfășurat într'un pled mare, privește îngrozit la copiii însîngerați,
dar nu se clintește dela locul lui ferit, de subt o scară.
— Ioane, Ioane, îl strigă cîtva timp madama dela cabine pe
valetul dela restaurant care apare în sfîrșit, pe aceeași scară dinspre

cabine pe care s'au prăbușit, în învălmășeală, copiii, cu o cutie în
mînă.
— Rahatul dela Ada-Kaleh, zice el și-i trece nevestii-si cutia.
— Cine m'a pus să plec? Cine m'a pus să plec? repetă în neștire
fata cea tînără în timp ce mama se muncește să-i îmbrace o haină.
Și la fiecare pas, printre pasageri, izbucnesc chemări, vaete,
bocete...
—Nanda, fetițo, se apleacă Eugen, după ce intră în cabină, și-o
trezește pe Nanda care subt efectul narcoticului luat înainte de
culcare, doarme încă. Și ca s'o liniștească, cînd se trezește speriată,
o mîngîie cîtva timp în tăcere.
— Eugen, scumpule, ce bun ești... se simte Nanda dintr'odată,
față'n față cu o primejdie reală, ca renăscută.
In noaptea de vată, cînd au apărut în urma tuturor, o barcă
fusese completată și pornise lăsînd după ea plînsete și desnădejde.
Intr'o clipă Nanda se simte atît de plină de dezinteresare, în stare
să se sacrifice, să-și piardă viața pentru Eugen. La capătul expe-
rienței? se întreabă încă în deplinătatea facultăților. Și tot ea își
răspunde: Mai degrabă la începutul altei eri.
— Cine m'a pus să plec! Cine m'a pus să plec! repetă în-
tr'una, de lîngă mama ei, fata cea tînără care n'a fost încă îm-
barcată.
Nu, n'o să se coboare cu femeile și cu copiii, își zice Nanda
în timp ce copiii cei doi care se țineau de mînă, ultimii care au mai
rămas și care par să se fi rătăcit de părinții lor, sunt conduși de
un marinar și predați jos în a doua barcă. Și nu se hotărăște să se
desprindă dela brațul lui Eugen și să se coboare nici în a treia
barcă, ultima, în care urmărește cum e coborîtă, mai mult pe brațe,
fata cea tînără. E înlemnită de spaimă dar știe că pe Eugen, sin-
gur în primejdie, nu-l va părăsi, că viața ei ar fi prea împovărată
dacă n'ar trăi cu demnitate clipa asta de desnădejde. Și mai știe
că dacă se va întîmpla minunea să scape, numai îndurînd clipa asta
grea, viața ei va mai putea avea un înțeles. Nu-și propusese un mo-
ment înainte să se sinucidă? A lăsat atîtea să se piardă, să-i treacă
pe dinainte... Dar de rîndul ăsta e hotărîtă, cu orice preț, să înfrunte
viața. Și se gîndește concentrat, lucid, ca din fundul unei beții reci,
adînci: Ce e în fond viața decît o formă? Iar unei forme (fie ea
formă de artă, formă de viață ori simplă, ordinară formă), — ori-
cît de liber aleasă, — dela o vreme i se înfrînge greu rezistența, nu
i se mai pot aduce cu una cu două (în afara legilor ei proprii),
schimbări. Dar ce triumf dacă un modelator de rasă — și de ce
n'ar fi ea un astfel de modelator de rasă? — menținîndu-se strict
în reguli și canoane, vine să dea înțeles nou acelei forme, elibe-
rînd-o de tot ce a ținut închis! Dar ce idei îi vin! se miră tot ea.
Azi împlinesc treizeci și doi de ani! își aduce pe urmă aminte.
— Grăbiți-vă, Doamnă, pentru Dumnezeu, Doamnă! se apro-
pie un marinar.

— Pentru Dumnezeu, Nanda, încearcă și Eugen, zadarnic, să-i desfacă dela brațul lui mîna încleștată.

Vaporul s'a lăsat pe-o parte și se aude cum gîlgîie undeva pe-aproape apa. Să fi rămas cu păreri de rău? își zise Nanda, vag, cînd se vede singură între bărbați. Acolo, în fundul cabinei rochiile ei atîrnate în cui, capotul lăsat pe un scaun or fi început să plu-tească. Și la fel or fi fîlfîind perdelele dela fereastra deasupra apei, are ea viziunea clară. Și în acelaș timp nici o tresărire, nici un sgomot, nimic din ce se petrece pînă'n fundurile cele mai îndepăr-tate ale vaporului, nu-i scapă. E una cu vaporul. Parcă ar fi și ea o mobilă, un accesoriu, ceva care face corp comun cu vaporul. Din cînd în cînd îl simte tresărind, parcă totuși ceva moale, văscos — desigur, simplă iluzie! — s'ar împotrivi scufundării. Iar co-mandantul în jurul căruia s'au adunat toți, pe puntea cea mai de sus, și care din cînd în cînd oftează numai! De ce nu încearcă ni-mic? Barca lui Gordon Pym fusese sfărîmată și cu toate astea ei tot au scăpat cu viață. Dar așa se întîmplă în cărți, personagiile principale scapă, regulat. Cu o privire atît de bleagă ce-ar putea întreprinde? revine iar la comandant care prăbușit pe un scaun lîngă comandă și cu privirea pierdută în noapte pare pentru mo-ment complect anihilat.

— De ce, Nanda, de ce? Dar vorbele lui Eugen nu mai parvin înțelegerii. Agățată cu o mînă de brațul lui și cu cealaltă de o bor-dură oarecare — margine de fereastră, de mobilă? nu știe bine de ce — strînge cît poate mai tare braț și bordură. In gînd numără pe urmă minutele... Numai să nu țipe, să nu plîngă, își zice cînd aude pe cineva pe-aproape plîngînd înfundat. Cînd s'au certat în cabină, Eugen a zis: Nici chiar dacă ai afla că ne înnecăm... Ce i-o fi venit să vorbească așa? Iar ea la masă a pomenit de „Aventurile lui Gordon Pym"... Tot vorbe nesocotite. Apa s'a urcat desigur pînă'n sufragerie, nu se mai gîndește pe urmă decît la apa care crește.

Iar cînd prin ceață licărește lumina unei bărci, înțelege că-i prea tîrziu. A auzit doară în atîtea rînduri că în vîrtejul care se face în jurul unui vas care se scufundă, bărcile nu se mai pot apro-pia fără primejdie să fie trase în vîrtej la fund. Orice iluzie e deci de-acuma încolo, copilărească, își zice. Ea, care în general se fe-rește de vorbe care ar putea atrage nenorociri. Și de ce n'o fi cău-tat din momentul cînd Eugen a pomenit de înnec să-l împace? Iar cînd faptele vin să confirme superstițiile, cum să nu crezi în puterea duhurilor care stau la pîndă și te-ascultă? Ar vrea, totuși, înainte să moară să-l vadă cum arată — tînăr, bătrîn? — cel care nu mai contenește să plîngă. Iar după atîtea tribulații, cînd s'ajungă la un liman, cînd să-și vadă visul împlinit, poftim! ce soartă să-i fi fost hărăzită! Pe urmă iar își aduce aminte — uitase — că împli-nește treizeci și doi de ani.

— Azi e ziua mea! articulează ea greu și simte un moment cum Eugen o strînge mai tare în brațe.

Dar prin ce minune se mai menține deasupra? se întreabă cînd cel care plîngea, încetînd să mai plîngă, își arată în sfîrșit fața tînără. Iar cînd îl recunoaște, legîndu-și soarta ei de-a lui, își zice: El e eroul, *personagiul principal,* deci nu se poate să moară, mai ales că fata cea tînără a fost salvată și-l așteaptă. Și în acelaș timp vasul se proptește brusc, încetînd să se mai scufunde. Orbecăind prin ceață după ce s'au ciocnit de o epavă, înțeleg toți că la rîn-dul lor s'au împotmolit între mal și epavă. La lumina unui reflec-tor deslușesc în sfîrșit insula. Așa dar, își aduce aminte Nanda ca prin vis, ceeace i se păruse că opune rezistență fusese realmente o rezistență. Suntem salvați, izbucnește îndată și se transmite vestea. Dar Nanda nu mai înțelege bucuria celor din jur, mintea ei într'o clipă și-a pierdut facultatea de a mai înțelege ceva.

Și se trezește, abia, pe remorcherul care aleargă în noaptea umedă și rece de toamnă.

— Am fost salvați, Nanda, se apleacă Eugen și-i spune cînd ea deschide ochii și vede luminile portului Brăila. Suntem acum legați prin primejdia pe care am înfruntat-o împreună, nu Nanda? îi mai șoptește el cînd o strînge în brațe.

Zabloski? Eugen Burada? în primul moment Nanda nu înțe-lege cine o îmbrățișează și-i vorbește. In fond îi e perfect egal. To-tul e să-și iasă din ea, să exteriorizeze ceeace deține, ceeace i-a fost dat să exteriorizeze și a stat pînă acum închis. Ah, da, în fond viața e nebunie curată! își zice vag, persistînd cîtva timp să se mențíe într'o stare tulbure intermediară între somn și viață, între vis și realitate.

SANDRA COTOVU

A N N

Din dogoritoare ivită suflare,
Somnoroasă, de copil întruchipare.

Clipa nemaivăzutelor tale gene,
S'a deschis întocmai sticloaselor steme

Prin al căror ochiu, privirea de soare
Cerne aprinzînd proaspăta culoare.

BARBU BREZIANU

SENTIMENTUL TRAGIC ÎN ARTELE PLASTICE

E o prejudecată frecventă, ale cărei rădăcini urcă pînă la Lessing, aceea că artele zise figurative exclud anumite categorii estetice, neputînd exprima din pricina structurii lor opuse narațiunii, întregul registru de sentimente, propriu literaturii. Teoreticienii tragicului de pildă [1]) n'au dat niciodată atenția cuvenită problemei posibilității acestei categorii în plastică, deși istoria conceptului de „tragic" marchează de mai de mult disocierea lui de „tragedie", admițînd că un sentiment tragic poate exista în afara genului literar amintit.

Departe de a dori pentru artele plastice omologarea cu literatura; — ceea ce ne-ar mîna de sigur înspre confuzii de planuri tot așa de penibile ca acelea de care se face vinovat, la începutul sec. XIX, curentul „filologic" în critica artistică, — *nu* dela cercetarea „inconografică", avînd în față numai tema, subiectul literar, anecdota, motivul fabulistic, așteptăm vreo lumină în problema noastră.

Conștiința structurii particulare a artelor plastice, în autonomia cărora credem, nu ne-ar permie aceasta. E de altfel argumentul cel mai puternic care ne-a împiedecat să pornim deductiv, dela o definiție a tragicului, la urmărirea caracterelor lui specifice în pînzele sau bronzurile diferitelor școli și epoci.

Definițiile cunoscute pînă azi pornesc dela manifestările poeziei, dramatice sau epice. Ele sunt reluări ale definiției aristotelice, a cărei critică am întreprins-o în alt studiu, mai de mult [2]). Conceptul de tragic, cu mult mai larg decît ni-l păstrează doctrina tradițională, e totuși impracticabil pentru problema ce ne preocupă astăzi, delimitările noastre de atunci sprijinindu-se pe speciile de conflict dramatic descoperite.

[1]) V. în *Johannes Volkelt: Aesthetik des Tragischen*, Muenchen, Oskar Beck, 1923, Ed. IV în 40, XXII + 462 p., rîndurile fugare consacrate tragicului în plastică, la pag. 10. Tema desvoltată conchide cu incompatibilitatea lor.

[2]) Cf. în *„Meșterul Manole"*, An. II, Nr. 1—3, Ianuarie—Martie 1940, pp. 33—44: *Ion Frunzetti: „Problema tragicului modern"*.

Ni se pare cu mult mai rodnic drumul empiric. Intuirea în conștiința contemplatorului avizat a acelorași sentimente reactive și dispoziționale pe care le încercăm în cazul spectacolelor tragice [3]), descoperirea crizei de conștiință specific timbrată, (discrepanța dintre luciditate și nevoie sentimentală, cele mai adeseori), prilejuită de unele opere de artă va fi pentru noi un prim semn de existența filonului tragic în ele. Modalitățile lui particulare rămîn să fie demascate critic de analiza — menținută pe cît se poate mai aproape de investigația fenomenologică — menită să descopere deopotrivă viziuni originare de viață, structuri de valoare tipologică și procedee de expresie.

SENTIMENTUL MORȚII ȘI TRAGICUL

Una din confuziile cele mai reprobabile e aceea, foarte frecventă, între sentimentul morții și cel tragic. Pentru conștiința multora, nedeprinsă cu delimitările analizei acute, există tragism ori unde există reprezentarea morții sau aluzie la prezența ei.

Așa un monument funerar sau un volet de altar reprezentînd „Calvarul" ori „Martiriul vreunui sfînt", ori „Invierea lui Lazăr", ar fi după modul acesta de a gîndi purtătoare de sens tragic. Fără a ne rătăci în discuțiile care să demonstreze pentru ce o iconografie a morții, sau arhitectura, — utilitară în mare parte — a mormintelor, nu pot transmite sentimentul tragic (ele ținînd, cum vom vedea, de intenția figurativă a artei nu de cea semnificativă) vom răspunde, bazați pe intuiția tragicului, că reprezentarea morții nu se asociază întotdeauna, în subiect, cu vreunul din sentimentele reactive ori dispoziționale proprii resimțirii tragicului. Mai mult, un monument funerar n'are întotdeauna nici măcar efectul deșteptării în contemplator al sentimentului morții. Apelăm la o experiență personală afirmînd că, de pildă, ***mormîntul lui Francisc I***, din biserica ***Saint-Denis***, opera sculptorilor ***Philibert de l'Orme*** și ***Pierre Bontemps***, ne-a emoționat în cu totul altfel decît ne-am fi așteptat dela un monument funerar.

Sentimentele încercate au fost mai degrabă legate de reprezentarea măreției, grandoarei unei vieți încărcate de glorie și mulțumite de felul în care s'a achitat de datoria față de Dumnezeu. Statuile familiei regale, a membrilor săi reprezentați ca „priants", oricît patetism le-ar găsi pe drept cuvînt André Michel [4]), sunt statuile unor oameni care se recomandă, conștienți de demnitatea lor, judecății, care nu-i înspăimîntă, a divinității.

---

3) Cf. *Tudor Vianu, Estetica*, ed. II, București 1939, p. 405 și urm.: „*Elementele receptării artistice*".

4) *A. Michel, Histoire de L'Art*, Tome IV, seconde partie, p. 666, „La sculpture en France de Louis XI à la fin des Valois" par. A. Michel.

Cît despre bassoreliefurile monumentului, ele celebrează faptele de arme ale regelui, înfățișîndu-se mai degrabă admirației noastre decît compasiunii și regretului [5]).

De sigur, nu același lucru se poate spune despre statuile de „gisants" ale lui Henric al II-lea și Caterinei de Medicis, sculptate de Germain Pilon pentru mormîntul lor din aceeași biserică. E aici un sentiment al morții care se manifestă mai curînd sub forma unui *sentiment al cadavrului*, al morții sub aspectul ei fizic, umilitor și respingător, decît sub forma unei emoții tragice. Reprezentarea umilității omenești în fața dumnezeirii, cu tot apelul pe care-l face la conștiința unei condiții omenești fatale, nu se prezintă drept tragică, lipsind contrastul care să ne pună în prezența unui conflict măcar potențial.

Fără să prelungim inutil șirul exemplelor împrumutate sculpturii funerare, putem spune că ea poate prilejui în contemplator tristețe, regret sau melancolie, scădere a tonusului vital, adică, uneori, sau dimpotrivă un sentiment de împăcare, de optimism în privința soartei viitoare, de încredere, în cazul în care pietatea creștină a artistului a găsit răsunet în sufletul pios creștinește al muritorului, aflat întîmplător sau voit în prezența acestui avant-goût al vieții viitoare. Sculptura funerară poate îndemna la smerenie și ispășire, la resemnare, răbdare și obediență, pe oile bune ale divinului păstor, sau poate lăsa indiferent față de aceste valori, pe necredinciosul captivat doar de măreția vieții celui apus.

Sentimentul cadavrului, al descompunerii fizice și caducității materiei, poate lua uneori forme *macabre*, atunci cînd în realizarea lui plastică nu mai întîlnim, ca în cele analizate mai sus, intenția quietistă creștină, sau compensarea consolatoare a neantului prin bucuriile vieții, ci nevoia flagelantă de a ne reaminti neîndurarea unei sorți, care să ne determine a ne înfricoșa de carnea prin care simțim plăcerile de fiecare zi, ghicind în ea viermuiala putridă a cadavrului viitor. Scheletul deabia mai susținîndu-și zdrențele de carne rămase, pe care *Ligier Richier* îl pune să-și ofere simbolic inima, cu mîna descărnată, lui Dumnezeu, (mormîntul din Bar-le-Duc al contelui de Châlons), e una din aceste reprezentări macabre în stare să ne sgudue profund prin asociațiile pe care contemplarea lui le provoacă în conștiința noastră. Sentimentul reactiv al desgustului și cel dispozițional al groazei, nu sunt totuși deajuns ca să ne determine a crede în tragismul reprezentării acesteia. Ele sunt încă altceva decît dezolarea desperată, resemnată sau în revoltă, caracteristică atitudinii tragice sau față de tragic. Avertismentul acestui memento mori, e de natură să ne îngrozească mo-

---

5) O intenție dramatică se poate găsi în contrastul dintre etajele monumentului, între priants, gisants și basoreliefuri. Reprezentarea succesivă a stadiilor vieții, poate fi apropiată de tehnica dramatică a diviziunii pe acte. Ea n'are însă nimic de-a-face cu sentimentul tragic, care, firește, nu se confundă nici cu tragedia, dar mi-te cu întregul gen dramatic!

mentan, sau să ne obsedeze îndelung, fără a putea însă provoca în noi, dacă nu eliberarea cathartică, cel puţin o opoziţie de stări sufletești. Ori unde lipseşte contrastul interior, nu se va putea resimţi tragicul.

Obsesia cadavrului se poate urmări egal în plastica lui *Tilmann Riemenschneider*, de pildă, dar şi în pictura realistă a unui *Jan van Eyck, al cărui portret de necunoscut cu garoafa*, aflat la Berlin mărturiseşte în trăsăturile riguros copiate ale feţii, nu atît intenţia de a „restabili forma căreia uzura vieţii i-a compromis frumuseţea, cît, dimpotrivă, în oboseala cărnurilor veştejite, munca pe îndelete a morţii, şi felul în care minează ea, surd, orice organism" [6]).

Lucruri asemănătoare se pot spune în cazul portretului conetabilului *Guillaume de Montmorency* din Muzeul dela Lyon, (şcoala franceză, în jurul maestrului din Moulins, 1520 [7]), sub trăsăturile căruia se citeşte scheletul, sau în cazul portretului regelui *Carol VII, de Jean Fouquet*, dela Luvru, sau în detaliul (reprodus de *Charles Sterling*, la p. 87 a cărţii sale) din polyptycul S-tului Vincent, dela Lisabona, de *Nuno Concalves*, sau, cu şi mai multă dreptate, despre portretul dela Luvru cunoscut sub numele de *„L'homme au verre de vin"*.

Gustul pentru amănuntul macabru al primitivilor picturii e poate explicabil prin circumstanţele de ordin istoric, religios şi moral, ale epocii. Prezenţa morţii din războaiele, execuţiile şi epidemiile Evului-Mediu nu poate fi încă alungată la începutul Renaşterii.

In miniaturile Nordului, sau în frescele meridionale, reprezentarea respingătoare a morţii fizice îşi află necontenit locul. Pe pereţii vestitului *Campo Santo* din *Pisa*, un pictor de formaţie sieneză sau giottescă a executat o frescă [8]), dintre cele mai faimoase ale timpului *„Il trionfo della Morte"*.

In mijlocul unui peisaj convenţional, cu acela al picturii bizantine de care încă nu s'a eliberat complet artistul trecentesc, convoiul nobililor porniţi la vînătoare întîlneşte — prevestire lugubră în stare să le tulbure petrecerea crudă — mărturia vanităţii plăcerilor pămînteşti: trei cadavre putrezind în sicrie descoperite. Atitudinea artistului e ştiinţifică, obiectivă, sforţîndu-se să redea cu cît mai multă exactitate reacţiile nobililor ferindu-şi nasul de mirosul fetid sau întorcînd privirile, reacţia cailor sforăind înspăimîntaţi, a cîinilor lătrînd întărîtaţi de necunoscut, sau adulmecînd iscoditor, în fine, tot ce poate contribui la sporirea efectului, prin incitarea de sentimente obiective în privitor.

[6]) *Louis Hourticq, La peinture des origines au XVI-e siècle*, H. Laurens, Paris 1908, p. 156 şi planşa dela p. 157.

[7]) *Charles Sterling, La peinture Française*, Les Primitifs, Paris, Floury, 1938, p. 148.

[8]) Planşa dela p. 111, *Louis Hourticq*, op. cit.

Valoarea descriptivă a frescei e de necontestat. Fabula are însă un tîlc prea direct, mijloacele de expresie sunt prea brutal realiste, atitudinea artistului prea indiferentă, prea rece (preocupat numai de observarea obiectului) ca să trezească, în noi un răsunet afectiv particular. Impresia se îndepărtează de sentimentul tragicului, cu cît intenţia mimetică a artistului apare mai evidentă. Neputinţa de a ne transmite un conţinut sufletesc care nu i se transmisese nici lui de către obiect, e vădită. Dacă opera nu e lipsită de farmecul primitivismului, aceasta ţine desigur de realismul său intenţional, în disproporţie cu mijloacele tehnice de care dispune, iar nici decum de ingenuitatea sentimentului sau de forţa lui expresivă.

Cam tot aşa stau lucrurile în privinţa frescei lui *Luca Signorelli* din Catedrala dela Orvieto: *„Resurecţia cărnii"*. Tendinţa de a studia anatomia convulsivă a cadavrelor smucindu-se cu greu din îmbrăţişarea ţărînei, prezenţa scheletelor acelora fidel copiate, dau impresia unui laborator de medic, mai degrabă decît fiorul unei întîmplări extraordinare. Prea se încearcă demonstrarea îmbinării muşchilor pe oase, ca să mai putem fi atenţi la altceva. Dacă legenda care atribuie lui Signorelli puterea de a-şi fi desbrăcat, plîngînd, fiul mort, ca să-l picteze, va fi fiind adevărată, ne îndoim că pînza rezultată să fi isbutit a fi altceva decît e marea compoziţie de care vorbim. Desbinarea interioară a pictorului sfîşiat între durerea de tată şi datoria de artist, va fi fost puternică. Ea nu ni se poate însă comunica, odată ce atitudinea pictorului e indiferentă, obiectivă, realistă inertă.

Admirăm în cazul acesta abilitatea execuţiei, justeţea observaţiei, „adevărul" obiectului. Menţinîndu-ne pe plan strict estetic, opera e frumoasă, reuşită. Nici un răsunet mai adînc însă nu e posibil. Cu atît mai puţin, comoţia tragică pe care o căutăm.

Intre sentimentul morţii realist resimţit, ca nevoie de a înfăţişa anatomic cadavre, şi ideia abstractă, tipic medievală, a morţii care ne paşte în toate clipele, se plasează anumite gravuri ale unui *Dürer* sau desenele unui *Holbein* cel tînăr. Intenţiile cu care ultimul execută „Simulacrele morţii", [9]) şi primul ciclurile „Pasiunii" sau „Apocalipsei", pot fi suspectate de retorism. Predicile acestea figurative, puteau fi mai uşor accesibile massei, mai uşor de răspîndit şi mai uşor de înţeles intuitiv. Oricare ar fi fost intenţia lor, trebuie să le oferim un loc în cercetarea noastră. Ele reprezintă aspectul *imaginativ* al reprezentării morţii, spre deosebire de cel realist, analizat mai sus.

Diversitatea manifestărilor de acest gen, care se pot apropia de realizările lui *Holbein* şi *Dürer*, dar care nu au ce căuta într'un capitol în care ar figura alături de monumentele funerare, ne obligă să consacrăm un capitol nou legăturilor dintre *Fantastic şi tragic*.

[9]) In nemţeşte „Totentanz".

Cînd în plin secol XVI, *Holbein* concepu „alfabetul morții" sau seria de desene intitulată „Simulacrele morții",[10]) gustul pentru macabru dăinuia încă, deși mîndria laică și ardoarea păgînă a secolului XVI nu cunoaștea decît rare întoarceri la spaimele obsecure ale Evului Mediu. Cu toate că îmbătrînite, tradițiile folklorice ale secolului XV, decimat de foamete, ciumă și războaie, mai circulau îndeajuns de vii, ca anumite superstiții dăinuind în sufletele nu de tot încă prinse de viață, să le reclame o delectare perversă în reeditarea poveștilor cu dansurile strigoilor, în desene ca acelea pe care Holbein le aruncă în circulație.

Concertînd în piețe publice, încoronînd regi și împărați, ospătînd la mesele clericilor, înhățînd de pulpana hainei înalți demnitari lumești, insinuîndu-se perfid între trupurile îmbrățișate ale îndrăgostiților, veghiind lacom somnul pruncilor, arînd alături cu plugarul sau conducînd orbii de o nuia, aceeași pentru cerșetorul decrepit, pentru negustorul avar sau pentru bețivul bestial și inconștient, *moartea* cu oribila ei înfățișare jumătate scheletică, jumătate de fantastică „gargouille", produs hibrid crescut în flora gotică a catedralelor medievale, moartea rînjind triumfătoare regizează șirul de inutilități lumești, avînd întotdeauna groaznicul privilegiu al ultimului cuvînt.

In prefața „Simulacrelor", venerabilul *Jean de Vauzèle*, prieur de Montrosier, notase sentimentul inexplicabil, paradoxal al privitorului, cuprins simultan de „*une déléctable tristesse et une triste délectation, comme chose tristement joyeuse*" [11]).

Dacă intenția dublă de a deplînge și de a ironiza, a lui *Holbein*, a putut fi resimțită de contemporani, și formulată atît de aproape de felul modern de a defini umorismul [12]), al unui scriitor ca *Luigi Pirandello* de pildă, care considera „amaramente comica" sfîșierea interioară a individului între tendițe sufletești opuse, nu mai încape îndoială că reacțiile față de aceste desene care anticipează „ironia romantică" și „umorismul" (pe care noi îl considerăm de esență tragică) al lui *Pirandello*, sunt de genul acelora care ne pot îndreptăți să suspectăm opera respectivă de *tragism*, ca una ce se referă la condiția fatală a umanității, de a-și zădărnici orice întreprindere în fața protivniciei ursitei. Chiar dacă-i lipsește măreția împotrivirii individului altfel decît prin lamentații, viziunea de viață a lui *Holbein*, tradusă în desenele de care am vorbit, e neîndoios o viziune de tragică luciditate. Intr'o altă fază a conștiinței tragismului existenței umane, se găsește *Holbein* atunci cînd schițează pe un exem-

[10]) Frații Melchior și Gaspar Treschel, publicară la Lyon „soubz l'escu de Coloigne", mica broșură in octavo intitulată „les Simulachres et histoiriées face dela Mort, autant élégament pourtraictées que artificiellement imaginées", în 1538, deși *Holbein* le terminase în 1526, la Basel.

[11]) *Paul Mantz* citează în „*Hans Holbein*", Paris, Quantin f. d., p. 88, prefața lui Jean de Vauzèle.

[12]) Pirandello, Saggi, Milano, Mendador 1940, Cf. și studiul nostru din Viața Romînească, Mai 1940 „In jurul problemei Pirandello".

plar din „Elogiul nebuniei", a lui *Erasm*, scenele devenite celebre, ale apologiei prefăcute, a inconștienței. Sarcasmul viziunii lui *Holbein*, incisivitatea lucidității lui, cinismul cu care demască josnicia cărnii și neputința spiritului, sunt mai curînd semnele înruditei atitudini, nu mai puțin tragice, a desbinării interioare între nevoia de a exista și desgustul biciuitor, de existență. *Resemnarea cinică* ia aici locul dezolării lucide din *Simulacrele morții*.

O atitudine similară marchează în plastică *Breughel*, în unele din operele sale. Capitolul următor, în care de drept ar fi trebuit înglobate și desenele lui *Holbein* din faza „Elogiului nebuniei", o va analiza. Ca să nu depășim intențiile titlului pus în fruntea capitolului acestuia, să ne întoarcem după această anticipație a considerațiilor viitoare la legăturile dintre *fantastic și tragic* în plastică.

Sentimentul morții resimțit imaginativ, provocător de halucinații vizuale în care se asociază în sinteze noui, elemente desprinse din experiență, altele decît cele în direct raport cu moartea, — duce une ori în opera unui *Jeronimus Bosch*, a unui *Pieter Brueghel*, a unui *Dürer* chiar, și a unui *Grünewald* în bună parte, la viermuiala aceea neverosimilă și halucinantă, a unei lumi organizate după legi străine de realitatea ei de fiecare zi.

Imaginația populară a basmelor e răspunzătoare de viziunile infernale ale lui *Jeronimus Bosch* [13]), în fața realizărilor căruia, mișunînd de o bogăție neînchipuită a formelor absurde, simți spaima transmisă din străfunduri de Ev Mediu, a individului părăsit în prada unui univers populat de puteri necurate și răuvoitoare, față de care conștiința delirantă a obsedatului n'are nici o apărare, alta decît a practicelor magice. Conștiința unui univers organizat, fie și împotriva omului, nu există încă. Spaima individului aruncat între stihii necunoscute lui, vine tocmai din lipsa oricărei certitudini despre structura lumii. Dacă tragismul e o criză a conștiinței, o nepotrivire între datele cunoștinței de lume și viață și elanurile afective, cum am spus-o aiurea, — viziunea fantastică a universului, e tocmai contrarul: ignorare a întemeierii lumii, incertitudinea și spaima pentru existența proprie, care nu se vede în opoziție cu nici un dictat extern, și care n'a ajuns nici măcar la conștiința limpede de sine.

O viziune, asemănătoare, deși poate mai puțin ingenuă, întrucît poate fi bănuită a se fi inspirat din *Bosch*, prezintă, cel puțin pentru cazul tentațiunii Sfîntului Antoniu de pe altarul dela Isenheim, *Grünewald*. Exemplul e însă fără legătură cu ceeace face de fapt Grünewald, în majoritatea operelor sale.

Volet-urile aceluiași altar, în care influența lui Bosch dispare, prezintă caractere pe care le vom studia în capitolul despre Sarcasm. Monștrii lui Grünewald, chiar în exemplul ales, sunt cu mult mai verosomili, mai organizați, decît ai lui Bosch. Ei pot fi

[13]) „Grădina plăcerilor" dela Escorial, e numai una dintre multele pînze ale lui *Bosch*, care ar putea fi date drept exemplu,

luați chiar drept alegorii, asemănîndu-se oarecum, cu himerele lui *Paciurea*. Fantasticul e al *plăsmuirii;* el constă în sintezele curioase de forme organice.

Paciurea face din himerele sale simboluri; idei cărora fantezia sa creatoare le găsește corespondente concrete. Nici Paciurea, nici Grünewald însă nu apelează decît la *expresivitatea* formelor închipuite, în vreme ce pentru Bosch, demonii pluriformi *există* real, în-tr'o lume încă neeliberată de Limburile formative. Pentru primii doi, fantezia ajută *expresiei*, spre deosebire de Bosch care *trăește* fantasticul ca oricare primitiv. Problema tragicului, se poate lega de fantastic, în cazul în care acesta nu-i decît *mod de expresie*, fără să fie totuși necesar ca acolo unde există fantastic să existe și tragic. Pentru *viziunea* fantastică a vieții însă, posibilitatea conjugării cu sentimentul tragic nu există, din motivele expuse. Viziunile fantastice ale unui univers vrăjitoresc, din gravurile lui *Hans Baldung Grien*, sau ale unui *Hans Weiditz*, se alipesc și ele grupului acestuia al desagregării lumii în forme absurde, fără să aibă nimic de a face cu conștiința unei lumi organizate — chiar dacă după principiile răului, dar totuși organizate, — care funcționează în viziunea tragică.

Nu același lucru îl putem spune despre unele din gravurile lui *Goya*, înfățișind subiecte fantastice, vrăjitorești, înseriate chronologic după seria acelora intitulate „Los Caprichos", în colecția de aqua-forte numite „*Disparatele*" sau „*Proverbele*". Tema morală a unora se opune temei cosmice din cele din urmă. Personagiile „Disparatelor" sunt noaptea, vîntul, furia, monstruozitatea, coșmarul, absurditatea, febra, halucinația, [14]) în vreme ce în cîmpul ethosului acordat în „Capricii", artistul înfățișa patimi omenești, moravuri sociale, modele timpului, viciile și miseriile compatrioților.

Subiectul uneori enigmatic al primei serii devine de-a dreptul misterios, în a doua. Suflul cosmic, dilatarea fantastică a evenimentului se fac simțite și în seria Tauromahiei, în care massa poporului ia aspecte de entitate mitică, de hidră fantastică pluricefală. Fantasticul lui Goya provine din potențarea motivelor banale, din învestirea lor cu semnificații cosmice. „Teribilul" din opera lui Goya e o categorie aparte.

Sentimentul tragic nu e exclus de viziunea aceasta, dar nici nu se confundă cu ea. Resimțirea structurii eronate sau păcătoase a lumii externe, nu implică și conștiința unei condiții omenești, antagonismul dintre elementele naturii nefiind tot una cu antagonismul dintre ordinea lucrurilor și om.

Imbinarea viziunii fantastice a universului cu tragicul ni se pare a fi operată mai deplin în gravurile lui Dürer din seria „Apocalipsei" și a „Pasiunii celei mari".

[14]) *Eugenio D'Ors, la vie de Goya*, version françuis par Marcel Cavayon, Paris, Gallimard (N. R. F.) 1928, Ed. XI, in 8º, p. 245—247.

Natura torturată în formele ei încă realiste, suportă drama omenirii ajunse la scadență. Participarea ei la cataclism e deplină. Imprejurările supranaturale se exprimă în drama indivizilor reprezentați, tot atît cît în drama naturii constrînsă să-și suspende legile în ascultarea comandamentului divin. Vulcanii asvîrlindu-și conurile într'o explozie care inutilizează craterele, au aceeași expresie de suferință pe care figurile omenești o arborează, iar insulele invadate de talazuri și flăcări, rigide în matiriul care le înăsprește liniile, sau nourii convulsionați pe cer, își împletesc drama cu a ființelor omenești, călcate sub picioarele arhanghelilor. S'ar putea spune că subiectul dictează egala „însimțire" a amîndoror regnurilor ontologice. Iată însă că și în alte gravuri, Dürer adoptă formele suferinde și sclerotice ale copacilor cu rădăcinile în vînt, sau cu tulpinele șerpuitoare și schiloade ca trupurile nenorociților pe care călăii îi martirizează [15]), sau ca trupul lui Hristos în Getsemani. Această viziune animistă a naturii, apropiată de atitudinea unei anumite mistici specific germanice, purcede dintr'o fuziune simpatetică a eului cu natura, de genul aceleia pe care în „Natura și formele simpatiei", Max Scheler o denumea *identificare cosmică întru suferință* [16]). Drama singurătății omului se rezolvă în simpatia universală, în înfrățirea cu orice ține de domeniul creațiunii. Neavând decît un singur vrăjmaș, — dumnezeirea — omul se simte apropiat sufletește de tot ceeace, aparținînd ordinului creaturilor, va suferi de pe urma aceleiași protivnicii. Viziunea are legături subterane cu dogma protestantă a predestinării care osîndea conștiința să sufere la gîndul eventualității în care sforțările spre mîntuire ale fiecăruia ar fi zadarnice, sufletul său căzînd în lotul damnaților fără putința niciunui apel. Opoziția dintre creator și creaturile sale, antagonismul continuu dintre natură și divinitate, încarcă formele lucrurilor cu un potențial de luptă, de înverșunare ursuză și gata de încăerare, care le dă aspectul aspru ca al fețelor hirsute de nomazi pădureni, închinători înfricoșați ai temutului Wuotan, scrijilați și ei în aramă de dalta măiastră a acestui meșter nibelung. De aici provine fantasticul din opera lui Dürer. Coexistența lui cu tragicul concepției de lume și viață a artistului nu înseamnă însă identitate. Tragic e aici *sentimentul* opoziției planului divin cu cel natural. Fantastice sunt formele acordate lucrurilor, *mijloacele* de a reda virtuțile lor oculte. *Intuiția* tragică *se exprimă* fantastic. Intre expresia fantastică și sentimentul tragic există același raport ca între oricare altă intuiție și expresia ce i se dă.

[15]) „Der Marter der Zehntausend", „Die Marter des heiligen Sebastian", în „Dürer", vierter Band, Klassiker der Kunst, pl. 198—199, apoi 201—234.

[16]) Max Scheler: Nature et formes de la sympathie. Tr. M. Lefebvre. Paris, Payot 1928. p. 121 sequ.

Concluziile capitolului acestuia ne pot duce să formulăm opoziţia dintre fantastic în înţelesul de *viziune* a desorganizării, desagregării magice sau „organizării'' absurde a universului, şi tragic, — alături de compatibilitatea *expresiei* fantastice cu viziunea tragică a lumii.

SARCASM ŞI TRAGISM

Asociată cu viziunea fantastică a lumii, de cele mai multe ori alterând cu ea sau în fine, pendulînd între polul acesta şi cel al tragismului, e atitudinea sarcastică. Rîsul tăios al spiritului conştient de tirania cărnii şi de neputinţa de a se elibera de ea, hohotul rabelaisian în numele marelui Moloh al materiei, vaşnicele palme pe care spiritul şi le trage sieşi impunîndu-şi temenele în faţa suveranei ţărîni, sunt manifestările unei lucidităţi care nu se mărgineşte întotdeauna numai la satiră. Spre deosebire de rîsul penal, pedepsitor, al comicului, de natură (cum s'a spus mereu) pur socială, — mijloc de corecţiune pentru delicvenţii din neatenţie ori rigiditate psihică, care ar primejdui prin atitudinea lor nefavorabilă vieţii sociale, securitatea acesteia — spre deosebire de rîsul auto-flatant al satirei, la descoperirea defectelor de care ne credem feriţi, rîsul sarcastic presupune dedublarea şi opoziţia internă a stărilor de conştiinţă: inhibarea vieţii prin raţiunea care-i denunţă manevrele, sau cenzurarea vocii spiritului prin autoritarismul fizicului.

Manifestările în artă ale atitudinei acesteia duale, rămîn de cele mai multe ori inaccesibile sub acest aspect, publicului mare.

Dacă ne gîndim că un *Pieter Brueghel* a fost atîtea secole supranumit „le Drôle'', biografii ne-acordîndu-i decît forţa de a însenina, prin gimbuşlucuri şi clownerii, chiar privirea celui mai posac dintre oameni; că un *Daumier* a devenit popular prin litografiile sale, apreciate pentru deriderea anumitor categorii sociale, de către cei din categoria opusă, sau pur şi simplu de veşnicii căutători de amuzamente; că Goya a putut place mai mult prin cartoanele lui pentru tapiserii decît prin ceea ce îl individualizează în conştiinţa istoricului de artă, — nu ne putem reţine dela reflecţia că, într'adevăr, inconştienţa cărnii suficiente sieşi e bine apărată faţă de agresiunile lucidităţii incisive.

Brueghel, Goya şi Daumier, ar putea fi făcuţi răspunzători, — în ipoteza imposibilă, că suficienţa filistină le va putea vreodată recepta mesagiile, — de o eventuală sinucidere a majorităţii genului uman.

Pasiunea cu care surprind şi exprimă, demascîndu-le, trucurile de care se serveşte viaţa ca să cloroformizeze conştiinţele, impermeabilizîndu-le faţă de luciditatea venită din afară chiar, a fost întotdeauna luată drept intenţie satirică — şi nimic mai mult.

Figurile bestiale, surprinse în plin proces de împlinire a riturilor vitale, aprinse de vîrtejul dansurilor sălbatece, duhnind de bere proastă, transpirînd barbar în aţîţarea instinctelor sdravene care le domină, realizări plastice de un realism „à outrance'', care-au adus lui Brueghel supranumele de „pictor al ţăranilor'', n'au fost înţelese decît în secolul XX, drept rezultate ale unei atitudini deosebite de cea a realismului mimetic.

Seria pînzelor în care vitalitatea elementară, frustă şi cinică în sinceritatea ei, a făpturilor masive şi joviale reprezentate, irumpe în orgii, se completează cu seria în care colcăe şoricăria omenească surprinsă în grotescul ocupaţiilor ei: „Disputa Carnavalului'', din Muzeul dela Viena, „Masacrul inocenţilor'' din acelaşi muzeu, „Dulle Griet'', etc. Prezentate aici pe primul plan, dincolo dela distanţă, aceleaşi acţiuni înspăimîntă întîiu prin bestialitatea lor, nedumeresc şi distrează prin mozaicul absurd prilejuit de ele, în plan, mai apoi. Dela pînzele în care scenele realiste sunt văzute dela o depărtare care să le răpească înţelesul, dîndu-le aspectul curios şi absurd de furnicar, şi până la înscenările groteşti ca „Lupta dintre puşculiţă şi casa de bani''. „Prăbuşirea îngerilor răzvrătiţi'', sau „Tentaţia Sfîntului Anton'' inspirată de Bosch, dar tratată cu un umor care lipseşte acestuia, sau „Paradisul leneşilor'', distanţa nu e mare. Le apropie verva, umorul popular al plăzmuirilor deloc înspăimîntătoare, ciudate şi demascînd poate o preocupare de formele infra-vitale, embrionare, sau ale faunei vertebratelor inferioare, cu metamorfoze curioase. Proiectarea lumii într'un spaţiu propriu entomologiei, arată o intenţie, fără îndoială satirică. Ea e însă lipsită de semnificaţia verismului cinic, cu care ne sunt înfăţişate trupurile schiloade ale *ologilor* tîrîndu-se pe mîini, sau figurile adumelcînd parcă în aer, primejdia de care nu ştiu să se ferească, ale *orbilor* celebri. Tîrîţi în catastrofă de căderea primului, călăuza tot atît de puţin în stare să-şi aleagă drumul, ca şi ei, orbii lui Breughel sunt portretul omenirii. Rareori impresia că ni se tălmăcesc, simbolic, tîlcurile existenţei, decît la vederea formelor acestora diforme, se poate desprinde atît de net. Destinul unei umanităţi lipsite de călăuză şi fatal împinsă spre pieire, e neted citibil.

Sarcasmul desgustătoarei descripţii a figurilor n'are aici poate obscura căptuşeală de tragism pe care i-o atribuiam? Condiţia omenirii nu e oare angajată, tot atît cît în Oedip de pildă? Nu aceeaşi forţă mînă pe individul eroic al antichităţii ca şi pe cel mizer al unui Ev-Mediu tardiv, spre catastrofă?

Sau nepăsarea unui univers în care soarele continuă să răsară deasupra pietrelor abrupte ale piscurilor, la poalele cărora zac cadavrele semănate cu nemiluita de învălmăşeala furnicarului unor „eroice'' armate încăerate, naşte prin altă pînză a lui Brueghel mai puţin, în contemplator, conştiinţa antagonismului dintre om şi lume?

(Un simbol: infinitatea mării furioase mascînd după talazuri, corăbiile argonaute: infime găoci plutitoare).

Tragicul viziunii lui Brueghel a fost analizat în curînd de un Romîn, d-l I. Biberi, în cartea sa intitulată „Bruegel ciudatul“ [17]). El e căutat însă, mai mult în peisagii, unde sentimentul opoziției față de cosmos i se pare autorului mai evident. O încercare de a arăta drama spiritului constrîns la sarcasm, d-l Biberi n'a făcut.

Pentru noi, intuirea dezolării tragice, a insului lucid, conștient de aservirea sa cărnii, și drama neputinței de a se scutura, în chiar viziunile în care carnea-și etalează impudic, excesele, e mai prețioasă pentru problema ce ne preocupă, a modalității de a exprima în plastică, sentimentul tragic, decît chiar descoperirea directă a acestuia.

Conexarea lui cu sarcasmul, în cazul lui Brueghel, prilejuește observația că, adesea, sentimentul tragic se slujește de sarcasm nu servindu-ne imaginea decrepitudinei omenești, cum se întîmplă la Goya și Daumier uneori, ci înfățișindu-ne potențat chiar, delirul plenitudinei vitale. E adevărat că resimțirea sentimentului tragic reprezentat „à rebours“ prin mărturia fizică a neputinței de a se ridica „dela măgar la înger“, ca să întrebuințăm vorba poetului, în afară de faptul că nu ține de obiect, de sentimentele în legătură cu el, atribuite lui de contemplator adică, dar nici nu e măcar percepută reactiv uneori, în cazul în care contemplatorul e din categoria celor reprezentați, și nu-și tulbură sufletul cu reflecții asupra condiției sale.

Tot așa cum Platon scrisese la intrarea grădinilor academice: „aici nu intră decît geometrii“, Brueghel afișează la poarta tîlcurilor sale zugrăvite: „aici nu intră decît filosofii“.

„Aici nu au acces decît filosofii“ pare că scrisese și Holbein pe filele „historiées“ ale cărții lui Erasmus, desenînd aventurile prin țara cărnii, ale „morosofiei“ unanime. „Aici nu pătrund decît filosofii“ citim și în sarcasticele trăsături de penel ale lui Goya, ori în gravurile mai mușcătoare decît apa tare care le-a scrijilat arama, dîndu-le sensul pe față. Portretele grave ale membrilor familiei regale, cu fețele bestiale ca ale țăranilor din Flandra, bucătărese, surugii și măcelari purtîndu-și cu trufie zorzoanele ridicole, insigne ale puterii puse în slujba cruzimii și imbecilității, tablourile „de genre“ reprezentînd oameni din popor încăerați, sau întovărășiți în executarea vreunei acțiuni obișnuite, călugării bătrîni cu fețe de cuvioase gorile, femeile rîzînd într'o hidoasă grimasă, chiar ispititoarea ducesă de Alba, probabil amanta persecutoare a pictorului, reprezentată în posesia tuturor farmecelor ei carnale în pînza celebră a „Majei nude“, sau în cea mai mult decît nudă intitulată „Maja vestida“, sunt episoade cinice din parada cărnii domnitoare, prezentate toate cu o cruzime care nu poate rămîne nesuspectată de „arrière-pensée-“ul unei alte vieți spre care s'ar îndrepta adeziunea artistului.

Sarcasmul plenitudinei vitale se poate ușor distinge de sarcasmul decrepitudinii.

[17]) *I. Biberi, Brueghel ciudatul*, București, Col. Universul Literar, 1940.

O pînză din seria a ceeace s'a numit „pictura neagră“ a lui Goya, reprezentînd doi bătrîni luîndu-și masa, — capetele scheletice cu ochii aprinși de poftă animalică, ținînd în mîinile tremurătoare și mumifiate, lingura cu ciorbă de gustul anticipat al căreia li se dilată, bălos, buzele, sunt expresia unei încăpățînări îndrăcite de a persista într'o viață devenită calvar dar nu mai puțin dorită pentru aceasta — înrudindu-se îndepărtat cu „la Vieille Heaulmière“ a lui Rodin și cu multe din figurile lui Daumier, se încadrează în categoria aceasta a sarcasmului decreptitudinii omenești. Intenția caricaturală e evidentă. Dar gîndul secret al generalizării se poate ghici. Condiția ființelor muritoare, neîmpăcate cu moartea și obstinîndu-se a se comporta ca și cum ar fi din rîndul celor pe care primejdia aceasta nu-i macină încă, aninarea desgustătoare a omului de viață în ciuda trădărilor ei, insinuează reprezentat pictural, gîndul secretei arhitecturi a sufletului nostru, al tuturora. Tragedia atitudinii sarcastice e tragedia *artistului* care-o exprimă, nu a *obiectului* figurat de el. In el se desenează, și dela el se comunică celor cu aceeași structură internă, contrastul dintre datele furnizate de luciditate, asupra rodirii spiritului de către carne, și aspirația sentimentală spre eliberare.

Daumier prezintă fazele complete ale acestei tragedii. Atitudinile suficiente ale profesioniștilor exaltării de sine — extravertiți până la anularea valorilor interioare, — vegetarea somnolentă a indivizilor închistați în egoism, deformările profesiei pervertind pînă la bestializare umanitatea din fiecare, sbuciumul ridicol și inutil al saltimbancilor vieții sociale, recrutați nu totdeauna numai printre pînzele zugrăvite ale panoramelor de bîlciu, parada vieții sub aspectele ei cele mai respingătoare, mai bestiale și mai inconștiente, iată ce luciditatea incisivă a conștiinței sale, îi furnizează drept subiect de artă.

Și iată și simbolicul cavaler al Absolutului, Don Quijote, veghiind într'o atmosferă prielnică viziunilor, alături de somnul cărnii lui Sancho Pansa, semnalul așteptat al nevăzutului. Iată-l avîntîndu-se vajnic, jumătate cuprins de negura necunoscutului, cu lancea dîrză și pavăza trează, pe calul deșirat și scheletic, într'un peisaj cu ariditate lunare. Iată-l profilîndu-se pe zări, temerar și ridicol, în căutarea cerului pe care carnea lui Sancho nici nu-l știe, nici nu-l dorește. Dece tușa de culoare marchează tot mai largi contraste de lumină, în reprezentarea schematică, sintetică, a personagiului? Dece atmosfera e pămînteană, localizabilă pe sol, în colțul în care apare Sancho, și ireală, fantastică, de o luminozitate suprafirească sau de o obscuritate primară, din epoca anterioară creației lumii, acolo unde-și mînă iluziile, delirantul hidalgo?

Dece ne sunt numai sugerate mișcările și silueta acestuia, și nu ni se descrie mimetic, cu un interes care ar fi natural deșteptat în artist, înfățișarea reală a luptătorului cu „Morile-de-Vînt“?

Să funcționeze oare aici legea invers proporționalității intenției *figurative* a picturii, față de intenția ei *semnificativă*, confirmînd adică bănuiala exprimată, din motive metodologice, în capitolul concluzie al cercetării noastre?

E, în orice caz, o problemă.

ATMOSFERĂ ȘI TRAGISM

Atingînd problema posibilității picturii de a sugera sensuri adînci prin mijloace pur picturale, care să excludă adică anecdota, sîmburele literar al operei plastice, intrăm direct în intenția centrală a cercetării.

E vorba adică de a descoperi, acolo unde fabula nu ne spune nimic care să justifice prezența sentimentelor reactive și dispoziționale proprii contemplării tragicului, care sunt mijloacele de expresie ale acestui sentiment; prin ce procedee adică se operează în noi, inducția aceasta de curenți afectivi. Caracterul special al operei de artă plastică s'ar confirma odată mai mult, în cazul cînd s'ar descoperi soiul de fenomene fizice prin care semnificația se transmite.

Intuiția unui fond tragic al viziunii care dă pînzelor lui *Rembrandt* putința de a apela muzical la substratul confuz al conștiinței, impresionînd ca o „fugă" de Bach, n'a rămas nesemnalată de critici. S'a vorbit de o dramă a lumii în luptă cu beznele, și de un sens demiurgic al biruinței razelor anemice care mai pot limpezi pe alocuri formele obiectelor în marea de întuneric ce inundă pînzele maestrului olandez. Biografii săi ne-au transmis informația vieții zbuciumate a acestui vizionar excomunicat de biserică, ocolit de societate, răbdînd mizeria și umilința de dragul unei năluciri. In mediul burghez al Olandei înfloritoare, printre căsuțe spoite ca obiectele de ceramică din Delft, printre străzile pavate cu dale de teracotă lucioasă, printre grădini pașnic îngrijite în orele libere de negustorii mulțumiți, amatori de confortul interioarelor agreabile și de un interior sufletesc confortabil, se naște de odată un spirit neliniștit, frămîntat de aspirații adînc omenești, simțind suficiența oprimată a mediului strîmt ce-l accepta, și desfăcîndu-se de favorurile lui, în căutarea atmosferei întrezărite de el în lumea de prefaceri a vechiului testament, atunci cînd se pregătește elaborarea celui nou.

Drama spiritului visînd puritatea unei alte lumi, a lui Hristos luptînd cu protivnicia unui messianism terestru, a imperialismului ebraic, nu putea să nu afle ecou în sufletul vibrant al omului desgustat de mediocritatea societății meschine ce-l înconjura.

Rembrandt nu se revoltă, nu blastemă, nu gesticulează. Pînzele lui înfățișează aceiași oameni potoliți și calmi, aceleași acțiuni neînsemnate. Drama sa interioară se manifestă în modul cum redă, doar prin lumina aceea muribundă înfășurată jur-împrejur de tenebre, sentimentul infiltrării iremediabile a spațiului, marșul său imperialist, lent și sigur, în conștiințele pîlpîind deabia, ca lumina din camerele în care s'a consumat oxigenul. Spațiul sumbru al unui Nord întunecat încă de frigul intern al unei conștiințe însingurate, e obsesia lui Rembrandt. Opresiunea lui continuă nu e apăsătoare, ci sufocantă. Proteiform, fără dimensiuni și articulații perspectivale, spațiul lui Rembrandt e *atmosferă* mai mult decît recipient al obiectelor. El se împletește cu obiectele, deformîndu-le și se insinuează hoțește în jurul văpaițelor umile ale cunoașterii. *Infiltrația* lui, răcoarea umedă și vâscoasă a acestui cleiu aerian, progresele lui necontenite în minarea formelor și fizionomiilor, *osmoza* lui prin simțuri în conștiință și întunecarea ei treptată, iată drama lui Rembrandt. Mai curînd decît de luptă, e vorba aici de antagonism latent, de ocupație treptată și fără rezistență a domeniului advers. Dacă întunericul înseamnă moarte, anulare a conștiinței sau numai noapte — o noapte de pivniță, de închisoare ori de boală — cine poate spune? Tot ce se simte e că, într'un fel, el înseamnă aneantizare. Atotputernicia umană a viziunii corporale a lumii, cerea marcarea volumelor, în plastica antică ori în cea a Renașterii italiene, de pildă. Viziunea plastică a acestor epoci se opune viziunii pitorești a lui Rembrandt. Eugenio D'Ors observă în „Baroques du Nord et du Midi" [18]), în arta lui Rembrandt, un constant „du-te vino" al liniei asupra ei înseși, o oscilație a trăsăturilor de penel care separă partea umbrită de partea luminată a formei, o „inserțiune interstițială" numită de el „schema zdrenței", proprie lui Rembrandt, deosebind-o de „schema de dantelă", a liniei oscilante dar închise, a unui Watteau. Considerată redusă la plan, nu înseamnă oare forma aceasta a petei clare din tablou, o rămășiță ignobilă de pe urma sdrelirii ei necontenite, de ghiarele petelor de întuneric? Nu-i descoperim o existență caducă, destinată să se fărâmițeze sub atacurile avidității umbrei? Nu ne simțim absorbiți de-o-potrivă cu ea, de tentaculele întunericului? Sugestia e deplină. Igrasia aceasta, dacă putem spune, a negrului și brunului pe suprafețele clare, a fost ceea ce ne-a determinat să denumim — transferînd sensul metaforei acesteia plastice la viziunea originară a artistului, — tragicul lui Rembrandt, *tragic de infiltrație*. La fel va fi resimțit minarea treptată a certitudinilor sale, a hotărîrilor sale de a trăi conform viziunei ce-și descoperise, a existenței sale fizice chiar, prin supunerea la mizerie materială, Rembrandt, epavă a societății, acțiunea surdă de a-i infiltra propriile ei convingeri și deprinderi, atentatul perfid, prin inaniție, la fermitatea spiritului său. Ceeace întreprinde Rembrant în expresia plastică e o *metaforă*. Tragicul operelor sale nu se resimte numai reactiv, prin opresiunea operată în conștiința contemplatorului, sau numai dispo-

18) Eug. D'Ors, op. cit., p. 192.

zițional, prin tonalitatea de spaimă obscură și de primejdie iminentă pe care o îmbracă sentimentul opresiunii mediului atmosferic. Dar chiar sentimentul *obiectiv* din receptarea operelor lui Rembrandt, e tragic. Numai că el nu e trăit în legătură cu obiectul, cu tema, ci în legătură cu elementele pur vizuale: „în simțirea" suprafeței colorate, atribuie tonurilor obscure tendința de a anula pe cele clare. Că avem de a face cu o *metaforă plastică*, ni se pare vădit. Ea e de genul *analogiilor*, a *corespondențelor simboliste* dintre senzații, bazate pe viziunea unității, identității originare a calităților, într'o aceeaș substanță.

Rembrandt e geniul care descoperă necesitatea de a creea, în legătură cu elementele vizualității pure ale picturii, metafore în stare să sugereze, apelînd la intropathie, la însimțirea liniilor și suprafețelor colorate, conținutul adînc spiritual, *(intenția semnificativă a picturii)*, salvînd astfel pictura ca artă a *aparenței vizuale*, dela primejdia literaturizării.

Tot o problemă de atmosferă e și expresia de tristețe adîncă, de apăsare opresivă a spațiului colorat în gri-uri, a unui pictor ca *Andreescu*. Viziunea artistului romîn e poate nu atît tragică cît profund dureroasă. Nici un contrast nu se marchează, nici o evadare nu se încearcă. Cerurile apasă plumburii naufragiul infinit al cîmpiilor, cu drumuri mizere, și plante chinuite. Plutește grea în aer, amenințarea unei deslănțuiri. Tunetele se aud încă departe, de abia ca niște rostogoliri surde de munți. Peisagiul deprimant din împrejurimile Buzăului, minat de secetă și sărăcie, produce direct asupra simțurilor, fără mijlocirea subconștientului transformator de vibrații, impresia de teroare a respirației încetinite. Apăsarea spațiului se simpte fără uzul niciunei metafore plastice prin reprezentarea tuturor zilelor și orelor, sub aspectul acelora care ne sufocă; prin apelul adică la reprezentarea fizică a senzațiilor în legătură cu astfel de stări meteorologice. Tot atmosferă descoperim și în gravurile lui *Giovanni Piranesi*. Ruinele și temnițele sale, sunt învăluite într'un clar obscur plin de teroare, în care toate fantasmele sunt posibile. Lumina se văruiește lunară pe zidurile cufundate în umbră acolo unde razele n'ajung, și împietrirea lipsită de vibrație a selenarelor luciri pe piatra moartă, e halucinantă. Predilecția desenatorului pentru subiectele acestea poate fi suspectată de legături cu o viziune tragică a universului. Ce ni se transmite, deși nu e decît reprezentarea unor subiecte care, avute sub ochi în realitate, nu ne-ar impresiona mai puțin, în circumstanțe identice, dobîndește un plus de semnificație, prin parodoxul îmbinării groazei cu măreția, în conștiința privitorului. O anumită haină festivă îmbracă obiectul aici, în vederea unui soiu de „oficiere" mistică se transfigurează elbrul atmosferei din imanența căreia nu ne-ar mira să apară strigoii, e un sentiment obiectiv, trăit în legătură cu reprezentarea figurativă, nu cu vreun sens subiectiv, mărginit la artist. O lume care ni se prezintă obișnuit sub aspectele redate

în opera de artă, nu prilejuește nici o metaforă transmițătoare de sensuri, decît prin raportarea la ea. Dacă noaptea pur și simplu, cu puțina lumină artificială care-o sparge pe ici pe colo seamănă adesea cu pînzele lui Rembrandt, ecoul ei afectiv e cu mult mai mic decît în cazul în care bănuim că obscuritatea ține de „artă", are o intenție expresivă. Nu toți pictorii preocupați de varietățile atmosferice ale luminii, au realizat atmosferă. A picta, așa cum fac unii impresioniști, variațiile atmosferei fizice cu modificările impuse de ea obiectelor, poate fi tot așa de bine operă realist-mimetică, lumina și variațiile ei, obiectiv studiate și redate cu intenția *figurativă*, ținînd în cazul acesta locul obiectului din pictura anatomică și geometrică a Renașterii, ori din cea academic-realistă.

Prezentată ca realitate transpusă plastic, atmosfera nu semnifică nimic. Semnificația ei, tragică sau altfel, și-o deține dela funcția expresivă ce i se conferă, în procedeul metaforei picturale, deținătoare a unui sens spiritual. A creea atmosferă, emoțional, în plastică, înseamnă cu totul altceva decît a te preocupa de „atmosferă". Echivocul nu mai susprinde azi după ce literatura a deprins publicul cu „atmosfera", realizată prin mijloace care n'au nimic din ceeace ar putea permite confuzia.

Dacă stăruim asupra ei, e pentrucă, în ciuda evidenței celor de mai sus, există încă și azi pictori care se pretind „de atmosferă", pentrucă redau aspecte meteorologice banale.

Metafora plastică justifică pretenția aceasta, odată mai mult.

Pictura de atmosferă practică în zilele noastre, George Rouault al cărui substrat emotiv e tocmai tragismul catolic. Mijloacele sale n'au, precum o cît de sumară analiză poate dovedi, nimic de a face cu „atmosfera" geografică. Stadiul evoluat al modernismului său permite mai deschis, distincția.

DINAMISM ȘI TRAGIC

Incercarea de a desprinde din analiza operelor în care problema capitală a artistului a fost reprezentarea mișcării, înțelesul acestei căutări a liniei torturate și a formelor încordate supraomenește, ar avea de luat în seamă o categorie de realizări dintre cele mai bogat reprezentate în plastică. Problema esențială a Barocului n'a fost alta și exagerările formale abundă. Cum însă expresia maximă a acestei direcții în plastică se rezumă la un singur nume —Michelangelo—, socotim suficientă analiza operei sale față de care artiștii baroci propriu-zis, marchează mai curînd o decădere.

Ceeace izbește în primul rînd în pictura lui Michelangelo e simțul din cale afară acut, al volumelor, al reliefului fizic. De bună seamă, faptul se poate explica prin formația de sculptor al lui Michelangelo, constrîns să decoreze al fresco, interiorul capelei Sixtine, sau să execute cîteva panouri în capela Paolină, dar rămas

la viziunea sculpturală a lucrurilor. Viziunea plastică în artă nu e însă obligatorie pentru sculptori. Faptul a fost cu prisosință demonstrat de d-l Prof. Tudor Vianu [19]). Reacția afectivă a contemplatorului pus în fața unei opere plastice, „saturate de valori tactile“ [20]) e de cele mai multe ori, cum am spus-o, sentimentul unei dilatări celulare, a unei simpatii fizice cu obiectele, prin corporal tatea comună amîndorura, care subînțelege afirmarea eternității lumii materiale. Cel puțin pentru cazul sculpturii antice, raportul e verificat. Oswaldt Spengler își bazează un întreg capitol din „Declinul Occidentului“, acela referitor la Renaștere pe simpatia lumii antice față de corpul nud și actele sale, opusă atracției lumii moderne pentru valoarea interioară, psihologică, a portretului [21]).

Pe de altă parte, e știut că inovația concepției baroce în materie de sculptură consta în căutarea valorilor vizuale înaintea celor tactile; un Bernini a fost mult timp condamnat în urma unor atari „erezii“.

Problema formei în artele plastice, desbătută și de Adolf Hildebrand [22]) rezolvată de el, pentru cazul sculpturii în felul în care o rezolvă și Rodin [23]) în favoarea viziunii picturești în sculptură.

Michel Angelo care profitase din experiența elenistică în ceeace privește linia, și care utilizase concursul atmosferei pentru obținerea unui cît mai mare efect vizual într'o realizare sculpturală, se arată totuși în pictură un adept al formei plastice, fără ezitare. Subiectele preferate de el, sunt în stare să provoace ele inșile, în spectator, o impresie foarte apropiată de cea resimțită atunci cînd, în tragediile cu măreție și căderi titanice, ale anticilor, se amestecau în sufletul său sentimentele contradictorii ale admirației, groazei și compasiunii. Mișcarea din „judecata de apoi“ nu mai e mișcare pur și simplu, ci conflict, luptă gigantică, încordare de trupuri în vîrteje amețitoare, elan extraordinar și absurd, svîrcolire uriașă și fără soluție. Sensul unei întregi metafizice a acțiunii e inclus aici. Pantheismul dinamic al Renașterii, de care vorbește Max Scheller, nu e străin de realizarea aceasta. Arabescul liniilor fură privirea, o silește să execute torsiuni exasperate, vertije, volte, rotații helicoidale, schimbări brusce de direcție, spirale în jurul ei înșiși, salturi, altenări și rupturi, solicitată în direcții opuse.

Compoziția simfonică a tabloului, nu caută armonii stabile, ci simetria capricioasă a discantusului și a contrapunctului. Intr'un sector al lui pe diagonala unei coloane transportate în sbor, membrele încolăcite în toate sensurile, ale purtătorilor, execută arpegii

---

19) T. Vianu, Estetica, ed. II, p. 170 și urm. „Viziunea plastică și pitorească in artă“.

20) Ibidem, p. 172.

21) *Oswald Spengler:* „Le declin de l'Occident“, Paris 1931, tr. M. Tazerout, vol. II, cap. „Acte e portait“ (p. 404—463).

22) *A. Hildebrand:* „Das Problem der Form in der bildenden Kunst“, 1893.

23) *Auguste Rodin:* L'Art, entretiens réunis par Paull Gsell, Paris.

rapide, exerciții nebunești de digitație, acorduri abrupte și pauze iraționale. Spații în care aglomerările întrec orice margină, sunt separate prin largi suprafețe vide.

Nu căutăm să stabilim aici, deși ne-ar ispiti analiza, prin ce obține artistul unitatea uriașă a întregului. Problema ne-ar depărta dela întreprinderea noastră: descoperirea sensului expresiei dinamice.

Menținîndu-ne pe termenul vizualității pure, putem afirma că angajarea ochiului într'un arabesc de linii ca acel al contururilor, contrastează violent prin neplăcerea fiziologică aproape provocată, cu sentimentul securității trupești și al complacerii în exaltarea tactilă, prilejuite de viziunea exagerat sculpturală a formelor.

Asocierea liniilor cu forma, primele aspirînd să tîrască în vîrtejul lor absurd, conștiința contemplatorului, ultima năzuind să le confere durabilitate, statism, împietrire, nu poate să nu ne îndemne la transpunerea contrastului acestuia între impulsul absurd al forțelor necunoscute din suflet spre acțiune și aspirația senti-
al forțelor necunoscute din suflet spre acțiune și aspirația sentimentală la o eternitate a împietririi. Cele patru versuri scrise de Michel Angelo pe soclul statuei nopții — expresie genială a profundei însetări după liniște a acestui sbuciumat exemplar al nefericii umane, nu trebuiesc trecute cu vederea.

Tragedia interioară a acestui titan, preot al acțiunii creatare și închinător al nemișcării, e poate tragedia secolului întreg, desbinat între idealul echilibrului clasic și manifestările barbare ale instinctelor colective.

Expresia ei e artistică, contrastul dintre arabescul convulsionat al contururilor și relieful sigur, de statuă, al formelor, ne-o comunică, prin sensurile pe care le deșteaptă în noi: dinamism și aspirație la permanență. Vectori opuși, care ne sfișie, ne desbină.

TRAGICUL CUNOAȘTERII ÎN PLASTICĂ

Există o dramă a cunoașterii care-și reflectează cicatricile în plastica acelor care au încercat-o, și există o dramă a cunoașterii prin plastică.

Pentru umanistul preocupati în primul rînd de surprinderea legilor naturii și ale existenței, baneruta conștiinței în căutarea adevărului e o dramă trăită. Cine vorbea despre surîsul figurilor lui Leonardo, ca despre un surîs al experienței transcendentului, o manifestare grațioasă a imposibilității revelării misterului și a ilicitului atitudinei acesteia menită să întîmpine cenzura limitelor firești ale cunoașterii, înțelesese mult din drama lui Leonardo. Inventator pre-baconian al metodei inducțiunii, visînd realizarea cuceririi matematice și tehnice a universului sensibil, și exploatarea filo-

sofică a celui inteligibil, Leonardo a priceput ceeace umanismul ignora: imposibilitatea cunoașterii absolute. Resemnat, înțelept, patriarhul dela Curtea lui Francisc I, paralizat și îmbătrînit, schițează un sfînt Ion Botezătorul, frate cu Bacchus aflat azi la Luvru, cu Sfînta Ana sau „Fecioara cu stîncile" și cu enigmatica și atît de inadecuat admirata „Gioconda" (nu pentrucă n'ar exista motive de admirație, dar pentrucă cei ce admiră nu le nimeresc întotdeauna).

Cunoscînd tainele structurii vieții, structurii lumii, structurii sufletului, Leonardo da Vinci cunoaște de asemeni, neputința de a cunoaște rosturile lor finale.

Sfîntul Ion e în posesia secretului acestuia, că un secret nu se poate pătrunde. Mai mult decît oricare fisionomie pictată de marele iscoditor al firii, poate pentrucă pictorul se slujea de mîna stîngă rămasă teafără, Sfîntul Ion exprimă, în iluminarea figurii împăcate, conștiința tragismului limitării omenești. Figurile lui Leonardo par purificate printr'un catharsis. Dacă se poate recunoaște *prin* ele tragedia trecută a artistului, nu e mai puțin adevărat că nu percepem *în* ele nici o tragedie. Drama artistului s'a rezolvat îngerește. Ceeace ni se prezintă, e expresia divină a cuceririi prin renunțare la cucerire.

Alături de pictura-expresie documentară a unei drame epistemologice soluționate, pictura-instrument de cunoaștere, cunoaște și ea drama neizbînzii. Experiența unui Cézanne, călcînd pe urmele bătrînului Chardin, e experiența carteziană slujindu-se de Aristot ca să-l depășească. Sistemul aristotelic, ajunge la o explicare a existenței, pe care Descartes a rîvnit-o și el. Chardin ajunsese la împăcarea cu lucrurile, supunîndu-li-se cu dragoste, spre deosebire de Cézanne care, începînd prin a se îndoi de veridicitatea viziunii normale a lucrurilor, a sfîrșit prin a se întoarce la ea, fără a fi reușit să-și afle o certitudine nici în ceeace privește constituția realității, nici în privința posibilității de a o reconstrui pornind dela aspectul vizual. Repudiind tehnica divizionistă de care se servise Chardin cu succes, dar pe care impresioniștii o banalizaseră, compromițînd-o prin excese, după socoteala lui Cézanne, marele pictor repudia o întreagă teorie a cunoașterii, după care realitatea obiectivă se reducea la un joc de senzații. Fărâmițarea realității în sclipiri incoherente de conștiință, nega existența însăși a *substanței*, confundînd calitățile primare cu cele secundare. O manieră care fusese la Chardin *tehnică*, meșteșug, devine la impresioniștii moderni, prin exagerare, *viziune* a lumii. Acceptînd-o la început, Cézanne accepta un instrument, un limbaj inofensiv. Cînd particularitatea expresivă devine deprindere de gîndire, sensualismul lui Cézanne, meridional cu simțul acut al materiei, protestează. Revoluția în gospodăria interioară a conștiinței sale, se extinde la conștiințele sătule la fel, de nălucirile iluzioniste ale picturii

„retină pură". Protestul simțurilor inferioare se face auzit din ce în ce mai răsunător. In numele limbii, al nărilor și al degetelor, Cézanne somează realitatea să-i se reveleze. Descoperirea, în cadrul aspectului optic, a particularităților care să permită posesiunea globală, sub zodia tuturor simțurilor, a realității concrete, consistente și indestructibile, a materiei, iată marea aventură a lui Cézanne. Constructivismul său, nevoia de a oferi soliditate lucrurilor volatilizate de vibrațiile exclusiv luminoase, „sculptura" în în pasta densă, cînd grasă și vîrtoasă, cînd sgrunțuroasă și vâros tencuită pe pînză, nu sunt decît reacția antagonistă, vendetta simțului tactil atît timp oropsit, asupra capriciilor optice. Inverșunarea cu care scruta Cézanne arhitectura obiectului, fie el un măr pe colțul unui șervet, fie o fizionomie sau un peisaj, e egalată numai de încăpățînarea de a-i reda odată cu înfățișarea, substanța reală. Lucrurile umile pe care le picta, erau prietenii lui Chardin. Ele sunt pentru Cézanne dușmani neîmpăcați: în fiecare părticică de materie, Cézanne descoperă intenția recalcitrantă de a se opune reconstruirii sale prin mijloacele picturii, în întreaga-i neștirbită existență materială, ca și intenția batjocoritoare la vederea eșecurilor fiecărei pînze. Dacă tainele văzului nu mai au secrete pentru ciudatul plăzmuitor de obiecte, nu e mai puțin adevărat că mai mult decît naturi moarte și portrete tratate ca natură moartă, Cézanne n'a reușit. Proporții, măsură, planuri și depărtări îi scapă. Saint-Victorie, Estaques, sunt etapele tragice ale obstituirii în cucerirea peisajului, veșnic încercată. Muntele e un masiv pietros cu excrescențe cubice la poale: un oraș. Femeile la scăldat au corpuri, e drept, și încă deplin materiale. Proporțiile lor ascultă însă de legi care pentru Cézanne sunt oculte.

Părinte al cubismului, Cézanne nu reușește decît să determine în urmași, o viziune, care la predecesorii îi repugnase: aceea pur optică, de astădată însă prin geometria suprafețelor abstracte, care au ucis, de dragul consistenței, substanța particulară a fiecărui obiect, la care ținea atît Cézanne.

Intre resimțirea subiect vizată a realității și nevoia de a-i acorda obiectivitatea tratînd-o ca scop, interpretul Muntelui Saint-Victorie, începe să-și alieneze substanța proprie. Odată cu văzul, conștiința întreagă încearcă să cuprindă realitatea totală a obiectului; obiectul rămîne continuu străin însă, și conștiința din ce în ce mai amară, din ce în ce mai sărăcită de elanuri și increderi.

Greșeala lui Cézanne e de a fi rămas cartezian. Credința în echivalentul plastic al conceptelor clare și distincte care să cuprindă definitiv realitatea în fond mult mai fluidă decît să se lase capturată așa de ușor e nenorocirea raționalismului acestuia vizual. Ocupîndu-se prea mult de obiect și prea puțin de el, Cézanne face greșeala de a răsfăța prea mult realitatea. Ca orice ființă răsfă-

țată, ea fuge într'o bună zi, dăruindu-se aceluia care o brutalizează mai barbar.

Van Gogh rezolvă problema cunoașterii desființînd realitatea. Mai precis adică, desființînd raportul subiect-obiect și operînd fuziunea dintre ele.

VAN GOGH ȘI IDENTIFICAREA COSMICĂ

Dacă problema tragicului se leagă în plastică de problema expresiei unui sentiment al morții, de o viziune macabră a realității uneori, de viziunea fantastică a realității și de simțul fantasticului în expresie; dacă o undă de tragism poate fi descoperită în talazuri de sarcasm, nu numai atunci cînd se reprezintă drama cărnii tîrîte spre descompunere, dar și în cazul expresiei triumfului ei; dacă se simte o tragedie în atmosfera realizată prin metaforă plastică, sau în simultaneitatea contradictorie a metaforei liniilor în mișcare nebună, față de deplinătatea formelor aspirînd la nemișcare; dacă există o problemă a tragediei cunoașterii *prin* plastică, nu mai încape îndoială că acel care cumulează majoritatea acestor trăsături în opera sa, e de atîtea ori mai potrivit calificat drept tragic. *Van Gogh* e *„Insul"* și opera îi e răfuiala cu universul. Potențialul tragic al expresiei sporește, cum e și firesc, cu acumularea experiențelor tragice în viața artistului, culminînd în epoca nebuniei sale, într'o exaltare, dureros resimțită de contemplator, a tuturor disponibilităților conștiinței, într'o învolburare totală de elemente psihice, într'un proces asemenea cripsării celulelor nervoase prin care trece un curent electric de înaltă tensiune.

Schițarea evoluției interioare a lui Van Gogh, nu e o întreprindere ușoară și propunerea ce ne-am făcut de cîțiva ani a o încerca, a suferit continui amînări din această pricină.

De altfel, a înțelege pe Van Gogh pînă într'atît încît să refaci *cu aceeași intensitate*, experiența sa de o viață, înseamnă a renunța la integritatea enstatică a conștiinței, mînînd-o către autoanulare. Criterul de apreciere al operei lui Van Gogh, depășește estetica. Singură anthropologia filosofică s'ar putea încumeta să-l judece — nu cu mijloace raționale, de sigur, ci cu ajutorul viziunii organologice a vieții și lumii.

Van Gogh a dus pînă la capăt tortura unei experiențe la care inși de o valoare omenească apreciabilă, ca un Rimbaud de pildă, s'au văzut nevoiți să renunțe în favoarea autoconservării.

Incercarea noastră de aici, e încercarea de a situa după coordonatele (îndeajuns de nesigure dar absolut necesare muncii critice) spiritului uman, poziția aproximativă ca latitudine și longitudine sufletească, în care trebuie căutată explicarea — la care n'avem curajul să pornim, menținîndu-ne la strictă analiză a receptării operei sale — acestui fenomen unic.

Descoperirea lui Van Gogh echivalează ca experiență interioară, descoperirii lui Beethoven, Dostojewski sau Rimbaud. Pentru conștiința fără drame încă, dar cu putința de a le încerca, acești patru demoni revelați de-odată, înseamnă catastrofă. Iar pentru insul frămîntat el însuși, de rosturile existenței, descoperirea frămîntărilor acestora la personalități ale căror vieți se asociază cu obiectivarea în forme supreme ca valoare estetică, e consolarea întru simpatie. Efectul cathartic în contemplator e condiționat de substanța sa umană. Acolo unde omul mediu nu va găsi decît prilej de turmentare, în cazul că va recepta întrucîtva ferindu-se de repetarea experienței, acolo unde conștiințe receptive dar lipsite de substanță proprie vor găsi revelația inutilității lor, spiritele consanguine vor obține mîngîierea prin revelarea unei porți înspre salvare: *expresia*. Tragedia acelora va fi afirmat măcar consolarea prin simpatia stîrnită cîndva, în minți capabile să aprecieze efortul de obiectivar.

S'a scris despre natura religioasă a lui Van Gogh, despre vocația lui pentru experiența mistică, despre nefericirea lui socială, despre catastrofele lui subiective. Mărturia cea mai directă a tuturor acestora se află în scrisorile sale către singurul sprijinitor, încă nu de tot convins de valoarea roadelor „leneviei", bietului Vincent, fratele său Théo, care i-a oferit pentru o viață întreagă umila subsistență, cu exces de absint, de muncă și de pasiune.

„Le fainéant par passion", incapabil de a-și cîștiga în mod „serios" viața, din conștiința că încadrarea în ea, necesară acțiunii, limitează la acțiune, robindu-l, pe nefericitul silit să trăiască o viață al cărui preț el îl consideră tocmai ceea ce-i interzice acțiunea; libertatea, știe bine „combien de cervelle ça coûte".

Drama socială, drama libertății, drama singurătății (eșecul încercării de depășire în simpatia pentru Gauguin, fratele întru blestem spiritual, cu care ajunge în cele din urmă la incidente brutale) sunt pe rînd trăite de Van Gogh. Evaluate toate în cîtimi de combustie nervoasă, ele-și află deslegare în inconștiența furibundă.

Voința incapabilă să se exercite practic, se întrece pe sine în activitatea artistică. Pictura e experiența supremă a lui Van Gogh. In fața unei lumi care-i scăpă sub toate raporturile, care-l izola total, Van Gogh, se decide să o cucerească anulînd-o. Dacă realitatea nu se așterne docilă, în totalitatea ei, cu toate tainele destăinuite, cu toate rosturile revelate, pe pînza chinuită de febrele penelului, Van Gogh, i se substituie, înfățișînd tainele sale, rosturile sale, (sau lipsa sa de rosturi, spaimele și obsesiile proprii, absintul, desordinea și moartea sa din fiecare umilință la care e constrîns de luciditate, alături de groaznica lui voință de a trăi), drept ale lumii. O lume de contraste, de neînțelesuri, de impulsuri contradictorii, în care cerurile-și asvîrl ca într'o rotație centrifugală, aștrii și nourii, în care cîmpiile convulsionate sismic aprind spre bolți spirale de cipreși, în care străzile-și irump toropelile după amiezilor de provincie, în vîlvătaia vreunui castan incandescent; o vegetație mistuită

de otrăvuri interne care-o exacerbează într'o grimasă paroxistă, copaci schingiuiți de forțe maligne, care dănțuind sarabanda Sfintului Guy, acceptă să traducă vertijele interioare ale artistului, desperarea fuziunii lui cu existența în numele unei insetări subterane pentru viață, de care numai cei ce se simt ispitiți a distruge lumea, ca să nu le supraviețuiască, sunt capabili.

Nevoia organică de a trăi, orgiastic, total, viața universului, nevoia de a se simți una cu el, fiind în egală măsură soarele care escaladează zarea și zarea escaladată de soare, și cîmpul arat pe care-l fecundează razele, și sămînța care prinde în brazde, odată cu omul care o seamănă ori cu pasărea care o ciugulește, — nevoia simpatiei universale, a fuziunii simpatetice, pînă la identificarea cu cosmosul, tendința pozitivă, de cucerire a universului, orgoliul incasetării lui în conștiința proprie, devine, în urma eșecului, sete nihilistă de a anula o realitate care-l exclude sau ignorează.

Cuprinderea ordinei universale în eu, devine insuflarea desordinii eului în univers. Expresionist sau nu, Van Gogh e pictor. Viziunea sa de lume se exteriorizează plastic, prin metafore coloristice, în primul rînd, care împărechează vîrtejul liniei cu forma statică de obiceiu. *Liniile de culoare* proprii picturii lui Van Gogh, nu înseamnă, credem, altceva decît *fuziunea sensului, mișcării, cu substanța lucrurilor*. Culorile stridente, lipsa oricărei armonii în operele din epoca Parisiană și Arlesiană a pictorului, n'au poate alt rost decît au desacordurile wagneriene, în structura simfonică a operei. Prin apelul la emoții de tonalități neplăcute, culorile operează în conștiința contemplatorului resimțirea unei desbinări interne, între sentimente puternice, atribuite obiectiv, prin raportarea la vectorii colorați ce țin loc de substanță, peisajului ori personajului înfățișat. Deformările perspectivei și proporțiilor, după legi care transcend optica, nu rămîn fără interpretarea cuvenită.

Sugestia e de natură atît muzicală, cît și intropathică. Și mai ales, în barbaria tușelor nemascate, ostil prezentate, cu ostentație, pe suprafața colorată, se simte febra unei execuții, apreciabile după criteriul negustoresc al psihopatului:

— „Combien de cervelle ça coûte“!

* * *

Mărturisirea că o sinteză critică a observațiilor prilejuite de analiza întreprinsă de-alungul capitolelor anterioare, e mai dificilă decît analiza, oricîte greutăți am fi întîmpinat în decursul ei, — ca să ne putem menține în domeniul receptivității reactive și dispoziționale la începutul fiecărei reprize analitice, pentru a avea dreptul să trecem, pe baza instituției, la elementele obiective ale contemplației, — e o nouă afirmare a inconvenientelor empiriei.

Felul în care au fost dispuse problemele, dictat de posibilitatea de a le rezolva, nu e felul în care s'ar înșirui schema unei lucrări

pornite pe temeiuri strict dialectice. Idealul ar fi fost ca, odată în posesiunea axiomatică a definiției tragicului, să fi încercat aplicabilitatea ei la opere, nemenținînd pentru analiză decît pe acelea cărora li s'ar fi potrivit.

O definiție a sentimentului tragic e însă imposibilă. Intîi pentrucă el se poate defini după natura conflictului tragic, sau după efectele lui, sau încă, după sentimentul cu care se conexează. Există, după natura conflictului, un sentiment al desbinării tragice, un sentiment al ciocnirii tragice de elemente sufletești, și un sentiment al opresiunii tragice a eului, de către forțe interioare sau externe.

Există de asemenei un efect final de protivnică apăsare, de absorbție alterantă, de solicitare echivocă a eului, sau de potențare a lui dureroasă ca tonalitate. Există un tragic al cunoașterii, un tragic al pasiunii, un tragic al voinței. Există un tragic al discrepanței dintre ele. Posibilitățile de a clasifica sunt infinite. In cadrul tragicului cunoașterii există faze: *luciditatea disperată*, urmând îndoielii intelectuale sau chiar speranței absurde efective; *resemnarea cinică*, *resemnarea înțeleaptă*, ș. a. m. d.

Clasificarea viziunilor tragice a artiștilor ar fi putut fi întreprinsă și în modul acesta.

Am preferat clasificarea speciilor tragicului dintr'un punct de vedere exterior lui, al *sentimentului cu care se conexează*, pentrucă în felul acesta puteam analiza mai ușor modul de expresie, — sau din punctul de vedere al modului de expresie, atunci cînd opera concretă ni-l prezenta mai evident decît orice. Nepăstrînd acelaș punct de vedere, „categoriile“ noastre nu sunt categorii. Ele sunt mai degrabă compartimentări de material, pentru nevoile studiului.

Ni s'ar putea aduce obiecția de pildă că sarcasmul nu exclude fantasticul (și e cazul lui Goya), sau că macabrul coexistă uneori cu sarcasmul (Holbein), sau că dinamismul se poate acorda cu atmosfera (cazul lui Tintoretto), etc., etc., etc.

E tocmai ceea ce credem. Delimitările noastre au avut grija să separe întotdeauna *viziunea* de *expresie*, sentimentul de tehnica redării lui, Weltanschaungul de vizualitate pură. Intre viziunea fantastică a lumii și fantasticul ca mod de expresie, între sarcasmul de dragul sarcasmului și sarcasmul cu substrat filosofic ca expresie a tragicului, între interesul către „atmosfera“ din natură și interesul pentru atmosfera creată în vederea sugestiei unui sentiment, etc.

Grija noastră a mers înspre despărțirea *expresiei metaforice*, purtătoare de *sensuri*, de *expresia mimetică, reproducătoare* de aparențe. Deosebirea dintre *intenția semnificativă* a picturii, aceea de a transmite un conținut spiritual, și *intenția ei figurativă*, pur mimetică, de a stăpâni cât mai perfect aspectul sensibil al lucrurilor, ne-a ajutat să stabilim că sentimentul tragic din opera plastică, trebue să fie al *autorului, nu al obiectului* reprezentat. Că obiectul poate fi doar pretext pentru exprimarea lui. Că un măr e o dramă prin atitudinea pictorului față de el, după cum o scenă din Hamlet poate să

nu fie decît o natură moartă, în cazul în care autorul pînzei nu e animat decît de intenţia realist-mimetică, obiectivă, ştiinţifică, a studierii obiectului şi reprezentării lui exacte.

Dogma realismului implicit, în care dela Aristotel încoace au crezut toţi acei pentru care funcţia metafizică a picturii era de a restabili încrederea în valoarea absolută a aparenţei, a dat naştere regretabilei critici iconografice, critică de temă, de anecdotă, literaturizînd pictura. Credinţa noastră într'o structură autonomă a artelor plastice, ne-a dus să descoperim în *metafore optice, sensurile* pe care iconografii le căutau în subiect. Pictura de istorie apreciată în secolul XIX, „secolul stupidităţii'' cum îl numea cineva odată, impunea acestei arte sarcina îndeplinită azi de cinematograf. (Deşi şi rolul cinematografiei poate fi uneori altul decât al unei literaturi figurative). Bazaţi pe observaţii a căror înşirare ar fi nepotrivită acum, analoage celor din cursul desvoltării, îndrăzneam aiurea să propunem „legea'' *invers proporţionalităţii intenţiilor picturii* (şi sculpturii, mutatis mutandis): cu cît intenţia figurativă creşte, cu atît descreşte cea semnificativă, şi invers.

Trompe-l'oeil-ul considerat cîndva drept ţintă a picturii este în concepţia aceasta o concurenţă ignobilă şi ilegală naturii. Lipsit de ambiţia de a exprima ceva din problemele omenescului, trompe-l'oeil-ul sau arta care şi-l recunoaşte ca ideal (concepţia realismului mimetic, sau cea a realismului implicit), nu e justificat decât în ipoteza existenţei unui artist care să poată subscrie fraza de un optimism absolut a lui Leibniz: „Tout est bon dans le meilleur des mondes possibles''.

Omul împăcat cu realitatea şi implicit cu aspectul ei prezent, ar fi înger sau n'ar fi încă om, însă. Şi până să putem şti cum pictează îngerii, sufragiile noastre se îndreaptă către sforţările metaforizate ale celor ce pictează ca oamenii: simţind adică toată tragedia acestei condiţii şi încercînd să o transmită.

Problema fondului tragic a creaţiei se îmbină în felul acesta cu problema realismului şi schematismului în expresie; soluţia e întrevăzută de noi în separarea celor două intenţii de plastici şi circumscrierea domeniilor lor.

Cînd Lessing condamna pictura la simultaneitate şi vizibil, sustrăgându-i succesiunea şi spiritualul, [24]), el o făcea în numele intenţiei figurative. Puterea descriptivă, nu cea sugestivă a picturii era cea care împiedeca tragicul să-şi aleagă limbajul picturii. Dacă observăm însă lucrurile din unghiul distincţiei noastre, pe care fără să ştie o practică Ruskin, comentând un tablou de Rafael în comparaţie cu unul de Tintoretto, în care, printr'un „clar-obscur saturat de teroare'', intenţia dramatică se realiza, în ciuda perfecţiunii descriptive a lui Rafael, neputincios să ne scoată din indiferenţă [25]), e posibilă transmiterea oricărui conţinut spiritual în artele plastice cu o singură condiţie: ca geniul artistului să descopere procedeul de a sugera, sau muzical, sau apelând la „însimţire'', sau în vreun alt mod nebănuit de noi, printr'o *metaforă optică*, semnificaţia adînc omenească ce trebuie comunicată [26]).

Restrîngerea la *vizualitatea pură*, condensarea în culoare, linie şi formă a unui întreg cosmos de senzaţii, cu răsunetul lor spiritual, înseamnă respectarea autonomiei artelor plastice. Ceea ce echivalează, pentru creator, cu o întreagă morală.

ION FRUNZETTI

[24]) Sinonim pentru el cu invizibilul.

[25]) *Lionello Venturi:* „Histoire de la critique d'Art'', trad. J. Bertrand, Bruxelles 1938, p. 211.

[26]) Sugestia întreprinderii acestui studiu, ca şi a distincţiei dintre intenţiile picturii, sau legea inversei lor proporţionalităţi, se datoresc d-lui profesor Vianu, ale cărui observaţii, pentru cazul literaturii, ne-au fost oarecum, model. A se vedea şi comunicarea d-lui *Miceslaw Wallis-Wolfisz*, despre metoda *semantică* în Estetică, la Congresul de Estetică din Paris, 1937.

INTERIOR

Dorm cărţile pe masă cu titlurile drepte
Cercind privirea stinsă s'o prindă'n ascuţiş;
In vază o garoafă, nemaivoind s'aştepte,
Şi-a aplecat lin fruntea şi-a adormit pieziş.

Alături tabachera cu hrana plictiselii,
Şi mai încolo tocul, înfipt adînc în lemn,
— Cu dinţii îi spărsesem din vîrf ghiaţa vopselii —
Iar pe perete ceasul a stat — fudul dar demn.

Trei muşte defilează pe geamul plin de soare
Făcînd să'ngălbenească, sus pe dulap, un măr;
O, liniştea aceasta, cît o să ţină, oare,
C'aud încărunţindu-mi pe tîmplă un fir de păr...!?

CÎNTEC DE DRAGOSTE

Glasul ţi-i mai limpede ca lacul cînd se uită stelele'n oglindă,
Rîsul — ca argintul — îţi aleargă şi nu poate buza mea să-l prindă;
Tremură'n privirile voalate negurile dese şi adînci,
Lunecă'n pupilele — mărgele — farmecele golului pe brînci...
Şarpele făpturii marmorale are unduiri de serenadă,
Visurile'n undiţa zîmbirii vraja ţi-o împlîntă ca o nadă:
Pletele-ţi atîrnă peste umeri, grele ca tăcerea peste ape,
Plînge-o fericire în bărbie, tremură o jale în pleoape...
Netedă, pe marginile frunţii, doarme-o arcuire în sprîncene;
Strînsă bărbăteşte'n sărutare gura-ţi are iz de sînziene...
...Uite cum se mistue apusul; codrul neaşteaptă cam demult.
Vino: iute şoapte şi săruturi vreau svîcnirea tîmplei să-ţi ascult.

ŞTEFAN A. DOINAŞ

VINE VREMEA DE APOI

POVESTIRE ISTORICĂ DIN TRECUTUL BASARABIEI

I

URÎTUL

Era o toamnă lungă, tîrzie şi umedă, cu cerul mereu acoperit. Ceaţa şi ploaia nu mai conteneau.

Toate drumurile, hudiţele şi ogrăzile din sat erau pline de glod subţire şi adînc.

Toate casele, toate gardurile, toate prispele, puţinii oameni, care minau vitele la adăpost, ca şi vitele, pe care le mînau, erau ude de ploaie şi pline de glod. Oamenii se îngrămădeau spre focurile vetrelor, vitele în grajduri, găinele şi cîinii, zgribuliţi de udeală şi de frig, se adăposteau pe unde puteau.

De pe copacii, negri şi uzi, mai cădea cîte o frunză putredă şi picături de apă, ca nişte lacrimi mari.

Ziua scurtă de toamnă părea nesfîrşit de lungă şi plicticoasă, şi din pricina vremii rele, şi din pricina lipsei de lucru pe aşa vreme, pentru gospodarii dela ţară; a da de mîncare la vite, a le adăpa, nu cere mult timp şi pentru ei, aceste lucruri nu's o treabă, căci o pot face şi copiii şi femeile.

Numai bietele femei nu conteneau cu lucrul: fă focul, adă apă, pregăteşte mîncarea, grijeşte de copii, spală, toarce, ţese, cîrpeşte, pune masa, strînge masa. Dar şi aceste griji şi treburi mărunte, datorii de neînlăturat de fiecare ceas, de fiecare zi, mereu aceleaşi şi mereu în acelaşi loc, mereu după acelaşi calapod de ani şi ani, sfîrşesc prin a amărî, a plictisi şi chiar a desnădăjdui în sărăcie.

Toate datele istorice din această povestire sunt autentice şi sunt luate după cercetarea amănunţită a actelor şi arhivelor, făcută de d-l profesor N. Popovschi, în documentata sa lucrare: „Mişcarea dela Balta", 1925.

Şi aşa în toate casele, în tot satul.

Pe aşa vreme, săptămîni şi luni, nu se întîmplă cîteodată nimic în sat: nu moare nimeni, nu se naşte nimeni, nu se bate nimeni, nu fuge vre-o fată sau muiere, nu moare vre-o vită, nu vine nimeni în sat: nici un om, nici o veste, nici un nacialnic. Doar cîte un stol de ciori flămînde rătăcesc croncănind prin băligarele satului, după mîncare. Nici nu pleacă nimeni, decît de mare nevoie, la judecată, la oaste, la moară cînd s'a isprăvit făina şi nu mai împrumută nimeni.

O plictiseală plumburie, goală şi grea, pluteşte peste tot. Urîtul apasă şi pătrunde adînc în toate fiinţele, în toate sufletele, în toate lucrurile. Plictiseala nesfîrşită se vede în pivirile întunecate, în feţele palide, în mişcările încete, în hainele cenuşii, neîngrijite, desblehuiate, în vorbele puţine şi scurte şi în cîntecele plîngătoare, monotone şi nesfîrşite.

Cu ce să umpli timpul cînd n'ai nimic de lucru, eşti sătul de el, cînd nu vine nici o veste, nici un om, cînd nimeni nu poate veni, nici pleca, cînd n'ai o carte şi cînd aproape nimeni nu ştie carte, sau o ştie pentru el?

Numai copiii mici nu suferă tare de urîtul acesta. Din cîteva petece şi beţe înjghebă o lume întreagă, închipuită, de fiinţe vii, colorate, strălucitoare, vorbitoare; din cîteva pietricele, puţin nisip, lut şi surcele, clădesc case, palate, cetăţi, armate, războaie; o altă lume, închipuită, dar frumoasă, vie, activă, veselă.

Fetele mai mari îşi umplu golul sufletesc — urîtul, cu visul de a fi furate de feţi frumoşi, veseli şi buni, care vor veni pe cai albi, să le smulgă din mlaştina aceasta.

Flăcăii visează să meargă la tîrg, la muncă, la petrecere, veselie, cu alţi oameni, altfel de oameni.

Serile întunecoase şi lungi mînă tineretul la şezători, unde gonesc urîtul, schimbînd vorbe, ascultînd poveşti, snoave, glume, ghicitori vechi şi veşnic aceleaşi.

Oamenii, mai puţin simţitori şi mai tari din fire, se ţin în alcătuirea veche şi naturală a vieţii, se gîndesc cum să scape de sărăcie, să cîştige mai mult, să capete ceva pămînt, să scape de datorii.

Unii, mai slabi din fire, cînd pot, îşi îneacă urîtul în beţie şi toate celelate păcate legate de ea; alţii îşi potolesc golul sufletesc în certuri, intrigi, bătăi, scandaluri, destrăbălări.

Unii visează să plece din sat în lumea largă; să se înstreineze, căutînd în viaţa plină de sgomot şi mişcare din tîrguri, să uite pustiul şi sărăcia de acasă.

Puţini se gîndesc să plece la mănăstiri, în hagialîc, cum fac şi creştinii, şi mahomedanii, şi budiştii, ca, în linişte, rînduială, reculegere în rugăciune, în legătura tainică simţită cu puterile mari, spirituale, să găsească mîngiere, să-şi gonească urîtul. Şi nu se gîndesc să meargă la orice mănăstire, ci caută una anume, unde s'ar face o slujbă moldovenească, unde ar fi vreun călugăr moldovean mai vrednic, mai cuvios, care le-ar face şi lor o slujbă, o pomenire

a morţilor, după sufletul lor, după inima lor, după înţelegerea lor, după simţul lor, în limba lor. Sunt foarte rari acei, care visează să-şi omoare urîtul, fugind pînă la Muntele Athos, unde ştiu ei că este o mănăstire moldovenească.

In toate aceste încercări de a găsi o ieşire din urîtul vieţei, fără să reuşească a o găsi, toţi moldovenii din satul Peticeni, de pe Botna, ca şi cei din toate celelalte sate din Moldova dintre Prut şi Nistru, subjugată împărăţiei ruseşti, se simţeau singuri, fără niciun ajutor, fără niciun îndrumător, bîjbîiau în întunerec, părăsiţi în buruienele şi ghimpii din pustiul singurătăţii.

Dar pe lîngă „urîtul vieţei", în sufletul ţăranilor moldoveni din Peticeni, izolaţi, înstrăinaţi de orice cultură, de orice Stat, de orice organizare, de orice societate, la care şi ei să poată participa sufleteşte cît de puţin, de un timp au pătruns şi unele griji şi nelinişti noi. Mergeau în ţară svonuri; mergeau de mult, la ei au ajuns tîrziu şi s'au înţeles puţin şi greu. Se vorbea, că împărăţia şi împăratul au fost bătuţi în războiu de păgînii aziatici, galbeni, Iaponţii. Au fost şi Moldoveni în acel războiu, mulţi au pierit acolo, unii s'au rătăcit prin largul împărăţiei ruseşti, unii au fost în plin (prizonieri) la Japonezi, unii s'au întors teferi, unii răniţi şi schilodiţi. Ei spuneau că se vorbeşte în taină, că de vină pentru războiu a fost împăratul. Ce nevoie avea el şi împărăţia să mai ia pămînturi dela oamenii galbeni? Nu e de-ajuns pămînt în Rusia? Pămînt e de-ajuns, dar rău împărţit. Se vorbea, că noroadele din Rusia şi toţi muscalii, după războiu, s'au răsculat împotriva împăratului, stăpînirii şi boierilor, au prădat, ucis, ars şi au cerut să li se dea lor pămînturile boiereşti şi ale haznalei (Statului). Studenţii umblă şi buntuluesc lumea, ca să se dea jos împăratul, cinovnicii şi boierii; să împartă împărăţia după noroade, să se facă răspublică şi cîte şi cîte alte bazaconii. In taină, venite din gură în gură, veştile acestea tulburau sufletele, puneau lumea pe gînduri. Minciuni... minciuni... strigau oamenii stăpînirii. Cei care au fost în războiu, cei care au văzut răscoalele, unii care au luat parte în ele, din partea răsculaţilor, alţii din partea stăpînirii, cei care au auzit cîte o vorbă din partea celor răsculaţi, din vreun manifest, de prin oraşele mari printre lucrători şi studenţi, sau din vreun discurs violent şi înflăcărat, mărturiseau adevărul: împărăţia merge rău. Cîteodată şi năcealnicii veneau să spuie, că poporul trebue să fie răbdător şi supus, să ţie rînduială, că aşa este porunca bisericii creştine şi a lui Dumnezeu şi mai cu seamă a Impăratului. Şi lucru, care nu se mai întîmplase de cînd ţinea minte lumea, năcealnicii şi preoţii au început să le vorbească oamenilor mai des şi pe moldoveneşte, ca să înţeleagă, spunîndu-le, cînd vor prinde pe cei ce hulesc pe împărat sau cer răspublică şi împărţirea pămînturilor boiereşti, să-i lege şi să-i pristavlisească stăpînirii: ureadnicului, pristavului, ispravnicului şi lui zemsky nacialnic. Pentru întărirea rînduelii s'au pus la ţară şi strajnici călăreţi, care umblau prin sate şi păzeau

rînduiala, nu lăsau să se adune mai mulţi oameni împreună — spuneau că-i shodcă — adunare, intrunire şi poate cu scopuri viclene împotriva împărăţiei. După un timp au început nacialnicii să adune ei singuri shodci şi să scoată prigovoruri (rezoluţii), că ţăranii moldoveni sunt credincioşi împăratului, că nu vor alegeri la Dumă (parlament), că sunt credincioşi bisericii. Oamenii se lăsau să fie iscăliţi, neştiind carte. Din cînd în cînd se strecura în sat şi cîteun propagandist, un student rătăcit, un necunoscut, un ţăran fost soldat, umblat prin tîrgurile mari din Rusia, unde a învăţat puţină carte, dar a auzit, a citit şi a văzut multe lucruri, care l-au sdruncinat din vechea indiferenţă, pasivitate şi întunerec. Veneau plini de credinţă, gata de jertfă, să propovăduiască pe furiş, despre dreptate, pămînt şi alegeri...

Ascultau oamenii, se uitau în toate părţile, dacă nu vine vreun străin, sau vreun vrăjmaş să-i denunţe stăpînirii, nu dădeau niciun răspuns. Se mirau, îşi făceau cruce pe furiş. Le plăcea vorba despre pămînt, dar cum şi ce fel, nu pricepeau. De împărat, de aleşii norodului, de întocmirea ţării, de năcialnici nu-i durea, dar de strajnici, poliţie, jandarmi, pristavi, ştiau bine şi se temeau, căci auziseră şi unii şi văzuseră, că încercările făcute de a lua pămîntul se isprăveau rău: venea oastea, împuşca pe unii, îi lua pe alţii de nu-i mai vedeai şi nu auzeai de ei cu anii. Toţi propagandiştii tainici făgăduiau norodului toate slobodele, scutirile de dări, toate bunurile şi toată fericirea pe pămînt.

Oamenii erau turburaţi, zdruncinaţi în credinţele vechi, simţeau o primejdie şi nu vedeau de nicăieri nicio lumină, nicio îndrumare, ca să le arate drumul adevărului şi dreptăţii.

Le-a pus stăpînirea un ucitel (învăţător), care lucra săracul în fiecare zi; aduna cîţiva copii într'o clasă mică, murdară, plină de fum şi de toate mirosurile, ce ieşeau din trupurile lor nu prea spălate şi din hainele vechi şi umede; se necăjea amărîtul de el, după porunca şi întocmirea stăpînirii împărăteşti, să înveţe cîţiva copii moldoveni, care nu ştiau şi nici n'au auzit niciun cuvînt rusesc, decît doară vreo înjurătură, buchile, cuvintele şi rugăciunile slavone, după o bucoavnă slavonă. Dar cum putea bietul Terentie Procofievici Tişchevici, ucitelul, cu puţina lui învăţătură rusească, cu sărăcia lui, plătită cu cîteva carboave pe lună, cu slăbiciunea lui fizică şi intelectuală, să umple pustiul şi urîtul fără sfîrşit a bieţilor ţărani moldoveni, pe ai căror copii, stăpînirea i-a pus să-i facă ruşi şi încă adevăraţi, învăţîndu-i buchi şi rugăciuni slavone. Şi chiar dacă ar avea putere sufletească, limbă, ştiinţă, timp şi dor de a-i ajuta şi chiar dacă ar încerca — n'ar fi oare bănuit, că adună oameni şi le vorbeşte cu cine ştie ce gînduri ascunse, viclene, cu cine ştie ce ţeluri tainice; n'ar veni oare jandarmii să cerceteze vini şi vinovaţi, scopuri ascunse împotriva bunei rânduelì a stăpînirii, a împărăţiei? Sunt doar şi oameni răi, — vor fi denunţuri, răstălmăciri...

Nu, nici Terentie Procofievecì, ucitelul din Peticeni, nici toți colegii lui, puși cu puțina lor învățătură, cu marea lor sărăcie, să rusifice pe copiii de moldoveni prin abecedar, nu îndrăzneau și nu puteau să se apropie de sufletul plin de urît și de amărăciune al Moldovenimii, căci și ei aveau sufletul gol și plin de urît, iar de sătenii moldoveni erau socotiți ei, bieți învățători, tot ca niște nacialnici, plătiți de stăpînire, ca ucitelì „muciteli" (schingiuitor), cum le spuneau în consonanță Rușii.

Tot stăpînirea le-a pus ca îndrumători, dar și ca păstrători al ordinei și liniștii, pe Grigore Iapă Scurtă (staroste) primarul și pe Ivan Vasilievici Ivanov-pisarul.

Dar și d-nu Iapă Scurtă, gospodar cuprins, cu puțină știință de limbă rusească, de cînd a fost cinci ani la moscali și Pisarul Ivanov, un venetic bețiv și decăzut, singuri nu'și puteau umple golul sufletului și urîtul vieții, decît înnecîndu-le în băutura, plătită de săteni ca mulțumită și aldămaș pentru actele, pe care le tocmeau.

Le-a mai dat stăpînirea, ca o călăuză sufletească, pentru moldovenii din Peticeni și ca un mîngîietor, un om învățat, bogoslov, pe părintele Eremia Laurițchi.

Cu harul lui, cu învățătura lui, cu cărțile multe, pe care le învățase și cu acele multe — slavone și rusești — pe care le avea în casă, ar fi putut părintele Eremia Vasilievici, cum îi spunea prietenii, să mîngîie sufletele moldovenilor, să le gonească urîtul din suflet, să'i îndrumeze spre lumină.

Este adevărat, în acest scop părintele făcea toate slujbele duminicile și sărbătorile, după tipicon, după poruncile stăpînirii și după cum a învățat, în slavonește; se ruga pentru împărat, arhiereu și popor, citea predicile și manifestele împărătești cînd veneau. Se îngrijea și de biserică, a făcut una nouă, mare și înaltă, de piatră, a împodobit-o cu icoane noi, de culori vii — albastre și roșii — a multor sfinți noi rusești. Ce i se mai putea cere? El a învățat mulți ani, în multe școli, a pătruns în adîncimile dogmelor, în deosebirile cît de mici și tainice dintre rituri și erezii; știa bine istoria bisericei rusești, toate dovezile împotriva lipovenilor, molocanilor, protestanților, a hliștilor mistici, a ștundiștilor raționaliști, el cunoștea și marea literatură rusească și mișcările politice din Rusia, era bine pregătit pentru a fi preot la ruși; dar de pe piedestalul înalt și puternic al științei și culturii lui, el nu se putea scoborî pentru a înțelege și pătrunde în sufletele moldovenilor, pe care trebuia să-i îndrumeze, fiind un înstrăinat de ei și chemat să-i rusifice pe calea bisericii. Nici ei nu puteau pătrunde și înțelege pe părintele Eremia.

De treizeci de ani, de cînd murise bătrînul lor preot moldovean, nu prea învățat, dar pătruns de aceeași credință și milă creștinească de oameni și suflete, ca și ei: de cînd bisericuța lor mică și bătrînă cu vechi icoane sfinte, prapore și cruci, zugrăvite cu sfinți drepți, după pisanie, cu vopsele șterse, cu sfeșnice de lemn, cu candele și

luminărele mici, a fost dărîmată și s'a înălțat biserica mare și rece de piatră, cu turlele verzi în formă de ceapă, ca la bisericile și palatele tătărăști din Asia, cu icoane aurite, cu cruci și prapore cu pecețile împărătești; de cînd slujba se făcea mai numai în slavonește, iar psaltul cel bătrîn, ce le cînta și citea pe înțelesul lor, a fost înlocuit cu un psalosciuc rusificat; de cînd nu se mai cerea jertfă și milă pentru săraci și biserică, ci plată tot mai mare pentru servicii prestate, — încet, încet, tot mai mult și mai mult, țăranii moldoveni s'au înstrăinat de biserica rusească și de clerul rusificat. Simțeau ei în adînc, că nici biserica aurită, mare, cu cupole verzi, nici preotul învățat — nu erau ale lor și pentru ei — ci ale împărăției și pentru proslăvirea puterii ei.

Și bietul părinte Eremia, cărturar învățat, aruncat în acest sat sărac și izolat, plin de glod, de oameni străini de neamul lui, fără carte și cultură, pe această vreme cenușie și tristă, se plictisește și el în confortul casei și gospodăriei lui bune și bogate, cu toată siguranța viitorului lui fără griji; se plictisește amar de golul și urîtul din el și din jurul său, pe care îl simte așa de adînc și fără de eșire, încît nu mai caută să'l umple nici din cărțile multe, mari și grele, legate și așezate în rafturi, de care s'a săturat încă din școală, nici din alte isvoare. Părintele Eremia vegetează, se acopere de grăsime la trup și la creer.

In mijlocul satului mai stă încă un așezămînt împărătesc pentru popor, ca să uite urîtul și necazul — „cazeonnaia vinnaia lavca", — cîrciuma monopolului statului. Casă mare și arătoasă. Intr'un colț are o icoană cu candela aprinsă, pe un perete portretul împăratului și sfaturi contra beției, împrejur stau rafturi cu sticle de toate mărimile, pline cu rachiu, astupate cu dopuri de plută și pecetluite cu ceară. La tejgea stă un funcționar rus și vinde; dar nu e voie să stai în cîrciumă, să vorbești cu cîrciumarul, să destupi sticla, să iei un gît; plătești, iei sticla și ieși afară. Vin oamenii, iau sticlele, se duc acasă, beau, mai uită necazurile, dar cînd se trezesc din beție, golul și urîtul le simt mai mari și mai adînci.

Mai era la marginea satului curtea boerilor moldoveni de altă dată, acum închisă și pustie. Moșierii cei bătrîni au murit de mult; iar cei tineri s'au înstrăinat, sunt în slujba împărăției — ofițeri sau cinovnici — cine știe pe unde.

Pe lîngă curte au rămas numai vechilul și vătafii, care caută să scoată din dijmă și măsurătoare cît mai mult pentru ei, sărăcind pe boeri și pe locuitori.

Altă dată, se zice, că boierii stăteau aci la curte, vorbeau cu oamenii; prin slugi se mai aflau dela curte vești din lume. Acum și acolo e pustiu.

In așa împrejurări, bieții creștini moldoveni din satul Peticeni, ca și din alte sate din Moldova dintre Prut și Nistru, rămași singuri în pustiul vieții, neliniștiți și îngrijorați, se întrebau în sufletele lor: „pentru ce păcate, pentru ale cui păcate suntem noi osîndiți să

ducem numai viața de trudă și urît, fără nici o bucurie. fără nici o lumină, fără nici o mîngiere".

Ei înțelegeau și simțeau cuvintele Celui răstignit pe cruce: „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, pentru ce M'ai părăsit".

Și în desnădejde, se rugau Lui pe limba lor:

„Doamne iartă-ne nouă păcatele noastre".

„Doamne miluește-ne pre noi".

„Prea Sfîntă Născătoare de Dumnezeu, mîntuește-ne pre noi".

Atît le-a rămas in sărăcia și neputința lor să spuie și să facă, după o sută de ani de oblăduire rusească

II

UCENICUL

Și totuși, pe timpul acela urît, pe ploaia măruntă, necontenită, pătrunzătoare și rece, prin glodul și băltoacele de pe drumuri, pe amurgul întunecos al serii, cînd nimeni, de săptămîni de zile nu îndrăznea să iasă, sau să vie în sat, un om mărunțel s'a strecurat, nevăzut de nimeni, în Peticeni.

Imbrăcat, peste cojocel, cu un suman scurt pînă la genunchi, strîns cu o curea la mijloc, cu o căciuliță neagră de miel pe cap, cu ciubote trainice, c'un băț în mînă, o desagă pe umăr, plin de glod peste tot, așa că nu i se vedeau decît ochii strălucitori, Gheorghe Grigorean trecea nebăgat în seamă, nu numai în seara aceia la Peticeni, ci, ori cînd și ori unde. Ca orice țăran din Moldova. de sub stăpînirea rusească, afară de rare excepții, căta să aibă o înfățișare, o îmbrăcăminte, un mers de așa fel, încît să nu se deosebească cu nimic de oricare altul, să se confunde cu culoarea colbului, glodului, pămîntului, să se strecoare nebăgat în seamă de curioși, de streinii cari l'au invadat și, cu deosebire, de oamenii stăpînirii, cari, dacă îl văd, îi cer hîrtii, dovezi, scopuri, impozite, prestații, explicații.....

Grigorean a pătruns, nesimțit de cîini, în ograda cumnatului său, Costache Pîrău, dela marginea satului, a trecut în tinda întunecoasă, unde și-a scuturat ciubotele de glod și a intrat deadreptul în odaia, abia luminată de focul dela vatră și de o lampă mică de sticlă.

— Bună seara, cumnate; bună seara, soro.

— Bucuroși de oaspeți? începu el scoțîndu-și cușma din cap.

— Bună seara, răspunse gazda, sculîndu-se de pe laviță și căutînd să-și recunoască oaspetele, plin de glod.

— Tu ești Gheorghe? Ce nevoi de poartă pe vremea asta urîtă tocmai pe la noi?

Dela vatră s'a ridicat Maria, sora lui Grigorean, plină de bucurie și voind să-și sărute fratele.

— Stai soro să mă desbrac, să mă curăț de glod și apoi ne vom hiritisi.

Și-a scos sumanul ud și l'a întins în tindă cu căciula, și-a mai curățit puțin cu o surcică glodul de pe cizme; s'a spălat, s'a șters și apoi a dat mîna cu cumnatul și sora sa și s'a sărutat cu ei.

S'au așezat cu toții lîngă vatră, pe scăunele mici, în jurul unei mesuțe rotunde, joase, de brad, pe care era întinsă o mămăliguță rece, acoperită cu un șervet, niște fasole fierte și o căpățînă de curechi murat. Mîncau încet și tacticos. Gazdele, rar, întrerupeau mîncarea prin întrebări despre părinți, rude, prieteni, iar Gheorghe răspundea scurt și tacticos.

După masă, Maria a pus pe o laviță o perniță, pentru oaspe, o alta pe altă laviță pentru bărbat, le-a așternut cîte un țol de învelit, iar singură, luînd furca, s'a suit pe cuptor, lîngă copii.

In tăcerea nopții, cu glas tihnit a început Gheorghe Grigorean să povestească.

— Apoi cumnate, vin eu dela Mănăstire dela Balta, dela Părințelul nostru Inochentie. Am stat acolo trei săptămîni în rugăciuni și în slujbă. E bine și frumos acolo.

— Fusesem noi de Pocroave la Mănăstire la Dobrușa și acolo ne-a spus părintele Gherontie și alți oameni de ai noștri, că s'a ivit la Balta, la Mănăstire, la mormîntul Sfîntului Teodosie, un călugăr,— părințelul Inochemtie,— moldovan de ai noștri, care a fost Poslușnic la Dobrușa și apoi a fost pe la alte Mănăstiri îndepărtate, s'a călugărit acolo peste Nestru la Balta și s'a făcut preot. M'am dus acolo cu alții.

— Părințelul Inochentie face slujbele moldovenește. Acolo, peste Nestru li se dă voe să facă slujbe moldovenește și el le face așa, cum n'am văzut și n'am auzit, de cînd sunt. Ți se cutremură sufletul și carnea de pe tine, cînd ridică el glasul de rugăciune către Dumnezeu, te pătrund fiori, te simți ridicat spre cer, uiți păcatele tale și stai, ca în rai, bucuros și cu lacrimi în ochi tot timpul, și nu bagi de seamă cum trece vremea. Așa glas, așa rugăciune, așa inimă, așa căldură, așa dragoste de Dumnezeu și de oameni,— n'am văzut.

— Și înțelegi rugăciunea și înțelegi sfințenia.

— Și vine lumea din toate părțile, tot moldoveni de ai noștri, de peste Nestru și de aici. Ii aduc daruri multe și scumpe, odoruri, pîine, colaci, covoare, pînză, bani și el toate le adună și toate le dă pentru biserică, pentru bolniță, pentru săraci și nimic pentru el. E Sfînt și drept înaintea lui Dumnezeu. El nici nu pune mîna pe daruri, le primesc oamenii lui, și după porunca lui, le împart.

— Și vin oameni la el, bărbați și femei și se spovedesc de păcate grele și el le dă canoane ușoare, le face rugăciuni.

— Și vin bolnavi mulți, de toate felurile și el le citește rugăciunile mari a Sf. Vasile și îi unge cu myr și îi stropește cu aghiazmă mare, pe mulți îi vindecă: adevărate minuni.

— Şi cînd face el slujba cu credinţă şi evlavie, cînd ridică el glasul tare şi cutremurător, mulţi păcătoşi şi bolnavi strigă şi cad la pămînt, că es dracii şi păcatele din ei şi îi iau oamenii şi îi duc afară şi în tolniţă, de se liniştesc oamenii şi se curăţă de păcate şi de demoni.

— Şi chiamă norodul şi îi învaţă şi le spune de toate, şi tot pe moldoveneşte, şi îi mustrulueşte pe cei răi, pe cei păcătoşi şi plini de draci. Şi îi pătrunde pînă în adinc glasul lui tare şi ochii lui, plini de foc, văd tot ce e în oameni şi se cutremură oamenii de păcatele lor, cad la pămînt, îi cer ertare şi se curăţă de tot răul, de toată spurcăciunea, şi pleacă de la el cu sufletul curat, vindecaţi de păcate, mîntuiţi, liniştiţi şi vin acasă alţi oameni. Hei!, mare lucru, sfînt lucru face părinţelul!.

— Propovăduieşte în fiecare zi şi în fiecare ceas şi spune:

— Pocăiţi-vă, că se apropie vremea de apoi. Nu vedeţi voi semnele, ce s'au spus în evanghelie, iată: s'a sculat împărăţie împotrivă împărăţiei şi norod împotriva norodului. N'aţi văzut cum s'au sculat împărăţia Japoniei, împotriva împărăţiei împăratului Rusiei şi norodul Japonez şi Koreian şi Kitaiul împotriva noroadelor din împărăţie — şi n'aţi văzut că, pentru păcatele noastre, împărăţia a suferit. Cîţi morţi fără spovadă, şi fără împărtăşanie,— cîte păcate, cîţi schilodiţi şi înrăiţi, cîte femei văduve şi copchii fără părinţi, săraci, goi, plini de răutăţi şi păcate.

— Apoi, aste nu-s semne că se apropie vremea judecăţi celei straşnice?

— Voi n'aţi văzut, n'aţi auzit cum umblă unii nebuni de dau foc, de pradă averi, fac bunturi şi răscoale, ard biserici şi curţi boereşti, fură şi ucid oameni şi vite?

— Apoi asta nu-i semn că se apropie judecata straşnică?

— Şi vin şi pradă şi ucid şi varsă sînge de om şi adună averi, caută pămînt, îl împart acum, cînd se apropie vremea de apoi, cînd mîine, poimîine — focul gheenei îi va cuprinde şi în iad vor sta, schingiuiţi de draci în vecii vecilor.

— La ce vor folosi oamenilor toate averile şi bogăţiile adunate?

— Adunaţi comori pentru Dumnezeu, gîndiţi-vă la suflet, la mîntuirea lui.

— Iată ce spune părinţelul şi se cutremură norodul, că vede şi simte, că el are dreptate, că se aproprie vremea, că trebue să ne pregătim de judecată, să ne gîndim la suflete nu la trupuri, să căutăm mîntuirea.

Gheorghe s'a sculat, a scos din sîn o cruciuliţă de lemn şi i-a dat-o surorii sale.

— Iată şi ţie dar dela părinţelul. S'o pui la icoane că îi sfinţită.

Apoi s'a îndreptat cu faţa către cele două iconiţe de hîrtie, în rame de lemn, ce erau bătute în cue, în colţul dela răsărit a odăii, înconjurate de busuioc şi flori de cîmp, s'a pus în genunchi şi a început să-şi facă cruce, să spue rugăciunile şi să bată mătănii. Soră-sa şi cumnatu său, turburaţi de povestirea lui Gheorghe, au venit la spatele lui, s'au pus în genunchi, au început să-şi facă cruce şi să bată mătănii.

Mult timp, în tăcerea nopţii, a ţinut rugăciunea lor. Apoi s'au culcat.

Pe cînd însă Gheorghe dormea liniştit, Costache Pîrău şi nevastă-sa, stăteau culcaţi şi cu ochii închişi, — turburaţi, se gîndeau la cele povestite, oftau din cînd în cînd şi după ce au adormit, li se părea că văd biserica, văd pe Inochentie, văd judecata straşnică,— aşa cum îi zugrăvită pe icoanele din Mănăstiri: cei drepţi la dreapta cu sfinţii, preoţii, arhiereii şi călugării, iar cei păcătoşi la stînga, în foc, înconjuraţi de draci roşii, cu coarne şi unghii negre, cu cîrlige şi căngi de fier, schingiuind pe păcătoşi în cazane cu smoală, pe ruguri de foc. De asupra pe tronuri, Dumnezeu Tatăl, alături de Isus, iar la mijloc, sburînd în chip de hulub alb, Sfîntul Duh.

A doua zi dimineaţă — Gheorghe Grigorean şedea pe laviţă în colţul de sub icoane. Acum, la lumina zilei, se putea vedea omul acesta palid, cu musteaţa mică, cu ochii adînci şi strălucitori, cu o barbă mică neagră; — avea, cu toată talia mijlocie, mai mult mică,— o musculatură puternică şi mîinile mari şi pline de bătături, de muncitor de pămînt. Povestea celor cîţiva bărbaţi şi femei, rude şi prieteni ai lui Costache Pîrău, de cele văzute de el la Balta, de cele auzite acolo dela părinţelul Inochentie, de vindecările lui minunate, de rugăciunile lui, de slujbele, de cuvîntările lui înfocate, în limba moldovenească, despre ticăloşia şi păcatele lumii, de războaiele dintre împărăţii şi neamuri, de bunturi şi nelegiuiri, de apropierea sfîrşitului lumii, a vremii de apoi, de judecata cea de pe urmă, care se apropie. A scos din sîn o evanghelie moldovenească şi a început să le citească: „Acum securea stă la rădăcina pomilor, deci ori ce pom, ce nu face rod bun, se tae şi în foc se aruncă''. „Vai vouă, cărturari şi farisei făţarnici, că închideţi împărăţia cerurilor înaintea oamenilor; căci voi nu intraţi, nici pe cei ce vin nu îi lăsaţi să intre''.

Oamenii ascultau în tăcere şi se cutremurau de conştiinţa, că sfîrşitul lumiii îi poate găsi nepregătiţi şi plini de păcate.

Atunci Gheorghe s'a sculat, s'a întors spre icoane, a scos acatistul moldovenesc şi a început să citească şi să cînte cu glas pătrunzător: „Prea Sfîntă Născătoare de Dumnezeu, mîntueşte-ne pre noi. Bucurăte Fecioară''.

Seara iar a venit alt rînd de oameni şi Gheorghe nu ostenea să le povestească despre părinţelul Inochentie, să le citească din evanghelie, să le citească acatistul Maicii Domnului şi cîteva rugăciuni.

In cîteva zile, mare parte din sat ştia de Inochentie, de sfîrşitul lumii, de cuvintele din evanghelie. Se vorbea în şoaptă dela om la om, ca de taină mare, aşa că nici starostele, nici ucitelul, nici strajnicul, nici ureadnicul, nici stăpînirea nu au aflat nimic.

Oamenii erau liniștiți, rînduiți, luminați.

Acum ei înțelegeau toate zvonurile, toate bunturile, toate răs-
coalele, toate răsboaiele, toate sbuciumările, de care au auzit: lumea-i
rea și ticăloasă, plină de păcate,—pentru că s'a împlinit măsura, se
apropie sfîrșitul, vremea de apoi, judecata de pe urmă și își înțele-
geau rostul viitor: să se curețe de păcate prin fapte bune, milostenie,
jertfe, rugăciune, spovedanie. Totul era luminat, orînduit, drumul
de viitor deschis: pregătire pentru judecata din urmă.

Și toți se gîndeau, că lumina aceasta, adusă sufletelor lor prin
Gheorghe Grigorean, vine dela părințelul Inochentie și nădăjduiau
în suflet, să meargă la el, izvorul luminei lor și al tămăduirei.

III

LA MÎNĂSTIRE, LA PĂRINȚELUL

Și așa umblau din sat în sat, pe ploaie și ninsoare, pe frig și
pe căldură, pe glod și pe colb, Gheorghe Grigorean din Horăștii
Lăpușnei, și Const. Țurcanu din Tocuzul Tighinei, și Flor Sin-
geapă din Ermoclia Cetății-Albe, Petre Tăriță și Petre Covaliu
din Bălți, Simeon Livejoară, cu fratele său Ambros, din Cosăuții
Sorocăi, cu Ion Zăhăescu și Simion din Abaclijbaua Tighinei, Ion
Gonța din Drăgușenii Chișinăului, T. Ropot și T. Toniei din Ho-
rodiștea Orheiului, Al. Donțu din Cotiugenii Mari ai Sorocăi, Va-
sile Condrea, dela Tocuz, Elisei Zlotea din Sălcuța și Filimon
Postolache din Cerlina Sorocăi, Dim. Bumbu din Chișinău și Bar-
tolomeu Mocanu din Selemet, Ilie Antocel din Feștelița, I. Mun-
teanu din Căbăeștii Chișinăului și Gheorghe Grosu din Mireni și
Ion Țurcanu și Ion Movilă, călugări dela Sfîntul Munte Athos.

Risipiți cîte unul, cîte doi, se strecurau, în hainele lor spălăcite
de ploi, vînturi, soare și geruri, acoperite de colb și glod, nebăgați
în seamă de oamenii stăpînirii, de oamenii bisericii, ca niște umbre.

Cu evanghelia, acatistul Maicii Domnului și alte cîteva cărțulii
sfinte, cruciulițe și iconițe în sîn, cu adîncă credință în suflet, cu
frica lui Dumnezeu, dar mai cu seamă cu mare frică de apropierea
vremii de apoi, cu judecata cea strașnică, simțind că lor „celor ne-
știutori li s'a descoperit de Dumnezeu, cele ce sunt ascunse celor
înțelepți și pricepuți" și că au datoria de a preveni pe Moldoveni
și a-i chema la mănăstire, la Inochentie, ca prin învățătura și harul
său, să-i lumineze și să-i ocrotească, nu știau oboseala.

Și Moldovenii îi credeau pe acești apostoli, care nu învățase de-
cît vreo clasă-două slavone, oleacă de limbă rusească în armată și
ce au putut, prin aceste mijloace, prinde din cărți bisericești și din
cele ascultate la strana Moldovenească din mănăstiri.

Toamna, după sfîrșitul muncilor, după ce își adunau cele de trebuință, sau primăvara, înaintea începerii muncilor, cete de bărbați, femei și copii moldoveni, în haine curate, cu desagii plini, sub îngrijirea unui propovăduitor de al lui Inochentie, străbăteau în căruțe șleahurile din Basarabia, sau în vagoane de marfă, pentru muncitori, cu preț redus, treceau Nistrul și se îndreptau spre Balta, la mănăstire, la Inochentie.

Mergeau tăcuți, cuviincioși; cînd erau întrebați de străini și de oamenii stăpînirii, spuneau că merg la iarmaroc, la vestitul iarmaroc din Balta. Numai ei, prietenii și rudele lor apropiate, știau adevărul, că merg să aducă jertfă, să ceară iertare de păcate, vindecare, mîngiere, să scape de urîtul vieții, să-și umple golul sufletesc, să înțeleagă, să fie înțeleși, ca oamenii între oameni, de o potrivă cu alții, să nu mai fie părăsiți și singuri.

Se apropiau smeriți de locul dorit, se opreau afară, lîngă ograda de piatră a mănăstirii, pe toloacă, unde mii și mii de cai și căruțe de toate mărimile și culorile, erau lăsate într'o deplină neorînduială. Peste grăunțele și paiele risipite în toate părțile, sburau mii de vrăbii.

Negustorii de gogoși, de piroșci, de pîine, de zaharicale, de limonăzi de toate felurile, mișunau în toate părțile, în mulțime. Înaintea porții de intrare în mănăstire, erau așezate tărăbile negustorilor mai statornici.

Dela poarta de intrare în mănăstire, pînă la biserică și în toate părțile, sute și sute de bătrîni, bolnavi, orbi, chiori, ologi, ciungi, mutilați, desfigurați, murdari, cu însoțitori și diferite întocmiri pentru umblat și șezut, cu mîinile întinse, unii sunînd din clopoțele, alții cîntînd, alții strigînd pe diferite tonuri, cereau milă dela mulțimea de trecători.

Peste tot, vederea, așezările și mișcările mulțimii acesteia dela mănăstire nu se deosebea de acelea dela orișice adunare a mulțimilor țărănești, dela orice iarmaroc.

Deosebire totuși era; lipseau înjurăturile, strigătele, străinii și tocmelile. Mulțimea toată era reținută, numai calicii țipau în aceleași tonuri și arătau aceleași urîțenii ca la iarmaroace.

Des-de-dimineață, spălați, pieptănați și curățiți dela drum, tot în grupuri, ca să nu se rătăcească, cu sticle de untdelemn, prescuri, lumînări de ceară și tămîie, învelite în prosoape, basmale sau șervete, intră pelerinii în pridvorul bisericii, așteaptă pe călugărul dela ușă să le scrie pomelnicul, pentru vii și pentru morți, recitind cu oftăte întrerupte: „pe Ion și iar Ion și Maria și Pantelimon și Gheorghe și iar Gheorghe...", lasă pe talgerile pomelnicelor pitacii lor de aramă, plini de sudoare, scoși din basmalele sau pungile pe care le țineau în sîn, și cu lumînărelele lor galbene, cuviincioși și smeriți, se îndreaptă mai întîiu la racla lui Teodosie, fondatorul mănăstirii, care, deși oficial nu era declarat sfînt, era socotit ca atare și de care se vorbea că face minuni; apoi se îndreaptă spre sfintele

icoane şi altar să se închine; îşi fac cruce, bat mătănii, sărută icoanele, aprind lumînările lor şi le pun pe sfeşnice şi iar se închină şi aşa trec la rînd pe la toate icoanele şi sfeşnicele; apoi se retrag umili la un loc liber, mai la spate, după cuviinţă şi obiceiu, — bărbaţii la dreapta şi mai în faţă, iar femeile la stînga şi mai la spate, — şi aşteaptă începutul slujbei, ascultînd între timp, pe călugărul care citeşte slavoneşte şi pe care ei nu-l înţeleg.

Dar iată că, în sfîrşit, vine el, Inochentie, părinţelul. Inalt, bine făcut, voinic, uscat, drept, subţire, cu haine călugăreşti de şiac negru, obişnuit, cu potcapul şi vălul negre, care îi acopereau fruntea şi părul; barba mare şi mustăţile negre îi acopere gura şi toată partea de jos a feţii, din care nu rămîn decît nasul drept şi puternic, puţină frunte de sub potcap, puţin obraz, sprincenele lungi stufoase şi ochii mari, negri, adînci, vii şi aprinşi; în mîna stîngă, mare şi noduroasă, ţine nişte mătănii, făcute din păr, iar în dreapta o cruce mare de argint. Merge drept, calcă puternic, svelt şi repede, nu se uită nici la dreapta, nici la stînga. Posluşnicii tineri îi fac, printre lumea, care smerită, se dă în lături, un drum larg şi drept pînă la altar.

E lume multă, popor de rînd, femei, bărbaţi, copii; mirosuri grele de cizme, cojoace, căciuli, haine, sudoare şi trupuri omeneşti nespălate, amestecate cu fum de tămîie, îmbîcsesc aerul.

Incepe slujba, ca de obiceiu, după tipicon, dar acum şi din altar şi de la strană, se aud cuvintele sfinte, demult dorite, numai în limba lor, cea moldovenească, pe care nu o auzeau decît în parte şi cîteodată, în bisericele lor din Moldova, de sub stăpînirea rusească.

Simţeau acum o bucurie tainică, simţeau şi o mîndrie, căci înţelegeau: li se muiau inimile, cuvintele sfinte pătrundeau în ei, nu săreau ca bobul de perete, cum li se întîmpla întotdeauna, cînd ascultau slujba slavonă a preoţilor de acasă.

Dar, pe lîngă aceasta, glasul acela al lui Inochentie, puternic şi modulat, — cuvintele, mai mult cîntate decît spuse, — clar, ritmic, rar, cu evlavie, cu simţire, cu durere; — cuviinţa şi simplicitatea tuturor celor din biserică, îngenuncherile, mătăniile făcute de toţi spontan, ritmic; — cîntarea la care luau parte unii din mulţime, forma la toţi, cei adunaţi, o emotivitate, o stare sufletească comună de supunere şi consimţire respectuoasă şi evlavioasă.

Cînd la strigarea „capetele voastre Domnului să le plecaţi", — se plecau toate capetele, — se simţea că se plecau şi toate sufletele; — când se cînta: „sus avem iniminele", — într'adevăr se simţea de fiecare o înălţare sufletească şi o înălţare a inimilor către ceruri. In biserică, în slujbă, se simţea de toţi că se petrece o taină, căci toţi cari făcuseră drumul lung şi obositor pînă aci, toţi aceşti umili, credeau, vroiau să creadă; — naiv, primitiv, dar sincer şi cu putere. Contrastul între această stare de înălţare, taină şi sfinţenie şi stările sufleteşti ale unor suflete slabe, bolnave, a unor conştiinţe încărcate cu păcate grele, le turbura adânc; le cutremura adânc

simţirea nedemnităţii lor, necuviinţei lor de a fi intrat cu sufletele lor păcătoase, în această atmosferă de taină şi sfinţenie, îi speria atît de mult, că unii nervoşi, isterici, epileptici, pierdeau cunoştinţa, cădeau jos, strigau, erau apucaţi de spasme. Cei din biserică înţelegeau aceasta, îi ajutau pe nenorociţi, îi scoteau afară. Dar ei înţelegeau şi se încredinţau mai mult de puterea aceia mare, înaltă şi dreaptă, care împinge pe omul păcătos să se cutremure de păcatele sale.

Smeriţi şi umili, cu mâinile în cruce pe piept, spovediţi şi curăţiţi de păcate, se apropiau pentru împărtăşanie, rînduri de bărbaţi, femei şi copii. Se întorceau în grup, cu ochii plini de bucurie, că s'au învrednicit să se împărtăşească de sfintele taine şi ascultau încordaţi, rugăciunea de mulţumire Domnului, pentru această învrednicire, cu atît mai mare, că au primit-o din mâinile lui Inochentie.

După slujbă începeau parastasele cu pomenirea morţilor şi acatistele.

Mulţimea era tot timpul ţinută în atmosfera încordată plină de evlavie.

La eşirea din biserică, părintele Inochentie binecuvânta pe fiecare în parte, îi dădea anaforă şi îi ungea cu mir.

La trapeza specială a mânăstirii, făcută anume pentru pelerini, din cazane li se dădea mîncare de post şi pîine. Mulţi aduceau şi merindele lor de acasă. După masă mulţimea se risipea şi căuta să se odihnească de trudă şi emoţii pe unde putea, pentru ca spre seară să meargă la noi slujbe în biserică, la spovadă, la acatiste şi altele.

Mulţi se duceau la chiliile lui Inochentie, unde era înconjurat de cei mai aproape ai lui, de cei cari au răspîndit faima sfinţeniei lui şi a cuvîntului lui, prin întreaga Moldovenime. Erau acolo şi Gheorghe Grigorean, Simion Livejoară, Gonţa şi alţii. Erau acolo şi surorile Antonina Turcuman, Iulita Gorea, Ecaterina Cocier, Areta Morţun, Glicheria din Mîrzaci, Eufimia din Gîrboveţ şi multe alte „fecioare înţelepte".

Acolo, în chiliile părinţelului se primeau darurile de ucenicii lui Inochentie. Acolo părinţelul primea bolnavii şi bolnavele, le citea rugăciunile mari, îi ungea cu sfîntul mir, îi stropea cu aghiazmă şi apoi îi trimetea în bolniţa făcută de el, unde erau adăpostiţi.

Acolo, în cercul intim, dar şi în biserică şi în curtea bisericii, de pe un loc mai înalt, de sub un pom, ţinea părinţelul cuvîntările lui pline de foc.

— „Bine că aţi venit aici, că aici auziţi adevărul adevărat şi trebue să-l înţelegeţi, că sunt trimis să-l spun în limba noastră, ca să-l înţelegeţi şi să ascultaţi şi să faceţi după poruncile din Evanghelie".

— Nu mai e mult, se apropie timpul, vine vremea de apoi şi judecata cea de pe urmă!

— Sunt semne; s'au arătat semnele. „Cînd ucenicii l'au întrebat pe Christos: care va fi semnu venirii Tale şi a sfîrşitului veacului, El le-a spus: voi veţi auzi războae şi ştiri de războae, căci se va ridica neam peste neam şi împărăţie peste împărăţie şi va fi foamete şi cutremure pe alocurea''.

— Apoi voi nu aţi văzut că s'au împlinit semnele, cu războiul între împărăţia rusească şi Iaponţi? Că s'a sculat împărăţia împotriva Iaponţilor, Kitaiului şi Koreilor şi a fost împărăţia creştină bătută de păgini?

— Apoi n'aţi văzut bunturi şi răscoale, care sunt în împărăţie? Toate acestea sunt semnele lui Hristos din Evanghelie

„Şi eu vă spun vouă că va fi un războ mare şi Basarabia se va despărţi de Rosia. Se apropie vremea şi împărat nu va mai fi. Aista-i cel de pe urmă. Gătiţi-vă de marea judecată, de straşnica judecată!''

Gândiţi-vă, pocăiţi-vă!

— Nu vă spurcaţi cu tutun, cu beţii şi cu sudalme — că nu vă dau crucea s'o sărutaţi, — că nu sunteţi vrednici. Dacă vă pocăiţi, dacă vă spovediţi şi nu mai greşiţi, vă voi erta.

— Nu mîncaţi carne de porc, că este spurcată, că Hristos a trimis dracii şi i-a sălăşluit în porci.

— S'a trecut vremea de însurat şi de măritat! S'a apropiat sfîrşitul; copiii de acum sunt neascultători; iar cei cari vor fi de acum înainte, vor bate şi ucide pe părinţii lor, ca nişte diavoli văzuţi.

— De aceia vă zic, timpul este scurt de tot; aşa că şi cei cari au femei, să fie ca şi cum n'ar avea!

— Neinsuratul poartă grija de cele ale Domnului, cum să placă lui Dumnezeu, iar care s'a însurat, poartă grijă de cele ale lumii, cum să placă femeii; nemăritata poartă grija de cele ale Domnului, să fie sfîntă şi cu trupul şi cu sufletul, iar care s'a măritat, poartă grija de ale lumii, cum să placă bărbatului.

— De aceia vă spun vouă, să trăiţi ca fraţi şi surori, iar femeile să-şi tundă părul, ca să nu ispitească.

— Pocăiţi-vă, că aveţi păcate grele de ispăşit, sunteţi robiţi necuratului. Iată cîţi bolnavi vin aici, necuratul a intrat în ei pentru păcatele lor şi îi chinueşte şi chiar pe unii copii, cari n'au păcătuit, ei suferă pentru blăstămul părinţilor, cari, cînd se mînie, zic: „du-te la dracul'', „să te ia dracul''.

— Păcatele îl părăsesc pe om, cînd îşi scimbă viaţa; păcatele ies şi prin boală, prin spuzeala pe trup, căci bolile sunt pe urma păcatelor.

— Pocăiţi-vă şi faceţi fapte bune! Faceţi fîntîni noi şi adînci; că atunci cînd va veni ceasul şi se vor prăbuşi fîntînile vechi, şi va săca apa din ele, să găsiţi în acele făcute pe bani adunaţi dela toţi, curaţi, fără păcate, — apă şi să potoliţi setea şi focul ce vă va cuprinde.

— Faceţi şi sfinţiţi cruci, — că fug dracii de ele!

— Ajutaţi pe săraci, ajutaţi bisericile! Ce vă trebue avere, ce vă trebue pămînt acum, cînd se apropie sfîrşitul? Mîntuiţi-vă sufletele. Mai degrabă va trece cămila prin urechile acului, decît cel bogat în împărăţia cerurilor.

— „Aveţi încredere în Dumnezeu; aveţi încredere în mine. In casa Tatului Meu sunt multe locuinţe. Mă duc să vă gătesc loc''.

— Spovediţi-vă şi împărtăşiţi-vă, ca să fiţi gata oricînd.

— Cine mă va urma şi se va găsi cu mine în timpul marei şi straşnicei judecăţi, îl voi ţine în ograda mea de oi albe, curate; cine va rămîne în afară de ograda mea, se va duce în focul Gheenei.

— Celor ce mă vor urma, celor curaţi şi credincioşi, le voi trimite vorbă, cînd va fi timpul aproape, ca să vie să stea în ograda mea, cu mine întru întîmpinarea Domnului.

Şi asculta mulţimea şi credea. Izvora atîta putere, credinţă, suflet şi atîta taină din omul acela, că mulţimea se supunea. Ea simţea şi înţelegea vorbele lui Inochentie, care luminau lucrurile vag auzite — şi le explicau în cadrul tradiţiei şi priceperii lor, asupra tuturor sbuciumărilor lor. Mulţimea îl credea pentru că era Moldovan de ai lor, — le vorbea moldoveneşte şi îi înţelegeau vorba; — pentru că faptele lui se potriveau cu vorbele, pentru că nu aduna arginţi, ci dădea săracilor tot ce primea, pentru că mînca cu ei, vorbea cu ei, pentru că, pe lîngă lumină, le dădea mîngîere, prin rugăciuni împreună, prin cîntări împreună, prin binecuvîntarea lui. Ei ascultau pe Inochentie şi nu pe alţii, mari, învăţaţi şi puşi anume să-i înveţe, pentru că era de-a lor. Intre Inochentie şi pelerinii lui moldoveni, se întocmea un legămînt tainic, pentru că în el puneau ei nădejdea mîntuirii sufletelor lor chinuite de trudă, urît, suferinţe, sărăcie şi izolare, fără nici un ideal.

IV

A C A S Ă

Costache şi Ana Pîrău cu copiii se întorceau acasă dela Mănăstirea Balta, schimbaţi cu totul. Simţeau adevăr şi lumină în suflete. Spovediţi, împărtăşiţi, curăţiţi de păcate, erau liniştiţi. Sufletul, mîntuirea lui, viaţa după Evanghelie, postul, rugăciunea, pregătirea pentru judecata straşnică, dar dreaptă şi pentru altă viaţă, căuta să-i stăpînească.

Toate pornirile trupeşti, toate relele, trebuiau înfrînte. Acum nu se mai simţeau singuri, aveau fraţi şi surori, cu care mergeau împreună. Primise, ca şi ceilalţi, dela Inochentie, cruciuliţe, pe care le atîrnase de gît şi copiilor.

In desagă, învelite în prosoape curate, duceau acasă prescuri sfinţite, iconiţe, cruciuliţe, cîte o sticluţă cu mir sfînt, una cu

agh'asmă, tămie, cîteva luminărele de ceară, două cărţi: o Evanghelie şi un acatist al Maicii Domnului în Moldoveneşte, simboluri de legătură şi credinţă comună cu Inochentie, dela care, toate aceste lucruri, aveau putere tainică.

Incepea primăvara; din pămîntul moale, înfoiat, ieşeau aburi. Toţi oameni din sat simţeau chemarea primăverii, chemarea pămîntului de a fi lucrat. Din pămînt ieşeau mii de gîngănii, colţul ierbii se arăta sfios la lumina mai caldă a soarelui. Era postul mare. In toate părţile se scurgeau apele turburi şi se uscau glodurile.

Cu toată puternica chemare a primăverii şi pămîntului, Pîrău, acum n'a îndrăznit să înceapă lucrul, cum făcea altădată, fără să fi făcut cu fraţii şi surorile lui de credinţă nouă, sfinţirea aghiesmei, rugăciuni şi acatistul Maicii Domnului.

Greu li era lui Costache şi Anei, oameni tineri, căsătoriţi din dragoste, în toiul primăverii, cînd seva pornită din pămînt trezeşte viaţa în toate, cînd aerul de primăvară îmbată, cînd ciripitul păsărilor, care se cheamă, îmboldeşte instinctele, să trăiască ca frate şi soră.

Dar frica de apropierea sfîrşitului lumii, de păcat, îi reţinea şi îi ferea pe unul de altul, ca ispita şi diavolul să nu-i ducă în păcat trupesc. In muncă, rugăciuni şi post, căutau scăpare de ispită. Invăţau singuri şi învăţau şi pe alţii pe de rost, rugăciuni, cîntece, acatiste, texte din Evanghelie.

Veneau la ei rude şi prieteni, îi întrebau, îi ascultau, dar nu-i înţelegeau.

Ce fel de oameni sunt ei acum? Cum pot trăi ei aşa: frate şi soră. Bine, cînd eşti; dar cînd eşti bărbat şi femeie cu cununie, după lege?

Ce sunt ei călugări? să se ducă la mănăstire. Dar aşa, în lume, e lăsat de Dumnezeu, e legea firii şi spune şi la Scriptură, s'a citit la cununie: înmulţiţi-vă şi stăpîniţi pămîntul. Se mirau oamenii şi dădeau din cap semnificativ femeile.

Se mira şi preotul din sat, văzînd pe mulţi din păstoriţii săi, bărbaţi şi femei, că poartă cruciuliţe peste haine, nu beau rachiu, nu mănîncă carne de porc, îşi spun frate şi soră, vin la biserică des şi cîntă împreună, femeile şi-au tăiat părul. Că nu le ajunge biserica. A aflat că se adună serile la Costache, care le citeşte acatiste, bucăţi din Evanghelie şi cîntă împreună rugăciuni; nu se ascund şi vorbesc pe faţă că au fost luminaţi de părinţelul Inochentie, că înţeleg să trăiască pe dreptate, după Evanghelie şi legile Dumnezeeşti, să se păzească de necurat, să se pregătească de judecata care se apropie.

Se uitau şi oamenii din sat la ei cu mirare, ca la fiinţe, care au văzut şi ştiu lucruri, pe care ei nu le-au văzut şi nu le ştiu. Vedeau la ei o tărie, o lumină, o demnitate nouă, izvorită din legătura cu Inochentie

Cu cît erau mai umili ei, cu cît mai mult vorbeau de păcatele lor şi a lumii, cu atît îl proslăveau pe Inochentie în faţa tuturor.

— Părinţelul nostru are dar dela Dumnezeu. El este ca şi Sfîntul Ilie Thebeianul şi Sfîntul Ion premergătorul; el este trimis cu cuvînt de foc să ardă inimile, cu glas tunător, să cheme oamenii la pocăinţă. El ştie toate că are harul dela Sfîntul duh; prin el vorbeşte Sfîntul Duh; în el este sălăşluit Sfîntul Duh.

Dar noilor credincioşi nu li se părea că fac de-ajuns pentru mîntuirea sufletelor lor: post, rugăciune, cîntare, feriri de păcate trupeşti. Şi au hotărît, împreună cu prietenii dela Abaclidjaba, sat din Bugeacul secetos, cu puţină apă sărată şi sălcie, să facă o fîntînă nouă, adîncă curată, ca să fie pomană de sufletul morţilor, de jertfă celor vii şi de pregătirea pentru vremea de apoi, cînd vor seca toate izvoarele, pe cînd acesta adînc, curat, făcut din jertfa şi munca tuturor, sfinţit cu aghiasmă şi mir dela Inochentie, va fi nesecat pentru potolirea setei aceleia groaznice, ce va fi atunci.

Au pornit veste prin satele apropiate şi se adunau oamenii la locul ales, unde au pus o cruce, mese şi icoane, au făcut sfinţirea aghiesmei, rugăciuni şi cîntări.

Darurile le aşezau pe mesele puse. Mulţi s'au prins să se ducă la depărtări mari cu munca şi vitele lor, să care piatră pentru lucrul sfînt. Mergeau cu capul gol, fără mîncare pentru ei şi pentru vite, cîntau rugăciuni.

Cînd s'au adunat toate cele de nevoie, au pornit, tot în cîntece şi rugăciuni, la lucru greu, neîntrerupt ziua şi noaptea, la lumina luminărilor de ceară şi a candelelor, ca să nu fie părăsită fîntîna niciun ceas, ca să nu pătrundă în timpul acelei părăsiri a lucrului, diavolii, ca să strice şi să spurce treaba curată şi plăcută lui Dumnezeu, căci nu era făcută de un om din banii lui păcătoşi, pentru păcatele lui, ci de toţi oamenii, din prinosul tuturor, din munca şi darul tuturor, cu rugăciunile tuturor, pentru păcatele tuturor.

Lîngă fîntînă au făcut cruce mare de piatră şi o firidă cu icoane. La sfinţire a venit multă lume din toate satele şi au adus multe daruri şi au luat aghiasmă din apa sfinţită din această fîntînă. Se vorbea că mulţi bolnavi, spălaţi cu această aghiasmă, s'au vindecat. După sfinţire, sărbătorile şi duminecile, se aduna lumea la fîntînă, făcea sfinţirea apei şi multe daruri se adunau. Iar toate darurile acestea şi banii, se trimiteau prin oameni de încredere la Balta. Şi aşa au făcut fîntîni sfinte cu izvoare nesecate la Rădeni-Orhei, la Tocuz-Tighina, la Horăşti-Chişinău, la Cimişlia şi au fost şi minuni şi vindecări.

Pentru a scăpa de ispită şi păcate, Costache Pîrău. a mers singur tot timpul la muncă, la fîntînă, la adunarea şi păstrarea darurilor şi la ducerea şi trimiterea lor la Balta. De multe ori mergea cu cumnatul său Grigorean şi cu alţii, iar casa şi gospodăria rămîneau pe seama nevestii, de care se ferea.

Viața ucenicilor lui Inochentie, rugăciunile și cîntările lor moldovenești, propovăduirile lor, fîntînile pe care le făceau, hagialîcurile la Inochentie, atrăgeau multă țărănime moldovenească la ei și numărul credincioșilor, în numele lui Inochentie, sporea din ce în ce mai mult. Erau mii și zeci de mii de credincioși.

Unii preoți, nici nu băgau în seamă ce se petrece cu parohienii lor; alții se bucurau chiar, că vin mai mulți la biserică, dar cei mai mulți au observat că se petrece ceva neobișnuit, că creștinii aceștia buni, se înstreinează de ei, sunt conduși de alții, sunt duși în altă parte, nu la ei, că adună prea multe daruri, prea mulți bani, prea multe pomeni, dar toate acestea nu mai trec prin mîna lor, a clerului instituit, ci prin alte mîini și se duc în altă parte.

Unii preoți au început să se îngrijoreze, să cerceteze, au început să se adune, să se sfătuiască ce e de făcut, ca oițele lor să nu plece din ocolul lor în altă parte și să-i lase pe ei tot cu mai puțină lînă și lapte. Nu știau ce se petrece, li era frică pe timpurile acestea turburi să nu fie învinuiți că n'au denunțat stăpînirii mișcarea aceasta neobișnuită, adunările acestea, care poate au în dedesupturile lor necunoscute, viclenii și porniri împotriva bisericii și stăpînirii.

Și au început să scrie rapoarte I. P. S. Episcopului Chișinăului și Hotinului. Intîi au scris preoții din ținutul Hotinuui, de pe malul Nistrului, cari vedeau mii și mii de căruțe trecînd Nistrul spre Balta și întorcîndu-se de acolo.

Apoi și alții ca să nu rămie în urmă. Au început să scrie și în gazete și preoții și laicii, că se petrec minuni la Balta, dar mai cu seamă că s'a petrecut minunea mare, că s'a ivit un fel de neam de oameni, din împărăție, un neam necunoscut pînă atunci în lumea intelectuală din Rusia, de acei cari citesc cărți și gazete, învață în școli și fac politică, că oamenii aceștia sunt creștini pravoslavnici, se duc la o mînăstire, unde un călugăr de al lor le face slujbe pe o limbă necunoscută, pe limba lor, — că acest neam se cheamă moldoveni, că trăesc în gubernia Basarabiei și prin Podolia și Cherson, iar că proorocul lor se cheamă Inochentie. Bine înțeles că în mersul vieții rusești de atunci, toate aceste informații erau trecute sub rubricele faptelor diverse și a curiozităților.

V

STĂPÎNUL ȘI ARHIEREUL

Era o dimineață frumoasă de primăvară. Iarba încolțise verde și fragedă pe peluzele din fața bisericii și palatului albastru cu mezonin a Mitropoliei Chișinăului și a Hotinului. Grădinarii și poslușnicii lucrau la ridicarea gunoiului, la săpat, greblat și răsădit flori pe marginea peluzelor.

Se isprăvise slujba în biserica Mitropoliei; — puținii credincioși, cari, în această zi de lucru, fuseseră acolo, se risipeau pe lîngă cele două șiruri de calici dela poartă, păzită de doi gardiști.

Din grădina din spatele palatului, după o plimbare de dimineață, Prea Sfințitul Episcop al Chișinăului și Hotinului, intra în camera sa de lucru, urmat la cinci pași de cheleinicul și secretarul său. Inalt, voinic, plin, cu ținuta dreaptă și mers hotărît de fost militar, la care zîngănitul pintenilor era acum înlocuit cu zîngănitul mătăniilor de argint, în haină de mătasă albastră deschisă, cu scufie moale de catifea în cap, I. P. S. părea îngrijorat. Fața lui roșie, cu barba și mustățile negre, cu multe fire de argint, era luminată de ochii mari cu privire dreaptă și cruntă; — gura mare, cu buze cărnoase, era închisă și dinții strînși, sprincenele lui stufoase, erau încruntate.

Iar primise vești rele.

Fusese trimis în această parte mărginașe a împărăției rusești, cu neamuri străine, în aceste timpuri de turburări, după războiul ruso-japonez, după răscoalele sîngeroase, după introducerea formelor quasi-parlamentare în statul tradițional absolutist, el, Serafim, pentru calitățile lui deosebite în slujba de militar de carieră, din familie aristrocratică, Ciceagov și pentru credința lui de creștin ortodox, călugăr, repede înaintat dela gradul de colonel de artilerie din Petersburg, la gradul de episcop al Chișinăului și Hotinului, cu scop anume ca, cu mîna lui energică și sigură, să îndrepte greșelile și slăbiciunile predecesorilor, să combată orice tendințe, ce se arătase, de separatism moldovenesc, orice tendințe liberale și mai cu seamă pe cele revoluționare, să întărească spiritul adevărat rusesc și partidul adevăraților ruși, singurul sprijin socotit sigur al împărăției absolute și ortodoxiei oficiale.

Știa bine din instrucțiile primite, că încă sub episcopul Serghie (1882—1891), peste tot în bisericele eparhiei, s'au introdus slujbele în limba slavă. Dar că episcopul Iacob, prin slăbiciunea lui, pe la 1900, arătînd Sinodului că „Acum Moldovenii sunt lipsiți de putința de a-și satisface nevoile religioase'', — a obținut să se facă unele slujbe și tipărituri moldovenești, iar în timpul revoluției, la 1905 episcopul Vladimir, după cererea adunării preoților, în scop de apropiere între cler și popor și ridicării nivelului moral și cultural, a aprobat întocmirea unei tipografii moldovenești, din fondurile donate și adunate.

Fusese primit, aici în Basarabia, cum se cuvenea, cu cinste și supunere. Nu văzuse, nu simțise nici-o opunere, nici-o rezistență. Totul era în ordine și în biserică și în viața civilă, militară și obștească. Toate aparatele bisericii, cele de stat și locale, funcționau normal. Nu erau aici nici răscoale, nici mișcări, nici curente neobișnuite. Pacea și liniștea domnea peste tot. Dar acest înalt preot, deștept și fierbinte patriot rus, care văzuse cu ochii lui, în alte părți din Rusia, cum, din senin, fără semne prevestitoare, cînd totul părea că merge normal, în pace, liniște și ordine, au apărut mișcări, răscoale,

vărsări de sînge, prădăciuni, distrugeri pînă şi de sfinte biserici; cum aceste răscoale s'au întins, au cuprins armata, ţărănimea, naţionalităţile, muncitorimea şi cu ce greutate şi cu cîte vărsări de sînge, au fost potolite; îşi dădea bine seama, că toate nenorocirile întîmplate, se datorau răspîndirii unui spirit nou, unui spirit rău, care cuprinsese împărăţia; unui spirit, care nu recunoştea familia şi pe Dumnezeu, precum şi întocmirea de drept divin şi dreptate a împărăţiei; spirit, care nu se mărginea a cere reforme, din care o parte le obţinuse, dar care urmărea distrugerea completă a statului şi bisericii ruseşti. Căuta să descopere acest spirit, aici, în Basarabia aceasta liniştită, în care n'au fost bunturi şi răscoale. Căuta să-l prindă, să-l combată, să-l distrugă. Căuta să întărească şi să pue în mişcare orice întocmire, care să servească pentru creiarea spiritului tradiţional, rusesc, pravoslavnic, absolutist. Dar sufletul lui, de patriot fierbinte, nu găsea răsunet, iar spiritul vrăjmaş, nu apărea la luptă deschisă, şi totuşi, el îl simţea că există, că e adînc ascuns, că roade în adîncime.

Văzuse tîrgurile de aci, pline în cea mai mare parte de ovrei, moldoveni, armeni, greci. Văzuse nesfîrşita întindere a satelor curat moldoveneşti. Pe cine să se sprijine tradiţia imperială absolutistă rusească aici?

E o massă pasivă, care poate fi stăpînită cu aparatul de stat. Dar să activeze, să se sacrifice ea pentru împărăţie?

Greu de crezut.

Burghezimea de aici, nobilimea de aici rusificate, au nevoie de a fi sprijinite ele de aparatul de stat, pentru privilegiile lor; dar ele să apere, să se jertfească pentru stat? Nu sunt în stare.

Rămînea aparatul de stat, funcţionărimea, magistratura, profesorii, preoţii, învăţătorii, biurocraţia. Dar şi din aceştia, cîţi poloni, greci, armeni, cîţi alţi străini?

Sunt ei în stare să se jertfească pentru împărat?

Işi aducea aminte, că aceiaşi funcţionari, militari, magistraţi, profesori, învăţători şi preoţi, au slujit şi pe regele Ludovic al XVI-lea al Franţei şi revoluţia şi republica şi directoratul şi pe împăratul Napoleon şi pe noul rege al restaurării.

Rămîneau numai puţinii colonişti ruşi şi ucrainieni, fugiţi aici din Rusia. Dar şi aceştia, lipoveni şi sectanţi, vor apăra ei împărăţia, care i-a persecutat şi de unde au fugit? Se vor jertfi ei pe altarul patriei? Şi prin toate aceste elemente, n'a pătruns oare spiritul vremii — liberalismul, radicalismul, pe lîngă vechile corupţii? Au ele credinţă tare: gata de jertfe? Dar dacă şi în ei a dispărut credinţa, atunci tot aparatul de stat, tot fastul, nu se vor putea susţine decît prin forţa armată şi voinţa foarte hotărîtă a centrului. Iar centrul .... Nici centrul nu-l mulţumea pe Serafim.

Deocamdată el îşi făcea datoria, inspecta, propovăduia, supraveghea, ordona, controla, inspira.

Organizase slujbe solemne, vizite dese prin eparhie, convoca pe preoţi, le dădea instrucţiuni, vizita şcolile, era în strînsă legătură cu autorităţile civile, militare şi şcolare. Toţi ascultau glasul lui şi

pentru rangul lui în stat şi pentru înţelepciunea lui, dar şi pentru legăturile lui personale cu centrul. Organizase şi o întocmire de luptă cu radicalismul: „Soiuzul adevăraţilor ruşi'', în care adunase tot ce se putea aduna: preoţi (majoritatea, spunea el), funcţionari, burghezie, profesori, învăţători, mahalale. Nu întreba de provenienţa, de scopurile şi păcatele fiecăruia; — toţi erau buni, dacă manifestau pe faţă în întruniri, procesiuni, în rezoluţii şi telegrame — credinţa împăratului, tradiţiei absolutiste. Era mulţumit, că prin iniţiativa, munca şi energia lui, reuşise să facă o mişcare sgomotoasă, în mijlocul indiferenţei oraşelor eterogene, păturii culte radicalizante şi sceptice şi a satelor moldoveneşti adormite într'o pasivitate seculară. I se părea că a reuşit. Nu'şi dădea seama că profitori şi lichele, veneticii dornici de a parveni, îl înconjurau.

Şi acum, de odată, din senin, această mişcare, aceste pelerinagii în massă a moldovenilor la mănăstirea Balta, la un călugăr moldovan, incult — Inochentie? Ce este asta? Este vre-o legătură între acest Inochentie şi „partidul ascuns al preoţilor Moldovofili'' din Basarabia, care vor slujbe în limba lor, cărţi şi cîntece în limba lor, cîntări în limba lor, şcoli şi reviste în limba lor? Ştia Serafim că grupul acesta de preoţi era compus numai din 15—20 preoţi, dar, cum spunea el, „spre părere de rău, din cei mai talentaţi, puternici, muncitori şi cu influenţă în Eparhie''. Aflase el, prin agentul lui secret Purcică, cine sunt ei şi că „drept capi ai lor trebuesc socotiţi acei moldoveni, care trăesc şi slujesc în Romînia, fiindcă acolo şi-au făcut studiile superioare''.—„Aceştia sunt cei mai răi vrăjmaşi ai noştri'' —, spunea şi scria Serafim.. Ce e de făcut? Cine este acest Inochentie? Ce vrea? Ce propovăduește? Cum îi atrage? De ce se duc în hagialîc la Balta, nu la Kiev? la Pociaev? Acolo sunt sfinte moaşte ruseşti, acolo sunt mănăstiri ruseşti mai vestite! Ce este această mişcare, acum, după o sută de ani de pasivitate şi supunere tăcută, fără protest a masselor acestora smerite, cenuşii, cînd toţi preoţii, toată intelectualitatea, funcţionarii, învăţătorii, par a se fi rusificat complet, a fi căpătat cultură şi spirit rusesc? Ce este alergarea aceasta după cuvînt şi limba moldovenească la un călugăr moldovan, incult şi evitarea preoţilor şi episcopilor învăţaţi, puşi de stăpînire? Azi merg după un călugăr moldovan prost, pentrucă e moldovan şi le satisface nevoile lor sufleteşti, iar mîine, dacă vin alţii, cu altă pricepere şi putere să le satisfacă nevoia lor de pămînt şi cultură naţională, vor merge cu aceia. Ce este? Complot viclean? Separatism? Pretext? Misticism? Stupiditate? Nebunie? Şi aparatul meu şi aparatul de stat, acum s'au trezit? Acum văd? Văd oare tot?

Acestea erau gîndurile sumbre şi grijile I. P. S. Serafim, Stăpînul şi Episcopul Chişinăului şi Hotinului, în acea zi frumoasă de primăvară.

In odaia de lucru îl aşteptau arhimandritul Anfim, stareţul mănăstirii Dobruşa, şi secretarul consistoriului eparhial, Maftei Grigorievici Rodzievschi, cu „dosarele'' mişcării dela Balta.

După cuvenitele închinăciuni protocolare și binecuvîntarea arhierească dată, I. P. S. întreabă pe Rodzievschi:

— Cu ce ai venit?

— Chestia cu Inochentie. P. S. V. ați poruncit o cercetare la Dobrușa. S. S. Arhimandritul Anfim a făcut-o și a adus-o.

— Să vedem, — spune părinte Anfim.

Arhimandritul, un rus înalt, bălan, burtos, gros, bătrîn, cu ochii mari, cenușii, ca de pește, chel, cu puțină barbă de culoarea cînepei, cu obrajii rumeni și grași, cu gîtul voinic și depozite de grăsime la ceafă, începu cu glas subțire de țap speriat:

— Am onoare a raporta, conform ordinului Nr. ...., confidențial, că am făcut cercetarea ordonată.

— Lasă astea, nu citi; spune din gură.

— Apoi, P. S. ....

— Spune-mi ce-ai aflat? Cine este Inochentie? De unde-i? Cînd a fost la tine la mănăstire? Ce a făcut? Cum s'a purtat?

— E fecior de țăran moldovan, din satul Cosouți, ținutul Sorocăi. Il chemă Ion Livejoară. A învățat la școala bisericească de acolo; prin anul 1900 a venit la mănăstire ca poslușnic; a făcut acolo diferite poslușanii, a mai învățat la școala din mănăstire, a tras clopotele, a cîntat și citit la strană, a fost primit apoi frate, a fost la chelărie; n'a fost înscris în condici, a stat vre-o doi-trei ani; călugării spun că n'a fost deosebit nici în bine, nici în rău. De ce a venit la mănăstire, de ce a plecat, nu se știe.

— Bine, în ce fel conduci tu mănăstirea, dacă nimeni nu știe cînd a venit, cînd a plecat, ce învățătură i s'a dat, cine a avut grijă de el? De unde a învățat el slujba moldovenească și cîntările?

— Dela strana din stînga și dela călugării bătrîni moldoveni, că pe ei îi învoim încă să cînte și să citească la strana a doua moldovenește și să facă și unele slujbe, căci țăranii din preujr sunt moldoveni și dacă nu li se fac slujbele moldovenește la mănăstire, nu mai vin, se duc aiurea; ei vin la noi pentru această slujbă moldovenească, căci preoții parohi teologi și dascălii, o fac numai pe slavonește — nefiind învățați moldovenește.

— Cum?, — de o sută de ani de stăpînire rusească, nu ați fost în stare nici pe călugării moldoveni să-i învățați rusește și slavonește? Ce fel de treabă-i asta?

— Ei știu rusește și slavonește, dar știu și moldovenește. Nu sunt eu răspunzător; așa au fost ordinele și tradiția, pe care am moștenit-o.

— Dar tu, de unde ești părinte arhimandrit?

— Eu sunt din Iaroslavli, am fost adus aici de mitropolitul Serghie și am rămas.

— Ce învățătură ai?

— Casnică, bisericească și mănăstirească.

— Și de cîți ani ești aici în Basarabia?

— De douăzeci și cinci.

— Bine domnule secretar al Consistoriului, cum crezi d-ta că putem noi stăpîni politicește și bisericește această margine? Cu oameni fără cultură, fără temperament, cu tembeli fără energie, cari, puși peste o mănăstire, care trebue să fie un focar de răspîndire pe regiuni mari, a credinței și puterii rusește, nu știu nimica, nu fac nimica, se îngrașă și adună parale?

— Și acum eu trebue să port răspunderea urmărilor puturoșeniei și prostiei tuturor? Și n'ar fi nimic, dacă ar fi numai chestie de răspundere; dar mă revoltă rănile ce se aduc împărăției și bisericei noastre rusești. Nu știți ce vremuri trăim? Dormiți? Eșiți afară....

Cei doi funcționari au plecat, după adînci plecăciuni.

I. P. S. Serafim se înroșise, se învinețise, se înăbușea: s'a ridicat din fotoliu, a deschis fereastra și a început să umble cu pași mari, dintr'un capăt în celalt al biroului său. In tăcerea palatului, nu se auzeau decît pașii arhiereului, răsuflarea lui grea, foșnetul hainelor de mătase și sunetul argintiu, ca de pinteni, a mătăniilor lui. După ce s'a liniștit, a sunat și a dat poruncă să vie din nou arhimandritul și secretarul.

Părintele Anfim a început a se desvinovăți.

— Ertați-mă I. P. S. eu sunt credincios și supus, am executat poruncile și instrucțiile primite; — dacă I. P. S. V. crede că trebue făcut altfel, voi face cum veți porunci.

— Bine te iert. Nu ești tu de vină, sunt alți vinovați. Dar nu de asta ne arde. Trebue să stingem focul. Du-te, vei primi ordine.

Anfim s'a închinat pînă la pămînt, a primit binecuvîntarea prea sfințitului și a eșit roșu și plin de sudori.

— Domnule secretar, ce ai nou în dosare, privitor la această mișcare din Balta?

— Sunt rapoartele preoților din diferite parohii.

— Ce spun?

— Că acum, spre primăvară, oamenii s'au mai liniștit, își văd de lucrul pămîntului, nu mai pleacă în pelerinaj.

— Bine, asta-i bine. Dar cum își arată Inochentismul?

— Nu fac nici un rău. Strîng bani pentru fîntîni. Fac fîntîni, se adună acolo cu icoane, cîntă și se roagă moldovenește, fac și acatiste; se adună serile pe la casele lor, cîntă, se roagă; dar vin și la biserică, roagă să li se face slujbe. Se poartă bine, nu beau, nu fură, nu se bat, nu înjură, sunt supuși.

— Supuși? Crezi D-ta. E vicleníe țărănească și moldovenească. Ce mai este în dosarele D-tale?

— S'au primit rapoarte dela Poliție. Din porunca I. P. Sf. V. s'au făcut cercetări secrete prin poliție, asupra lui Inochentie.

— Ce spun?

— După cît pare, de aici dela Dobrușa, el a plecat la Kiev, la Sf. Laura, a stat acolo în mănăstirea Sf. Mihai, la racla Sf. mucenice Varvara, cîntăreț; a fost apoi la mănăstirea Vidubițky, unde este igumen vestitul părinte Iona, prevăzătorul și prevestitorul; a stat acolo vre-o doi ani; de acolo s'a dus la Iaroslavli, la racla cu moaș-

tele Sf. Adrian, tot în grad de cîntăreț. Din toate aceste părți scria scrisori prietenilor lui călugări moldoveni la Dobrușa. Apoi s'a întors iar la mînăstirea Sf. Mihai din Kiev, unde, îmbolnăvindu-se de piept — s'a dus acasă la Cosouți și la mănăstirea Dobrușa; — dar n'a stat decît cîteva luni și s'a dus la Lavra Poceaev, unde a stat cîntăreț. Prin purtările bune, a plăcut arhimandritului Antonie și cu acesta, peste doi ani, a plecat la Petersburg, la mănăstirea Sf. Mitrofan, cîntăreț la strana arhierească. Apoi s'a întors pe acasă și de aici s'a dus la Balta. Aici, după cuvenitele încercări, fratele Ion Livejoară a fost călugărit și numit Inochentie; — la 15 August 1909, călugărul Inochentie a fost diaconit și la 19 Aprilie 1909 a fost preoțit la mănăstirea cu mormîntul preotului Teodosie Levițky — vestitul mistic și prieten cu Impăratul Alexandru I. La mormîntul lui s'au petrecut vindecări miraculoase. I. P. S. Voastră ați citit de sigur cărțile editate de episcopia din Cameneț-Podolsc. Acolo veneau mulți pelerini.

— Veneau și moldoveni din apropiere. Pentru acești moldoveni, ca să-i spovedească, să le facă propovăduire și slujbe, P. S. S. Ambrosie, vicarul episcopiei și igumen al mănăstirei, l'a călugărit și l'a preoțit pe Ion Livejoară.

— Of! misticii aceștia!, Ambrozie, Antonie, Iona, — prevăzătorii, „schimnicii", cred să vindece sufletele sbuciumate de revoluție, prin misticism și fac prostii. Le-a luat Dumnezeu mințile și înșală și pe alții, puși mai sus de cît ei. Vor minuni! Cred că prin rugăciunile, invocările, exorcismele lor, vor mișca spiritele, vor scoate dracii, vor face minuni ca în evul mediu. Vor să stăpînească o împărăție ca Rusia, prin exhortațiuni și minuni. Rusia nu se poate stăpîni acum prin apă zaharată și evlavie mănăstirească. Rusia trece acum din nou prin timpuri turburi, cum au mai fost și nu poate fi salvată de acești imbecili.

— Se cere activitate socială energică, tare. Trebue băgată frica în vrăjmașii interni și externi.

— Umblă cu misticism, acum cînd sufletele sunt răscolite și necredincioase. In realitate inventează cruci, moaște și icoane făcătoare de minuni, ca să tundă pe proști, să adune bani pentru lux. O! unde ești tu împărate Nicolae I, să dai din nou poruncă, să nu se mai ivească icoane făcătoare de minuni. Iți aduci aminte că, dela porunca lui Nicolae I, pînă astăzi, nu s'a mai descoperit în toată Rusia, nici moaște, nici cruci, nici icoane făcătoare de minuni. Și acum ei vor să stingă revoluția cu aceste mijloace. Imbecilii! Uită că Nicolae I a stins la 1825 revoluția cu tunul; iar la 1848 a stins-o și în Austro-Ungaria, cu armata noastră.

— Imbecili, proști, indeciși. Se vor prăbuși, dacă nu se vor cuminți și nu vor vedea prăpastia, care e gata să ne înghită pe toți.

Bietul secretar, supus și credincios, deprins de mult cu ieșirile violente a P. S. n'a auzit totuși, niciodată, dela evlaviosul său stăpîn și episcop, asemenea aluzii de „artilerist".

I. P. S. Serafim, răsufla greu, se roșise și ticul lui de militar strîns la gît de gulerul înalt și tare a mundirului, reapăru; mereu ridica capul dela stînga în sus și la dreapta, își trăgea cu mîna stîngă gulerul, acum moale și larg, al hainei călugărești, în jos.

— Spune mai departe.

— Sunt răspunsurile P. S. episcop Ambrosie.

— Intîi el v'a rugat să veniți la Balta, să vedeți oițele cum sunt de evlavioase.

— Acum scrie, că, din cercetarea făcută de el, svonurile răspîndite, că Inochentie, din interesul de a exploata poporul inculț, sau din alte motive nevrednice, ar face propovăduirea și slujbele moldovenești, nu sunt adevărate. Din potrivă, ancheta a dovedit că dînsul este evlavios, modest, dezinteresat și servește cu multă tragere de inimă pe credincioși; nu e în stare să înșele și să spuie neadevăruri.

— Dacă sunt acolo, la mănăstire, nereguli bănești, ele cad în sarcina administrației mănăstirești, nu a lui Inochentie. Că este adevărat că dela 26 la 29 Noemvrie, în chiliile lui Inochentie au fost găsite patru femei, dar că nimic nu îndrituește a crede că el nu le-a adăpostit pe acele femei sărmane, din milă, și s'a adeverit că le-a adăpostit cu știrea conducerii mănăstirii.

— Că din cercetare nu rezultă că propovăduirea lui Inochentie a fost vătămătoare; din potrivă; iar dacă vin între închinători, la mănăstire și mulți bolnavi și nebuni și idioți și epileptici și alți nenorociți, aceasta este o împrejurare normală. La toate mănăstirile și iarmaroacele, vin nenorociți și bolnavi mulți, să caute vindecare, milă, ajutor și mîngiere. Cît privește vindecările miraculoase, ele există și sunt dovedite de martori și scrise în condicele mănăstirii.

— Iaca, poftim! Dumnealor de acolo! Scot din minți zeci de mii de țărani moldoveni, cu povești de minuni, cu falși profeți, îi pradă de bani, că să-și construiască instlalații și instituții de lux la mănăstiri și să aibă mari venituri. Și declară: „Propovăduirile creștinești a lui Inochentie, care nu pot fi vătămătoare populației moldovenești".

— Imbecilii, răspîndesc în spirite întunecate, neliniștea și turburarea, cînd și așa, spiritele sunt agitate și toate le par perfecte și în ordine.

— Excită pe moldoveni și îi atrag cu limba moldovenească, pe care noi ne căznim de o sută de ani să-i facem s'o uite! Azi, ca să-i atragi, le cedezi limba moldovenească în biserică, mîine în școli, poimîine în administrație, iar pe urmă? Pe urmă le cedezi autonomie și separatism complect.

— Sunt nebuni! sunt nebuni! Auzi, ei propovăduesc sfîrșitul lumii, judecat ăstrașnică,—acești prooroci! Dar dacă e sfîrșitul lumii, atunci, înainte este sfîrșitul imperiului și a bisericii, prăbușirea Rusiei? Asta spun ei moldovenilor, ca nimeni să nu se miște în

apărarea bisericii și împărăției, împotriva vrăjmașilor, sub pretext că vine sfîrșitul lumii!

— Nebuni! Nebuni!

Iar supărat, iar roșu, Serafim s'a sculat de pe fotoliu și a început să mărșăluiască, dintr'un capăt, într'altul al biroului.

Bietul Rodzievschi stătea îngrozit, nemișcat și palid. Acum înțelesese și el primejdia; se prăbușește sfînta Rusie!

— Păcate! grele păcate! Doamne iartă-ne, începu să se liniștească Serafim. Ascultă Rodzievski, am vorbit aici cu tine, ca prieten intim, să nu mai spui la alții. Dă-mi corespondența curentă.

A început semnarea hîrtiilor, rezoluțiilor și programelor, așa cum se obișnuia, după regulele statornicite de mult. Apoi, mai liniștit, porunci să vie seara la ceaiu la el, părintele misionar Belemei.

VI

CONSFĂTUIRE

Ușor enervat, pe la ceasurile șapte seara, în Palatul Mitropolitan, a intrat un preot înalt, voinic, negricios, cu barba, mustățile și coama de pe cap abundente. S'a oprit înaintea oglinzii din antreu, și-a scos haina de de-asupra și-a pus în rînduială părul și barba, pînă cînd a fost anunțat de cheleinic la I. P. S. Sa.

Introdus în sufragerie, unde, pe masă, erau: samovarul, ceștile, gustările și dulcețurile, sticlele cu vin și toate cele necesare pentru ceaiu, părintele misionar episcopal, a așteptat sosirea I. P. S. Sale.

— Binecuvintează I. P. S., — salută închinîndu-se cît îi permiteau șalele, părintele misionar.

— Dumnezău să te binecuvinteze! Poftim, ia loc, să luăm ceaiul împreună, să mai vorbim de nevoile noastre, pe îndelete.

— Mulțumesc pentru cinste și bunăvoință, I. P. S. stăpîne.

— Voiam să vorbim prietenește, despre stările din Biserică, cu mișcarea dela Balta. Știu că mata pui toată stăruința. Dar treaba nu merge bine, — am aflat tîrziu, — boala s'a întins și oițele noastre au fugit la Inochentie. Acum e greu să le aduci înapoi, au căpătat deprinderi să umble pe alte drumuri, nu pe ale noastre.

— Mișcarea se întinde și nu știm ce forme va lua și unde se va ogoi.

— Da I. P. S. părinte — aveți dreptate, am întîrziat, preoții noștri nu ne-au ținut la curent; ei stau departe de popor; n'au văzut și n'au aflat nimic. Aici, în biserică, lucrurile au mers bine.

Episcopul Serghie scria în 1882 că „peste tot în bisericele eparhiei noastre, s'au introdus slujbele în limba slavă".

Iar acum trebue să o începem din nou.

Jocul cu limba moldovenească ne-a dus la situația de azi.

— Chestia este mai gravă și trebue privită drept în față. Nu trebue să ne ascundem nimic. Chestia are dedesubturi adînci. Inochentie este un simptom de boală, nu numai bisericească, ci și de stat. Dacă Inochentismul ar fi o sectă oarecare, cum din nenorocire sunt atîtea în poporul rusesc, ar fi rău, dar nu grav. Rușii, tot ruși ar rămîne. Misticism, pelerinaje, etc. — sunt în Rusia berechet. Aici e altceva, — e o sectă moldovenească, la hotarul spre Prut. E o sectă care înstrăinează de biserica rusească, de credința rusească, de statul rusesc. Ea arată că toate sforțările bisericii și aparatului de stat rusesc, de a introduce credința și cultura rusească aici, sunt pe cale de a da faliment. Moldovenii nu urmează preoții mei, nu merg la mînăstirile mele, la bisericele mele. Ei nu ascultă de clerul bisericii rusești,ei nu ascultă de stăpînirea rusească, ei ascultă de proorocul lor național, — de un călugăr incult, sălbatec, fanatic și mistic, Inochentie, pentru că e moldovan de ai lor și îi duce unde vrea. Aici e problema. Trebue lucrat repede, să-i întoarcem la supunere conștientă nouă, bisericei rusești, împărăției rusești, fiindcă din mîna lui Inochentie, deprinși să nu asculte de noi, pot trece mai departe, pot trece în mîinile revoluționarilor și separatiștilor. De aceea te-am chemat, să discutăm amîndoi; în d-ta am încredere. D-ta ești slav, ești bulgar, ne putem înțelege.

— Mulțumesc prea sfințite pentru încredere, deși sunt de origină bulgar, dar de generații aici, am devenit adevărat rus.

— Știu părinte misionar. Dar am avea nevoie poate, în această chestie, să ne sfătuim și cu alți preoți mai bătrîni, mai locali, cu experiență, cunoscători ai moldovenilor, moldoveni chiar, dar cu totul credincioși împărăției. Eu sunt străin aici și mă orientez greu. Guvernatorul e și el străin și nou aici. N'a putut să-mi dea niște date sigure. Am vorbit la Petersburg cu d-nul Crupensky, — mareșalul nobilimii. E un om foarte cult și credincios împăratului și împărăției rusești. Dar e demult înstrăinat de Basarabia, nu mai cunoaște adîncimile. Boerimea de aici, — am văzut-o, — sunt oameni cum se cade, credincioși împărăției, dar ce știu ei de mișcările populare și bisericești. Stau rar și foarte puțin la țară; au pierdut orice legături directe cu sătenii. Sunt rusificați complect, dar n'au energie și mulți sunt liberali radicalizanți. Unii au cerut, în timpul revoluției, școli moldovenești, au creiat și o societate în acest scop; alții, mai puțini, au avut legături cu niște moldoveni emigrați peste Prut, cari au venit atunci pe aici să facă propagandă naționalistă și revoluționară. Le-au ajutat să scoată gazete și broșuri romînești. Au găsit multe elemente locale dispuse să meargă cu ei. Au fost unii cari au cerut și în Dumă, școli romînești. Așa că n'am pe cine să mă bizui între ei. Apoi sunt indiferenți pentru biserică.

— Este la guvernator un șef de cancelarie, priceput și cunoscător: el mi-a recomandat pentru sfat, pe cîțiva preoți bătrîni-moldoveni, ca siguri; ai noștri, de aici, dela catedrală și consistoriu: Vasilevschy, Sultițky, Ciudnovsky, Culcițky și alții sunt ruși, nu îi

ştiu pe moldoveni; au stat la oraşe, au fost profesori de religie la licee, funcţionari, fără cunoştinţa vieţii locale. D-ta ce spui părinte?

— Eu cred că recomandarea este foarte bună. Ii cunosc, sunt oameni înţelepţi, cu multă învăţătură, credincioşi bisericii şi Rusiei. Pot fi consultaţi cu folos, în toate cele ce priveşte viaţa din Basarabia, ca oameni siguri.

— Bine, îi voi chema şi pe ei şi ne vom sfătui. Dar, oricum, trebue încă studiat şi ordonat tot materialul. Iată aici la mine sunt dosarele. Te rog, după ceai, să treci în biuroul meu să le studiezi cu amănuntul. Acum să-mi spui din cîte ştii şi ai cercetat, ce părere ai despre această mişcare şi despre Inochentie.

— Eu cred că Inochentie este un pseudo-prooroc, mincinos şi tîlhar. Am cercetat prin ţinutul Sorocăi şi am aflat că, pe cînd era posluşnic la Dobruşa, se ducea des la mînăstirea de maici, la Coşeleuca şi că a trăit cu o posluşniţă de acolo, Anica Borş şi că ar fi avut cu ea un copil.

— Vezi părinte, asta este un argument bun împotriva lui. Dar nu se potriveşte cu rapoartele poliţiei secrete, a stareţului Anfimie dela Dobruşa şi ale Episcopiei Podoliei, cari toţi spun că este călugăr deplin şi evlavios. Dar în sfîrşit, pentru doborîrea lui, e bună orice ştire în acest fel, adevărată sau nu.

— I. P. S. părinte, eu nu spun, dar aşa am aflat pe acolo, dela oameni, pe cari îi cred de bună credinţă. Dovezi însă nu am.

— Bine, bine, eu te cred. Dar spune-mi D-ta, care eşti vechi misionar, specialist în toate ereziile, ai studiat dogma lui Inochentie, — care e dogma lor?

— P. S. stăpîne, eu nu cred că ei au o dogmă propriu zisă; — sunt prea inculţi ca să se apuce să discute dogme şi să fabrice erezii.

— Bine părinte, va trebui să studiezi bine chestia. Voi constitui în acest scop comisiuni. Acum te rog să-mi spui, cu totul confidenţial, dacă grupul preoţilor autonomişti şi separatişti, moldovo-fili, de aici, îi ştiu, — am informaţii precise prin agenţii mei speciali, — îi văd şi pe la mine cînd îi chem, îi simt cum tac şi stau de o parte, că nu ne iubesc, nu aderă la mişcarea mea, la soiuzul adevăraţilor ruşi, surîd, se uită pieziş şi spun, unde pot pe faţă, că n'am ce căuta în politică, că au trecut timpurile de rusificare forţată prin biserică, că în Evanghelie scrie că, întru Christos nu este elin şi iudeu, etc., — că Apostolii propovăduiau în toate limbile, că moldovenii ar avea dreptul la biserici în limba lor, cum au evreii sinagogi în limba lor şi polonii au slujba în biserici în limba lor; — te rog să-mi spui, au ei legături cu Inochentie şi adepţii lui?

— Cunosc şi eu astfel de preoţi rătăciţi. Dar vă spun cu totul sincer, că sunt foarte puţini şi n'au niciun amestec cu inochentismul. Ei sunt prea culţi, raţionalişti şi deştepţi, ca să se amestece într'o mişcare populară mistică, fanatică, a masselor. N'am văzut niciun semn de amestecul lor. Este adevărat că ei spun, după gazetele radi-

cale, socialiste şi romîneşti, că Inochentismul este dovada falimentului complect a bisericii şi statului rusesc în Basarabia. Rîd şi spun: în biserica rusească din Basarabia, n'au rămas decît berbecii, ţapii şi catîrii; — oiţele moldoveneşti le paşte Inochentie.

— Cine-a spus această obrăznicie? răcni furios Serafim.

— N'am auzit-o personal din gura nimănui, — se vorbeşte, aşa glume răutăcioase... am citit în gazete...

— Ah, aşa e totdeauna, se vorbeşte, se tipăreşte, se scrie, se batjocoreşte totul; — dar cînd întrebi cine? unde? cînd? Toţi fug. Nimeni nu ştie, nimeni nu denunţă. Cu cine să lupţi? Cu anonimi? Eh părinte, şi D-ta nu eşti fierbinte, cum scrie la Evanghelie că trebue să fii, ci eşti cald, nici fierbinte, nici rece. Aşa nu mai merge; Trebue găsiţi, prinşi, arestaţi, închişi şi loviţi.

— Eu nu mă las învins. Voi lupta, voi mobiliza clerul, pentru a învinge această nesupunere bisericei şi statului rus, această formă de separatism.

— Aveţi dreptate Prea Sfinţite, — trebue să punem în mişcare totul, ca să scăpăm de ei.

Prea Sfinţia Sa s'a sculat, a binecuvîntat pe părintele misionar şi a plecat cu cheleinicul său să se plimbe prin grădina din dosul palatului, ca, în liniştea serii, să găsească măsurile practice pentru lupta care începea.

VII

L U P T A

A doua zi de dimineaţă, P. S. Serafim a dictat un raport secret asupra importanţei substraturilor mişcării lui Inochentie, către oberprocurorul Sf. Sinod, cerînd ca Inochentie să fie închis la vreo mînăstire, din pustietăţile din Nordul Rusiei, Valaam sau Soloveţe. Acelaşi raport, dar numai cu consideraţiuni de ordin canonic şi religios, l-a adresat şi Sf. Sinod, cerînd aceiaşi măsură, pentru a îndepărta pe Inochentie, de cei cari îl urmau.

A poruncit stareţilor mînăstirilor să vadă dacă între călugări nu sunt prieteni ai lui Inochentie, sau ucenici de ai lui. „Mînăstirile moldoveneşti să nu uite că Basarabia şi poporul moldovenesc, sunt pămînt şi populaţie de guvernămînt rusesc. De aceia trebue să urmărească scopurile Statului şi unificarea popoarelor, prin limba rusească''.

A scris guvernatorului şi poliţiei să oprească facerea de fîntîni inochentiste, adunările lor, strîngere de bani şi daruri propovăduitorilor inochentişti, precum şi pelerinajele la Balta.

A dat o circulară la toate mînăstirile să supravegheze activitatea călugărilor. Apoi a chemat mai mulţi misionari şi preoţi, pentru a

stabili ce este inochentismul şi ce măsuri sunt de luat, pentru întoarcerea rătăciţilor, la biserica rusă.

Prezida solemn însuşi Prea Sfinţitul. El a arătat că aproape a zecea parte din moldoveni sunt rătăciţi, că mişcarea se întinde: că această stare trebue să înceteze, că datoria pastorilor este să aibă grijă de sufletele creştineşti; — regretă foarte mult că trebue să atragă atenţiunea preoţilor, pe cari îi crede vrednici, pregătiţi şi buni fii ai bisericei ruse, dar că au neglijat să dea atenţiunea cuvenită acestei mişcări, care poate avea urmări mai rele de cît pare. Că el, ca episcop, şi-a făcut datoria, a cerut izolarea lui Inochentie; — speră s'o obţie. Dar nu este de ajuns, trebue ca preoţii să se mişte. Dar şi preoţii sunt nedumeriţi; nici el, episcopul, nu este dumerit, de aceia i-a chemat la un schimb de vederi asupra diagnozei acestei boli, a cauzelor ei şi a mijloacelor de vindecare.

Misionarul Bolomei a citit referatul său.

Bazîndu-se pe anchetele făcute în Podolia şi Basarabia, de diferite comisiuni medicale, a ajuns la convingerea că inochentismul este o boală psihică, o isterie, o psihoză în massă, o epidemie religioasă. Un semn de degenerare, care nu atinge decît pe moldoveni.

Au început discuţiile. Misionarii eparhiali şi preoţii experţi, şi-au împărţit părerile. Unii susţineau că, în toată mişcarea aceasta, nu e decît buzunăreala, tîlhărie, banditism, şantaj organizat de Inochentie cu propovăduitorii lui, iar ţăranii sunt nişte victime ignorante, îndobitocite, încăpăţînate, inculte.

Alţii susţ'neau că sunt eresuri, — alţii sectă, unii misticism, alţii că nu este nimic, un sentiment religios exaltat numai, alţii că de ab'a acum s'au trezit moldovenii pentru adevărurile religioase şi caută să cunoască creştinismul.

Care mai de care căuta să se arate mai priceput în chestii religioase, care mai de care mai vrednic, mai inimos, mai credincios şi stăruitor în apărarea ortodoxismului oficial al bisericii ruseşti şi a împărăţiei. Unii susţ'neau că este exact secta rusească „hlîstî", alţii că este hlîstî", dar altfel.

Toate acestea, în loc să lumineze şi să arate adevărul şi realitatea, mai rău întunecau lucrurile, într'un haos de păreri şi sentimente.

O singură legătură era între toţi, — dorinţa de a aduce înapoi, în ograda bisericei ruseşti, o'ţele moldoveneşti rătăcite.

Prea Sfinţitul Episcop le-a mulţumit tuturor pentru priceperea, bunavoiţa, şi stăruinţa lor şi le-a citit o chemare către preoţi, în care le arată că Inochentie este un mincinos, că la el şi apostolii săi, nu este nimica rel'gios, este o înşelăciune, întocmită pe teren religios, cu scop de cîştig; ei se acoperă cu numele lui Dumnezeu, pentru a dezbrăca pe bieţii ţărani moldoveni. A cerut ca preoţii să supravegheze de aproape satele, să intervie la poliţie, să se oprească facerea fîntînelor, propagandiştii să fie arestaţi, adunările să fie oprite, pelerinajiile la Balta oprite.

Preoţ'i să raporteze de stările din parohiile lor, de intervenţiile făcute la poliţie şi rezultatele lor. Proţii să stea în fruntea mişcărilor religioase, ca oile lor să nu mai fie conduse de L'vejiori, Turcani şi Grigoreni. In acelaş timp a comunicat că va institui o com'sie specială, ca să stabilească dacă în inochentism este o erezie şi ce fel de erezie şi să întocmească o instrucţie pentru preoţi, de felul cum să se combată inochentismul.

VIII

PRIGOANA

„Din ordinul Prea Sfinţitului şi cîrmuitorului Sinod al bisericei Pravoslavnice ruseşti, în urma rapoartelor P. S. arhiepiscop Dimitrie al Chersonului şi Odesei, Serafim al Chiş'năului şi Hotinului, P. S. Episcop Serafim al Podoliei îl va muta pe ieromonahul Inochentie, dela mînăst'rea Sf. Teodosie dela Balta, la casa episcopală din Cameniţa, sub o deosebită supraveghere, asupra purtării şi activităţii lui, va orîndui o cercetare asupra efectelor vătămătoare a lui Inochent'e asupra pelerinilor moldoveni, cari vin la mănăstirea Sf. Teodosie şi va înceta tipărirea şi răspîndirea printre credincioşi, a fo'ţelor şi broşurilor, despre minunile dela mormîntul lui Teodosie", — spunea porunca ober procurorului rusesc din 1911.

Supus poruncilor, Inochentie s'a mutat la Camen'ţa, în chiliile episcopiei. Vestea mutărei lui a ajuns repede la cei care îl iubeau şi îl urmau. De altfel chiar el le dădea veşti. El le scria surorilor şi fraţilor săi:

„Eu mă rog lui Dumnezeu nu numai pentru tine, ci pentru toată lumea şi pentru mine păcătosul. Eu tot timpul mă aflu la Camen'ţa la casa episcopală şi trăesc neavînd ştire cînd mă vor muta. Dar viaţa mea e în mîinile lui Dumnezeu, trăesc aşa cum e voia lui cea sfîntă. După ucazul Prea Sfîntului Sinod pe mine m'au lipsit de oarecare slobozenie şi anume nu'mi dau voie să primesc pe oamenii streini şi de loc nu mă lasă să ies din mănăst're şi sunt sigur, că dacă arhiereul ar şti că eu scriu copiilor mei, el nici vorbă, m-ar opri dela aceasta. O, ce durere am în sufletul meu, că mă ţin pe mine ca pe un criminal, parcă la mulţi le-am făcut rău pe lumea aceasta. Şi cum aşi f' dorit să mă bucur de slobozenie măcar pentru puţină vreme, ca să arăt oilor rătăcite acea cale de adevăr, pe care a mers păstorul cel bun, ce a primit chip de rob. Se vede că aşa a binevoit Dumnezeu, ca eu pînă la oarecare vreme să fiu lipsit de putinţa de a face acea mare muncă pe care am început-o. Nădăjduesc, că Domnul mă va scăpa din mî'nile celor protivnici şi atunci mă voi bucura, şi atunci sufletul meu va bea îndestul din acea apă curată, de care pînă acum este în-

setat. Ca să dai sufletului plăcere, citește des Sft. Evanghelie, ea îți va arăta toate îndreptările vieței. Nu degeaba doar ne chiamă Isus Hristos: „Veniți la mine toți cei osteniți și chinuiți". Și cît de osteniți și nevoieși suntem noi! Nevoie avem de pocăință. Inchinăciune tuturor".

Indată după mutarea la Camenița, a primit Inochentie vești că prietenii lui, călugării moldoveni Sava dela mănăstirea Hîncu, Ghe-rasim și Ghenadie dela via arhierească din Chișinău, Teodosie Egumenu de la Țigănești, Ion Tureanu și Ion Moviiă de la Sf. Munte Atos, bănuiți de legături cu Inochentie și cu țăranii moldoveni, care veneau în număr mare la ei, după sfaturi, pentru a se spovedi în limba moldovenească și pentru a le citi molifte pentru vindecarea suferințelor, au fost puși sub aspră cercetare, mutați la alte mînăstiri, opriți de la slujbe sfinte și de a avea legături cu ori ce credincioși, deși cercetările făcute n'au putut găsi la ei nici o greșală dogmatică, nici o greșală de purtare, afară de vina mare de a fi prieteni cu Inochentie și de a face slujbe moldovenești pentru moldoveni. Alte vești spuneau că fratele Lupașcu din satul Vînători a fost arestat, că mulțimea, care era de față, a intrat împreună cu el la închisoare, dorind să fie la un loc cu dînsul: acolo au aprins luminări și au început să cînte rugăciuni...

Din satul Sadaclia a venit vestea că l-au arestat pe fratele Sebastian Miță, dar că a sărit mulțimea și a strigat că merge cu el ori unde și sufere cu el și îndură cu el ori ce pedeapsă.

Tot așa vești veneau și dela Drăgușenii Noi unde l-au arestat oamenii stăpînirei pe Ropot, dela Bălți, unde i-au arestat pe Tărîță, Manuil Tricolici și din multe alte părți.

Peste tot, poporul, frații și surorile se țineau legați de conducătorii lor, cu mare tărie de credință și gata să îndure pentru credința lor ori ce chin. Nici o amenințare a preoților și a stăpînirii nu'i clătina în legătura lor cu părințelul și în legăturile dintre ei și conducători.

Ei știau că sunt pravoslavnici creștini, sunt în deplină lumină și adevăr și că cei cari îi prigoneau, sunt în păcat și greșeală.

A venit vestea din satul Tocuz, că preotul, cu misionarii, cu starostele, urednicii, jandarmii, pristavu și zemsky, au venit să oprească facerea fîntînii lor. Dar că T. Gonță, cu prietenii lui, a stat înaintea lor cu mulțime de norod.

I-a întrebat: „de cînd în sfînta Rusie, oamenii n'au dreptul să facă un bine pentru mîntuirea sufletului, pentru nevoile lor obștești"; „că ei nu fac bunt și revoluție, ci împlinesc poruncile lui Hristos, făcînd bine, și nu acei cari îl opresc, fac bine". Că totuși, poliția și preoții l'au silit să iscălească hîrtie că nu va mai face fîntînă. Dar și după asta nu s'a lăsat, ci sfătuit de prieteni, i-a scris jalbă arhiepiscopului Serafim, cerind dezlegare de a îndeplini juruitul de a face fîntînă, căci, crede el, nu va îngădui P. S. S. ca faptele creștinești să fie oprite de a fi făcute, că hotărîrea unor oameni de a ajuta la o faptă bună, să fie socotite ca un păcat. Se înțelege că răspuns n'a primit de nicăeri.

După sfaturile unor prieteni, alți treizeci și cinci frați din satul Ghelauza, i-au scris Prea Sfințitului Episcop Serafim al Chișinăului: „Prea sfințite, asupra noastră, în număr de treizeci și cinci de oameni, a căzut mînia lui Dumnezeu; dela o seamă de vreme, la noi s'au ivit accese de epilepsie, în vremea cărora noi amuțim, ne tăvălim pe pămînt. Toate mijloacele medicale, întrebuințate pînă acuma, nu ne-au adus nici o însănătoșire, și boala noastră se întărește zi de zi. Pentru a căpăta vindecare de această boală grea, avem nevoe de citanii, însă preotul local refuză să citească rugăciuni asupra noastră. Am încercat să intrăm în vre-o mănăstire din apropiere dar și acolo pe noi nu ne primesc. Nu ne rămîne decît să ne ducem la vre-un costel (biserică catolică poloneză), care ne deschide nouă ușile, dar noi suntem creștini pravoslavnici și nu ne putem hotărî să facem aceasta".

„De aceia, vă rugăm să dați poruncă preotului din satul Ghelauza, ca să facă asupra noastră rugăciuni, sau să se dispună ca să fim primiți la vre-o mănăstire, unde am putea afla vindecare".

Din toate părțile primea Inochentie vești rele despre prigoana din partea arhiereului Serafim, din partea preoților, blagocinilor, poliției și a tuturor nacialnicilor, dar și vești bune, că credincioșii nu slăbesc în credință. Veneau la el, la Cameneț, acum pe furiș, cu aceiași credință tare și fierbinte și cu jerfe adunate.

Și el, cu un foc mai viu, spunea acum celor ce veneau la el:

— Nu vă speriați de prigoană, cum nu mă sperii nici eu. N'au ce să facă. Ați văzut că celor arestați le dă drumul. Nu vă temeți. Noi am pornit lupta împotriva diovolului.

Cu noi este Dumnezău!

— V'am spus despre semnele sfirșitului, cum scrie la Evanghelie.

„Se va ridica neam peste neam și împărăție peste împărăție" și s'a împlinit.

— Dar mai scrie acolo și acum se împlinește:

„Atunci vă vor da spre asuprire și vă vor omorî și veți fi uriți de toate neamurile, pentru numele meu și atunci mulți vor cădea și se vor urî unii pe alții. Dar cine a răbdat pînă la sfîrșit, acesta va fi mîntuit".

— Iată că iar se împlinește cuvîntul Evangheliei și voi băgați de seamă și nu vă rătăciți.

— Ne lovesc, ne vor lovi, dar noi vom răbda, căci cine va răbda pînă la sfîrșit, se va mîntui.

— Nu aveți nevoe de averi și bogății; se apropie sfîrșitul, postiți, rugați-vă, vindeți averile și dați-le pentru fapte bune, — să facem cu ele ograda și apărarea noastră, să avem unde ne strînge, împreună în ziua de judecată. Cine ridică sabia, de sabie va pieri, a spus Hristos. Urmați porunca Lui.

— Nu faceți bunturi și răscoale. Nu băgați pe preoți și nacialnicii în ispită. Adunați jertfe așa cum scrie, — să nu știe dreapta, ce face stînga și să nu știe stăpînirea. Să știți că și ucenicii lui Hristos adunau bani dela credincioși pentru fapte bune.

— Să știți că aveți să fiți prigoniți. Și eu sunt și voi fi mai rău prigonit. dar voi răbda; și voi trebue să răbdați și să suferiți prigoana, cum au răbdat și suferit toți mucenicii și sfinții creștini, pe cari trebue să-i avem pildă.

— Asta este soarta noastră dată dela Dumnezeu. Ne vor chinui trupul — dar sufletul și credința noastră, nu o vor atinge. Ele se vor curăți de păcate și vor străluci ca aurul înaintea Domnului.

Cu cît prigoana era mai mare, cu atît încăpățînarea moldovenilor creștea și se arăta pe față fără violențe, ci prin rezistență. Supărarea episcopului Serafim al Chișinăului creștea și ea.

El se plîngea în toate părțile, că măsurile polițienești luate, se aplică pe jumătate, că pelerinajele la Cameneț n'au încetat, că adunările și rugăciunile tainice se fac, că cei arestați sunt repede eliberați, pentrucă, zice justiția și administrația, — legile nu prevăd închisoare și deportare administrativă, a membrilor bisericei ortodoxe, pentru rugăciuni, adunări, facere de fîntîni; — iar cei care urmează pe Inochentie, cu toată stăruința unor preoți, pentru a fi afurisiți și excluși din biserică, n'au fost excluși, că sf. Sinod nu i-a declarat o sectă eretică vătămătoare statului și bisericei.

Episcopul Serafim al Chișinăului se plîngea mereu la Sinod și împotriva episcopilor din Podolia, care acoperă pe Inochentie, îl găsesc nevinovat, îl lasă să primească pelerini, chiar la casa episcopală: îl lasă să facă slujbe și propovăduiri pentru pelerini, la el în chilie, îl lasă să umble pe la hanurile din Cameneț, unde se întîlnește și stă de vorbă cu pelerinii, că acțiunea lui, protejată de ei, în scop de a aduna averi pentru noua lor mănăstire din Balta, pe de o parte, iar pe de alta, din considerațiuni mistice, comune cu Inochentie, este dezastruoasă în Basarabia, provocînd reînvierea moldovenismului, care duce la separatism. A cerut ca experți psihiatri să-l cerceteze pe Inochentie.

Și într'adevăr, acesta s'a pomenit cu o comisie medicală anume, care a încheiat act că l'ar fi găsit că sufere de mania grandoarii în chestiuni religioase și, ca atare, n'ar trebui lăsat pe seama lui să propovăduiască credința creștinească, deoarece, avînd idei fixe, poate avea înrîurire asupra ascultătorilor săi, cu atît mai ușor, că aceștia sunt fanatici moldoveni, care se află în cea mai inferioară treaptă de cultură.

Nemulțumit și neîncrezător în preoții lui din Basarabia, episcopul Serafim, a cerut să i se trimează de sf. Sinod, misionari experți, care să stabilească diagnoza dogmatică și metodele de combatere.

I-a convocat la el pentru sfat, pe preoții locali și pe experți. Discuția a fost lungă, pentrucă și presa laică a început să se ocupe de mișcarea moldovenilor inochentiști.

Rezultatul practic a fost hotărîrea de a distruge pe Inochentie, declarîndu-l însciris și propovăduind verbal prin preoți și misionari, ca pseudo-profet imoral, iar pe toți moldovenii care îl urmează, nebuni, sălbateci, inculți, imorali.

Prigoana prin poliție, prin preoți, defăimarea lui Inochentie și a moldovenilor, și-a produs efectul: mișcarea s'a ascuns, pelerinajele au devenit mai puțin numeroase și mai tainice, facerea de fîntîni s'a oprit, dar propovăduirea, adunarea jertfelor, adunările pentru rugăciuni, se făceau mai multe, în taină, în colibe și bordee, în afară de sate. In acelaș timp, frații au început să pregătească pentru ei și Inochentie, un adăpost tainic in alt loc și anume, în satul Lipești (Lipețcoe), ținutul Ananievului din gubernia Cherson, la 12 vîrste de gara Bîrzula, unde 3 frați: Nechita, Sofronie și Gherasim Mardarie, au dăruit cincizeci deseatine pămînt. Cu binecuvîntarea părințelului, au pus moldovenii acolo, în stepa Chersonului, vie și livadă, au făcut fîntînă cu izvor curat, iaz, schit, o peșteră, toate în mare taină.

Veneau acum acolo pe ascuns, pelerinii moldoveni și aduceau jertfa lor. Munceau sub conducerea lui C. Turcanu și Man. Tricolici, oameni devotați, pricepuți și buni gospodari.

Prin stăruințele episcopilor Ambrosie și Serafim al Podoliei, Inochentie stătea tot lîngă malul Nistrului, tot făcea slujbe și propovăduiri în moldovenește. Episcopii Podoliei susțineau în fața Sinodului, că nu este nimic vătămător, că totul este curat creștinesc pravoslavnic, că moldovenii trebue să aibă slujbă, rugăciuni și propovăduire în limba moldovenească, că Inochentie este călugăr vrednic, cinstit, nu are păcatele lăcomiei, că e dezinteresat, bun creștin, cu adînc simț religios și mistic, că învinuirile aduse lui cu femeile, sunt mincinoase.

Nemai putînd suporta umilirea, pe care i-o aducea această situație, din partea unor episcopi de origină mojică (unul fecior de țăran, iar altul de cîntăreț bisericesc), inconștienți de pericolul de stat al jocului cu limba moldovenească la marginea țării, jocul cu misticismul, ca instrument contra revoluționar, — episcopul Serafim al Chișinăului a plecat la Petrograd și prin legăturile lui aristocratice, de descendent al familiei Ciceagov, a obținut, în sfîrșit, în primăvara anului 1912, porunca sf. Sinod, ca Inochentie să fie mutat la mănăstirea chinovită Murom, gubernia Olonețc, lîngă lacul Onega.

„Cu mare greutate am isbutit ca părintele Inochentie să fie mutat la Miază-noapte'', triumfa Serafim al Chișinăului, crezînd că, îndepărtat la nord, izolat, moldovenii nu-l vor mai urma și mișcarea se va stinge.

Dar episcopii din Podolia și Cherson, binevoitorii lui Inochentie, nu se grăbeau cu împlinirea poruncii Sinodului. I-au îngăduit părințelului dela casa eparhială din Cameneț, să se întoarcă la mănăstirea dela Balta, să facă acolo slujbă și propovăduire de despărțire.

Au venit mii de pelerini moldoveni. Insoțit de episcopul Ambrosie, Inochentie a făcut cea de pe urmă slujbă. S'a adunat atîta lume, că de la ora șapte dimineața pînă la ora opt seara, a binecuvîntat norodul, dîndu-i învățături.

Se înțelege, ce adînc îndurerat a fost norodul, cîte lacrimi au curs; — ei vedeau acum că Inochentie e apărat de episcopul Ambrosie, că este urmărit și pedepsit fără vină, pentru dragostea lui de poporul moldovenesc, că este mucenic.

Acei întorși dela Balta, au început acum o propagandă tainică și mai mare. Conducătorii îndemnau pe credincioșii, care pot și vor, să vîndă, toată averea și să meargă să stea cu Inochentie la Murom, că altfel nu poate fi mîntuire. Mulți îi ascultau, își vindeau parte, sau toată averea și plecau în taină. Acum toate cele pămîntești ei le priveau cu nepăsare deplină; unii părăseau familiile, alții le luau cu ei. Cu toate piedicile administrative și a preoților, de a nu li se da pașapoarte interne, de a împiedeca vînzările averilor, de a nu le vinde bilete de cale ferată, pelerinii se strecurau prin toate opreliștile, spre părințelul Inochentie.

IX

SURGHIUNUL

Insoțit de puțini prieteni apropiați și credincioși, tocmai spre sfîrșitul toamnei din 1912, a sosit Inochentie la mănăstirea Murom, din Miază-noapte a Rusiei.

Depărtată de sate, pe malul stîncos a marelui lac Onega, intr'o regiune aspră și stîncoasă acoperită de brad, construită din piatră ne cioplită și lemn, mănăstirea Murom era o veche cetate, transformată în mănăstire — închisoare pentru clericii și călugării pedepsiți pentru crime și delicte, în urma sentințelor judecătorești, fie în urma hotărîrilor administrative, cum mai erau vestitele mănăstiri Suzdal și Solovețe.

Călugării de aici erau săraci și fără învățătură, trăiau din subvenția dela Stat, pescărit, creșterea vitelor și din lucru în pădure. Iși duceau viața grea în locurile acelea reci, cu iarnă lungă, geruri năprasnice, zăpadă multă și crivăț, care bătea deadreptul din oceanul Arctic și Marea Albă.

Venirea lui Inochentie cu prietenii lui și apoi cu pelerinii plini de daruri, merinde și bani, a fost pentru călugării dela Murom un izvor de venituri.

Părințelul a fost așezat în chilii a parte pentru dînsul și prietenii lui în mănăstire, iar femeile venite pe urmă acolo: Domnica Ursu (sora lui), Axinia Livejoară (mama lui), Varvara Iordache (din Mereni) și altele, la văcărie în afară de mănăstire.

Pus sub supravegherea poliției și a egumenului Onisifor, om bătrîn și îngăduitor, contrar ordinelor, părințelul, în loc să fie izolat, primea din ce în ce mai mulți pelerini, le propovăduia, le făcea slujbe, părăsea mănăstirea cînd vroia și se ducea în satele vecine și în tîrguri, după cumpărături.

După moartea starețului Onisim, starețul nou, Mercurie, primind și el ajutoare dela Inochentie și dela pelerinii moldoveni, care veneau mereu, tot mai mulți, cu bani, cu merinde, brînză, fructe uscate, nuci, prune, făină, oloi, vin roșu pentru slujbe, icoane, vestminte și altele, a fost un timp binevoitor și făcea rapoarte la autoritățile bisericești și polițienești, că Inochentie este un călugăr de înaltă moralitate, că propovăduirile lui sunt bune pentru moldoveni.

Dar pretențiile bănești ale lui Mercurie creșteau peste măsură; Inochentie și moldovenii nu-l mai puteau sătura.

Atunci Mercurie și poliția au început să facă rapoarte, în care aduceau grele învinuiri lui Inochentie și pelerinilor moldoveni, de călcarea regulelor disciplinare statornicite în mănăstire.

Pe baza acestor rapoarte și sub imboldul episcopului Serafim al Chișinăului, stăpînirea eparhială din Olonețe, cu ordinul 452 din 17 Ianuarie 1913, pe baza poruncii Sinodului rusesc Nr. 3.413 din Iulie 1912, în ziua de 5 Februarie 1913, cu ajutorul poliției, îi gonește pe moldovenii pelerini din mănăstire, luîndu-le toate proviziile aduse de ei și luînd și iscălitura lui Inochentie pentru aceasta.

Rugămințile pelerinilor moldoveni și ale lui Inochentie, de a fi răbdați pînă se va încălzi vremea, n'au fost ascultate.

Și astfel, din porunca creștinească a Sinodului, episcopilor și stăpînirii rusești, peste două mii de creștini moldoveni, bărbați, femei și copii, prădați de provizii și de avere, de peste 20.000 ruble aur, au fost alungați în voia soartei, în plină iarnă, în locuri streine și pustii.

— Și, — povestea Grigorean mai tîrziu, — cînd ne-a scos Mercurie din chilii, la 5 Februarie 1913, am stat o noapte în ger și omăt, în ograda mănăstirii, nădăjduind că li se va face rușilor milă de noi și ne vor lăsa pînă se va mai încălzi vremea, că avem drum lung și greu de făcut. Am stat cu tot norodul și cu părințelul, toată noaptea plîngînd, cîntînd și rugînd pe Dumnezeu să le înmoaie inima călăilor, dar n'am izbutit. Diavolul împietrise inimile lor. Cît timp i-am hrănit și le-am plătit, ne-au răbdat în mănăstire, cu toate poruncile stăpînirii; dar acum cînd, văzînd lăcomia lor, că vor să ne prade, ca să rămînem și fără bani de întoareere, am hotărît să nu li mai dăm nimic, s'au arătat neîndurați și răi".

— Văzînd că lucrurile se îngroașe, am mers trei dintre noi în satul vecin, de am tocmit sănii, ca să ducem bătrînii, femeile, copiii și merindele.

— In zori de zi, după utrenie, am încărcat săniile și am întocmit convoiul.

— Mergeam doi cîte doi, pe pîrtia îngustă, că pe margine troianul era peste brîu. Inainte mergeau frații cu crucile și icoanele, apoi tot norodul; iar la urmă săniile cu bătrîni obosiți, femei și copii.

— Eram peste două mii de oameni, îi împărțisem în căprării și pusesem pristavi, pe frații: Vasile Ciobanu, Vasile Miță, Arsenie Furdui, Simion Livejoară și alții. Părințelul era la mijloc. Și am pornit cîntînd „Sfinte Dumnezeule și Doamne miluește". Răsunau glasurile noastre în codrul tăcut, se isbeau cîntecele noastre de stîncile înghețate, de troienele de omăt și de brazii verzi.

Drumul erau greu. Albeața omătului ne orbea.

Ne opream odată pe zi, adunam uscături, făceam focuri, desghețam pînea, mîncam, și iar plecam cîntînd și plîngînd.

Nopțile ne opream în sate; ne găzduiau oamenii cu plată sau din milă. Dar pe zi ce trecea, oboseala și frigul îi răsbeau pe oamenii slabi; unii au început să cadă, mulți din ei au murit de frig, oboseală, foame și boli. Ne opream, săpam groapa în pămîntul înghețat; părințelul le slujea prohodul, noi cîntam, plîngeam și îi îngropam. Erau fericiți cei morți, scăpau de necazuri; primeau iertarea păcatelor dela părințelul. Ei au mers de-adreptul în raiu, căci au murit pe cînd erau în hagialic, fără păcate, ei au dus înaintea Domnului durerea, suferința și dreptatea noastră.

Cînd ne întrebau rușii unde mergem, le răspundeam:

— Mergem, unde ne va duce Domnul; numai El are grijă de noi; numai El are milă de noi; noi suntem copiii Lui.

Intr'o zi cînd eram la popas a venit protoiereul Petrov și arhiereul Varnava, să-l înduplece pe părințelul să ne părăsească și să meargă cu ei la mănăstire, să-și facă canonul. Dar părințelul n'a vrut să ne lase pe noi pradă lupilor.

La 7 Făurar, o sanie cu clopoței ne ieși în cale. O troică, cu trei jandarmi, ducea un arestat. Ne strigau jandarmii să ne dăm în lături, să le lăsăm pîrtia. Dar unde să împingi repede în valea îngustă, cu stînci și prăpăstii și troiene mari, mulțimea înghețată, care se mișca în șir lung, încet. Jandarmii au sărit din sanie cu puștile în mîini și au început să suduie și să lovească cu pricladurile (paturile puștilor) în norod. Părințelul și noi am început să-i rugăm, să aibă răbdare, că le lăsăm pîrtia să treacă, dar ei se grăbiau, suduiau și loveau, neluînd în seamă nici sfintele icoane, nici sfînta cruce din mîinele părințelului. Părințelul a sărit în apărarea norodului, dar jandarmii s'au înfuriat și l-au împuns cu baioneta, apoi au făcut protocol (proces-verbal) cum că părințelul ar fi sărit la ei și i-ar fi lovit.

La 16 Făurar, a 12-a zi de mers pe jos, tot înainte și tot mai încet, căci norodul era obosit și aveam mulți bolnavi și istoviți, pînă la neputință, după ce am trecut de tîrgul Pudoj și ne apropiam de Gargopol, au sărit asupra noastră cu strigăte oastea cu viceguvernatorul, cerînd să-l dăm pe părințelul. Noi îl pusesem la mijloc, și îl apăram, dar oastea a început să lovească cu paturile

puștilor; au spart capete, au rupt coaste, au rărit oamenii, iar norodul nu se lăsa; dar la urmă ne-au doborît, l-au luat pe părințelul în sanie și l-au dus la închisoare. Iar pe cei răniți și bolnavi, i-au dus la spital. Pe noi ne-au dat pe la cazărmi și pe la casele oamenilor.

Autoritățile din Gargopol, pomenindu-se deodată, cu peste o mie de oameni străini, săraci, flămînzi, bolnavi, cu care nu se înțelegeau, au telegrafiat autorităților din Chișinău, ca să vie să-i ia. Pînă la sosirea ajutoarelor din Chișinău, date nu de autoritățile episcopale ale lui Serafim, care a trimis un preot să facă discuții cu ereticii, ci de Consiliile județene, pelerinii au fost duși la stația Neandoma, de unde, îmbarcați într'un tren, au plecat la Iaroslavli.

Aici, prin grija și pe cheltuiala reprezentanților zemstvei din Basarabia, au fost așezați și îngrijiți mai omenește, într'un tren special.

In afară de cei morți, numărul cărora numai Dumnezeu îl știe, în afară de cei peste o sută de bolnavi și răniți, lăsați la spitalele din Gargopol, în afară de alți o sută lăsați bolnavi la Neandoma, s'au așezat în tren 1.014 oameni, la care s'au mai adăugat pe drum alți răzleți, așa că la urmă, în tren, erau ca la 1.500 pelerini.

Se întorceau slabi, flămînzi, amărîți, tăcuți, împietriți, cei 1.500 moldoveni, mucenici și apărători ai credinței lor; a credinței, așa cum o aveau în conducătorii moldoveni de-ai lor, a credinței neschimbată în dreptul de a se ruga lui Dumnezeu în limba lor, mărturisită cu jertfele, suferințele și morții lor, în siguranța că va veni judecata strașnică, care le va da dreptate, iar pe prigonitori îi va osîndi la focul gheenei.

Prizonieri ai stăpînirii și a episcopului Serafim al Chișinăului, prizonieri ai bisericii rusești și a preoților ei, martirizați, umiliți, batjocoriți, dar neînvinși în tăria lor, în hotărîrea lor nestrămutată de nesupunere sufletească oficialității bisericești și laice rusești, ei reprezentau toată moldovenimea izgonită astfel, în mod simbolic, din biserica rusească și din împărăție, care îi anexase sub cuvîntul de a le scăpa creștinismul lor ortodox, de păgînii turci și de a-i ocroti. Ei reprezentau voința lor nestrămutată de a fi pravoslavnici în biserică, dar nu în cea rusească, care nu era a lor și pentru ei.

Mergea încet trenul cu pelerinii moldoveni, se oprea la stații mici, unde călătorii au impus să li se dea mîncare de post. Dar nu s'au putut ocoli centrele mari: Moscova și Kievul, unde reprezentanții presei, culturii, și politicei rusești au venit să vadă, în Rusia, atunci în plină mișcare spre eliberare de țarism, niște străini fanatici religioși, slabi, palizi, prăpădiți, indiferenți și nepăsători. Se mirau cînd aflau, că există un popor moldovenesc, o limbă și o țară moldovenească, de o sută de ani sub stăpînirea lor rusească.

Se mirau, cum cultura înaltă rusească, cu atîția mari scriitori universali, biserica pravoslavnică creștinească, profesorii, învățătorii,

preoții, funcționarii ruși, trecuți prin atîtea școli și învățături, au reușit să aducă un popor în această stare de plin ev mediu.

Cum se poate, că de abia după un an dela serbarea strălucită a jubileului de o sută de ani de stăpînire a Rusiei în acea gubernie, cînd s'au cîntat atîtea osanale administrației, justiției și tuturor binefacerilor de cultură, civilizație și pravoslavie rusești, să se facă această dovadă rușinoasă de falimentul complect al bisericii și statului rusesc în Basarabia. Cum se poate ca biserica pravoslavnică să gonească mii de oameni pe timp de iarnă în ger, frig, foame și pustiu.

In presă apăreau articole, în care se arăta, că credința în apropiatul sfîrșit al lumii, e veche, e din Evanghelie, că ea a reînviat adeseori în diferite părți a lumii, la diferite popoare, cînd se simțeau schimbările moleculare în sufletele oamenilor, cînd se pierdea încet credința în vechii zei, în vechile instituții, în vechile principii, în vechile așezăminte; așa a fost la căderea păgînismului, așa a fost la căderea imperiului Roman, așa fost la invaziile barbarilor, așa a fost la căderea feudalismului. Era neliniștea sufletelor presimțitoare, instinctiv, a dezastrelor ce vor să vie și cari își căutau liniștea, echilibrul și scăparea într'o credință. Era un simptom că spiritul revoluționar, în așa formă a cuprins pe moldoveni, împingîndu-i la nesupunere autorităților bisericești și celor de stat, ei încercau pe întuneric, să-și construiască o altă dogmă și să aibă conducători moldoveni, cum, la ruși, acelaș spirit revoluționar i-a gonit deadreptul pe credincioși, afară din biserică, direct la ateism și materialism.

Toată lumea vorbea, toată lumea interpreta, numai Moldovenii tăceau.

X

ÎNTOARCEREA

Incet mergea trenul cu pelerinii, întorși de poliție și stăpînire, spre case. Cu toate îngrijirile reprezentanților zemstvei, în fiecare noapte mureau cîțiva de răceală, istovire și boli. Pe cei morți, preotul delegat îi prohodea la stații, în prezența unui reprezentant al căilor ferate și a poliției, în sicrie pecetluite, îi lăsau acolo, ca să fie înmormîntați la cimitirele din apropiere.

La stațiile căilor ferate din Basarabia, apropiate de satele pelerinilor întorși, se pregăteau căruțe, pelerinii erau încărcați în ele și însoțiți de poliție și jandarmi, duși în satele lor.

Cum mulți nu-și spuneau numele și locul adevărat, trebuia la fiecare stație din Basarabia să se cheme autoritățile locale, să treacă prin tot trenul, să-i recunoască.

După o călătorie de șase zile, la 28 Februarie, au sosit pelerinii în gara Chișinăului. Au fost întîmpinați de o mulțime de autorități: jandarmerie, poliție, preoți, misionari. Au fost găzduiți la un mare

han, dinainte pregătit. N'au apucat să se așeze, că a și venit episcopul Serafim, înconjurat de polițmaister, jandarmi, preoți, misionari, — să-și vadă oițele rătăcite, aduse la picioarele lui.

Impetuos, a intrat de îndată în discuție cu oamenii obosiți și nenorociți:

— Ce-ați căutat la Inochentie?

— Cuvîntul Evangheliei, rugăciunile, mîntuirea.

— Dar n'aveți voi aici, preoți vrednici, cari să vă citească rugăciuni, Evanghelie, nu vă fac ei toate slujbele, nu vă fac propovăduiri?

— Fac, dar dela ei nu înțelegem nimica; pe Inochentie îl înțelegem. El ne vorbește moldovenește, el e bun, milos, ne întreabă de necazurile noastre, ne iartă păcatele, se roagă pentru noi.

— El vorbește prostii și erezii, el v'a dus la sărăcie, la nenorocire, la nevoie.

— Noi credem că el vorbește după Evanghelie, nu el ne-a dus la sărăcie. Hristos a spus că mai degrabă va trece funia prin urechile acului, decît bogatul în împărăția cerurilor.

— N'aveți ce să căutați la el; el vă spune prostii, el nu este învățat, el este pseudo-prooroc; el adună averi dela voi, el vă poartă pe drumuri greșite. Trebue să vă pocăiți de drumurile greșite, pe care ați călcat cu el.

— Noi credem în Inochentie, el este ieromonah, de ce l'au făcut episcopii ieromonah, dacă e eretic? Noi nu ne căim că ne-am dus la mănăstire, să ne rugăm; el nu adună bani, el dă bani la calici, am văzut noi. Dacă nu vreți să mergem la el, — aduceți-l pe el aici.

— Stăpînirea și Dumnezeu v'au dat pămînt, — este talantul din Evanghelie, — erați datori să-l munciți, să-l creșteți, că răspundeți înaintea lui Dumnezău pentru el. Voi l'ați părăsit, ați greșit înaintea stăpînirii și înaintea lui Dumnezău.

— Ați rămas pe drumuri și voi și copiii. Cine are să aibă grijă de voi și de ei?

— Dumnezău și oamenii buni, că noi am muncit și vom munci la pămînt și la orice muncă. Creștinii trebue să aibă grijă întîi de suflet și de muncă, nu de pămînt și de avere.

— Acum să vă duceți la sate, să vă pregătiți de muncă. Preoții vor veni la voi și vor face rugăciuni și slujbe. Vă vor ține cuvîntări ca să înțelegeți rătăcirea lui Inochentie, să-i ascultați pe ei, pe preoții voștri din sat și să mergeți după ei, că ei sunt puși de Dumnezău să vă îndrumeze și ei au porunca dela mine să vă lumineze. Să-l uitați pe Inochentie, — el are să-și ispășească păcatele lui înaintea stăpînirii și lui Dumnezău, — eu vă iert păcatele voastre, că alții v'au dus în ispită. Veniți să vă binecuvîntez.

Supuși și tăcuți, au primit binecuvîntarea, au sărutat mîna stăpînului arhiereu, dar în sufletul lor împietrit și în inimile lor amărîte, pe fețele lor închise, nimeni nu putea să afle, ce simțiri și gînduri aveau.

Au plecat spre casele lor, din satele lor, umiliţi, înjosiţi, dar avînd în inimi simţimîntul că au suferit pentru Hristos, că dreptatea o vor primi la straşnica judecată. Cei streini de credinţa lor, nu puteau să-i înţeleagă.

Creştini, rătăciţi, dar creştini cu milă şi dragoste adîncă, au avut oare puterea să uite şi să ierte pe prigonitori? N'a rămas oare în sufletele lor niciun pic de venin? Şi la moldovenii ceilalţi, care au văzut şi au auzit de prigoana fraţilor lor de sînge şi credinţă, nu s'au născut în suflete simţimînte urîte faţă de reprezentanţii bisericii ruseşti şi stăpînirii, care erau aşa de crude faţă de fraţii lor rătăciţi?

Prăpastia între biserica şi împărăţia rusească şi sufletele moldovenilor creştea şi se adîncea. Trupurile semănate de moldoveni, la fiecare popas dela Murom, la Neandoma şi de acolo, la fiecare staţie pînă la Nistru, în pămînt strein şi îndepărtat, trupurile acelea de mucenici, jertfe fără sînge, pentru credinţa lor simplă, dar sinceră şi adîncă, nu cereau răzbunare; dar sufletele lor stăteau înaintea Domnului în ceruri şi cereau judecată dreaptă, pentru neamul lor, ţara şi credinţa lor.

XI

ANCHETA

„La 20 Aprilie 1913, a sosit la Chişinău misionarul Sinodului, ataşat pe lângă Ober Procurorul Sf. Sinod, Consilierul de Stat V. M. Scorţov. Intîlnit la gară de protopopii şi misionarii locali, dela gară, Vasile Mihailovici a plecat direct la palatul I. P. S. S. arhiepiscopului Serafim''.

„La 21 Aprilie, seara la orele opt, în sala eparhială, a fost conferinţa d-lui consilier de Stat V. M. Scorţov: paza ortodoxiei; — conferenţiarul a vorbit despre importanţa incomparabilă a ortodoxiei, ca singura putere şi adevăr bisericesc şi prima bază de Stat. — Puterea creatoare a ortodoxismului şi influenţa vătămătoare a sectelor asupra societăţii, poporului şi Statului. Greşelile noii politici de Stat, prin introducerea principiului libertăţii cultelor, păcatele vechi a misionărismului, vechii şi noii vrăjmaşi ai bisericei ortodoxe, comploturile masonilor contra tronurilor şi altarelor, chemare către mireni şi preoţi la luptă''.

Aşa înregistrau gazetele din acel timp din Chişinău.

Dar adevăratul scop al vizitei era inochentismul, căci citim la 22 Aprilie: „Inaltul misionar a plecat însoţit de arhiereul Serafim, preoţi misionari, secretari, în satele Horăşti şi Costeşti, sate infectate de inochentism, iar la 23 Aprilie, în satele: Tocuz şi Zaim. In zilele de 24, 25 şi 26 Aprilie, au fost în palatul eparhial, sub preşedinţia episcopului Serafim, consfătuiri asupra mişcării dela Balta, iar la 27 Aprilie, consilierul de Stat Scorţov, a plecat în Podolia, însoţit de misionari''.

Evident că discuţiile din presă asupra calvarului moldovenilor, izgoniţi iarna, pe ger groaznic de Februarie, flămânzi şi goi, din Mănăstrea Murom, din ordinul Sf. Sinod, au trezit Sinodul şi el a trimis la Chişinău, un funcţionar aşa de însemnat.

S'a făcut o anchetă discretă, sub formă de conferinţă şi consfătuire. De aici şi ştirile în preoţime şi presă, că Serafim pleacă din Basarabia.

In după amiaza zilei de 27 Aprilie, între Inaltul oaspe şi Serafim, episcopul Chişinăului, se trăgeau concluziile.

— Să ne sfătuim I. P. Sfinţite şi să tragem concluziile, şi bisericeşti şi de Stat, asupra acestei mişcări, căci e de fapt o mişcare creştinească rătăcită, nu este o dogmă definită, un eres, o sectă. I. P. S. Voastră susţine că este periculoasă pentru Stat, că conţine elemente sociale: distrugerea familiei, prin propaganda neconvieţuirii, între bărbat şi femeie. Ei bine, latura aceasta n'are importanţă: e izvorîtă aici din Evanghelie, care, pentru cei ce pot, pune deasupra tuturor, monahismul. Nici inochentiştii nu o proclamă dogmă, ci dau un sfat. Distrugerea familiei periculoasă pentru Stat este destrăbălarea, negarea căsătoriei, alianţele libere, etc. Astea lipsesc, acum aici, şi rămîne numai faptul evanghelic, care pune pe călugări şi călugăriţe, deasupra celorlalţi ca o morală superioară de înfrînare; — ori, Inochentie a explicat, că el nu impune această înfrînare, decît pelerinilor, pe timpul stării lor în mînăstire şi chiar dacă n'ar fi cum spune el, totuşi, faptul acesta este strict local şi trecător; — probabil este o fază, aşa că pentru Statul rusesc, nu prezintă nicio gravitate. Chiar dacă toţi enoriaşii Matale, ar practica această morală superioară un timp, — n'ar fi pericol de Stat, nici pentru Basarabia, nici pentru Rusia. Infrîngerea sexuală este propovăduită de secole; — o urmează însă puţini, natura învinge.

— Alt element social periculos, pe care îl vede I. P. S. V., este negarea proprietăţii. In cuvîntările lui Inochentie, nu este o dogmă în această materie; el repetă textele din Evanghelie, dă sfaturi; nu impune lege generală; unii din inochentişti, sacrifică credinţei lor de bună voie. Nu e nici dogmă, nici practică obligatorie la toţi. Aşa că nu văd nici în aceste două elemente: familia şi proprietatea la inochentişti, nici o teorie nici o dogmă — nici o practică revoluţionară — ci numai simplă pornire creştinească. Nu sunt ei revoluţionari în această materie.

— Bine excelenţă, eu am fost dator, să semnalez mişcarea şi elementele ei. Dv. ca mare expert al Sf. Sinod, aveţi să hotărîţi. Eu sunt bucuros că păstoriţii mei rătăciţi, nu sunt revoluţionari.

— Acum să trecem la celelalte elemente; — chestia politică în proorocirile lui Inochentie, că va veni un mare războiu, că Basarabia se va despărţi de Rusia, că Impăratul Nicolae este ultimul, că după

el nu vor fi împărați în Rusia, este reflexul propagandei revoluționare. Așa ar vrea vrăjmașii Rusiei. Am discutat cu Inochentie. El nu stărue și nici nu-și dă seama de ea. El o leagă de judecata cea strașnică.

— Să luăm elementele zise dogmatice. Inochentie nu se crede, nu s'a crezut și n'a declarat că este „om mare'', că este trimis de Dumnezeu, „stîlpul de foc, care leagă cerul cu pămîntul'', prooroc, care seamănă cu Sf. Ilie și cu Ion Botezătorul, că „ar fi înghițit hulubul, adică Sf. Duh și l'ar fi întrupat astfel și că lumea va fi judecată de Sf. Treime și Inochentie''. Prietenii lui l'au declarat astfel, dar nu el. Și apoi, prietenii lui s'au exprimat greșit, ei au înțeles să-l compare cu Sf. Ilie, cu Sf. Ioan, ca propovăduitor, că e inspirat de Sf. Duh. Aceste exprimări neclare, de către misionarii noștri au fost exagerate, pentru a putea întocmi teoria inexistentă a unei dogme inexistente, a unei secte inexistente, ca să aibă ce discuta și combate.

— Declarațiile lui Inochentie, că se apropie sfîrșitul lumii, evident, sunt greșite; — nimeni nu poate ști cînd va fi sfîrșitul lumii. — Se repetă textul din Evanghelie și ceia ce au auzit dela mulți din episcopii și clericii noștri, care, pentru a înspăimînta lumea și a o depărta de mișcările haotice și anarhice din împărăție, recurg la aceasta.

— In legătură cu aceasta este și propovăduirea secării apelor din izvoare și rîuri; — ori, și asta este în Evanghelie; — iar practica, facerii de fîntîni bune, este și creștinească și higienică.

— Chestiunea bolnavilor, nervoșilor, epilepticilor, maniacilor, și nebunilor, din mișcarea lui Inochentie, nu prezintă nimic extraordinar. La toate mînăstirile din lume, vin bolnavii de tot felul.

— Acestea nu caracterizează mișcarea lui Inochentie și nu se poate spune că toți inocheniștii, toată mișcarea, toți moldovenii, sunt nebuni, cum au căutat să dovedească mulți misionari și gazetari superficiali. Inochentie, din jertfele moldovenilor, a făcut la Balta un azil pentru ei, — și asta este spre onoarea lui

— Astfel, după mine unul, nu este aici nici o sectă, nici o dogmă.

— Este o mișcare creștinească, nenorocită, o sbuciumare, a cărei vină o purtăm noi, cu toții.

— Inochentie! Inochentie este produsul mînăstirilor noastre. — Facem călugări, — facem din călugări simpli — preoți și propovăduitori, oameni inculți, nepregătiți, care iau ad-literam, anumite formule fixate în textele rituale și în Evanghelie, așa cum le iau și unii episcopi de ai noștri și cum au existat în evoluția creștinismului prin atîtea secole. Sunt de bună credință, dar medievali, mistici, visători. Pe Inochentie îl pun episcopii noștri să propovăduiască moldovenește; — ideia nu e rea; — în mînăstiri trebue să se dea celor ce vin, cuvîntul lui Hristos și moldovenilor nu li se poate da decît în limba lor. Dar cine supraveghează, cine conduce, cine îl controlează, cine urmărește efectele produse? Nimeni. Și atunci se înțeleg rătăcirile.

— Mai este altă cauză. Aici în Basarabia, ca și în Rusia, mai mult ca în Rusia, biserica rusească este moartă, are clerici, forme solemne, aparențe, iar poporul este în afară, strein de ea. Biserica n'are viață vie și fără popor nu este biserică.

— Iartă-mă P. Sfinție, că spun matale în intimitate, sincer și cinstit, gîndurile mele. Am stat mult de vorbă cu Inochentie în închisoare, l'am studiat, am stat de vorbă cu inochentiștii, am vizitat multe sate, unele cu D-ta; am vizitat mulți preoți, călugări, am studiat dările de seamă; am vorbit cu toți, direct și prin translatori. Am vorbit cu preoți moldofili, cum le spui Măta, am vorbit cu proprietari. Poporul acesta a dat Rusiei podvezi, merinde, vite, — oameni în războaiele cu Turcii, apoi în Caucaz, Japonia; ne-a dat impozite; — el ne-a dat Mitropoliți, episcopi, poeți, publiciști, generali, miniștri, profesori; — iar noi, i-am luat pe conducătorii lor firești, i-am făcut ruși, i-am rusificat așa că el a rămas izolat și s'a dus la Inochentie și se poate duce la alții. Aici s'a făcut rusificare o sută de ani — și n'a reușit, cum nu a reușit nici în Polonia, nici în Estonia, nici în Lituania și Finlanda; — acolo era mai greu, era altă religie. Aici, cu toată identitatea ortodoxismului, — iarăși n'a reușit. Nu suntem noi de vină că moldovenii nu sunt capabili să devină ruși, sau noi nu suntem capabili să-i facem. Faptul este fapt; — că Basarabia rămîne moldovenească și că este nemulțumită. Inochentie cu ai lui ne neagă pe față și restul moldovenilor tac.

— Biserica ortodoxă, singura noastră legătură spirituală cu Basarabia, în această materie ca și în altele, a mers după ordinele Statului; în Rusia, asta poate că a fost bine și necesar, și a dat rezultate și pentru biserică și pentru Stat; — aici cred că am greșit. De altfel, Sinodul a revenit asupra rusificării forțate aici, încă sub episcopul Iacob. Dar aparatul, — preoții noștri rusificați, n'au crezut util să practice și să desvolte ideia. Nici nu puteau, — nu erau pregătiți, instruiți și îndrumați, pentru a fi preoți la moldoveni. Apoi, iar s'a revenit la rusificare; acei care cereau concesiuni mici, raționale și creștinești pentru moldoveni, — au fost suspectați. Mișcarea lui Inochentie ne-au deschis ochii. Am vorbit cu ober procurorul și cu membrii Sinodului. Cred că vom putea ajunge la o soluție bună.

— Inochentie va fi condamnat și dus la Solovețe, contactul cu el se va rupe. Cei dela Cameneț și dela Balta vor fi pedepsiți. Dar aici, direcția trebuește schimbată. Trebue să le dăm noi moldovenilor lumina, iubire și adevăr creștinesc în limba lor.

— Ce am făcut noi aici? — Am umplut tîrgurile de jidovi; am adus coloniști nemți, ovrei, bulgari, ucrainieni, de care acum ne plîngem, iar pe moldoveni i-am ținut în ignoranță și analfabetism.

— Trebue schimbată direcția, altfel îi vom pierde și pe moldoveni. Nu va fi Inochentie, vor fi alții. Nu va fi forma asta, va fi alta.

In mişcările religioase trebue ţinut seamă şi de dogmă şi filosofie, dar mai mult de sentimente.

— Evident, simpatiile pentru Inochentie, legăturile cu el şi apostolii lui, nu se vor stinge îndată, sentimentele şi resentimentele acestea mistice nu se sting repede şi aici sunt două: creştinism şi moldovenism. Trebue să le dirijăm şi să le conducem noi. Să vie dela noi, nu din altă parte. De aceea, nu se cuvine să insultăm mişcarea şi poporul moldovenesc, declarîndu-i nebuni, degeneraţi, încăpăţînaţi şi sălbateci, fără cultură, fără limbă. Nici dreptate n'avem, nici nu cîştigăm nimic prin insulte gratuite, ci din potrivă, îi îndîrjim ni îi facem vrăjmaşi, mai cu seamă că în toate acestea şi noi suntem de vină.

— Excelenţă, concluzia care trebue s'o trag eu din toate acestea, este că campania presei liberale şi revoluţionare, pornită contra mea, cu ocazia acestei nenorocite mişcări şi mai cu seamă a întîmplărilor dela Murom, a fost luată în seamă de conducerea bisericii, — că eu sunt desavuat de ea, că sunt făcut răspunzător şi că urmează să port urmările.

— O, nu Inalt Prea Sfinte, nu luaţi lucrurile aşa. Eu am vorbit sincer, deschis. Cuvintele mele nu sunt reflexul părerilor Inaltei conduceri. Dacă vroiţi să ştiţi părerea mea, iat-o: I. P. S. Voastră are meritul de a fi descoperit şi semnalat la timp dezastrul, la care mergeam cu ochii închişi, de a fi pus lumea să judece deschis primejdia. Nu d-ta poţi fi făcut răspunzător de politica de Stat şi bisericească, dusă aici de ani; — nici de aceea pe care ai dus-o conform instrucţiilor primite.

— Cred că gestul plecării Matale ar fi greşit şi vătămător. Mata, care ştii oamenii şi împrejurările de aici, mai bine ca oricine altul, care eşti activ, energic, inteligent, schimbînd direcţia, vei obţine mai repede şi mai bine îndreptare. Nu se pune de loc în discuţie persoana Matale, care e mai presus de orice critică. Se pune în discuţie numai directivele, care trebuesc schimbate, bineînţeles într'o anumită măsură. Se cuvine să liniştim spiritele.

— Inţeleg şi mulţumesc pentru părarea bună ce o aveţi despre mine. Totuşi, schimbarea directivei şi introducerea limbii moldoveneşti în biserica de aici, a propovăduirii, care ar fi un început, nu va fi oare periculoasă? Dacă cedăm astăzi în biserică, n'om fi siliţi să cedăm mîine mai mult şi astfel, nu creem condiţii pentru renaşterea separatismului? Prin introducerea limbii moldoveneşti în biserică, nu dovedim noi că Basarabia nu este rusească? Nu justificăm noi astfel pretenţiile Romîniei asupra Basarabiei?

— Prea sfinţite părinte, să stăm pe teren bisericesc Avem noi dreptul, creştini fiind, să lăsăm pe moldoveni, care nu ştiu ruseşte,— asta este realitatea, — fără mîngiere şi lumină creştinească, pe care n'o pot pricepe decît în limba lor? Orice cruce e sfîntă, dar cu crucea sfîntă, un om rău poate omorî, — e de vină crucea?

— Evident, limba poate duce la multe, dar fără limbă moldovenească, în biserica de aici, nu poate fi creştinism. Noi trebue să facem

creştinism aici şi pentru asta vom întrebuinţa limba de aici, cea moldovenească şi cu această limbă vom lupta şi contra separatismului, pe care eu nu-l simt, nu-l văd aici.

— O, da, nu se simte, nu se vede, dar este ascuns, este instinctiv, ca şi spiritul revoluţionar, nu manifestaţiile, ci spiritul roade adînc; eu l-am văzut în altă parte izbucnind, aşa de odată, în forme groaznice. Sub cenuşă este jeratec, care poate aprinde focul, care aici va fi naţional.

— P. S. părinte, fiindcă am trecut la spirit revoluţionar şi fiindcă suntem în intimitate, pot să-ţi spun: eu nu cred că măsurile violente fizice, pot distruge acest spirit. Curentele spirituale nu pot fi zăgăzuite la infinit; trebuesc puse zăgazuri, dar trebueşte în mai mare măsură să fie canalizate, conduse. Eu văd în măsura care o propun aici, o canalizare o deviare a curentului lui Inochentie spre noi, spre biserica rusească; altfel, va creşte din ce în ce vrăjmăşia ascunsă, va naşte ura din ce în ce mai mare. Mulţimile sunt amorfe, nu sunt conduse de raţionamente, ci de instincte şi sentimente, cînd se acumulează veninul, ura, — vine explozia, care îneacă elita conducătoare, massele iese pe stradă, dictează uliţa nebună, pradă, distruge, omoară şi se lasă condusă de acei, care vin în capul lor, cu aceleaşi instincte şi sentimente, le excită, le măresc. Noi trebue să ţinem seamă de aceste învăţături din rvoluţia, pe care am trăit-o şi să căutăm, prin concesiuni la timp, cît este timp, să le prevenim.

— O, dacă şi cei de sus, în opera de Stat, ar înţelege. Dar nu, ei nu ştiu realităţile, nu văd, nu simt pericolul, cum îl vedem noi. Aici, în Basarabia, totul stă pe un picior, fără echilibru stabil, iar deasupra ne stă sabia lui Damocles, a revoluţiei. Aici, prin inochentism, moldovenii au arătat nesupunere bisericii şi autorităţilor de Stat.

— Este adevărat P. S. părinte, dar să nu ne îngrijim peste măsură. Rusia este mare şi tare. Micile mişcări de aici şi altă parte, n'au mare importanţă; cu acţiune cuminte şi cu timpul, toate lucrurile, cu voia Domnului, se vor îndrepta.

— Apoi, Prea Sfinţite, mi-aţi spus că se isprăveşte curînd monumentul Impăratului Alexandru I. La inaugurare credeţi că va veni M. S. Impăratul. Cred că este bine ca spiritele să fie calmate pînă atunci; nu trebue să amărîm pe M. S. şi cu aceste mici lucruri, care, în definitiv, n'au mare însemnătate.

De altfel, noua lege a cultelor, ne prescrie toleranţa mai mare, deşi noi trebue să plecăm la toleranţă, nu atît din cauza legii, cît din principiile creştine. Moldovenii rătăciţi au dovedit totuşi că sunt creştini pravoslavnici, că sunt supuşi, în fond împărăţiei, că ne putem bizui pe ei; o greşeală, o rătăcire, se va îndrepta, dacă vom lucra intens pe cale paşnică şi de iubire creştină. Poate că mai rău stăm în Rusia, unde spiritul de ateism şi materialism, creşte.

Rezultatul practic al acestei anchete şi acestei convorbiri, s'a văzut repede. In gazeta oficial a eparhiei, au început să apară notiţe care nu apăreau înainte.

„La 13 Iulie 1913, episcopul Gavril, vicarul episcopiei, a făcut la mănăstirea Curchi (Orhei) slujbă moldovenească, iar la 21 Iulie a făcut slujbă moldovenească la biserica Sf. Gheorghe din Chișinău; la 28 Iulie la mănăstirea Chițcani (Tighina), la 4 August în satul Isacova din Orhei, iar la 25 Septemvrie, însuși episcopul Serafim, a făcut în satul Răduleni (Soroca) slujba moldovenește și slavonește, iar la 26 Septemvrie, tot el, la sfințirea bisericii din Varnița (Tighina) a slujit liturghia în limba „ruso-moldavă''.

Lucru ne mai auzit și ne mai văzut în Basarabia, de sub ruși, de peste 50 de ani, slujbă arhierească în limba moldovenească.

E adevărat, savanții locali, în cap cu Serafim, ca să nu-i spue numele adevărat, limba romînească, au inventat un nou termen, — limba ruso-moldavă, sau moldo-rusă ;— declarau o nouă nație, o nouă rasă, ruso-moldavă; — scriau articole speciale asupra acestei limbi, care trebuia păzită de influența acelei de peste Prut, care se scrie cu litere latine, ne admițîndu-se litere, cuvinte, cărți, spirit și orice import, căci ar fi vătămător, eretic, distrugător, separatist.

Bietul Inochentie și prietenii lui, rătăciți în chestii religioase și politice, persecutați, arestați, batjocoriți, goniți, omorîți de foame și frig, prin pustietățile din nordul Rusiei, de Sf. Sinod al bisericii pravoslavnice și de episcopul Serafim, nu-și dădeau seama ce victorie mare au avut, silind pe persecutorii lor, să le admită limba lor, limba moldovenească în slujbe, în propovăduire și în tipar bisericesc. I-au zis ei, Serafim și Gavril și toți preoții din jurul lor, că e ruso-moldavă, slavo-rusă, basarabeană, dar de fapt, ea era tot curată limba romînească.

XII

JUDECATA ȘI ÎNCHISOAREA

Arestat la 16 Februarie 1913 la Gargopol, rănit, obosit, slăbit de post, drum, smuls din mijlocul credincioșilor, Inochentie a fost băgat la închisoarea din Gargopol, apoi mutat la aceea din Petrozadovsc și supus la un regim strict de izolare.

A început lungă procedură de cercetări în toate părțile, de autoritățile judecătorești, polițienești, ca și de cele bisericești; ascultare de martori, jandarmi, polițai, prieteni și vrăjmași, în diferite localități, încheieri de procese-verbale, citații, etc.; procedura mergea încet. Timpul trecea, Inochentie își petrecea vremea în rugăciuni, îndeplinind, ca și cum n'ar fi fost în închisoare, toate slujbele, cîntînd și recitînd din amintire, toate cuvintele din cărțile bisericești din care nu i se lăsase decît molitvenicu și Biblia.

Nopțile lungi le petrecea revizuindu-și viața din copilărie, pînă la pușcărie, revăzînd în vis, ca aevea, tot trecutul, toți oamenii, pe care i-a cunoscut și toate locurile pe unde a umblat.

Se vedea mic în casa părintească din Cosouți, cu părinții, frații, surorile și rudele. Se vedea în genunchi, înaintea icoanelor, cu mama lîngă el, strîngîndu-i și așezîndu-i degetele, aducîndu-i mîna la frunte, la piept, la umeri, pentru a-și face cruce, șoptindu-i la ureche ca să zică și el: „în numele Tatălui și al Fiului....'', „Tatăl nostru''. „Impărate Cerese'', numai în moldovenește.

Se vedea la muncă, din fragedă copilărie, păscînd pe dealurile de piatră, vitele sau pe cîmpie verde împiestrițată cu flori vii, cu alți copii; apoi ajutînd părinților și fraților la tăiat și cărat piatră din stîncile de acolo; la așezat cotileții în stînjeni. Se vedea apoi la toate muncile cîmpului, la arat, semănat, boronit, prășit, plivit, secerat, adunat, cărat, treerat, dînd ajutor. Vedea satul lui, Cosouții, pe coastă de deal, cu case albe de piatră, cu ogrăzi înconjurate de ziduri de piatră, cu pomi frumoși înfloriți primăvara, cu fructe dulci și mirositoare toamna; par'că și acum simțea mirosul gutuelor galbene. Vedea luminînd grîul auriu între lanuri de păpușoiu verde. Vedea cerul albastru deschis de acolo, cu norii albi ca fulgii, cu soarele cald și strălucitor; vedea Nistrul curgînd viu, puternic, huind sgomotos printre stîncile din susul satului, primăvara, cînd venea vijelios și larg, liniștit, majestuos, la vale de sat revărsat prin lunci.

Se vedea vara venind la Nistru, micșorat, strălucind de soare, limpede de i se vedea nisipul și pietricelele dela fund, oglindind albastrul cerului, să se scalde cu ceata de copii din sat și i se strîngea inima, trezindu-se în beciul întunecos, murdar și rece, în care a fost așezat de stăpînire.

Se vedea trimis la școală iarna, cu un abecedar slavon și cu o tăbliță de piatră în traistă, stînd acolo și silabisind cu greu, buchi-az-ba, învățînd întîi pe de rost cuvintele străine și apoi căutînd cu ochii, să facă după rînd așezarea sunetelor, învățate, în literele și cuvintele tipărite. Grea și amară învățătură a limbii străine. Dar a izbutit, a învins toate greutățile, a suferit toate bătăile la palmă, toate înjurăturile de „durac'' și de „moldovan, cap de bou'', dar a izbutit să învețe pe de rost, toată cartea cu rugăciunile și poeziile, să știe să citească, să socotească și să scrie.

Se vedea băețandru, la biserică, întîi ascultînd, apoi învățînd pe nesimțite, pe de rost, cîntecele și rugăciunile. Ar fi vrut să fugă și el la joacă, cu alți băeți, dar nu-l lăsa mama. Il silea să stea cu ea în biserică liniștit, cuviincios, să asculte; — apoi l-a băgat la strană, lîngă dascălul bătrîn și așa a învățat acolo toate slujbele.

Crescuse. Avea optsprezece ani. Umbla cu băeții noaptea pe toloacă, la păscut caii, muncea și petrecea împreună cu băeții și fetele de seama lui. Invățase cîntece moldovenești populare, cîntau și se hîrjoneau împreună. Unele fete priveau cu plăcere fața lui palidă, părul creț, și negru, mustăcioara care mijea pe buza de sus; se uitau mai adînc și cu drag în ochii lui negri, sprincenați. Erau multe frumoase, dar era una, — Anica Borș, sveltă, vioaie, sburdalnică; — se întîlneau des la fîntînă, vorbeau, glumeau, se bucurau

la vedere unul de altul; i-a dat odată niște floricele... i-a spus ca amintire... altădată s'au strîns de mîini..., într'o seară s'au sărutat.

Dar mama veghea. Mama nu vroia ca Ionică al ei să rămîie în sat, la truda și uritul vieții satului, la piatră, la plug, la boi. Nu vroia să cadă în păcatele satului, beție, înjurături, bătăi, stricăciuni, tîlhărie. Nu vroia ca băiatul ei iubit să aibă grijile unei neveste rele, unor copii mulți și flămînzi, să aibă sarcina de a îngriji atîtea guri, de a munci mult, pentru a rămîne toți pe jumătate flămînzi și goi. Ea îl visa pe el, măcar pe el dintre toți, scăpat de murdăria, păcatele și necazurile vieții; îl vroia curat, fără păcat, liniștit, fără griji, fără nevoi, rugîndu-se lui Dumnezeu pentru toți și pentru ea. Dacă viața ei și a lor, a tuturor, a fost grea și plină de dureri, venin și păcate, aici, pe pămînt, cel puțin viața lui și rugăciunile lui, să le pregătească lui, lor și ei, — sufletelor lor, în lumea viitoare, în cealaltă lume, viața veșnică în rai.

De dragul mamii, s'a dus la mînăstire la Dobrușa; se gîndea să încerce, să învețe, poate va putea să ajungă dascăl la biserică. Atunci se va întoarce, va regăsi satul, va regăsi pe Anicuța.

Intr'o toamnă frumoasă, încet, pe îndelete, au mers cu mama la mînăstirea Dobrușei.

Vedea acum, ca în vis, cu aceiași bucurie ca atunci, cerul senin, albastru și luminos sus, dealurile line, cu grînele noi, verzi, răsărite frumos, cu miriștele și popușoaiele galbene aurii și pădurea mare și deasă de stejar, întinsă pe dealuri și văi, cu frunzele cafenii, ruginii-roșii și galbene, făcînd ca un covor întins de toate culorile la razele blînde și pătrunzătoare ale soarelui de toamnă, din Moldova.

Nu vroiau să-l primească călugării ruși, cari stăpîneau mînăstirea moldovenească, pentru că nu grăia încă bine rusește; dar au stăruit, s'au milogit.

L'au pus la poslușanii grele, a fost și la porci și la vaci, la moară și la iaz; apoi, auzindu-l cîntînd și citind la strană, l'au trimis la școală; a muncit mult; l'au pus apoi la părintele econom, ca ajutor; învățase toate, slujise cu cinste și vrednicie, dar fie că n'a fost băgat în seamă, fie că nu le-a plăcut, că a trecut la strana moldovenească, că se legase de călugării moldoveni, dela cari învățase multe și cu care se afla în supusă prietenie, n'au vrut să-l lase să meargă la școala de psalomscici (cîntăreți bisericești) dela episcopia din Chișinău.

Mai aflase, că Anica Borș, cu care era legat prin prietenie adîncă și dulce din copilărie, îmbolnăvindu-se, s'a dus și ea poslușniță la mînăstirea Coșeleuca.

Atunci s'a hotărît să plece la alte mînăstiri, ca apoi să se călugărească acolo; știa, simțea că aici nu au să-l lase rușii, știindu-l moldovan și isteț, să intre nici în călugărie.

Inainte de plecare, s'a dus s'o mai vadă pe Anica la mînăstire. A văzut-o, s'au privit, s'au sărutat, au plîns, s'au despărțit cu durere,

dar avînd și bucurie sufletească, că se află pe același drum al mîntuirii.

Apoi a început drumurile pe la toate mînăstirile mari: Kiev, Iaroslavli, Poceaev, Peterburg, Balta. A cunoscut acolo stareți, igumeni, arhierei, călugări, popor din toate părțile, din toate neamurile, — toți veneau să se închine; — toți spuneau că trebue să ne pregătim, că vine ceasul; toți spuneau: propovăduiți, duceți-vă și „învățați toate limbile în numele Tatălui și Fiului și sfîntului Duh“. Și el a crezut împreună cu toți acei episcopi, cari l'au încercat, l'au cercetat, l'au găsit vrednic. Ei l'au călugărit, ei l'au preoțit, cu acele credințe, care erau a lor a tuturor și a lui. A văzut el, că toți cred și se închină în limba lor, că toți caută mîntuirea, că numai moldovenii rămîn în afară de calea mîntuirii, în păginism, în păcate, că nimeni nu le duce lor cuvîntul mîntuirii pe limba lor. A cerut voe, a fost învoit, — i s'a dat și poruncă să slujească moldovenește, să propovăduiască moldovenește, pentru mîntuirea moldovenilor. N'a spus nimica altceva, decît ce a învățat din Evanghelie și cărțile sfinte, n'a spus nimica ce n'a auzit dela stareți, igumeni, episcopi, învățați, ispitiți. Și a pornit prigoana împotriva lui și a moldovenilor. Se așteptase, este scris în Evanghelie, este scris în viețile sfinților, este scris în cărțile bisericești, că vor fi prigoniți, vor fi închiși, bătuți și schingiuiți pentru credință, acei drepți, de către antihrist și demonii lui.

Se împlinește sf. Scriptură, se adeveresc cuvintele sfinte.

Dar oare n'a greșit el? Dar oare n'au greșit acei care l'au învățat? Cine-i fără păcat? Poate, poate..., Dar simțea cu toată firea, cu toată tăria sufletului lui, că el este pe calea dreaptă, și adevărată, că închisoarea și prigoana sunt încă noi dovezi că trebue să-și urmeze calea aleasă.

Din cînd în cînd era chemat la interogatoriu, la cancelaria închisorii, de către autoritățile judecătorești.

După un timp au început să vie, preotul închisorii, apoi preotul misionar și rectorul seminarului, să-l cerceteze asupra credințelor lui. Ca răspuns, le-a citit „crezul“; au rămas mulțumiți; apoi l'au întrebat ce a propovăduit, cum a propovăduit, de ce poporul îl urmează pe el. Le-a răspuns, arătînd texte din Evanghelie și cărțile sfinte, pe care se bizuia. Iar poporul moldovenesc l-a urmat pe el, pentrucă le-a spus adevărul creștinesc pe limba lor. Aici a început discuția. Nu ai dreptul de a propovădui moldovenilor din parohii, ei trebue să-și urmeze preoții lor, puși de stăpînirea bisericească și a Statului. Tu ești călugăr, — să-ți vezi de păcatele tale, să stai la mănăstire; nu ai tu să propovăduești altceva și altfel și altcuiva, decît după poruncile Sinodului și stăpînirii; altfel te băgăm la închisoare și te dăm afară din călugărie și biserică, — iți punem blăstăm și anathemă.

— Dar Hristos a spus: duceți-vă și propovăduiți în toate limbile.

— E adevărat, Hristos a spus; dar a spus apostolilor şi moştenitorii apostolilor sunt episcopii şi sf. Sinod, nu tu şi de ai tăi, — ei Sinodul şi episcopii, cu stăpînirea, hotărăsc cine să propovăduiască, cum, cui şi unde.

— Dar eu am avut învoire şi poruncă dela episcopul Podoliei.

— Ii fi avut, dar n'ai fost supravegheat; ai vorbit ce ai vrut în limba voastră, că nimeni din mai mari nu înţelegea.

— Nu sunt eu de vină că ei nu mă înţelegeau. Nu sunt eu de vină că ei nu propovăduiau moldovenilor, ca moldovenii să-i înţeleagă.

— Nu eşti de vină de astă; — dar ai vină că ai zăpăcit o lume, ai sărăcit-o, ai dus-o în ispită, ai pus-o să-şi vîndă averile, ai speriat-o, ai adus-o la Murom.

— Eu nu i-am pus să-şi vîndă averile; vînzarea averilor este în Evanghelie; eu nu le-am spus să vie, nu i-am silit să vie. Eu nu pot goni oamenii, care vin la mănăstire să se roage, să se mîntuiască; eu nu i-am gonit flămînzi şi goi, pe ger şi viscol, din mănăstire.

— Dar tu trebuia să te supui, tu trebuia să rămii în mănăstire călugăr; ţi-ai dat jurămîntul a te supune mai marilor tăi, — nu te-ai supus. Ai greşit. Ai băgat în păcate pe alţii. Pocăieşte-te! Altfel te osîndim şi te dăm afară din preoţie şi călugărie, îţi luăm harul pe care ţi l-am dat.

Tocmai la 6 Iunie 1913 l'a judecat Curtea de Apel din Petersburg, pe ieromonahul Inochentie pentru crima comisă în Februarie faţă de jandarmi pe drumul spre Gargopol şi l'a condamnat la şase luni puşcărie. Cum însă această pedeapsă nu aducea pierderea drepturilor şi privea o faţă bisericească, după lege, urma a fi înlocuită, prin închidere într'o mănăstire, ce se va fixa de Sf. Sinod.

Din nou şi în multe rînduri, au venit mai mulţi călugări, preoţi, funcţionari, ca să-l convingă să-şi recunoască greşelile şi vinele în care a căzut, să ceară iertare, să iscălească o hîrtie de pocăinţă.

Izolat, fără niciun sprijin şi ajutor, ameninţat de a fi scos din preoţie şi călugărie şi tratat ca criminal ordinar, smomit de trimişii stăpînirii, care îi promiteau menţinerea în preoţie şi călugărie, micşorarea pedepsei, — Inochentie — la 30 Iunie 1913, este chemat în biserica puşcăriei dela Petrozavodsc, în faţa unui protoereu, a doi preoţi, şefului puşcăriei, gardienilor şi funcţionarilor, e pus să spue „crezul", apoi să iscălească o hîrtie de supunere. Era „pocăinţa" scrisă de episcopi învăţaţi. Hîrtia arăta abaterile dela învăţătura bisericească, purtarea anticanonică a lui Inochentie, urmările acestor abateri, — închiderea în puşcărie ca pedeapsă meritată. Se spunea în ea că îşi încredinţează soarta în mîinile stăpînirii bisericeşti şi a legii, că cere stăpînirii să fie iertat, iar pe adepţi, îi roagă să dea, în toate, ascultare glasului preoţilor lor parohiali.

Avînd această hîrtie de pocăinţă în mînă, stăpînirea l'a scos pe Inochentie din puşcărie, l'a ţinut cîtva timp la mănăstire, iar la deschiderea navigaţiei, l'a trimis pe insulele din Marea Albă, dincolo de Arhanghelsc, la mănăstirea-închisoare, Soloveţe.

XIII

LA SOLOVEŢC

Inochentie zăcea la mănăstirea Soloveţe, de pe o insulă din Marea Albă, în frig, sărăcie, murdărie, izolare. Suferea mai mult ca oricare altul, — el, om dela sud, cu cerul senin şi albastru, cu soare strălucitor şi cald, cu natură blîndă, cu vegetaţia abundentă, cu flori variate, cu fructe şi struguri parfumaţi, — în această natură aspră, săracă, îngheţată, — cu viscole şi furtuni, cu cerul cenuşiu, cu stînci de granit acoperite cu muşchi. Era supravegheat de aproape de călugării de aici, răspîndiţi în chilii de piatră, umede şi reci şi de gardă.

Dar prietenii lui, — moldovenii din Basarabia, — nu l'au uitat niciun moment, nu l'au părăsit. La închisoarea din Petrozadovsc, îi trimiteau bani şi cele necesare, pentru a-i îndulci vieaţa. Unii veneau acolo în mici grupuri; puţini reuşeau, prin diferite mijloace, să ajungă chiar în închisoare, să stea de vorbă cu părinţelul.

Stăpînirea a prins de veste şi pe toţi moldovenii, pe care îi prindea la Petrozadovsc sau în staţiile din împrejurimi, îi aresta şi îi trimitea prin poliţie, înapoi în Basarabia.

Nu l'au uitat nici la Soloveţe; acolo nu se putea merge decît vara cu vaporul dela Arhanghelsc, căci, în restul anului, erau gheţuri şi furtuni. Cu toată depărtarea, cu toată paza, cu toată oprirea, unii din prietenii lui Inochentie, se strecurau pînă la el, aducîndu-i mîngiere şi ajutor. Stăpînirea îi supraveghea, îi prindea, îi aresta şi-i repatria; dar ei totuşi, se strecurau şi ţineau legătura între părinţelul şi oiţele lui din Basarabia. Ei îi povesteau toate prigonirile, tot calvarul, toate durerile şi mucenicia lor, pentru credinţă, iar el îi mîngîia prin spovadă, rugăciuni, binecuvîntare şi cuvîntul lui de mucenic, pentru credinţă în ochii lor, era sfînt.

Inochentie le povestea suferinţele îndurate în închisoare, chinurile singurătăţii, chinurile învinuirilor nedrepte, chinurile discuţiilor cu misionarii trimişi de episcopi şi Sinod, care îl sileau să renunţe la credinţele lui cele mai sfinte. El le povestea cum l'au semnat pe hîrtia aceia, pe care au publicat-o ca o renunţare, după ce l'au chemat în biserica închisorii, l'au înconjurat de gardieni, jandarmi şi soldaţi, în faţa misionarilor, preoţilor şi funcţionarilor. Dar că el a rămas în credinţa cea veche, pe care le-a predicat-o asupra sfîrşitului lumii şi vieţii creştineşti de înfrînare. El le spunea

că chinurile, închisoarea şi izolarea la Solovețe, se vor sfîrşi, că el va veni înapoi, că ei trebue să pregătească la Lipeşti „raiul lor", unde el va veni şi va sta cu fraţii şi surorile, în aşteptarea sfîrşitului lumii.

Şi ei credeau tare şi fierbinte în „părinţelul lor". Puterea aceia „diabolică", cum spunea arh. Serafim, — a părinţelului dela Solovețe, de a stăpîni şi subjuga sufletele, pătrundea ca şi înainte, în Basarabia. Fraţii veniţi de acolo, îi povesteau lui Inochentie că în Basarabia, lucrurile au început să se schimbe.

Tot fraţii din Basarabia i-au adus vestea răsboiului, a plecării episcopului Serafim, a venirii noului episcop, Anastasie.

Dar războiul, cu mişcările de trupe, cu rechiziţii, cu bejenie, cu săpare de tranşee, cu morţi, răniţi, dureri şi groază, a schimbat preocupările poporului; ele se îndreptau acum mai mult spre chestiuni politice naţionale şi sociale, ele căutau alte metode decît cele creştineşti, de a rezolvi aceste probleme.

Această stare sufletească a masselor şi lipsa lui Inochentie dintre credincioşi, făcea ca mişcarea lui să fie în mare scădere. Ucenicii lui n'aveau darul şi priceperea lui de a însufleţi şi a atrage mulţimile.

Numai cei mai fanatici, — se duceau la Lipeşti, ca să pregătească pentru întoarcerea lui Inochentie, a „raiului pe pămînt".

XIV

RAIUL PE PĂMÎNT

Pe o vale largă, nu departe de malul stîng al Nistrului, în apropiere de staţia Birzula şi de oraşelul Ananiev, — au întocmit, în lipsa lui Inochentie, prietenii şi ucenicii lui, cu ajutorul credincioşilor, un adăpost pentru credincioşi.

Erau acolo mai multe case, după tipul caselor moldoveneşti, o fîntînă adîncă, un iaz cu peşte, o livadă mare, o vie, o grădină de zarzavat şi pămînt de semănătură.

In centru era o clădire mare de lemn, biserica lor. In biserică erau policandre, sfeşnice şi icoane foarte scumpe.

Intr'o latură, era un turn mare de lemn cu o poartă de intrare dedesubt; — dela turn plecau pe lături, clădiri, — legate împreună şi formînd înăuntru o ogradă închisă, în care nu se putea intra decît pe poarta de sub turn.

In ograda aceasta era intrarea în peşterile săpate în pămînt, cu pereţii, tavanul şi bolţile pietruite cu cotileţ şi legate cu ciment. Peşterile aveau o ventilaţie, aşa că erau foarte uscate şi curate. In aceste peştere, cu multe coridoare şi încăperi, erau chilii, iar la centru, o încăpere mare cu altar, icoane, policandre, sfeşnice, candele, pristol cu evanghelie.

Tot în peştere, era încă o biserică mai mică.

Toate aceste clădiri erau foarte curate şi împodobite cu icoane scumpe şi frumoase.

Aici îl aşteptau credincioşii pe Inochentie.

Şi în adevăr, în vara anului 1917, după izbucnirea revoluţiei, fiind amnestiaţi de guvernul revoluţionar toţi condamnaţii, aici a venit părinţelul.

Dar după 5 ani de puşcărie, energia şi hotărîrea lui, erau frînte.

Vestea venirii lui a fost răspîndită de ucenicii lui în Basarabia şi au început din nou pelerinajele, dar foarte reduse.

Viaţa în această mînăstire se petrecea în rugăciuni, slujbe bisericeşti şi muncă. Ucenicii organizase primirea jertfelor, munca în comun, hrana în comun şi ordinea.

Pelerinii se schimbau rînduri, rînduri.

Unii stăteau mai mult, alţii mai puţin.

Veneau şi iscoade, veneau şi fraţi, veneau mulţi bolnavi.

Părinţelul propovăduia: „a venit vremea de apoi. S'au răsculat noroadele. Au căzut împărăţii. Vine judecata straşnică. Numai cine va fi cu mine în ograda aceasta, se va mîntui".

In sbuciumarea timpurilor de atunci, în clocotul revoluţiei, care cuprinsese toată Rusia, colţul acesta rămăsese ca o insulă mică izolată, — în jurul căreia băteau valurile tuturor furtunilor şi nu se putea crede că ea nu va fi în curînd nimicită.

La 30 Decembrie 1917, după o scurtă suferinţă, tînăr încă, de abia 47 ani, a murit părinţelul, iar la 1 Ianuarie 1918 a fost înmormîntat într'o chilie din peşteră. L'au plîns rudele, ucenicii şi norodul. I-au înpodobit mormîntul şi chilia cu icoane, candele, sfeşnice şi lumînări.

Mişcarea religioasă condusă de el a rămas fără cap conducător, pe mîna fraţilor şi ucenicilor lui, cari n'aveau darurile lui; iar sbuciumul mulţimilor revoluţionare ruseşti, nu putea îngădui în mijlocul lor, acest mic centru de religie creştină.

El a fost distrus.

Ucenicii, fraţii şi surorile, puţini cîţi au rămas, s'au împrăştiat. Mişcarea a decăzut în mici grupuri ascunse şi mai rătăcite.

Marea mulţime a Moldovenilor dintre Prut şi Nistru, zbuciumată de războiu şi revoluţie, a căutat şi găsit alte drumuri şi alţi conducători, pentru a eşi din pustiul şi întunericul izolării printre streini.

Dr. P. CAZACU

CRONICA LINGVISTICĂ

VALOAREA PERFECTULUI SIMPLU

De un an încoace, s'ar părea că problema întrebuințării timpurilor în romînește a ajuns la modă: am avut, unul după altul, articolul d-lui Eugen Seidel de timpurile trecute în romînește, publicat în *Bulletin Linguistique*, și articolele d-lui Tudor Vianu, despre prezent și mai mult ca perfect, în *Revista Fundațiilor Regale*. Aceasta mă îndeamnă să nu mai șovăesc la redactarea prezentului articol, pe care îl am în gînd de mai mulți ani.

Gramatica noastră școlară neglijează total problema întrebuințării timpurilor, și acesta poate fi unul din motivele care fac adesea ca traducătorii să greșească, mai ales în ce privește perfectul simplu, pe care cei mai mulți îl cunosc numai din citite. Cea mai mare parte dintre Romîni, într'adevăr, întrebuințează în vorbă exclusiv perfectul compus, iar perfectul simplu, pe care-l găsesc în textele scrise, îl întrebuințează și ei tot numai în scris. Spunem astfel: *Am scăpat trenul, am ajuns cu bine, X a murit ieri, Aristotel a murit acum 2.200 de ani, am dormit mult, am adormit imediat, am înghețat, m'am încălzit cu greu*, etc.

Dacă ne-ar cere cineva să facem o distincție de dată, am afirma desigur că perfectul simplu exprimă o acțiune mai depărtată decît cel compus, bine înțeles în scris. Am scrie de exemplu: *Brîncoveanu răspunse*, dar, făcînd darea de seamă a unei ședințe care a avut loc astazi, n'am scrie *Președintele răspunse*, ci numai *Președintele a răspuns*, sau, voind să actualizăm mai mult dezbaterile, am întrebuința prezentul istoric: *La acestea președintele răspunde...* Explicația este desigur că, deprinși să întîlnim perfectul simplu în povestiri istorice, îl întrebuințăm și noi în texte cu culoare arhaică, dar, deoarece nu-l întrebuințăm în viața de toate zilele, ne vine greu să-l folosim pentru un eveniment petrecut sub ochii noștri.

Există o parte a țării unde perfectul simplu n'a dispărut din graiul viu: apusul, și mai ales Oltenia. Lucrul este cunoscut de marea mulțime, care, în Muntenia și mai ales în Moldova, își exercită umorul asupra Oltenilor citînd fraze cu verbul la acest timp: *Văzuși pe cutare? Citii cutare carte; Ce-mi făcuși, nenișorule? O sfeclirăți; O nimeriși ca Ieremia*, etc. Este fals însă să se creadă că în provincia de peste Olt perfectul simplu înlocuește perfectul compus: în realitate, aceste două forme verbale coexistă și-și împart rolurile. Ce este curios e că, judecînd după impresia pe care o au Oltenii, valoarea respectivă a acestor două timpuri este exact contrarie celei pe care am stabilit-o mai sus pentru limba literară. Astfel Oltenii spun: *Sosii adineaurea, Scăpai*

trenul, mă întîlnii mai înainte cu X, dar *M'am născut acum cincizeci de ani, am isprăvit liceul de mult, Am vizitat anul trecut Parisul*. Deci perfectul simplu se întrebuințează pentru o acțiune recentă, iar cel compus pentru una terminată de mult. Această repartiție mi-a fost confirmată de toți Oltenii cu care am stat de vorbă.

Evident, distincția nu este conservată de ceilalți Romîni, cînd vor să rîdă pe seama Oltenilor; ei spun bună-oară, crezînd că imită pe un Oltean: *Mare om fu Mihai Viteazul*, sau: *Făcui liceul prost, în timpul războiului*.

Se face însă altă distincție, tot atît de subtilă ca cea pomenită mai sus, între persoane. Avînd în vedere că în cărțile pe care le citim perfectul simplu este întrebuințat mai cu seamă în povestiri, la persoana a III-a, și că dialogurile sînt în general redate în graiul curent, deci întrebuințînd perfectul compus, acest din urmă timp ne pare singurul potrivit pentru persoanele dialogului, adică I-a și a II-a, pe cînd perfectul simplu este primit, la rigoare, la persoana a III-a. De aceea *el veni, ei ziseră* nu ne sună prea ridicol, pe cînd *tu veniși, tu ziseși* sînt comice. Așa dar unul dintre procedeele cu care iei în bătaie de joc pe cineva este întrebuințarea perfectului simplu la persoana a II-a, în dialog. Afară de exemplele citate mai sus, mai pot înșira: *Făcuși ispravă! Veniși, ai? Te văzuși ajuns mare!* etc. Bine înțeles, este cu totul altă notă (umor duios), atunci cînd mama, vorbind pentru copilul ei care a fost bolnav, zice: *Abia ne înfiriparăm* (Vlahuță, *File rupte*, București, 1909, p. 10).

Un amănunt curios: situația este foarte asemănătoare în franțuzește. Perfectul simplu a dispărut în vorbirea curentă în toată Franța, afară de regiunea de sud. Deaceea, un Parizian care vrea să te ia peste picior ți se adresează la persoana a II-a a perfectului simplu: *Que fîtes-vous alors? Vous mangeâtes* etc. Bine înțeles, nu se poate vorbi de o imitare la noi a procedeului franțuzesc, căci perfectul simplu batjocoritor este întrebuințat în romînește, în general, de oameni care n'au nici o legătură directă cu limba franceză: coincidența de situații a dus la consecințe comune.

In afară de diferența temporală, arătată mai sus, între perfectul simplu și cel compus par să mai existe, în limba literară, și alte deosebiri, și anume deosebiri de aspect. Prin aspect se înțelege starea acțiunii, indiferent de timpul cînd este efectuată, adică gradul ei de înaintare: acțiunea este începută, în curs de îndeplinire, sau îndeplinită, este momentană (ingresivă, adică începătoare, sau nu durează decît o singură clipă) sau durativă; este determinată, adică se arată ținta spre care tinde, sau nedeterminată. Pentru a arăta mai clar despre ce e vorba, voi cita exemple constituite de verbe aparținînd unor rădăcini deosebite: acțiune începătoare: *pornesc;* acțiune în curs: *umblu;* acțiune îndeplinită: *ajung;* acțiune momentană: *adorm;* acțiune durativă: *dorm*. Deosebirea între *a privi* sau *a se uita* de o parte, și *a vedea* de cealaltă: putem foarte bine să zicem *mă uit îndelung la un obiect*, sau *îl privesc îndelung*, dar nu e posibil *văd îndelung*.

In limbile indoeuropene vechi, diferitele forme verbale erau caracterizate nu prin deosebirile temporale, ci prin cele de aspect. In latinește, aceste deosebiri sînt în bună parte șterse și înlocuite cu diferențe temporale. Limba greacă a păstrat mult mai fidel aspectele; dar cel mai lămurit apar în limbile slave, unde aspectele domină pînă azi categoria verbului: orice verb este perfectiv sau imperfectiv, adică exprimă o acțiune care durează, sau o acțiune pur și simplă. In englezește noțiunea de aspect este foarte importantă: se zice de exemplu *I am writing* „scriu", literalmente „sînt scriind", adică în curs de a scrie, *I write* „scriu de obicei", ca o meserie; *I am learning* „învăț" (sînt în curs), sau *I learn* „învăț toată viața".

In romînește, noțiunea de aspect sau se neglijează, sau, dacă e necesar, se exprimă fie prin prefixe, fie prin rădăcini diferite (așa cum am arătat mai sus). Dar există și forme temporale care, prin natura lor, se potrivesc mai bine pentru un aspect decît pentru altul. De exemplu imperfectul, arătînd o lucrare care a durat în trecut, e greu de întrebuințat pentru o acțiune al cărei rezultat este în vedere, iar perfectul compus, care arată o acțiune terminată, nu se pretează pentru a exprima durata: *eu mîncam* nu ne arată dacă am mers pînă la sfîrșitul mesei, după cum *eu am mîncat* nu ne spune dacă acțiunea a durat mult. Din acest punct de vedere mi se pare interesant de cercetat valoarea perfectului simplu. Bine înțeles, deoarece categoriile lingvistice nu au valoare decît întrucît se opun una alteia, valoarea aspectivă a perfectului simplu va fi discutată paralel cu aceea a altui timp (perfectul compus sau imperfectul).

Ca și în alte cazuri, punctul de plecare pentru acest studiu mi-a fost furnisat de greșelile de limbă întîlnite mai cu seamă în traduceri. Cînd găsesc o frază care sună rău (pentru că traducătorul s'a mulțumit să copieze servil modelul străin, fără să încerce a-l adapta la limba noastră), mă întreb: de ce nu e bine așa cum s'a scris aici? In felul acesta ajung să-mi explic unele nuanțe asupra cărora nu m'aș fi oprit în alte condițiuni. Prin urmare exemplele pe care le voi întrebuința (fără a cita proveniența lor) au fost luate din traduceri, în general romane polițiste.

Imperfectul în loc de perfectul simplu.

Era furioasă pe el, totuși numai un moment. Dacă furia n'a durat decît un moment, nu se poate întrebuința imperfectul, a cărui acțiune e durativă, ci trebue perfectul, *fu*, care e punctual.

Un moment, stătea *nemișcată*.

Perfectul simplu în loc de imperfect.

Ușa celulei era deschisă și o rază de lumină străbătu *în afară.* Dacă ușa era deschisă, atunci raza n'a putut străbate un singur moment, ci atît timp cît a rămas ușa deschisă, prin urmare trebue *străbătea*. Ar fi fost corect *străbătu* dacă ar fi fost vorba de o lumină aprinsă brusc și stinsă imediat.

Nimic nu enervă *pe d-șoara R.* Aceasta ar însemna: în cutare moment. Autorul voia să spună că d-șoara R. nu se lăsa niciodată enervată deci trebue imperfectul (mai bine ar fi fost: *nimic nu era în stare să enerveze*).

„Așteaptă-mă aici", zise el. „Aici" înseamnă *o mică portiță....* Nu înseamnă un singur moment, ci însemna tot timpul conversației, prin urmare trebuia pus imperfectul.

Asta nu este un alibi prea bun, ce zici? ironiză *Jim.* Nu se poate ironiza o singură clipă, prin urmare, dacă nu vrem să întrebuințăm imperfectul, *ironiza*, trebuia o perifrază: *zise cu ironie.*

Scotland Yard crezu *în Banda Groazei cu o vădită îndoială.* Intr'o singură clipă e greu să crezi și să te îndoiești, pentru aceste două operații trebue timp mai îndelungat.

Astfel se prezentă *unul din cazuri.* Ar fi corect dacă *se prezentă* ar însemna „apăru", dar în mintea traducătorului acest verb trebuia să însemne „se înfățișa, avea aspectul", deci trebuia *se prezenta.*

Omul care mă ținu *era așa de speriat, încît îmi dete drumul.* Ar fi bine dacă *mă ținu* ar însemna „mă opri", dar înseamnă „mă oprea de a pleca". (Mai trebue apoi și *se sperie atît de tare*, în loc de *era așa de speriat.*)

Șoferul șterse *geamurile în momentul cînd stăpînul său se apropie de dînsul.* S'ar putea *își șterse fruntea*, sau *șterse tabla*, acțiuni care se fac dintr'o mișcare, într'o clipă. Aici trebue *ștergea.*

C. își salută *oaspeții și...* Ar fi bine dacă salutul ar însemna că a spus o dată „bună ziua". In realitate el îi *saluta* pe rînd, cum intrau, deci acțiunea a durat.

In acest loc Tamisa făcu *o curbă bruscă către stăvilarul din T.* Oare Tamisa și-a schimbat brusc albia? Nu ci ea *făcea* o curbă, o făcea de mii de ani, și o mai face și astăzi. Imperfectul arată că acțiunea era obișnuită.

Ochii ei priviră *într'una fața fetei.* Fără *într'una* ar merge, dar așa, dacă acțiunea se prelungește, nu mai poate fi întrebuințat perfectul simplu.

El o observă *impasibil.* S'ar putea *o observă cum zîmbește;* dar *impasibil* lungește acțiunea.

La rîndu-i B. vorbi *mai mult ca oricînd.* S'ar putea, dacă ar fi ținut un discurs, dar el stătea de vorbă cu ceilalți.

Aproape toată ziua cunoscuții îl vizitară *în apartamentul său.* Lungă vizită! Trebuia *veniră să-l viziteze* ((venitul durează o clipă).

Aici mai putem adăuga și cazurile unde imperfectul este impus de faptul că acțiunea verbului în chestiune este simultană cu cea din propoziția regentă, de exemplu:

Tocmai se uită *pe fereastră afară, cînd...* Trebue *se uita.*

El vîsli *spre mijlocul fluviului cînd îi trînti această întrebare.* Trebue *vîslea.*

Mașina se opri *în fața porții cînd ceasul* bătu *ora șapte.* Trebue *bătea.*

Mult mai delicată este problema delimitării între perfectul simplu și perfectul compus. Se spune în general, nu fără dreptate, că perfectul simplu exprimă o acțiune pur și simplă, pe cînd cel compus arată o acțiune privită din punctul de vedere al prezentului, adică una considerată ca terminată. De exemplu:

Asasinul fugi, *spuse el.* Pe noi însă ne interesează faptul că acuma, în momentul de față, nu-l avem în puterea noastră, deaceea trebue *a fugit.*

El se înecă. S'ar putea, dacă s'ar fi înecat cu un os. Dar dacă a murit, e mai corect *s'a înecat* (subînțeles: și acum e mort).

Mai interesant mi se pare însă de urmărit diferența între cele două forme verbale din punctul de vedere arătat mai sus.

Perfectul simplu exprimă acțiuni limitate, în desfășurarea lor, punctuale. Acțiunea este la începutul ei, sau la sfîrșit, sau durează o singură clipă. Din cauza aceasta, este foarte ușor de întrebuințat la verbele imperfective, adică la acelea care privesc acțiunea într'un singur punct al ei. *Căzu* se potrivește ușor în frază, pe cînd *zăcu* nu. De exemplu *El căzu de pe cal* sună bine, pe cînd *El zăcu la pat* este greșit. Chiar de la verbele durative, cum este *a zăcea*, se poate întrebuința perfectul simplu, dacă e urmat de un complement care, limitînd durata sau întinderea verbului, îl transformă în perfectiv. De exemplu se poate zice *El zăcu în pat toată vara.* Tot așa nu e bine *El se spălă*, dar e bine *El se spălă pe dinți, apoi se îmbrăcă. El cerși* nu, dar *el cerși toată ziua*, da. *Steagul fîlfîi* nu, dar *Steagul fîlfîi o clipă*, da. Voi cita mai jos exemplele găsite în traduceri, adăugînd unde va fi cazul corecturile necesare, ca și în paginile precedente.

Acțiuni ingresive (începătoare).

Iși scoase mantaua... și medită *adînc.* In altă parte: *Puse revolverul pe masă și* medită *adînc.* Trebue: *începu să mediteze*, căci meditarea nu se poate termina într'o clipă, o clipă durează numai începutul.

El luă metroul, ca să ajungă mai repede, și în timpul drumului se gîndi. Fraza ar putea fi corectă, dacă ni s'ar spune la ce se gîndea (de exemplu Se *gîndi* la întrevederea pe care urma s'o aibă), căci atunci

acțiunea verbului ar fi limitată. Altfel trebue: *începu să se gîndească*, *își continuă gîndurile*, *căzu pe gînduri*, etc. (adică punem un fel de verb ajutător care poate sta la perfectul simplu), sau verbul trebue pus la imperfect, care arată o acțiune în curs.

Cînd fata era singură, mîncă. Nu mîncă tot timpul cît era singură (de altfel corect ar fi fost: *cînd fu singură*), deaceea trebue *începu să mănînce*.

Cînd răsări soarele, scobori din nou în grădină și cutreeră *în lung și în lat aleile din jurul casei*. Trebuia *începu să cutreere*, căci numai începutul plimbării e simultan cu răsăritul soarelui și cu scoborirea în grădină.

Elson se codi... ...se codi *din nou*. Trebue ori *se codea* (acțiune continuă), ori *începu să se codească* (acțiune ingresivă).

El țipă (trebue *scoase un țipăt*, sau *începu să țipe); el cîntă* (trebue *începu să cînte*, sau *cîntă o arie din Traviata); el înjură (începu să înjure*, sau *trase o înjurătură)* etc.

Inima ei bătu *mai repede*. Ar fi corect dacă inima ar fi bătut o singură dată, iar iuțeala e condiționată de repetiție. De aceea trebue *începu să bată*.

Se trînti pe scaun și citi *mai departe gazeta*. Aici *mai departe* strică totul, pentru că arată că e o acțiune în continuare, prin urmare trebue: *continuă să citească*.

Insoțitorul ei o mai ținu *încă de braț și* alergă *cu ea*. Trebue *continuă s'o ție*, *nu încetă de a o ține:* acțiune continuă; apoi *începu să alerge:* acțiune ingresivă.

Doi oameni pescuiră *cu undița pe mal*. S'ar putea: *pescuiră un crap*, și chiar *pescuiră toți peștii*. Cel mai potrivit ar fi aici imperfectul, ca să arate o acțiune continuă și simultană cu faptul principal povestit.

Lacrimile îi curseră *pe obraz*. Toate? S'ar putea astfel: *Mărgelele îi curseră din poală*, dar trebue *Lacrimile începură să-i curgă*.

Strigă *cît o ținea gura*. Ar fi bine dacă s'ar preciza ce striga.

El alergă *pe scară în sus*. S'ar putea: *El alergă în calea ei*, dar nu *alergă pe scară*, căci aici nu ni se definește ținta spre care alerga.

Lampa filă (frază citată de curînd de unul dintre colaboratorii noștri). Trebue: *începu să fileze*, sau *fila*.

Iată și un caz unde între perfectul simplu și cel compus este o deosebire gravă de înțeles: *el tăcu* înseamnă „el isprăvi de vorbit"; pe cînd *el a tăcut* înseamnă „n'a răspuns nimic".

Aceeași traducători care se feresc ca de foc să întrebuințeze verbul *începu*, pentru că lipsește în originalul străin, îl pun totuși acolo unde nu e nevoe de el, adică acolo unde verbul exprimă o acțiune continuă și deci poate fi întrebuințat singur la perfectul simplu:

Barcagiul începu să devie vorbăreț.

N. începu să devie curioasă.

In ambele cazuri era deajuns *deveni*, căci acest verb arată prin sine însuși un început (și o continuare).

Mai rămîne o singură categorie de exemple, anume acelea unde nu trebue adăugat un verb care să însemne „începu", ci trebue schimbat însuși verbul principal deoarece există o formație paralelă ingresivă, de exemplu nu se zice *începu să doarmă*, ci *adormi*. Cele mai clare exemple din această categorie sînt cu verbele *a ședea (a sta)* și *a se așeza:*

El stătu la masă și scrise o scrisoare. Trebue: *se așeză*.

Alte ori *stătu* trebue înlocuit cu *rămase*, ca să se arate că acțiunea se prelungește:

El stătu *în picioare și așteptă; Șezi, L.! Dar L.* stătu *în picioare;* Stătu *în mijlocul bărcii...* (ar fi corect dacă *stătu* ar însemna „se opri"); *Omul* șezu *mai departe pe piatră*.

In schimb în exemplul următor, *a se așeza* trebue înlocuit cu *a ședea*, căci acțiunea este durativă:

Dacă mi-ai spune să mă așed (N. B.: formă greșită pentru *așez)*, *mai că te-aș asculta; dar dacă mi-ai spune: „Poți să fumezi"... — Poți tot atît de bine să fumezi și să te și* așezi...

Iată și un exemplu cu alt verb decît *a ședea:*

El ținu *mîna la ochi*. Cît timp? Dacă ni s'ar spune aceasta, ar fi corect; altfel trebue *Puse mîna la ochi*.

Exemplele de acest fel s'ar putea înmulți la infinit, dar socotesc că atîtea cîte am dat ajung pentru a demonstra teza propusă: că timpurile verbelor romînești trebue studiate și din punctul de vedere al aspectului. Chiar dacă nu toate comentariile mele vor părea corecte, cred că principiul general enunțat aici va fi admis de toată lumea.

AL. GRAUR

CRONICA IDEILOR

FRANÇOIS RABELAIS

Comunicarea spirituală cu un scriitor de care ne despart cîteva secole este supusă unui îndoit proces, menit să situeze poziţia acelui scriitor faţă de epoca noastră.

De o parte, se vădeşte tendinţa firească a cititorului de a reduce pe autor la portativul valorilor avînd curs în actualitate şi făcînd parte din atmosfera culturală a momentului. Format într'un anumit regim de viaţă şi cultură, omul unei epoci date plăteşte un tribut greu acestei participări la atmosfera timpului său, înclinînd fără vrere să reducă faptele, valorile de gînd sau individualităţile trecutului la coordonatele actualităţii. Prin aceasta el viciază esenţa intimă a acestor valori şi individualităţi; el nu le mai consideră în autenticul lor, în structurile lor proprii, ci le priveşte prin lentilele deformatoare ale vremii sale. Rezultatul va fi, aproape totdeauna, cuprinderea inexactă şi alterarea profilului adevărat al evenimentelor trecutului.

In acelaşi timp, se afirmă însă năzuinţa urmărită conştient de a restitui trecutului atmosfera lui particulară. Se recunoaşte prin aceasta, că epocile istoriei au fiecare un coeficient particular de viaţă şi că studiul faptelor şi individualităţilor trebueşte precedat de o integrare a lor în valorile culturale şi sociale din care sunt desprinse. Fără a reduce aceste manifestări individuale la o expresie a epocilor respective, după formula rigidă a sistemului tainian, se încearcă totuşi o raportare a acestor fapte la ambianţa lor de obîrşie: năzuinţă alcătuind un corectiv al primei tendinţi.

Intre aceste două procese sufleteşti pot exista adesea echilibre compensatorii, îngăduind anumitor cititori înţelegeri apropiate a faptelor de cultură a trecutului. Căci o înţelegere adecvată a unei opere sau a unei individualităţi dispărute presupune nu numai o identificare totală cu atmosfera culturală a vremei căreia acea individualitate aparţine, dar şi o anulare provizorie a întregului de valori specifice vieţii culturale contemporane, căreia cititorul veacului nostru îi este tributar. Dar în neputinţa unor atari transpuneri şi unor atari destărmuriri temporale, va trebui să ne mărginim la înţelegeri relative, căutînd să reducem coeficientul de viciere a unor forme culturale de mult depăşite.

Cititorul prezentului va trebui să facă deci un efort pentru a cuprinde în dimensiile ei reale şi în esenţa ei adîncă o operă literară din trecut, el va trebui să accepte tacit o seamă de convenţii de gîndire, fără de care contactul său cu opera nu se va poate săvîrşi. Lectura lui Homer, de pildă, se va reduce la un contact sufletesc artificial, fără rezonanţe, atîta vreme cît cititorul nu se va integra total mentalităţii mitologice, renunţînd la gîndirea lui modernă, ştiinţistă sau pozitivă; el va trebui să înfrîngă deprinderi şi concepţii morale, conturări de viziune generală a realităţii, pentru a putea pătrunde cu eficienţă în universul homeric. Numai în cazul cînd un atare cititor va fi reuşit să săvîrşească această separare de epoci şi zone de cultură, desprinzîndu-se de gîndirea modernă, va putea comunica direct cu această creaţie. In acest din urmă caz, lectura îi va transpune fără efort asupra lui însuşi, într'o altă zonă de viaţă şi într'o altă epocă; el va participa la viaţa eroilor, la peripeţiile epopeii şi la ţesătura intrigii homerice fără să fie nevoit a înlătura în orice moment bariera de separare între el şi trecut, prin efortul repetat de anulare a mentalităţii sale moderne; inserarea sa în operă va fi desăvîrşită, iar condiţia esenţială a contemplaţiei estetice realizată.

Transpunerea sufletească în realitatea culturală şi mentalitatea secolului în care a trăit un autor alcătueşte o condiţie esenţială a înţelegerii operei acestuia. Luăm astfel contact nu numai cu ambianţa morală şi culturală în care a trăit scriitorul, dar şi cu felul său intim de a fi, rezultat din situarea lui în mijlocul vieţii sociale şi culturale a vremii sale. O atare situare prealabilă va fi fost desigur resimţită în privinţa lui François Rabelais, dacă judecăm lucrurile după neobositele cercetări întreprinse de erudiţi pentru a defini condiţiile de viaţă şi creaţie a autorului lui Gargantua. Fără îndoială, lectura operei lui Rabelais se poate în principiu lipsi de datele puse în evidenţă de erudiţi. Aderenţa cititorului la operă va fi în acest caz efectivă, şi cunoaştem personal mai multe cazuri în care cititori cu o instrucţie medie găseau în lectura operei rabelaisiene un izvor de autentică desfătare intelectuală. Dar ne putem întreba întrucît această înţelegere era completă şi întrucît geniul rabelaisian poate fi cuprins în toată complexitatea lui dela o simplă lectură. Mărturisim, în ceia ce ne priveşte, că am precedat lectura studiilor asupra lui Rabelais de o citire atentă a operei; am înţeles însă numai după o nouă lectură, călăuzită de rezultatele cercetărilor asupra autorului, cît de fragmentară fusese înţelegerea primă a acestei opere. Nu a fost numai o înmulţire a perspectivelor de privire dela care am îmbrăţişat opera şi i-am putut cuprinde nesfîrşita ei bogăţie de structură; complexiunea sufletească a omului însuşi a apărut într'o altă lumină; Rabelais a încetat de a mai fi un „mister", devenind umanizat, real, plin de viaţă. Contrastele şi ciudăţeniile lui s'au topit într'o imagine unitară, coerentă, deşi compozită, şi am putut înţelege omul raportîndu-l la epocă, după cum am putut desprinde sensul operei prin integrarea ei în viaţa culturală a secolului XVI.

*
* *

Nu încercăm, de bună seamă, să explicăm sau să definim omul prin indicarea liniilor de viaţă esenţiale ale timpului; dar fără să uităm adîncul individual al omului, vom putea găsi în structura vieţii sociale a secolului notele sufleteşti dominante ale lui Rabelais. Aşezat la confluenţa unor direcţii spirituale potrivnice, François Rabelais a oglindit în sine contrastul şi complexitatea vieţii din jur. Coexistenţa în spiritul timpului a vieţii medievale şi a tendinţelor Renaşterii, opoziţia dintre scholastica ce supravieţuia încă şi spiritul nou, dintre intoleranţe religioasă şi libera gîndire, persistenţa vechilor tradiţii împotriva căreia lupta nevoia de instaurare a unei noi ordine de viaţă, dau secolului, brăzdat de tendinţe opuse, o înfăţişare foarte

complexă. Se săvîrșia de sigur în acest timp o schimbare de perspectivă din care avea să rezulte o nouă imagine a universului și o nouă valoare dată individualității umane, dar stăruia încă în suflete superstiția, lipsa de inițiativă intelectuală; imprimeria, descoperirile geografice și humanismul afirmau noi orizonturi de viață, dar rezistențele ce avea să întîmpine noul spirit erau numeroase și tenace. Intr'o atare epocă turbure și efervescentă, în care se plămădeau bazele unei noi civilizații, individualitatea umană participa activ la curentele și luptele sociale, răsfrîngînd în structura ei proprie caracterele vieții înconjurătoare. Vom întîlni deci în făptura lui Rabelais ecourile acestor contradicții. Contrastul fundamental care a surprins totdeauna pe admiratorii lui Rabelais își are obîrșia în altoirea unei culturi de mare rafinament peste un spirit plebeian, viguros și frust. Cultura umanistă întreținută de cărturari și erudiți, coexista unui spirit popular plin de sevă, dar liber în vorbire și manifestări.

Rabelais se află deci la o încrucișare de drumuri. Intre rafinamentul erudiției umaniste și savoarea populară, el a aparținut deopotrivă Renașterii, prin spiritul său independent, dar și evului mediu prin neemanciparea sa desăvîrșită de spiritul scolastic, pe care îl combătea, dar căruia îi era în realitate tributar; a întrunit în sine rafinamentul cărturăresc și țîșnirea viguroasă, grosolană chiar a unui temperament liber în gesturi și mai ales în vorbire; a știut să filtreze în sine bucuriile înalte ale unei erudiții bogate, dar nu pregeta să se reverse gălăgios în beții nesfîrșite sau să se desfete povestind sau ascultînd anecdote libere. Opera lui va răsfrînge toate aceste contraste, oglindind deopotrivă pe erudit și pe povestitorul mucalit, pe umanist și pe chefliu, în sfîrșit pe medicul, pe gînditorul și pe omul de bun simț care a fost Rabelais. Totul, într'o expunere directă, savuroasă, suculentă, împrumutînd accentul și firescul vorbirii curente.

François Rabelais nu a cunoscut măsura, nu a avut simțul proporțiilor. Opera lui apare rău compusă, fără plan, rău echilibrată, dacă am examina-o în structura ei exterioară, formală. Omul avea însă un echilibru interior mult mai esențial decît simțul simetriei de suprafață. Sănătate fizică și sănătate morală, temperament exuberant, optimist, robustețe de simțire, sunt calitățile dominante ale acestui om care a cunoscut viața subt toate formele ei. I-a plăcut vinul și mîncarea, dar a fost în acelaș timp pasionat pentru studiu. A știut să țină cumpănă între erudiție și plăcerile vieții vegetative; a unit într'o formulă de viață nevoile gîndului și rafinamentul spiritual cu îndestularea cerințelor organice. Vom întîlni deci la Rabelais o sudare intimă între aceste două direcții de viață. Contrastele care au reținut totdeauna luarea aminte a cititorilor lui Rabelais sunt urmarea acestei coexistențe de tendinți, avîndu-și de altminteri o explicație și o corespondență în atmosfera timpului. Rabelais era natural și sincer, om de bun simț, dar în acelaș timp trivial și truculent. Acest plebeu avea însă, mulțumită unei vii curiozități intelectuale, o întinsă cultură umanistă; nu se limitase la un simplu contact cu viața spirituală, ci reușise să-i pătrundă adîncimea spiritului intim; plebeul obscur care era, mînuia paradoxul, ironia, satira, și vădea în însușirea disciplinei scholastice, o rară virtuozitate dialectică. Contactul dintre un suflet nou, plin de vigoare populară, și o cultură rafinată, nu creiase o făptură hibridă și nici nu prilejuise o imitație de suprafață. Articularea era organică. Omul rămăsese el însuși, aparținînd vieții populare prin simplicitate, noutate de simțire și autentic de gîndire, apropiindu-și însă toate subtilitățile și arcanele culturii umaniste. Aparținea păturii populare prin plămada sa sufletească, prin libertatea sa de vorbă, ajungînd pînă la vulgaritate și scatologie, prin jocurile de cuvinte și anecdotele libere atît de gustate în acea vreme; îi plăcea farsa grasă, mistificarea și bufoneria, exploatate de

alminteri de o întreagă literatură populară. A condus însă aceste trăsături pînă la împlinirea lor majoră: fantezie liberă și parodie ingenioasă.

A fost realist, în sensul că a plecat totdeauna dela date concrete, dela fapte petrecute și dela descrieri exacte de împrejurări. Aventurile narate s'au petrecut în cadrul familiar al copilăriei sale. S'a putut urmări studiul topografic al acestor ținuturi și s'au putut identifica în cîmpul războiului picrocholin împrejurimile locului său de naștere. Abel Lefranc, Clouzot, Patry, Jacques Goyer și Jacques Boulanger au studiat amănunțit topografia rabelaisiană, iar Jean Plattard a întocmit și un călăuz ilustrat al regiunii în care a copilărit Rabelais. Evenimentele gigantice și neverosimile pe care Rabelais le povestește în romanul său, au avut drept cadru peisajul în care crescuse. Alături de cadrul acțiunii, Rabelais a transpus dealminteri în romanul lui numeroase fapte de cronică locală, după cum dovedește Abel Lefranc. Conflicte realmente petrecute, siluete de personagii, cărora ele păstrează cu ușoare modificări deprinderile și chiar numele, însfîrșit diverse obiceiuri, găsesc un ecou deformat, dar nu de nerecunoscut, în opera rabelaisiană. Este caracteristică această integrare a detaliului realist în transfigurarea fanteziei aparent arbitrare, căci ea definește latura dominantă a firii lui Rabelais: plecarea dela realitatea imediată și de la viața populară.

Insăși elaborarea operei lui principale a fost alcătuită din utilizarea unui material popular, pe care însă autorul a știut să-l îmbogățească și să-l transfigureze pînă la realizare artistică. Intr'adevăr, originea lui Gargantua și Pantagruel, trebue căutată într'un opuscul popular, foarte răspîndit în acea vreme, apărut la Lyon, fără nume de autor: *Les grandes et inestimables Chroniques du grand et énorme géant Gargantua*. Această lucrare lipsită, după cum se poate remarca din redactarea titlului, de calități literare, va fi însemnat desigur un eveniment intelectual hotărîtor în viața lui Rabelais. Lectura ei a prilejuit o definire sufletească și un principiu activ de cristalizare a vieții artistului. Tot ceia ce în spiritul lui era mai înainte difuz, indefinit, risipit în anecdote sau erudiție, în vervă mușcătoare și bună dispoziție zgomotoasă, a prins corp și consistență. Aventurile lui Gargantua a căror primă versiune se află în lucrarea populară amintită, au alcătuit scheletul de susținere a unei organizații ample, în care subt formă de digresii, alegorii, discuții sau desvoltări de argumentări se desbăteau toate problemele și preocupările timpului. Punctul de plecare al operei rabelaisiene, ce fusese comparată în acea vreme cu o adevărată Biblie laică, a fost deci o povestire populară de mare circulație. Dar acestui fond popular, prelucrat de o imaginație copioasă, Rabelais a adăugat o erudiție îmbogățită cu lectura principalilor clasici greci și latini, cu variate cunoștiințe de științe naturale, medicină sau jurisprudență. Intîlnim în Rabelais în afara acestei asocieri dintre spiritul plebeu și rafinamentul erudit și umanist, nenumărate alte trăsături contrastante, care dau omului o fizionomie inelectuală destul de ciudată: îmbinarea realismului cu fantasticul, a vorbirii sterocare cu subtilitatea dialecticii, a anecdotei vulgare cu referința savantă. Dar trăsătura dominantă a lui Rabelais a fost desigur desvoltarea nefirească, exagerarea monstruoasă a proporțiilor. Rabelais vedea lucrurile pe o scară gigantică, dincolo de măsura umanului. Nu trebue să luăm această afirmație numai subt latura ei răstrînsă de mărire a proporțiilor eroilor săi, pentru a scoate din aceasta efecte comice. Lipsa măsurii era un principiu constitutiv al spiritului său. Il vom găsi expresia în toate laturile și componentele operei: în orgia verbală pe care o deslănțue, în desvoltările fără măsură a dialecticei sale, în fecunditatea și pletoricul expresiei.

O atare lipsă de măsură l-a condus la deformarea realității, la caricatură, grimasă și satiră violentă. In această calitate dominantă, căreia se cuvine să-i adăugăm un spirit incisiv deși în aparență acomodant, vom găsi pîrghia sufletească a nesecatei lui verve comice și mai ales a virulenței lui polemice.

Totuși, vina polemică și satirică nu a fost condusă pînă la consecințele ei ultime, așa cum ar fi trebuit să ne așteptăm dela un spirit lipsit de simțul măsurii și al dozărilor. Exceptînd satira din *Le cinquiesme livre*, a cărei autenticitate este dealminteri îndoielnică, scrisul lui Rabelais se definește printr'o atenuare, vizibilă în lungul edițiilor succesive, a virulenței atacurilor sale de scriitor polemic. Au intervenit aci, deopotrivă, înrăuriri sociale potrivnice liberei expresii a gîndirii, cît și complexiunea morală a scriitorului, unind dorința de libertate cu prudența, spiritul critic cu înclinarea către tranzacție. Rabelais n'avea un temperament de fanatic. Individualismul și nevoia de independență, specifice Renașterii, au fost conduse pînă la corolarele lor ultime: îndrăzneală, irespect și insolență. Dar atacurile lui împotriva Sorbonei și a clericalismului erau primejdioase pentru securitatea lui personală. Opera lui, am spune, „sentait le fagot". Publicarea cărților lui a stîrnit reacții vii. Rabelais a știut să se pună la adăpost făcînd apel la protecția unor prietenii înalte, laice sau clericale, neșovăind să-și modifice textul în edițiile lui succesive. Opera rabelaisiană nu înfățișează deci expresia directă și fără rețineri a spiritului intim al autorului său, a acelei trăsături „monstruoase" și „outrée" care impresionase atît de mult pe Victor Hugo; polemica și șarja nu sunt împinse pînă la deslănțuirea lor ultimă, ci menținute la un nivel mediu. Numai în *Ciquiesme Livre*, satira devine tăioasă și necruțătoare. Dar erudiții au ridicat obiecții grave asupra autenticității acestei cărți. Ei au examinat amănunțit textul sub raport filologic sau ortografic și au subliniat diferențe de accent între reținerea din primele cărți și incisivitatea ultimei. Fără a intra într'o discuție în care s'a vădit erudiția întinsă și siguranța metodei de cercetare a specialiștilor, vom observa că psihologic privind lucrurile, diferența de accent nu trebue să surprindă. Destinate publicității în timpul vieții, primele patru cărți au suferit retușările autorului dictate de prudența și spiritul lui de acomodare; rămasă în manuscris și nedestinate publicării, cel puțin în timpul vieții, *Le cinquiesme Livre* a putut exprima pe Rabelais în deslănțuirea fără rețineri a temperamentului său combativ și a năzuinței lui novatoare.

Putem intui în prezent viața intimă a lui Rabelais, în afara tendinței convenționale care a văzut în scriitor, în opoziție cu opera, o existență exclusiv laborioasă, închinată studiului, meditației și profesiunii medicale. In realitate, Rabelais nu poate fi luat drept model de viață virtuoasă. A iubit viața în toate manifestările ei, a închinat însă prea adesea balanța în fața pasiunilor elementare, vegetative. Pentru a spune lucrurilor pe nume, a fost un bețiv plin de vervă și de spirit și un povestitor sugestiv; cuvîntul lui, adesea obscen, avea expresivitate și forță; știa să povestească anecdote cu savoare, variații de ton și desigur cu mimică variată; a știut să lege prietenii nu numai pe calea raporturilor epistolare și a discuțiilor erudite, dar mai cu seamă la o petrecere sgomotoasă sau în fața unei mese abundente; și am șovăi dacă ar trebui să hotărîm care dintre aceste prietenii au fost mai durabile: acelea legate prin comunitatea de ideal și pasiune pentru umanism, sau cele strînse în jurul meselor copioase. A fost un spirit independent. A văzut departe și a știut să afirme, ca om al Renașterii, dreptul la critică liberă; dar a știut la nevoe să pună surdină atacurilor sale, invocînd și autoritatea prieteniilor

înalte. Este lucru dobîndit deci: Rabelais nu aparținea familiei spirituale a marilor iluminați sau novatori. Era mai aproape de Erasm și Galileu, decît de Etienne Dolet și Ioan Huss.

*
* *

Cunoscută cu aproximație în liniile sale mari, viața lui Rabelais prezintă numeroase necunoscute și nesiguranțe, pe care *Societatea de studii rabelaisiene* de sub direcția lui Abel Lefranc le-a precizat cu documente de prima mînă. Partea de legendă a fost înlăturată și adevărul a fost, în măsura putinții, restituit. Un rezumat al acestor cercetări ne pare însă inutil. Sinteza acestor date se poate găsi în lucrările recente, consacrate autorului [1]. Din aceste date nu vom reține decît etapele mari ale devenirii lui Rabelais; născut către 1493—1494, lîngă Chinon la ferma tatălui său, La Devinière, regiune care apare descrisă în *Gargantua*, Rabelais a primit o educație religioasă. S'a pregătit pentru cariera ecleziastică, pe cît se pare în mănăstirea franciscană din La Baumette, unde s'a familiarizat cu limba latină și unde a cunoscut de bună seamă nu numai cîteva figuri de călugări ce vor apare mai tîrziu în opera sa, dar și viața de toate zilele din mănăstirile din acea vreme. Primele date precise ni-l arată călugăr într'o mănăstire din Fontenay-le-Comte. A aparținut, lucru ciudat pentru un călugăr cărturar, ordinului Cordelier, pe care l'a părăsit către 1527, prin intervenția lui Geofroy d'Estissac pentru a intra în ordinul Benedictinilor. Descălugărit a studiat pe la diferitele facultăți și a legat prietenii cu oamenii de cultură ai timpului. Frecventarea facultății și a acelei „Respublica scolastica" a timpului ne explică adînca cunoaștere a acestui mediu, al cărui spirit se răsfrînge adesea în opera lui; relațiile sale cu Palatul justiției și profesorii de drept ne explică orientarea lui în mecanismul justiției acelui timp, ca și a criticilor aduse de Rabelais acestei instituții; cunoașterei mediului monacal, al Palatului sau a vieții universitare, Rabelais îi adaugă timpul petrecut la facultatea de medicină din Montpellier, unde obține diploma de medic. Cercul vieții sale se lărgește și mai mult odată cu cele trei călătorii la Roma în tovărășia Cardinalului Jean du Bellay, ca și a neîncetatelor lui schimbări de locuință. Rabelais a cutreerat o mare parte din orașele Franței, nu atît pentru nevoia lui de instruire, prin vizitarea facultăților, cît mai ales pentru motive de siguranță personală. Era în afară de aceasta, desigur, o nevoe de schimbare de orizont. Rabelais era un iubitor de „peregrinitate".

Datele apariției cărților sale (1533, 1535, 1545, 1550), însemnează tot atîtea etape într'o existență frămîntată, în care Rabelais a cunoscut deopotrivă exilul, opoziția Parlamentului și Sorbonei, și care ia sfîrșit la Paris în 1553. Ediția completă a *Cărții a Cincea* a apărut în 1564.

Opera lui Rabelais nu a fost decît o răsfrîngere a vieții și preocupărilor secolului său, a realității cotidiene sau experiențelor personale ale autorului. Cele cinci cărți reprezintă o *summă* a unei întregi epoci, cu toate frămîntările și autenticul ei, desigur transfigurate printr'o bogată fantezie. Primele două cărți, adevărată *Iliadă* rabe-

[1]) Cităm cu deosebire studiul lui Jean Plattard, *François Rabelais*, Boivin, Paris, 1932. O prezenatre succintă datorită aceluiaș autor se află în lucrarea: *Etat présent des études rabelaisiennes*. Société d'édition „Les belles lettres", Paris, 1927, pp. 11—57.

laisiană, după observația lui Albert Thibaudet, oferă peizagii și peripeții la care Rabelais a fost direct sau indirect amestecat; ultimele două înfățișează, prin îndelungatul periplu în căutarea Oracolului Divei butelii, o *Odisee* a timpului, în care se găsesc ecourile călătoriilor pe mare, ce deschiseseră contemporanilor noi orizonturi geografice; între aceste părți, *Le tiers Livre*, ne reprezintă pe Rabelais sfătos, povestitor de anecdote, desbătînd probleme sau vînturînd preocupările vremii, la un pahar cu vin, la o masă copioasă; adevărate *Propos de table* notează Thibaudet, atît de răspîndite în această vreme, această carte a treia, rod al discuțiilor avute de autor la masa lui François I. sau a diferiților ecleziaști și seniori.

Putem aprecia deci, cît de inserat în viața timpului său a fost Rabelais, și cît de firesc i s'a desvoltat opera, din răsfrîngerea faptelor și gîndurilor vremii sale, din discuțiile animate în jurul unei mese abundente. Cartea lui Rabelais, are stilul vorbit, direct, al povestitorului plin de vervă, însuflețit de vin generos și de veselia pe care o întreținea în jur. *Propos de table*, într'adevăr, această susținută desfășurare epică și lirică a unui spirit sănătos, viril, al cărui rîs răsună peste patru secole, și a cărui operă izvorîtă firesc din viață, o răsfrînge sub formele ei cele mai variate.

*
* *

Cititorul obișnuit prețuește pe Rabelais pentru verva lui bufonă, pentru calitățile sale de povestitor vesel, pentru imaginația sa bogată; el trece dincolo de pasagiile erudite de acumularea și etalarea referințelor docte; cel mult dacă va urmări cu surprindere desfășurarea cîtorva raționamente specioase, adevărate exerciții dialectice, menite să susțină paradoxe scînteietoare. Dar ceea ce-l va atrage cu deosebire pe acest cititor este desigur arta povestitorului, preciziunea cu care știe să-și creioneze eroii, firescul și savoarea dialogului. Ritmul care animă perioada largă, ciceroniană, a acestui stil și siguranța acestei expuneri cu toate lungimile ei, se vor putea de asemeni impune unui cititor mai evoluat.

Dar opera lui Rabelais nu poate fi redusă la aceste date. Există în structura acestei opere, ca și în organizarea cărții lui Cervantes de pildă, o etajare pe două planuri a substanței cărții. De o parte, un plan vizibil, alcătuind, dacă ni se îngădue expresia, textura concretă a lucrării, cu care ia cunoștință lectorul mijlociu și care se impune dela primul examen: acțunea, fabula. Paralel însă cu această organizare, chezășuind de altminteri contactul cu marele public și elementul de susținere al operei, se află un al doilea plan, mai ascuns, de intenții și adîncimi, dînd operei un sens mult mai durabil, decît acela prezentat de fabulație. In cazul operei lui Cervantes, această organizare pe dublu plan e vizibilă: desfășurarea aventurilor cavalerului Tristei Figuri, urmărite în concretul și savoarea lor tragi-comică, este adîncită de tîlcul grandios al omului care crezînd în ideal și urmărindu-l, nesocotește realitatea, calcă în picioare încercuirile utilitare și indiferent la ridicol, afirmă halucinat un crez.

Toate operele mari ale umanității recunosc această dublă structură, una concretă și alta simbolică. Deosebirea e că unele opere, Robinson Crusoë sau Gulliver, au această separație de niveluri mai accuzată, în timp ce altele o au mai puțin vizibilă. Dar în toate aceste cazuri distribuirea pe două niveluri de viață a substanței operei este destinată să asigure cărților respective nu numai durată, dar și universalitate. Cititorii simpli se vor opri la fabulă, la planul de deasupra al operei, vor urmări peripețiile și drama de deasupra; ceilalți vor

ajunge pînă la sîmburele ei ascuns, pătrunzîndu-se de tîlcul general omenesc. Astfel, aceleași cărți vor alcătui pentru motive deosebite, cărți pentru copii sau pentru oamenii de cultură medie, dar și cărți de căpătîi pentru cărturari.

In opera lui Rabelais întîlnim o aceeași distribuire de planuri. La prima vedere, narațiunea. In primele două cărți, scrise după aceeași schemă, viața celor doi giganți: *Gargantua* și *Pantagruel*, subt aceeași desvoltare narativă, educația și aventura, adică războiul. Evenimente dominante în prima carte: apariția preotului Jean des Entommeures și descrierea falansterului *Abbay de Thélème;* în a doua, întîlnirea cu Panurge. *Le Tiers livre* se desbate problema femeii și căsniciei, prin interogarea sorților și răspunsurile oraculare. *Le Quart livre* plimbă pe cititori în navigația fantastică spre Cathay în lungul insulelor-alegorii. Epizod dominant: furtuna. In sfîrșit, *Le cinquiesme livre*, călătorii, după ce se opresc în neuitata *Isle Sonante* și regatul Doamnei de Quinte Essence, ajung în sfîrșit, conduși de lanternă, în Templul Sticlei unde primesc răspunsul: Trinch!

Narație bogată în incidente și digresii, prilej de erudiție și fantezie, de umor și ironie incisivă, de satiră conținută sau atac direct, înșiruire de alegorii sau de aventuri savuroase, vădind o imaginație bogată. Cititorul obișnuit închide cartea, pe care a citit-o de altminteri pe îndelete și cu răgazuri îndelungi mulțumit de a fi găsit în aceste pagini prilejuri înmulțite de înveselire. El a fost dominat de verva cuceritoare a acestui povestitor animat, amintindu-și anecdote și întîmplări, cărora lectura repetată departe de a le ridica savoarea, le-o accentuiază, dimpotrivă. Pentru acest cititor, opera lui Rabelais, se va mărgini la acest plan. Reflectînd, cititorul ar putea totuși sublinia importanța cărții prin caracterul ei enciclopedic pentru epocă. Rabelais a tratat într'adevăr toate problemele care se găseau în discuție în timpul său, le-a discutat sau înfățișat în alegorii; nu s'a spus oare că Rabelais a fost un colecționar de locuri comune a timpului său? La aceasta se adaugă varietatea cunoștiințelor și domeniilor la care acest medic-călugăr se referă în lungul cărții sale: medicină și științe naturale, în deosebi diferite meșteșuguri, fără să uităm erudiția sa humanistă. Se subiniază prin urmare, caracterul enciclopedic al cărții, adăugîndu-se planului narativ. Se închiagă, în acest mod, nivelul de deasupra al cărții.

*
* *

Susținută de organizarea narativă, se definește însă planul de adîncime al cărții: poziția esențială a omului în lume, așa cum o înțelege un spirit evoluat al secolului XVI. Rabelais, Maître Alcofribas, abstracteur de Quinte Essence, cum iscălise prin anagramă primele cărți, *La vie très horrificque du grand Gargantua* și *Pantagruel, roy des Dipsodes*, oferă în cartea sa o imagină precisă a condiției umane, surprinzătoare prin îndrăzneala și caracterul ei evoluat, cu toate infiltrațiile gîndirii medievale de care autorul nu se putuse îndepărta îndestulător. Printre mistificări și posne, și tot continuîndu-și firul sinuos al povestirii, Rabelais, părăsește din timp în timp bufoneria și strîmbătura burlească pentru a ataca cu gravitate problemele esențiale ale vieții și ale culturii. In primul rînd, problema educației. Rabelais a înțeles că destinul culturii umane se află în modul cum va fi diriguită gîndirea și formația spirituală a copilului; că este îndestulător ca o educație înțelegătoare, deschizînd orizonturi largi tinerelor inteligențe, să chezășuască omenirii o existență închinată preocupărilor spirituale, după cum e destul ca o singură generație să fie mutilată

sufletește printr'un sistem de educație vicios, pentru ca valorile de gînd să piardă în uitare pentru multă vreme. Așa dar, educația copilului lua în înțelegerea lui Rabelais un caracter de mare gravitate. Maître Alcofribas a consacrat acestei probleme mai multe capitole ale primei sale cărți *(Gargantua*, XIV, XV, XXI, XXIII, XXIV), cărora am putea adăuga mult cunoscuta scrisoare primită de Pantagruel, la Paris dela Gargantua. *(Pantagruel* VIII).

Rabelais procedează în această discuție foarte metodic. El nu înfățișează un sistem de educație general, simplă, enumerare de principii, fără referințe la viața specifică a timpului. Precedînd expunerea modului de educație, instituit de Ponocrates de o satiră susținută împotriva educației scolastice, Rabelais înțelege să-și netezească drumul, alăturînd construcției sale o critică a educației tradiționale. Educația scolastică bizuită pe memorizare este denunțată de Rabelais ca fiind improprie formației unei inteligențe echilibrate: „A tant son père aperceut que vrayment il estudioit très bien et y mettoit tout son temps, toutes foys qu'en rien ne prouffitoit et, que pis est, en devenoit fou, niays, tout resveu et rassoté" *(Gargantua* XV). Vădind rezultatele acestui sistem pedagogic, Rabelais expune viața trîndavă, și lipsită de curiozități a călugărului din timpul său. Prin alegerea lui Ponocrates ca preceptor, Grandgousier, părintele lui Gargantua, înțelege să dea educației fiului său o altă orientare. Se poate urmări tactul, măsura și știința evoluată cu care noul preceptor înțelege să-și formeze elevul. El nu încearcă să desrădăcineze brutal vechile deprinderi și învățături, ci lasă pe copil în voe pentru a-l obsera mai bine și a-i afla înclinările. De altminteri, Rabelais observă cu pătrundere „Que Nature ne endure mutations soubdaines sans grande violence" (XXIII). Urmează programul unei zile, în care Rabelais expune metodic învățămîntul lui Ponocrates: deșteptare matinală, lectură din Biblie, îngrijiri higienice, (inovație îndrăsneață pentru epocă), după care programul alterna cu măsură studiul cu exercițiile fizice, munca, repausul și jocul, studiul intuitiv al naturii, lectura, conversația și muzica. Este caracteristică această echilibrare a efortului pedagogic între formația spirituală și exercițiile corporale. Rabelais, medicul și savantul, călătorul și omul de bun simț, a intuit cu claritate viciul fundamental al vieții medievale, instaurînd reabilitarea corpului. Stăruința cu care Rabelais se oprește asupra exercițiilor corporale, și mai cu deosebire asupra enumerării acestora, săvîrșite de Gargantua subt disignirea lui Gymnaste, este caracteristică pentru spiritul acestui sistem de educație. Anticipare îndrăsneață, viziune aproape modernă a problemei, formulare precisă a unei concepții pedagogice ponderate și clarvăzătoare. Nu trebue să proclamăm însă depășirea totală a spiritului medieval în acest sistem. Invățătura exclusiv orală și rolul excesiv acordat de memorie în educație, sunt desigur resturi ale vechii educații scolastice, de care Rabelais nu s'a putut emancipa în întregime [1]). Nu trebue totuși să vedem în concepția pedagogică a lui Rabelais o formulare definitivă a problemei, așa cum am putea-o face astăzi, ci mai cu deosebire o înțelegere a problemei așa cum o putea întrevedea un cărturar al secolului XVI. Dealminteri, un sistem de educație este condiționat nu numai de împrejurările concrete ale vieții sociale, dar și de un ideal de umanitate, pe care pedagogul îl acceptă și pentru care militează. Se poate ca rolul acordat de Rabelais, memorizării să fi corespuns unei nevoi reale a erudiției timpului. Nu trebue să judecăm lucrurile în raport cu epoca noastră, ci în legătură cu viața secolului.

[1]) Jean Plattard. ***L'invention et la composition dans l'oeuvre de Rabelais.*** **Paris. 1909. Librairie ancienne, H. Champion, Ed. p. 83.**

Expunerea vederilor sale asupra educației nu alcătuesc însă decît un punct de plecare a viziunii lui Rabelais. El conturează în realitate în opera sa o concepție generală asupra locului ocupat de om în univers și asupra existenței umane în general. Grija cu care Ponocrates conduce pe Gargantua în fiecare dimineață și seară într'un loc liber pentru a face observații asupra contalațiilor, vădește nevoia lui Rabelais de a integra pe om în lume; nu vedem aci numai o simplă dorință de cunoaștere a universului, pe care o întregește dealminteri studiul celorlalte științe ale naturii; aceste cunoștințe speciale se întregesc în concepția lui Rabelais pînă la o imagină generală a raporturilor dintre om și lume, dintre viață și natură, așa cum se desprinde cu claritate din filozofia lui naturalistă și stoică. Depășirea constringerilor și viețuirea în concordanță cu legile naturii, nevoia intelectuală de a cunoaște aceste legi și considerarea omului ca o parte din întregul naturii, sunt principii care se desprind din învățămîntul lui Rabelais. Individualismul rabelaisian merge însă mai departe, postulînd chiar viețuirea omului după bunul plac, epicureism destul de nuanțat de altminteri, expus cu detașare și humor, poate pentru a sublinia o reacție împotriva rigidității vieții monacale.

Ajungem astfel treptat la o cuprindere a vieții omenești, dela o perspectivă foarte largă. Rabelais indică un program de lecturi și o precunoaștere temeinică a mai multor discipline, *(Pantagruel*, VIII), sugătînd un adevărat „abysme de science"; dar perspectiva morții sugerează lui Gargantua consolarea supremă a retrăirii în descendență: „...car, quand par le plaisir de luy (de Dumnezeu), qui tout régist et modère, mon âme laissera ceste habitation humaine, je ne me réputeray totallement mourir, ains passer d'un lieu en autre, attendu que en toy et par toy je demeure en mon image visible en ce mode, vivant, voyant et conversant entre gens de honneur et mes amys comme je souloys" (obicinuiam); adresîndu-se în acești termeni fiului său, Gargantua își schițează în termeni simpli înțelepciunea.

O vedere mai cuprinzătoare, se află în amănunțirea mănăstirii Thelème. *(Gargantua.* LII, ș. u.). Descrierea înfățișează o organizație socială utopică, asemănătoare viziunii lui Thomas Moorus. E o ficțiune în care intră în măsură egală o satiră împotriva vieții de mănăstire, ca și postularea unor idealuri de viață libertare. L'abbaye de Thélème este un model de falanster, reprezentînd negația regulelor de viață monastică și în deosebi a ridigității și lipsei de orizont intelectual ce definea existența mai mult vegetală a călugărilor. In locul constringerilor și regulelor încadrînd viața monacală, Rabelais postulează principiul: ***Fay ce que vouldras!***, instaurînd odată cu înfățișarea unui ideal de viață epicureu, o toleranță și o libertate îngăduind omului o existență emancipată de reguli și constringeri. „Toute leur vie estoit employée non par loix, statuz ou reigles, mais selon leur vouloir et franc arbitre".

Opera lui Rabelais statornicește o concepție hotărîtă asupra destinului uman. Cu gravitate sau cu ironie reținută, în mod explicit sau prin mijlocirea unei plăsmuiri utopice, el exprimă vederi lămurite asupra educației, ca și o concepție hotărît individualistă și libertară asupra vieții.

*

* *

O atitudine atît de răspicată asupra individului și societății presupune o reacție împotriva instituțiilor în ființă. Este, în fapt, acțiunea critică și satirică, intim legată de idealurile afirmate în viziunea

sa constructivă. Rabelais a fost deci un polemist acerb, atacînd instituţiile sociale în ceea ce acestea aveau ca gregar, ca şi deprinderile de gîndire moştenite dela secolele anterioare. Satira sa uneori directă, alteori mascată de alegorii sau desvoltată în lungi raţionamente specioase, este adesea ori atenuată în virulenţă din motive tactice, ajungînd însă în ultima carte, apărută postum, la deslănţuire necruţătoare.

Rabelais a îndreptat rînd pe rînd satira sa împotriva spiritului scolastic, împotriva pedantismului şi verbalismului obscur, pretenţios, dar fără sens al eruditilor, ca în exemplele discursului lui Janotus (*Gargantua* XIX), sau a incidentului cu studentul limuzin; el nu a şovăit să pună în cauză clericalismul şi Papa, moderat în primele cărţi, dar fără reticenţe în alegoria *L'isle Sonante*, (*Le cinquiesme livre*, I—VII); spiritul răsboinic şi dorinţa de cucerire au fost deasemeni obiectul ironiei sale lucide, cu prilejul războiului picrocholin. (*Gargantua*, XXXIII); rînd pe rînd Parlamentul sau instituţia monacală au fost atacate şi ironizate. Dar savoarea satirei rabelaisiene se îndrepta mai cu deosebire împotriva magistraţilor şi a modului de a judeca. Afacerea Baisecul-Humevesne (*Pantagruel*, XI, ş.-u.), sau a bunului judecător Bridoye, care îşi judeca procesele aruncînd zarurile fără să dea în lungul carierii sale o singură sentinţă nedreaptă, (*Le tiers livre*, XXXIX), dar mai ales în cartea ultimă (XI, s. u.), reprezintă tot atîtea atacuri împotriva justiţiei.

Satira lui Rabelais a fost îndreptată fără deosebire împotriva instituţiilor şi a modului de gîndire, moştenit dela evul anterior. Această vervă pamfletară veşnic reînoită alcătueşte acţiunea obligatorie de înlăturare a vechilor forme, întreprindere complimentară noilor principii şi idealuri postulate de Renaştere.

*
* *

Se poate vorbi în aceste condiţii de o filozofie a lui Rabelais? Tendinţa simplificatoare de a exprima o atitudine în faţa vieţii print'o formulă comodă s'a vădit şi în cazul lui Rabelais. „Stoicism vesel", „scepticism", „naturalism", au fost vocabulele prin care s'a căutat să se cuprindă complexitatea contradictorie a omului. Dar substanţa doctrinelor şi litera lor, oricît ar fi de puţin rigidă, nu vor putea exprima în întregime o gîndire în esenţa ei intimă. Atitudinea pe care Rabelais a vădit-o în faţa vieţii se poate acorda parţial cu diferite doctrine înrudite, dar oricît am înmulţi nuanţele nu vom reuşi să-l exprimăm, încadrîndu-l într'o definiţie rezumativă. O atare situare a lui Rabelais ar simplifica neîngăduit o gîndire nuanţată, care a evitat expresia clară. Atitudinea religioasă a lui Rabelais alcătueşte din obiect de controversă şi nesiguranţă [1]). Nu vom întîrzia deci cu o precizare acolo unde eruditii stăruesc cu referinţe de texte şi confruntări laborioase. Vom sublinia deci complexitatea omului, refractar definiţiilor simplificatoare.

Va trebui, pentru a avea o imagină compozită şi apropiată de realitate a fiinţei morale a lui Rabelais să integrăm aceluiaşi profil un amestesc complex de jovialitate şi bun simţ, de epicureism şi in-

[1]) V. Jean Plattard, *Etat présent des études rabelaisiennes*, p. 76, ş. u.

dependenţă morală, de stoicism naturalist şi refuz de a accepta realitatea socială, în formele ei perimate, de scepticism şi mistificare, de optimism echilibrat şi sănătate morală.

*
* *

Romanul lui François Rabelais e lipsit de compoziţie, de contur şi echilibru. Povestitorul cucerit de propria vervă, îşi conduce expunerea după mendrele asociaţiilor, prin numeroase digresiuni. Dar vivacitatea imaginaţiei, spontaneitatea şi lunecarea în exagerare, care dau operei sale un aspect nerotunjit, au fost compensate prin siguranţa artei cu care Rabelais a mînuit cuvîntul, prin magia stilului său unic în literatura franceză. Fără îndoială, o anumită incontinenţă explozivă a imaginaţiei îl făceau să lunece prea adesea în deslănţuire verbală, în pletoră adjectivală şi prestigitaţie. Dar aceste dovezi de virtuozitate verbală purtau întotdeauna semnul unei siguranţe de sine, unei stăpîniri desăvîrşite a vocabularului şi frazei. Stilul lui Rabelais aminteşte adesea piruetele prestigioase, volutele fanteziste şi acrobaţia patinorului; dar graţia şi deslănţuirea presupun, potenţate, toate calităţile de forţă, echilibru şi tensiune ale acrobatului. Există în Rabelais, oricît ar părea de paradoxal, chiar în paginile lui cele mai prolixe, o anumită concentrare, o rigoare şi o dominare a materialului verbal. Artistul se părăseşte desigur efervescenţei sale creatoare, nu caută să îndiguiască prin nimic vîrtejul şi bogăţia invenţiei verbale, dar simţul înnăscut al echilibrului artistic dau acestei revărsări de torent un fel de captare tainică. Scrisul rabelaisian ajunge astfel la bogăţie profuză prin efecte acumulative, dar şi la rigoare prin arta supremă cu care e „potrivit", cuvîntul. Arta lui Rabelais îl apropie de Vlion, de care de altminteri Maitre Alcofribas este legat cu mai multe afinităţi [1]).

„...Leur phrase a tous deux este comme une formule magique, comme un sortilège où les mots doivent leur pouvoir non pas à leur signification directe qu'à leur sonorité, à leur arrangement, à leur mystère même. (Gaston Paris, citat de Louis Thovasne). Auditiv prin excelenţă, Rabelais îşi desvoltă fraza sa amplă, cu respiraţie largă, după creşterea lăuntrică pe care numai muzica o poate exprima. „Sintaxa lui Rabelais este esenţial simfonică", observă Léon Daudet [2]). Vivacitatea lui spirituală cu nesfîrşitele ei varieţii, îşi traduce ritmurile-i bogate în cadenţa acestui scris, plin de rezonanţe şi muzicalitate, cu sonorităţi pline, cu ţişniri neprevăzute, punctînd sugestiv desfăşurarea armonioasă a frazei. Bogăţia acordurilor şi plinătatea sonorităţilor verbale, dă prozei rabelaisienne prestigiul vrajei poetice. Artistul nu şi-a scris cartea urmărind numai linia povestirii, elaborindu-şi un mănunchiu de deprinderi stilistice, menite să-i uşureze expresia. Rabelais s'a indentificat cu povestitorul oral; în timp ce-şi scria textul, el asculta mental sonorităţile cuvintelor, pe care le va fi încercat mai apoi prin lectură cu voce tare, pentru a-i putea varia şi împlini armoniile. Fantezia creatoare izvorînd spontan, îmbrăca deci muzicalitatea discursului inspirat, bogat în ritmuri şi efecte muzicale.

Arta lui Rabelais nu s'a mărginit însă la integrarea cuvintelor în sonorităţi şi creiarea vrajei poetice prin rezonanţele sintaxei sale

[1]) V. Louis Thovasne, *Villon et Rabelais*, Paris. Librairie Fischebacher, 1911, pp. 103—164.

[2]) V. Léon Daudet, *Mes idées esthétiques*. Fayard 1937, p. 73 ş. u. cf. *Flambeaux*, Grasset, 1929, p. 33.

sugestive. Geniul lui Rabelais s'a aplicat mai cu seamă asupra cuvîntului. Rabelais trebue considerat în primul rînd subt raportul invenției sale verbale. Această creație este poate cea mai bogată și mai fericit integrată scrisului, din cîte cunoaște istoria literară. Léon Daudet observă că s'a fixat prin calcul că din totalitatea vocabularului rabelaisian o cincime provine din limba de *oc*, că limbile greacă și latină au contribuit la îmbogățirea acestui vocabular, cu cîte o cincime, că o altă cincime aparține argot-ului timpului, „le trimard", și că în sfîrșit ultima cincime a fost creiată de Rabelais însuși! Jocurile de cuvinte sau invectivele, calambururile și cuvintele întrebuințate pe dos, expresiile fără sens și logică, dar mai ales bogăția adjectivelor și enumerările copioase, dau stilului lui Rabelais, aspectul unei virtuozități care îmbătată de propriile ei resurse se revarsă fără oprire. E o creație incontinentă, a cărei țîșnire se amplifică pe măsură ce crește. Uneori această virtuozitate ia aspectul unui rămășag cu sine însuși, ca în suita celor două sute de adjective atribuite cuvîntului *nebun*, cu care Pantagruel și Panurge se iau la întrecere pentru a caracteriza nebunia lui Triboulet. *(Le tiers livre*. XXXVIII). Fiecare cuvînt chiamă un altul și din această supralicitare neobosită rezultă o listă de adjective întinzîndu-se pe trei pagini. O atare inventivitate verbală nu se poate explica numai prin caracterul auditiv al complexiunii fiziologice a lui Rabelais. Pentru acesta cuvîntul e ceva concret, are o densitate, o consistență, o realitate plastică. Rabelais are simțul înăscut al realității și plinătății cuvîntului, pe care îl plăsmuește, îl plămădește, îl îmbină după legi proprii, după nevoile sale demiurgice. Fără îndoială, nu toate aceste cuvinte au rămas în limba franceză. Dar lucrul nu are decît o importanță secundară. Interesează numai participarea acestor cuvinte la armonia întregului, spontaneitatea creației lor, locul pe care îl au în edificiul sintetic al scrisului rabelaisian. Pentru Rabelais, am notat, cuvintele aveau o realitate distinctă. Poetul se complăcea în creația, evocarea, îmbinarea și mînuirea lor. Elaborarea scrisului, adică integrarea cuvintelor în frază, reprezintă pentru el o voluptate, atît de vie, încît caută să-i prelungească eficiența prin înmulțirea termenilor, adesea pleonastici, meniți nu atît să contureze ideia sau să mențină cadența frazei, cît să prelungească durata enumerărilor de cuvinte. Rabelais avea pentru cuvînt aceeași pasiune de contemplare, am spune de cîntărire și pipăire, pe care o avea Dickens pentru eroii săi. Dickens își iubea personagiile. Rabelais este dominat de vraja, puterea expresivă, sonoritatea și, am fi ispitiți să scriem, densitatea și volumul cuvîntului. Cineva observa că Dickens întîrzia sfîrșitul romanelor lui pentru că întrevedea cu strîngere de inimă perspectiva despărțirii de personagiile create; Rabelais întîrziază în combinații verbale nu atît pentru necesitatea descrierii sau stringența raționamentelor sale atît de ingenios sofisticate, cît din dorința de a prelungi pînă la ultima limită sortilegiul verbal.

Trebue să recunoaștem că la acest rezultat de uluitoare invenție verbală a contribuit într'o măsură hotărîtoare și posibilitățile de plasticitate ale limbii. Căci oricît ar fi fost de covîrșitor geniul verbal al poetului, acesta nu ar fi putut articula atîtea modulații și înfăptui atari plăsmuiri, dacă starea de evoluție a limbajului ar fi fost mai înaintată și ajunsă la o relativă ankiloză. O limbă fixată, nu oferă plămădirilor decît un material refractar incandescențelor și turnărilor în forme noi de expesie; ea creiază tipare, statornicește legi și îndiguiri, impune constrîngeri, sclerozări. In fața unei atari organizări consfințite prin tradiții seculare și prin aluviuni sedimendate, răscolirea geniului verbal al creatorului nu ajunge, cu toată puterea lui creatoare, decît la ciudățenii linguistice menite să intereseze pe cîțiva rafinați (James Joyce). Dar o limbă pe cale de formație, esențial plastică, oferă un material de o infinită bogăție. Acolo, poetul e într'adevăr demiurg. El își elaborează singur un material, o formă de expresie, ascultînd de îndemnurile sale obscure și de constrîngerile sale lăuntrice.

Acesta a fost cazul lui Rabelais, scriind în limba franceză a secolului al VI, pe care dacă nu a fixat-o definitiv, i-a dat totuși o uimitoare înmlădiere și o mare putere sugestivă. Astfel, la începutul unei evoluții literare, Rabelais a pregătit, prin geniul său verbal și prin simțul înnăscut al muzicalității, evoluția de mai tîrziu a limbei franceze.

ION BIBERI

CRONICA ŞTIINŢIFICĂ

SPECII, RASE, LINII PURE, HIBRIZI

Cînd privim cu spirit mai mult sau mai puţin ştiinţific mulţimea par'că nemărginită a fiinţelor vii, plante şi animale — se cunosc cam 500.000 de specii de animale, 200.000 de specii de plante şi 100.000 de specii de animale şi vegetale fosile (care au dispărut după ce existaseră în trecutul pămîntului) — avem impresia unei aşa de mari diversităţi, încît posibilităţile de orientare în acest haos, de clasare a diferitelor tipuri, de sistematizare a acestui material imens, ne apar la început ca foarte reduse.

Studiul atent, migălos şi istovitor pentru o mulţime nenumărată de oameni de ştiinţă a arătat şi de fapt că lumea vie, lumea organismelor, nu există decît prin *indivizi:* ei sunt singura realitate şi natura nu-i cunoaşte decît pe ei. Toate clasările şi clasificările noastre sunt în cea mai mare măsură construcţii mai mult sau mai puţin arbitrare, toate sunt mai mult sau mai puţin artificiale, rostul lor fiind numai să ne îngădue o orientare în labirintul cu mii şi milioane de întortocheturi pe care-l înfăţişează nesfîrşita diversitate a lumii organismelor vii.

A fost însă o vreme în care — cum era cu totul firesc la începutul desvoltării cunoştinţelor noastre despre natură [1]) — oamenii cu preocupări ştiinţifice socoteau drept real tocmai artificialul: începînd opera de clasare şi clasificare a fiinţelor vii, operă indispensabilă cunoaşterii şi priceperii lor, au dat o însemnătate cu totul exagerată grupelor ideale pe care isbuteau să le formeze pentru a cuprinde în ele diferite categorii de indivizi pe care natura îi înfăţişa într'un amestec foarte greu de separat. Aşa s'a ajuns la părerea după care rostul cel mai

înalt al studiului naturii ar fi numai să fixeze clasificaţii; aşa s'a ajuns să se dea o importanţă absolut disproporţionată sistematicei sau Taxonomiei. De şi puţini şi limitaţi la ţările mai înapoiate, şi azi mai există „naturalişti" care cred că fac ştiinţă transcriind liste de plante şi de animale pe care le grupează în sisteme mai mult sau mai puţin artificiale.

Astăzi ne dăm perfect de bine seama de rostul sistematicei în studiul naturii, dar nu mai vedem în ea decît un mijloc care ne îngădue orientarea — aşa după cum o fac pietrele kilometrice şi hectometrice aşezate dealungul şoselelor şi al căilor ferate. Ele nu trebuie să ne împiedece a vedea continuitatea drumului, după cum, pe de altă parte, inversînd o zicală cunoscută — priveliştea unei păduri nu trebuie să ne facă a vedea topiţi la un loc arborii care o alcătuesc.

Că toate clasificaţiile noastre sunt în mare măsură artificiale se vede şi din constatarea — făcută chiar de primii naturalişti cu spirit ştiinţific — că nicio grupare sistematică de fiinţe vii, elaborată de mintea noastră, nu poate avea hotare precise: pe măsură ce cunoştinţele noastre sporesc, ne e tot mai greu să spunem în ce loc, cu ce tip, încetează o grupare de acest fel şi începe alta. Mulţimea aşa-ziselor *forme de tranziţie* împiedecă hotărît aşezarea unor hotare rigide care să despartă un grup de altul: aproape totdeauna constatăm o trecere gradată dela un timp mai mult sau mai puţin extrem spre altul la fel — şi dacă nu o putem constata chiar totdeauna, cauza stă în aceea că, desigur, cunoştinţele noastre nu sunt complecte.

Grupa sistematică ce s'a impus dela început atenţiei oamenilor preocupaţi de studiul fiinţelor vii a fost *specia*. Ea a şi fost socotită vreme foarte îndelungată ca fiind grupa cea mai reală şi mai uşor de definit. Caracterele ei au fost ţinute drept ceva absolut precis şi fix. Ea s'ar păstra totdeauna aşa cum a fost *creată*.

Cel care a precizat noţiunea de specie, dîndu-i această importanţă fundamentală şi hotărîtoare în biologie, a fost marele naturalist suedez *Carol Linné*. Pentru *Linné*, fiecare specie de animale sau de plante a apărut în urma unui act de creaţie particulară şi a rămas aşa, fără ca vreo schimbare a ei să mai fie vreodată cu putinţă. Cînii au fost creaţi aşa cum sunt şi aşa vor rămînea totdeauna, după cum nu se vor schimba niciodată nici toate celelalte sute de mii de specii de plante sau de animale, apărute, toate, în acelaş chip.

Mintea excepţională a lui *Linné*, ca şi munca uriaşă a acestui învăţat care a deosebit şi a diagnosticat majoritatea speciilor de finţe vii pe care le cunoaştem, nu l-au făcut, cu toate calităţile neobişnuite ale lui, să observe că limitele dintre speciile delimitate de el nu sunt de loc tăiate în piatră şi că înseşi caracterele care definesc diferitele specii nu sunt de loc fixate pentru veşnicie.

Dar ce este *specia?*

Dela început s'a înţeles sub acest nume o grupare de indivizi care, la vîrste comparabile, se aseamănă mult între ei şi se pot reproduce împreună (dacă sunt deosebiţi sexual).

S'au încercat, după *Linné*, nenumărate definiţi ale speciei — dar nici astăzi nu putem spune că s'a ajuns la una pe deplin mulţumitoare şi completă. Nu e o îndrăsneală a afirma că o definiţie exactă a speciei nu a fost posibilă pentrucă *specia nu există în înţelesul absolut care i-a fost atribuit.* Şi ea nu are o existenţă reală din cauză că nu o putem mărgini precis în nicio direcţie, existînd numeroase forme care fac treptat trecerea spre speciile vecine — fixate, şi ele, cu tot atît de multă siguranţă! — şi din cauză că se cunosc azi numeroase exemple de reproducere între indivizi clasaţi în specii diferite şi chiar în grupe mai mari de cît speciile şi superioare lor (genuri, familii).

Dela *Linné* încoace, specia definită de el a început să fie concepută ca o *specie mare*, ca o grupare de specii mai mici, legate între ele

[1]) De altfel, aceasta a fost soarta tuturor concepţiilor noastre despre natură şi despre adevăr: în studiile primitive, atît omul (în copilărie), cît şi societatea omenească (în tinereţea sau în copilăria ei), nu pot deosebi realul de închipuit, ba încă nu cred decît în cel de al doilea. Ochii lui nu văd în afară, ei descoperă înăuntru, în închipuire, lumea tainică a nălucirilor din care răsar basmele şi mitologiile; mintea lor crează zei şi fiinţe supranaturale de care se tem şi pe care le adoră, şi omul individ şi societatea se supun „puterii" ficţiunilor pe care le socotesc mai reale chiar de cît pe ei înşişi — şi numai foarte încet şi după suferinţe nemărginite ajung să vadă şi să priceapă realitatea şi să-şi dea seama de faptul că ei sunt totul şi restul nimic. Se poate spune că, şi din acest punct de vedere, cultura şi civilizaţia reprezintă o apropiere a omului de natură — prin luminarea şi liberarea fiinţei lui spirituale şi fizice.

prin raporturi de înrudire: *specia lineană* a fost desfăcută în *specii mici* sau *Jordaniene* (după numele învățatului francez *Jordan*, care le-a studiat, atrăgînd atenția asupra lor). S'a socotit acum că aceste specii mici ar avea o existență reală, specia mare a lui *Linné* rămînînd a fi considerată ca o grupare colectivă, mai mult artificială, a lor.

S'a observat în urmă — lucru de o importanță cu totul capitală — că nici caracterele specifice nu sunt statornice, că ele se pot modifica și se pot schimba necontenit. Astfel a fost introdusă în știință noțiunea de *variabilitate*, care a devenit noțiunea fundamentală în biologie, ducînd la concepția *evoluționismului* sau a *transformismului* ce stă astăzi la baza tuturor ideilor noastre despre viață și în afară de care nimic din ceeace se referă la studiul vieții — în sensul cel mai larg posibil — nu mai poate avea vreun înțeles.

Ființele vii, oricît de asemănătoare ar fi între ele, nu sunt niciodată identice. După cum fiecare organism se modifică necontenit în timpul existenței lui individuale, tot așa în succesiunea lor în timp, membrii aceleiași specii se schimbă fără încetare. Viața fără variație este imposibilă. Fixitatea este o iluzie din care n'a mai rămas absolut nimic.

S'au deosebit în interiorul diferitelor specii, diferite tipuri de variații, diferite forme de variabilitate, cărora naturaliștii care le-au studiat *(Darvin, de Vries* și nenumărați alții) le-au dat diferite nume. Nu le vom examina aici pe toate. Dintre ele, acele care se întîlnesc manifestîndu-se cam în aceiaș direcție la un număr mare de indivizi se cunosc și de nespecialiști sub numele de *rase sau varietăți* — și ele, de diferite tipuri după punctul de vedere din care le privim (așa, de exemplu cele ce sunt supuse unor anumite condiții de viață, particulare, într'o anumită zonă biologică adică, numită și *facies*, poartă numele de *varietăți faciale, forme locale, forme geografice, subspecii)*.

Să repetăm însă că individualitatea tuturor acestor grupe formate de noi este foarte relativă, că ele există mai mult în mintea noastră de cît în realitate — că ***în natură nu există decît indivizi.***

Variabilitatea — care este, cum am arătat, un caracter fundamental al vieții și care poate fi considerată ca o forță revoluționară, ca o forță înnoitoare, ca o forță de progres (sau de regres) — își găsește într'o măsură mai mare sau mai mică contragreutatea în *ereditate*, în forța conservatoare care tinde să păstreze cît mai puțin schimbate caracterele strămoșilor fiecărui individ dat. (După *Baur*, ceea ce caracterizează o specie și se moștenește e numai un anumit fel de reacție față de influența factorilor externi ce lucrează asupra organismului). Raporturile ce se stabilesc între aceste două forțe definesc individualitatea fiecărei ființe.

Caracterele ereditare trec dela părinți la copii aproape numai prin substanța ce constitue nucleii celulelor. Variațiile, se produc prin modificări ale acestei substanțe *(mutații)* sau, la ființele ce se reproduc pe cale sexuală, și prin *combinații* ale aceleiași substanțe nucleare *(cromatina)*, provenită dela cei doi părinți de sex deosebit. Această substanță cu rol atît de important în viața ființelor vii se numește și *idioplasmă* și ea nu se schimbă decît prin mutații, adică prin modificări ale ei care ne sunt încă necunoscute în esența lor, dar care trebue să fie modificări de natură chimică și fizică. Nici cauzele care le determină nu ne sunt cunoscute. Particula de substanță cromatică ce transmite un caracter ereditar se numește *genă;* asupra ei lucrează mutația, modificînd-o (mutația mai poate consta însă și în apariția unei gene noi).

In cuprinsul grupelor pe care le-am examinat (specii, rase), înrudirea ereditară a indivizilor ce le alcătuesc se poate verifica prin

analiza constituției nucleilor din celulele lor: acești nuclei au constituție asemănătoare, conținînd același număr de *cromosomi*, adică de particule în care se repartizează substanța lor cromatică în timpul diviziunilor nucleare. Constituției asemănătoare a lor la toate ființele din aceeași rasă sau specie i se datorește asemănarea dintre indivizii ce formează aceeași grupă sistematică.

Existența mai reală decît grupele de care ne-am ocupat pînă acum — specia și rasa — o au așa numitele *linii pure*, unități de ordin și mai mic, din asociația cărora sunt constituite rasele și speciile. (Cu cît ne apropiem mai mult de *individ*, cu atît venim mai aproape de realitate). O linie pură este constituită din indivizi ce provin prin autofecundare dintr'unul singur (hermafrodit) sau prin fecundare din doi indivizi de sex diferit care au aceleași *gene* — primite și dela tată și dela mamă — în nucleii celulelor lor (în cazul ființelor unisexuate). Asemenea ființe, care au aceleași gene în nuclei se numesc *homozigotice*.

Pentru a ne lămuri mai bine ce este o linie pură să luăm un exemplu. Semănînd separat semințe de o plantă oarecare (cumpărate din comerț), vom obține o populație alcătuită din indivizi ce nu sunt niciodată identici: fiecare din ei prezintă anumite caractere particulare, fiecare reprezintă o *linie pură* ce se păstrează mai departe în descendenții ei cam cu aceleași caractere (întru cît ele nu vor fi schimbate prin mutați). Deci, populația pe care am obținut-o e formată dintr'un amestec de linii pure.

Firește că în cuprinsul aceleiași linii pure caracterele de înrudire între indivizii componenți sunt și mai multe de cît în cuprinsul unei rase și mai ales decît în acela al unei specii. Din această cauză am spus că existența ei este mai reală decît a celorlalte grupe create de mintea omenească: deosebirile dintre componenți sunt mai mici decît în ele, unitatea e mai precizată.

Liniile pure pot fi despărțite unele de altele prin *selecție*, foarte atentă și migăloasă. Asupra lor lucrează mutația, determinînd formarea tipurilor noi, determinînd, la urmă, apariția raselor și a speciilor noi. Producerea mutației, datorită modificării unei gene sau apariției unei gene noi, face ca organismul nou — *mutantul* — să se deosebească de ceilalți indivizi ai liniei pure inițiale, printr'un cromosom diferit de ai acelora: organismul astfel apărut va da, prin urmare, descendenți *heterozigotici* (conținînd o genă sau gene deosebite în nucleii celulelor lor).

La organisme heterozigotice se ajunge și prin încrucișare între doi indivizi de sex diferit care nu au aceleași caractere ereditare (care nu au aceleași gene în cromosomii lor). In acest caz, organismul care rezultă este un *hibrid* sau un *bastard* — o corcitură, în termeni vulgari. In general, se dă acest nume indivizilor produși prin încrucișare între specii diferite sau chiar între grupe mai mari de cît speciile (genuri, familii). Produșilor rezultați din încrucișare între indivizi, făcînd parte din două rase diferite ale aceleiași specii, li se zice *metiși*.

De cele mai multe ori, hibridarea sau bastardarea (corcirea) e posibilă între toți indivizii ce țin de aceeași specie mare (lineană); deseori ea se poate face și între indivizii care fac parte din două specii înrudite deaproape — în care caz, însă nu reușește de obicei decît o singură combinație: nu e indiferent din care specie face parte femela și din care masculul, așa că numai într'un singur sens isbutește bastardarea; inversînd sensul, se poate ca încrucișarea să nu fie fertilă. Hibrizii de specie sunt mult mai puțini fertili în descendența lor, decît cei obținuți în interiorul aceleiaș specii (metiși) și deseori sunt sterili (mai ales masculii). Rareori se pot obține hibrizi sau bastarzi și între reprezentanți a două genuri diferite *(bastarzi bigeneri)* — ca între grîu și secară — în și mai rar între reprezentanți a două familii deo-

sebite (astfel, s'au putut dobîndi descendenţi — sterili — încrucişînd raţe cu fazani).

In general, ieşind din cadrul speciei lineene, încrucişarea însăşi e grea sau e chiar imposibilă, la animale existînd deseori chiar o foarte pronunţată repulsie specifică, din cauza căreia împerecherea nu se poate face. Alteori, dacă ea e posibilă, embrionii formaţi mor foarte de timpuriu. Iar alteori, nucleii elementelor reproducătoare mascule (ai spermatozoizilor) sunt eliminaţi după pătrunderea lor în elementele reproducătoare femele (ovule) şi acestea din urmă se pot desvolta fără fecundare (partenogenetic).

In schimb, *metişii* sunt totdeauna fertili, ca indivizi, rezultaţi din împerecherea înăuntrul aceleiaşi rase, sau sunt chiar mai fertili decît indivizii homozigotici. Deosebirile de grad în această privinţă se datoresc faptului — semnalat dela început — că între rase şi specii limitele distinctive nu sunt niciodată nete şi precis definite. Cu cît raportul de înrudire între grupele din care fac parte indivizii ce se împerechiază e mai mic, cu atît se produc turburări mai accentuate în constituţia organismului ce rezultă şi cu atît fertilitatea bastardului e mai redusă.

Pentru a încheia expunerea acestor noţiuni cu totul generale — pe care le vom relua, poate mai în amănunt, din anumite puncte de vedere, în alt articol — să mai însemnăm că în lumea vegetală se pot obţine şi curcituri, de un caracter cu totul particular, *prin altoire;* aşa numiţii *hibrizi de altoire* (despre care, de asemenea, poate ne vom ocupa altădată).

Puţinele noţiuni expuse în mod cu totul sumar în paginile ce preced ne îngădue să ne dăm seama chiar dela început despre marea importanţă ştiinţifică şi economică pe care cunoaşterea datelor privitoare la variabilitate şi la hibridare o prezintă pentru îmbunătăţirea soiurilor de plante şi de animale, ca şi pentru înţelegerea modului însuşi de formare a raselor şi a speciilor în natură.

P. P. STĂNESCU

MISCELLANEA

EVOLUŢIA CENZURII

Acum douăzeci de ani, cînd în nicio ţară din Europa nu exista cenzură pentru presă, părerile oamenilor asupra cenzurii erau simple şi clare, şi se puteau rezuma în cîteva vorbe de o comodă precizune: *subt cenzură, scrisul e controlat şi eventual împedecat; fără cenzură, scrisul e liber.*

In realitate lucrurile sunt mai complicate. Experienţa ultimilor ani, în care cenzura a devenit regulă generală şi doar cîteva state nu au instituit-o, a arătat că acest aşezămînt prezintă aspecte multiple şi varii modalităţi de funcţionare.

Iată bunioară cazul Engliterii. Acolo nici după declararea războiului nu s'a introdus cenzura presei. Ceva mai mult, nici cînd, după armistiţiile Franţei, Anglia a rămas să lupte singură, şi cînd deci un efort intens s'a cerut populaţiei britanice, încordată toată către un ţel unic, şi deci deosebit de vulnerabilă faţă de libera critică politică — nici atunci guvernul insulei nu a găsit cu cale să înfiinţeze o cenzură a presei.

Paradoxul însă este numai aparent. Căci există totuşi în Englitera o cenzură a presei — o cenzură care a existat întotdeauna şi nu va fi desfiinţată niciodată în această ţară; o cenzură tacită, ne consemnată în texte de lege (englezii recurg cît mai puţin la dreptul scris); o cenzură extrem de severă, căci e sancţionată de cea mai cumplită armă: voinţa, de tot momentul a poporului. Atunci cînd, în societatea britanică, se constată că ceva nu trebue spus în gazete; că asta ar jigni interesul superior sau onoarea poporului englez, nu-i trece prin gînd nici parlamentului nici vreunui prim-ministru să dea un ukaz de interzicere. Este suficient „să se ştie" că „nu convine" un anumit lucru, şi nici-un jurnalist englez nu va cuteza să vorbească de asta în ziarul lui.

Graţie unui asemenea mecanism, compus din libertate, responsabilitate, decenţă şi solidaritate naţională, presa în Regatul-Unit îşi poate permite să rămîne ceeace a fost născută să fie, adică un instrument de critică a guvernanţilor (în aproape toate celelalte ţări ea a devenit tocmai contrariul, adică un aparat de laudă sistematică şi necondiţionată a guvernelor).

Dacă ne întoarcem acum ochii asupra unor ţări cu moravuri şi mentalitate diferite ca bunioară Germania sau Rusia, constatăm deasemeni că noţiunea de cenzură este mult mai complicată decît credeam.

Dar pentru a înţelege toate aceste fenomene relativ recente, cîteva explicaţii generale prealabile sunt necesare.

PRESA ARE DOUĂ FUNCŢIUNI

Trebue să distingem două funcţiuni ale jurnalismului destul de deosebite. Sau, mai bine zis, două domenii de aplicare. Unul este politica, celălalt administraţia.

Orice ţară de oarecare importanţă are o politică faţă de celelalte State. In vederea acestei atitudini internaţionale, acea ţară îşi construeşte o structură interioară determinată, pe care o socoate mai eficace întru împlinirea ţelurilor sale în afară. O veche eroare şcolară consistă în a despărţi aşa zisa „politică internă" de politica „externă". In fond, este unul şi acelaş lucru. Prima e instrumentul direct al celeilalte. Şi poate că şi viceversa, devremece politica internă e nu numai mijloc, dar şi scop al celei externe. Dorinţa fundamentală în politica externă a unor ţări ca Germania sau Rusia nu este oare de a vedea sistemul lor intern de guvernămînt universalizîndu-se? Alături de politică, trebue să destingem o altă activitate, fundamentală a Statului, şi anume: administraţia. Este de asemeni eronat a se crede că ar exista o administraţie liberală şi alta autoritară — administraţii de stînga sau de dreapta, democratice sau autocratice, descentralizate sau totalitare, etc., etc. In realitate, nu există decît două soiuri de administraţie: bună şi proastă, curată şi necinstită.

Cu cît o ţară e mai vastă, cu atît descentralizarea e mai necesară. Şi cu cît descentralizarea e mai complicată, cu atît e mai necesară o integrare „totalitară", o solidaritate de tot momentul a tuturor ministerelor şi organelor locale. Este păcatul juriştilor de a fi ridicat aceste simple modalităţi de funcţionare la rangul de principii autonome şi de programe de guvernare. In realitate ele sunt doar faze ale aceluiaş proces, elemente ale aceluiaş ciclu funcţional, elemente ce nu pot lipsi din niciun organism social şi mai ales dintr'unul cu deosebire vast şi complex cum este Statul contemporan.

Dar să revenim la problema presei şi cenzurii. După cum se va exercita asupra domeniului politicei sau asupra aceluia al administraţiei, libertatea scrisului va îmbrăca aspecte deosebite.

In ce priveşte politica, este o elementară datorie cetăţenească să nu se critice, pentru cîtăva vreme, politica unui guvern care şi-a luat sarcina să promoveze un regim nou. Cetăţeanul din Germania sau Rusia, unde guvernanţii fac „esseiajul" unor metode nouă, unui vast sistem de viaţă socială, inedit, cetăţeanul are o evidentă datorie — datorie de „gentleman", — care consistă din *a face credit* căutătorilor. In numele principiului etic al „fair play"-ului, suntem obligaţi să suspendăm orice judecată de valoare pentru a „da timp" reformatorilor să-şi fi instalat măcar jaloanele reformelor lor. Este incorect, necinstit, şi însamnă oarecum „a trişa", dacă începem să criticăm, înainte ca obiectul însuşi al criticei să se fi constituit.

Poate că aşa se explică întrucîtva tăcerea franceză de astăzi. A putut surprinde pe mulţi că în ţara celei mai nervoase libertăţi a presei, jurnalele fac, provizoriu, credit guvernului celui nou. Un guvern care nu are, de bună samă, nimic din strălucirea eroismului. Un guvern totuşi care promite o schimbare fundamentală. Că-şi va ţine sau nu promisiunea; că cetăţenii din Franţa au sau nu încredere sau chiar simpatie faţă de aceste făgăduinţi — nu importă. A crede — este o afacere personală. A face credit e altceva, este o atitudine şi o regulă obiectivă, independentă şi aşezată deasupra convingerilor intime şi chiar a dorinţelor personale. Este ceva înalt şi profund cinstit în tăcerea provizorie din Franţa de după armistiţiu, pe care nu o înţeleg nici învingătorii, nici filofrancezii din străinătate.

Cît despre Rusia sau Germania, repetăm; nu este corect a critica aceste regimuri, atîta vreme cît ele nu şi-au împlinit nici măcar primul lor ciclu.

Aşa dar, în ţări de prefaceri radicale, nici-un ziar nu critică regimul ca atare. Poate că personal şi sentimental aceste regimuri nu plac fiecăruia; poate că unii nici nu cred, în forul lor interior, că regimul are şanse de durată. Dar puţin importă. Aceste regimuri sunt nou născute şi împrejmuite de adversari. Două temeiuri suficiente pentru a impune, în numele probităţii, o suspendare a criticei. Această cenzură nu numai că nu e potrivnică libertăţii presei, dar oarecum îi ajută, căci lasă să se înjghebe, consistent, cu calităţi şi cusururi, regimul asupra căruia judecata va avea a se exercita serios mai tîrziu. Dacă ea s'ar pronunţa, prea de vreme, ar risca să-i scape din vedere cusururi ce nu au apărut încă, sau calităţi ce nu avuseseră timp să iasă la iveală. In ambele cazuri ar fi o critică nedreaptă. In ambele cazuri va fi o critică uşuratecă şi neeficientă.

Inainte de Septemvrie 1939, presa era liberă în ţările care, nu numai că nu doreau să-şi înnoiască metodele de guvernare, dar făceau, din contra, totul pentru a menţine intacte pe cele vechi. Franţa şi Anglia sunt exemplele cele mai impresionante ale acestei situaţiuni. Guvernanţii nu făgăduiau inovaţiuni fundamentale, şi, deci, nici nu cereau credit moral de aşteptare. Dimpotrivă, ei sosiseră, în drumul lor istoric, la faza „socotelilor". Fuseseră, timp de aproape două secole lăsaţi să lucreze; clădirea era terminată, şi urmaşii generaţiilor ce le acordaseră, în alb ,încrederea, aveau dreptul să „ceară conturile", să reclame bilanţurile. Aşa se explică libertatea colosală a presei din cele două amintite ţări.

Acelaş fenomen în Germania Weimariană. O Germanie de structură politică şi economică identică cu aceea a Franţei sau Engliterii, dar încărcată cu sarcini şi impedimente pe care învingătorii dela Versailles nu le aveau. Această Germanie avea un aspect nu inovator, ci conservator. Era, în neviabil, replica exactă a Angliei şi Franţei. O structură socială veche, ajunsă şi ea în faza „dării socotelilor". Deaceea presa din Germania a fost, în acest răstimp, mai liberă decît fusese ea oricînd vreodată.

In rezumat: presa cu conţinut politic (deosebită de presa cu conţinut administrativ despre care vom vorbi mai jos) este sau nu liberă după cum se exercită asupra unui regim vechiu sau asupra unuia nou. In ultima ipoteză, în numele eticei celei mai elementare şi, la urma urmelor, în interesul însăşi libertăţii presei, este corect şi cinstit să se suspende judecata şi să se renunţe provizoriu la critică.

In momentul istoric pe care îl trăieşte astăzi Europa, această a doua ipoteză a devenit aproape generală, în sensul că, printre marile Puteri, nu mai există azi state *vechi*. *Toate*, fără excepţiune, trebue să se schimbe la faţă. Cele trei mari puteri europene în luptă: Germania, Rusia şi Anglia, sunt, tustrele, state *noui*. Ceeace-şi dispută între ele nu-i atît victoria (Rusia îşi zice neutră, Anglia declară că luptă pentru învinşi, Germania polemizează zilnic contra imperealismului); ceeace-şi dispută ele e oarecum „onoarea modelului". Fiecare din cei trei luptători doreşte ca „lumea nouă" ce se naşte azi să fie după chipul şi asemănarea lui.

O mică paranteză lămuritoare. Printre Statele „noui" am pomenit şi Englitera. Totuşi, cu cîteva rînduri mai înainte, spusesem că această ţară, în Septemvrie 1939, făcea parte din Statele conservatoare. Ea şi cu Franţa, „dedeau tonul" în Europa şi erau mîndre de această situaţie de mentor.

Decît aceasta a fost în Septemvrie 1939. Intre timp, Anglia şi-a schimbat structura internă. Din punct de vedere economic şi social, ea

este azi cel puţin tot atît de „totalitară" cît şi Rusia sau cel de al treilea Reich. Decît, schimbarea s'a produs într'un mod specific englezesc, mod deconcertant pentru noi continentalii. Această metodă pur englezească a prefacerilor sociale este un curios amestec de încet şi foarte iute, o sinteză de evoluţie şi revoluţie. In loc de a se face — cum s'ar fi întâmplat în U. R. S. S., — o vastă publicitate, o regie teatrală şi o meşteşugită punere în scenă a reformelor proectate, cu multă reclamă prealabilă şi propagandă ulterioară, s'a procedat altfel. Intr'o bună zi, s'au votat, la iuţeală, cîteva legi, care declarau socializat şi proprietate a comunităţii nici mai mult nici mai puţin decît tot ce există ca bunuri în Regatul-Unit. Imediat după asta, nu s'a mai vorbit de asta. Intr'o altă bună zi, clasa lorzilor a declarat că membrii ei, toţi, sunt dispuşi a-şi dărui întregul lor avut (şi Dumnezeu ştie ce însamnă un avut de lord englez) comunităţii. Deaci înainte, ca nişte proletari ce-şi cîştigă personal existenţa zilnică, ei vor munci la rînd cu ceilalţi.

Este caracteristic pentru mentalitatea engleză faptul că aceste reforme, deşi s'au făcut mai brusc şi mai iute decît în orice altă ţară din lume, totuşi ele se vor realiza foarte încet, cît mai încet posibil.

Pe deoparte, chestiunea a fost lichidată în cinci minute. Declaranţii sunt irevocabil angajaţi. Posedanţii şi-au dat, solemn cuvîntul. Este mai mult decît destul pentru ca naţiunea să fie sigură că acest cuvînt nu va fi călcat.

Pe de altă parte, nu s'a procedat, după asta, la executarea exproprierii. S'a luat, şi se va lua foarte treptat, numai ce este necesar pentru întîmpinarea nevoilor. De ce perturbări inutile? Pe măsură ce pericolul va creşte, socializarea se va întinde (încă de pe acuma ea e departe de a fi neglijabilă). Pînă atunci, angajamentul formal şi cuvîntul de onoare sunt, dela englez la englez, garanţii suficiente.

Era nevoe ca reforma, de o importanţă şi epocală şi mondială, să aibă, printre armonicele sale, două note caracteristic britanice: liber consimţămînt şi aplicare treptată, evolutivă. Revoluţia astfel îşi pierde acel caracter categoric, care displace firii poporului englez.

Dar să revenim la problema cenzurii.

Aşadar, în cele trei state mari şi puternice ale Europei contimporane, se clădeşte un regim nou. Clădirea lui n'a început odată la toţi; se poate însă spune că tustrele aceste regimuri sunt abia la început. Deaceea nu-i permis, fiindcă nu-i moralmente corect, ca presa internă să le critice. Abia după ce ele vor fi deplin construite, şi-şi vor fi „făcut probele" un răstimp mai lung, va începe să fie corect şi admisibil ca ele să fie judecate. Pînă atunci, — credit şi aşteptare.

Iată de ce, în toate trei ţările de care vorbeam, există o cenzură foarte severă a presei pentru tot ce ţine de criticarea oportunităţii noului regim politic. Această cenzură are un caracter voluntar şi spontan în Englitera; un caracter coercitiv, de Stat, în Germania; în tot cazul, în nici-una din cele trei mari puteri presa nu critică regimul ca atare.

CRITICA PRIN PRESĂ A ADMINISTRAŢIEI

Decît, altceva este a critica un regim politic şi altceva a judeca actele funcţionarilor administrativi. Că unele personalităţi sunt în acelaş timp membri ai guvernului şi conducători ai administraţiei (cum este cazul miniştrilor) — aceasta nu schimbă problema. Ca lucrător al unei ordine noui, se va face acelui ministru credit la fel ca şi celorlalţi colaboratori. In calitate însă de administrator el rămîne responsabil întocmai ca şi ceilalţi funcţionari — poate chiar mai mult decît ei. Abuzurile unui funcţionar aduc un triplu prejudiciu: unul, faţă de ad-

ministraţi; al doilea faţă de ţară în genere; şi al treilea faţă de regimul politic al acelei ţări, pe care îl sabotează şi discreditează. După cum cenzura politică a presei apără un regim politic nou şi-i permite să propăşească, cenzurarea presei faţă de actele administraţiei dimpotrivă, ruinează acel regim politic nou şi-l împedecă să se desvolte.

Există ţări unde un director de minister are o autoritate liberată de orice critică; puterea lui este mai mare decît a oricărui dictator din lume. Pare paradoxal, dar este perfect adevărat că puterea, de pildă, a d-lui Hitler sau Stalin este mai mică decît aceea a cutărui director de minister dintr'o ţară unde critica administraţiei este cenzurată. Pe d-nul Mussolini tot îl mai judecă cineva (bunioară radio Londra sau New-York), iar pe d-l Stalin presa din cîteva ţări mici. Pe cînd pe d-l Director de Minister nu-l judecă nimeni pe tot pămîntul. Se înţelege uşor ce se întîmplă cu o ţară unde nici-o critică nu se poate aduce actelor a mii de funcţionari abuzivi. Gospodăria publică este sărăcită, regimul politic discreditat, iar administratul împins la revoltă.

Este logic să susţii un regim nou ferindu-l de critici premature şi interzicînd presei să-l judece anticipat; dar este absurd ca, pe de altă parte, cu acelaş instrument, adică cenzura, să se ruineze regimul însuşi care l'a instituit.

In Anglia, Germania, Rusia, libertatea presei este intactă în ce priveşte administraţia publică. De altfel, în Anglia şi Germania, mai există şi alte căi de atac, în afară de presă: astfel este acţiunea în faţa tribunalelor şi interpelarea în faţa parlamentului (Anglia). In cele trei mari ţări noui nu există teoria, curentă în unele mici ţări vechi, după care un particular nu trebue să poată cîştiga un proces împotriva Statului (prestigiul Statului, nevoile bugetului, etc.). In Germania şi mai ales în Rusia, un funcţionar abuziv nu este numai destituit dar uneori chiar omorît.

In Germania vedem, cei drept, foarte rareori în presă atacuri de ale cetăţenilor împotriva funcţionarilor abuzivi. Dar nu fiindcă cenzura le opreşti, ci pentru că administraţia însăşi previne primejdia, sancţionînd imediat pe vinovat, de îndată ce pîngerea s'a produs. In Rusia există o instituţie foarte originală, care se numeşte „jurnal mural". In fiecare zi, pe zidurile fiecărei instituţii publice, se lipeşte un enorm afiş în care se tipăreşte buletinul instituţiei: rendamentul lucrului, coeficientul de eficacitate al muncii, recompense pentru lucrători şi funcţionari care s'au distins, *sancţiuni pentru acei care nu şi-au făcut datoria*. De altfel, şi presa propriu zisă în Rusia sovietică este un mare colaborator al regimului politic, prin aceea că găsim întrînsa zilnic critica cea mai aspră împotriva greşelilor de tot soiul ale funcţionarilor de toate categoriile. In Germania ca şi în Anglia, funcţionarul are o străveche educaţie şi tradiţie de corectitudine. Deaceea critica administratului contra administraţiei „nu apucă" a se exprima prin presă. Sancţiunea este luată înainte. Reclamantul este ascultat de îndată ce a făcut reclamaţia. În Rusia, unde funcţionarul are o educaţie mai recentă, presa intervine cu atît mai des. Gazeta e cheia de boltă a regimului. Critica administraţiei prin presă întăreşte zilnic atît prestigiul, cît şi eficienţa regimului. In ţările mici şi vechi, care ar voi să se salveze printr'un regim politic nou, critica prin presă împotriva abuzurilor administrative este desigur cea mai operantă şi cea mai rapidă metodă. Celelalte — controlul prin parlament, controlul prin tribunale — sunt cu mult mai lente. In bună logică, ţara care ar voi să se lepede de racilele vechi, ar trebui să-şi concentreze toate eforturile asupra administraţiei. Reamintim încă odată: nu există administraţie liberală opusă celei autoritare, ci doar administraţie bună şi proastă. O administraţie bună ajută şi salvează orice regim politic, oricare ar fi el; iar o administraţie rea ruinează acest regim politic, oricare ar fi. O administraţie bună reclamă funcţionari bine plătiţi (deci puţini) şi supuşi

unui control liber şi neîncetat pe calea presei. Libertatea presei în acest domeniu este cea mai admirabilă susţinere a unui rgim, oricît de autocratic ar fi el. Pe de altă parte, o integrare a tuturor domeniilor vieţii publice nu e posibilă decît prin solidaritatea dintre toate ministerele şi aşezămintele publice. Şi numai critica prin presă poate realiza această solidaritate în ţările în care fiecare instituţie de Stat e Stat în Stat şi lucrează ca un Robinson pe insulă.

A nu înţelege toate acestea înseamnă a duce ţara la ruină economică, desmembrare a unităţii, ofilire a suveranităţii, descurajare sau invers revoltă a cetăţenilor. *Incătuşarea presei aplicată la un regim politic nou este perfect compatibilă şi merge pari passu cu libertatea absolută a presei aplicată administraţiei.* Noţiunea de cenzură, cum spuneam la începutul acestor consideraţiuni, apare azi ca mult mai complexă decît se înfăţişa ea spectatorului Europei celei liniştite şi inerte din primele decenii ale veacului nostru.

† TRAIAN BRATU

Traian Bratu era prietenul Vieţii Romîneşti. Unul cîte unul, dispar aceia ce se pot numi astfel. Şi acest nume are pentru noi o semnificaţie specială. Traian Bratu nu era un colaborator asiduu al revistei noastre, şi nici nu fusese unul din militanţii doctrinei, ai doctrinei sociale pentru care combătuseră Stere şi partizanii săi. Bratu era un „prieten general" al nostru, un adept al atitudinei noastre etice, al sentimentului de largă generozitate, de înţelegere şi iubire al celor de jos, al acelui patriotism fundat nu pe ură, exclusivism şi îngîmfare, ci pe libertate şi eliberare, subt toate formele, a gîndirii romîneşti.

Traian Bratu era, ca şi revista noastră, ieşan. A trăit toată viaţa în acel oraş curios, loc de întîlnire al contrastelor, unde, alături de arivişti intelectuali şi ambiţioşi de provincie, găseai cărturarii cei mai adevăraţi din toată Romînia, conştiinţele cele mai europene. Bratu i-a cunoscut şi pe unii şi pe alţii. Dispreţul lui pentru cei dintîi îi decupla amorul pentru cei din urmă. Ca profesor şi ca rector al Universităţii, a fost întotdeauna neclintit în combaterea aventurierilor ce veneau să găsească în Facultăţile din Iaşi o primă trambulină pentru afaceri mai briliante la Bucureşti. Deşi personal nu făcea politică, atitudinea lui calm hotărîtă îi atrăgea acea duşmănie feroce pe care oamenii dubioşi şi clientela lor o au faţă de spiritele drepte şi clare. Intr'o zi, el a plătit, cu persoana lui fizică, luxul de a avea o personalitate morală. Cîţi-va rătăciţi au comis împotriva lui un atentat, cu revolvere şi cuţite, atentat care prin sălbătăcia lui contrastă foarte logic cu nemărginita blîndeţe a victimei.

Cercul „Vieţii Romîneşti" dela Iaşi, care, subt eclerajul deşteptăciunii şi bunătăţii lui Ibrăileanu se aduna zilnic pentru a discuta şi schimba idei, era adesea vizitat de acest om învăţat şi de treabă. Deşi nu era briliant ca alţii, şi nu se pricepea în a tăia firul de păr în patru, nici a şarja, cu artileriile ironiei, pe ce-i ce-i combătea, — Bratu cădea, totdeauna, instinctiv, pe părerea cea bună, pe soluţia care era în acelaşi timp şi cea mai dreaptă şi cea mai eficace. Ibrăileanu spusese odată: „marile probleme de inteligenţă se rezolvă cu calităţi de caracter". Această formulă ne readuce în minte, palpitantă de materialitate, figura lui Traian Bratu.

Azi Iaşi, s'au schimbat. Au dispărut ambele populaţii de care vorbeam. Intelectualii politici dela Universitate au devenit nişte simpli provinciali cu leafă mică. Iar cu moartea lu Traian Bratu, se stinge tot mai mult falanga cea veche a cărturarilor dezinteresaţi şi generoşi.

NICANOR & Co.

RECENZII

Cuvântările Regelui Carol II, 1930—1940. **Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă „Regele Carol II" 1940, in 8°, vol. I, 409 pag.**

Cu prilejul aniversării primului deceniu de domnie a Regelui Carol II-lea, colecţia cuvîntărilor Sale, au văzut lumina tiparului din grija Editurii Fundaţiilor Regale.

Ascultătorul obişnuit ca şi critica, dintr'un început au simţit şi subliniat, vigurosul talent oratoric al Augustului Vorbitor. Rămîne, ca în rîndurile ce urmează, să căutăm a statornici doar sensul istoric al cuvîntului regal, aşa cum se desprinde el, din mănunchiul adunat astăzi.

Practica de guvernămînt, cum apare ea în concepţia modernă, face necesar adeseori contactul direct, prin viu graiu, între cîrmuitor şi naţiune. De aici caracterul special al acestor discursuri, care vor marca pregnant în sinceritatea şi adevărul lor, rarile manifestări de însemnătate din viaţa unui popor.

Iată, pentruce, colecţia cuvîntărilor regale va însemna o adevărată arhivă în care, istoricul viitor să poată urmări şi analiza, nu numai desfăşurarea vieţii romîneşti, prin tot ce are ea mai de seamă, în deceniul de înoitoare domnie, ci, în toată amploarea ei, şi doctrina ce a prezidat la aceste transformări. In sfîrşit, ea va oferi contribuţia hotărîtoare la datele necesare viitorului biograf al unui mare rege.

Suveranul a fost prezent oriunde a întrevăzut un semn al propăşirii şi mai ales al consolidării romîneşti, — etapele necesare marilor chemări de viitor. Cu răbdare El a aşteptat să dea rod ideile binefăcătoare, izvorîte din adînca-I dragoste şi deplina înţelegere pentru sensurile acestui neam, pe care El le-a sădit la baza aşezării nouă a Ţării.

Soarta a vrut ca în curînd, unele dintre aceste neobosite strădanii să se poată vedea încununate de înfăptuiri.

Vom însemna, spre pildă vie, doar realizările în domeniul culturii, — mare sector al activităţii regale şi fără îndoială, una din caracteristicile dominante şi titlurile de cea mai pură glorie, ale domniei Regelui Carol II-lea.

Pornită dintr'o caldă convingere, care găsea în discursul de recepţie la Academia Romînă, această elocventă afirmare: „Oricît de mare ar fi bogăţia unei ţări şi oricît de puternică ar fi puterea ei ar-

mată, în fața istoriei omenirei acea țară nu va avea nicio însemnătate, dacă nu va aduce lumii aportul ei literar, artistic și științific", dragostea Regelui pentru îndeletnicirile superioare ale minții, fusese mărturisită în cele dintîi zile ale Domniei Sale, în făgăduiala de a fi „un Voevod al culturii romînești".

Lupta dîrză și sistematică a mers pînă la biruință; fazele ei se întrezăresc în cuvîntările regale.

Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II", ziua cărții, sprijinul de largă munificență acordat scriitorilor și tuturor instituțiilor de cultură, au fost împlinirea magnifică a unui legămînt August. Avem aici un exemplu de fericită îmbinare dintre făgăduință și faptă, însușire de căpetenie a adevăraților înfăptuitori, întîlniți atît de rar în cursul vremurilor.

Alte multe pilde pot fi alăturate și cu siguranță că vor spori an de an, alcătuind, așa cum se vor reflecta ele în cuvîntările Maiestății Sale, letopiseț viu pentru cronicarul de mîine.

Un cuvînt, drept încheiere, editorului care, sobru, a dat notele lămuritoare și un altul, pentru aleasa înfățișare tehnică a volumelor.

EMIL C. CIUREA

G. OPRESCU: G. Petrașcu, Academia Romînă, Publicațiile Fondului Elena Simu, III, București, 1940.

Dintre pictorii noștrii mari de astăzi niciunul, după cîte știm, n'a făcut pînă acum obiectul unei serioase monografi, în afară de cele două apărute, demultă vreme, în colecția „Apollo". Lui George Petrașcu — dintre cei în viață cel care-a primit mai multe recompense, meritate firește — primul academician din pictura noastră, i se consacră, acum o frumoasă monografie, publicată în foarte bune condiții tehnice, sub auspiciile Academiei Romîne și investită cu incontestabila autoritate în acest domeniu a d-lui Prof. Gh. Oprescu, membru corespondent al acestei academii.

Tot D-sa, scrisese mai demult un studiu despre acelaș artist, publicat în limba franceză, în citata colecție „Apollo". „Tipărit în puține exemplare de direcția presei, el a fost utilizat pentru a face cunoscută arta noastră în străinătate și nu știu să fi fost pus în vînzare prin librării. Petrascu însă este azi un maestru. El trebue să fie prezent în orice conștiință romînească. Pe de altă parte, dela publicarea textului meu francez au trecut cîțiva ani, în care artistul a lucrat cu aceeași rîvnă și a continuat să expună. Se cuvenea deci ca el să fie din nou prezintat cititorilor, spune autorul în prefața acestei a doua lucrări cu atît mai necesare cu cît ultimele manifestări ale lui G. Petrașcu au avut o strălucire și o importanță depășind chiar pe aceia a expozițiilor sale anterioare.

D-l Prof. Oprescu începe această carte distingînd trei categorii de pictori, după înclinarea lor către desen, către culoare, sau către materia picturală. Petrașcu este așezat printre acești din urmă pictori care caută satisfacția ieșită din prețiozitatea și raritatea materiei de care s'au servit, a pastei suculente, grase, lucioase, adesea translucide, și în care stau parcă închise pulberi de pietre scumpe, smalțuri ori de-adreptul parcele de raze de lumină. Pensula acestori pictori, mai adesea cuțitul, lasă dîre adînci în substanța vîscoasă, o sdrobesc, o fac să se supună voinței dîrze a celui ce le poartă, cu un fel de frenezie uneori, cu ceva din avîntul și neprevăzutul inspirației, alteori pe îndelete, adăgînd strop lîngă strop și părticică lîngă părticică, cu o răbdare de furnică, dar și cu un instinct sigur de cum va apare totul, peste nenumărate zile de muncă încordată. Uscîndu-se, aceste șanțuri și creste de substanță colorată vor căpăta duritatea și luciul plăcut al agalelor. Un element sensual se desprinde dintr'o atare execuție". Nu credem că se putea face o caracterizare mai exactă și-n acelaș timp mai frumoasă a picturei acesteia de giuvaergiu și deci a artei lui Petrașcu.

Se urmărește apoi, pas cu pas, activitatea necontenită și trudnică a artistului, dealungul vieții lui liniștite și încununate de toate succesele pe care și-le putea dori. Ni se vorbește de expozițiile sale, de motivele prezente și de evoluția lor; de felul în care se transformă tehnica acestui artist viguros și original, care deși pornit la început pe urmele marelui maestru al picturei noastre de atunci, ale lui Grigorescu, a știut să-și caute cu îndărătnicie un drum al lui și numai al lui, de pe care nu l'a putut abate/nimic. Se analizează, însfîrșit, tablouri semnificative pentru fiecare etapă a desvoltării acestei arte.

Cartea este scrisă cu căldură și simpatie și pătrunzătoare înțelegere. Nu dorim decît ca astfel de monografii să cinstească și pe alții dintre artiștii noștrii contimporani.

M. N.

DEMOSTENE BOTEZ: Comedia umană. Edit. Socec.

Sub acest titlu, împrumutat dela Balzac, Demostene Botez a adunat nouăzeci și trei de noui articole paradoxale și pline de haz, în care îi place să întoarcă pe dos părerile curente și să zeflemisească (de multe ori cu amărăciune satirică) prejudecățele, contradicțiile, absurditățile societății contemporane. Poetul acesta al duminecilor triste al singurătăților dureroase și al iubirilor melancolice, știe să privească pe contemporanii săi cu duh satiric și surîs sarcastic.

Bucățile din această *Comedie umană* sunt provocate în cea mai mare parte de noui întîmplări zilnice, de fapte diverse pe care le aduc ziarele. Pentru un ochi atent, multe din măruntele fapte cotidiane exprimă adevăruri omenești generale și trăsături adînci ale firii.

Cele pe care Demostene Botez le ia ca motiv umane pentru considerațiile lui satirice sunt mai întotdeauna metehne și obiceuri ridiculizabile. Multe din subiecte se referă la cazuri ciudate sau grotești. Autorul le-a ales pe acelea în care verva lui se putea exercita cu mai multă amploare. Unele din bucățile volumului sunt simple glume, exagerări abile pentru ilustrarea unui paradox final sau numai pentru simpla plăcere de-a face haz. Dar nu acestea formează majoritatea. Gluma autorului are de multe ori cu substrat de indignare și de dispreț. Iată un singur exemplu, în care hazul pur și gluma severă se succed și se completează. Sunt pasagii din bucata care poartă titlul de *Animalele nobile:*

„Toată lumea știe că cel mai nobil animal este calul. Ca orice nobleță adevărată, constatarea aceasta este născută fără să se știe cum și trecută nouă de demult fără niciun titlu scris.

„Ca orice nobil apoi, calul are de foarte multe ori manifestări de animal, pur și simplu, fără nicio caracteristică aristocrată. In cursă sau la paradă, are gesturi deplasate, pe care niciun nobil, oricît de degajat de mediu, nu și le permite.

„In materie de nobleță, sugestia are însă un rol decisiv. Interpretarea actelor capătă imediat o altă explicațiune atunci cînd știi dinainte că ele vin dela un nobil.

„Nobilul nu-i niciodată mojic ci cinic și indiferent. Atunci cînd un om de rînd înjură, el este considerat ca mitocan. Cînd înjură un

nobil, asta capătă o savoare aparte şi autorul e socotit inteligent unic şi dispreţuitor.

. . . .

„Ca să se priceapă mai bine încă nobleţa calului ar trebui să ne gîndim la un gest pe care îl fac şi alte animale dar care la cal are o semnificaţie specială. Aşa, de pildă, un cîne care dă din coadă se scoboară prin acest act chiar pînă la familiaritate, sentimentalism şi chiar servilism. Un cîne care dă din coadă e lipsit de prestigiu moral şi de independenţă. Nu tot aceasta este impresia pe care o face un cal care dă din coadă. El are majestate, un fel de dispreţ, un fel de autonomie. — şi nu o face decît pentru ca să alunge muştele; — niciodată însă pentru exteriorizarea unui sentiment. Nobilul şi calul sunt fiinţe ermetice şi necomunicative.

. . . .

„Şi nobilii şi caii se clasifică, nu ca oamenii după inteligenţă sau alte aptitudini naturale, ci după sînge. Nu se poate astfel vorbi despre un cal că-i prost sau e deştept; despre el se spune că-i pur sînge, jumătate sînge sau deloc sînge. Mi se pare că nici la nobili nu se pune o problemă de inteligenţă, ci de arbore genealogic, adică tot de sînge.

„Este atunci perfect normal că această aminte a mers pînă acolo încît un grup de nobili spanioli in Jeres dela Frontera, a dat un banchet de adio pentru nişte ponei de polo pe care îi vînduseră şi de care se despărţeau. Caii au stat la iesle artistice în mijlocul restaurantului, iar nobilii la mese, aşezate în potcoavă, împrejur.

„Nu ştiu dacă spiritul de asimilare a mers pînă acolo încît caii să bea vin şi nobilii să mănînce ovăz. S'ar fi putut. Am arătat doar că sunt atîtea puncte de asemănare.

„Mă tem numai ca poneii să nu fi adoptat ceva obiceiuri proaste dela grăjdari, fiindcă nenorocirea nobililor este că trebue să fie serviţi'„

Cartea aceasta, de lectură uşoară şi de înţeles adeseori adînc, este produsul unui jurnalism de bună calitate, expresia a libertăţii de opinie şi a bunului simţ, într'o formă fără pretenţii, cursivă şi clară. Singura primejdie a genului este alunecarea prea mare pe panta exagerării, fapt care poate duce uneori la ambiguităţi de sens; totul, aici e să ştii să te opreşti la timp şi să strîngi frîna cînd trebue, nici prea devreme nici prea tîrziu, ceea ce Demostene Botez face aproape întotdeauna. Gradaţia în exagerare este aici o condiţie de artă.

AL. PHILIPPIDE

MIRCEA ELIADE: Secretul doctorului Honigberger. (Socec & Co., 1940, 189 p., in 8⁰).

Ultima carte a d. Mircea Eliade ne readuce în atmosfera de mister a Indiei Yogiilor. Depăşind literatura cu care ne-a obişnuit cunoscutul indianist, romanul se anunţă captivant, şi am rămîne cu această impresie de senzaţional de foileton, dacă numele scriitorului, legat de esseul masiv asupra misticei indiene, nu ne-ar garanta că este din nou vorba de confesiuni romanţate. Dealtfel o mulţime de observaţii de detaliu ni-l denunţă pe eseist, atunci cînd în cursul evenimentelor am prefera arta unui Edgar Wallace. Romanul începe astfel: „Intro diminează din toamna anului 1934, un comisionar mi-a adus o scrisoare destul de ciudată, adăogind că aşteaptă răspunsul pe loc". Cetitorul

parcurge deci paginile cu repeziciune şi panică, pînă ce descoperă că soţul doamnei Zerlendi, autoarea scrisorii, dispărut în împrejurări supranaturale din extraordinara sa bibliotecă (toate superlativele sunt la loc potrivit), fusese posesorul unor taine magice indice şi în urma unui obstinat exerciţiu, căpătase facultatea invizibilităţii. Toate acestea din nevoia de a înţelege mai bine pe doctorul sas Honigberger, a cărui operă asupra ocultismului indian îi era cunoscută. Deşi toţi înaintaşii săi întru descoperirea misterioasei dispariţii avuseseră un tragic şi foarte suspect sfîrşit, autorul îndrăzneşte să deslege taina manuscrisului sanskrit şi cu el, secretul doctorului Honigberger.

Volumul mai conţine o nuvelă, intitulată promiţător *Nopţi la Serampore*, în care este din nou vorba de dispariţii ciudate şi de o şi mai ciudată deplasare forţată a celor trei protagonişti (autorul, un rus şi un olandez) cu 150 ani, în urmă, în plină legendă.

De sigur, metoda de prezintare a faptelor este cea utilizată în nuvela precedentă, şi anume dansul iniţiatului pe coarda neverosimilului. Credem, cu autorul, că un astfel de subiect este dificil şi ca tratare şi ca înţelegere în sens înalt. De aceia, nu cerem explicaţii asupra enigmelor pe care nu ni le deslegă nimeni pe tot parcursul cărţii. Sub acest unghi privind, recunoaştem doar că era mult preferabil un nou esseu, sau, altfel, subtitlul: roman pentru tineret.

Considerînd de data aceasta, noul volum sub raportul celorlalte, acesta se integrează perfect în epopeea confuză a unei bogate personalităţi în evoluţie, a spiritului exigent, care, făcînd tabula rasa din toate adevărurile acumulate, încearcă să înalţe pe aceste ruine edificiul *adevărului său*. Omul în căutarea sa, cu toată inerenta nostalgie după altceva şi cu o puternică facultate de dedublare, lucidă şi de fin observator, se dedă celor mai livreşti şi mai demonice experienţe interioare, la care asistă curios de rezultate, şi gata să ia totul dela început cu încăpăţînarea şi entusiasmul unui fanatic. Şi toate acestea dincolo de „inteligenţă", căci atributul iniţial al omului este „Instinctul transendent", pentru traducerea căruia există simbolul, revelaţia imediată, extazul, sau practicele magice, care, în ansamblu, duc la un egotism cu atît mai crud, cu cît este cel al unui „înţelept", adică al unui cerebral complex şi paradoxal.

MIHNEA GHEORGHIU

DINU SIMION: Două paie la trei măgari. Bucureşti, 1940.

Iată o carte cu aromă proaspătă şi autentică de viaţă rurală oltenească. Amintirile din copilăria la ţară sînt la noi rare, ori false, fie că cei care le-ar avea de povestit preferă să le dea uitării, fie că cei ce se încumetă să le povestească sînt obligaţi să le născocească pe deantregul. Pe de altă parte, asemenea veleităţi literare se găsesc poate stingherite de reuşita atît de nestingherită a amintirilor lui Creangă. A înfrunta inevitabila comparaţie cu povestitorul moldovean e deci, din capul locului, semn de mare convingere şi de mare hotărîre. Iar convingerea şi hotărîrea sînt desigur în literatură resorturi de creaţie.

Cred că popa Creangă ar fi fost grozav de interesat de micile bucurii şi de necazurile mai mari ale băeţaşului de pe valea Giorocului, care a început a învăţa carte într'o magazie a unui sătean, care alerga împreună cu tovarăşii de şcoală să se înfrupte din fierturile de pomană ale satului şi să mai uite astfel de leşinul eternelor „Săsui", care deţinea un loc de cinste în ceata „vitejilor lui Tulucă", haiduci mărunţi dar teribil de activi şi de antrenaţi, care avea pe lîngă o misiune de încredere nu totdeauna tihnită, care pornea în explorări îndrăzneţe

peste vii și dumbrăvi, care se exercita în stilul epistolar compunînd pe caetul de dictando rînduri galeșe pentru fetița cu coade bălaie din banca din față, care și-a pierdut dreptul la învățătură din cauza acestei copilărești misive și pe care, vai, nu l-au putut vindeca de „boerie" nici alifia unei babe, nici postul prelungit, nici sfîntul cel frumos zugrăvit pe bolta bisericii, căruia zadarnic i s'a adresat astfel:

„— Doamne, mîntuește-mă de rîie... Știu c'am făcut păcate multe, că ochiul tău cel mare a fost zilnic treaz și m'a văzut. Nu pot spune c'astă vară n'am furat lubenițe cu ceilalți copii, din bostanul altora, și n'am mîncat braghină și tămîioasă de furat... Văd că am păcate multe de tot, și pînă ce nu le-oi ispăși pe toate, nu mă vindec, m'adresai eu sfîntului de pe cupolă. Dar știi ce? Fă o minune, să se'ncrucească muierile în biserică. Uite, zboară de-acolo de sus și pînă la ușa bisericii, și de-acolo înapoi. Să vezi cum au să cadă toți în genunchi, cu fața la pămînt, și eu am să stau în picioare, să vadă lumea că nu mă sperii. Hai! Una... Două... Trei! Zburrrr...

Dar sfîntul sta liniștit, lipit de cupolă, și nu mișca neam.

— Poate că nu se zice zburrrr... la sfinți. Ce! Sfîntul e pasăre? El cînd zboară, nici nu s'aude!...

— Te rog eu, m'adresai sfîntului din nou, zboară numai o țîrișoară și fă din aripi pîl, pîl, pîl, de trei ori, și pe urmă treci la loc.

Sfîntul se uita la mine încremenit, cu niște ochi mari și blînzi, și nu știa ce vreau eu de la el. Atunci făcui din mîini ca din aripi și-i arătai să zboare".

Naivitatea pitorească a micului Giorocean va fi pusă la încercare și în discuțiile... ideologice pe care le are cu băiatul popii de la tîrg, unde l-au adus urmările catastrofale ale celei dintîi scrisori:

— Tu știi cum se face pîinea? îl întrebai eu.

— Știu! O face brutarul din făină.

— Și făina cine o face? Asta știi?

— Știu! Făina o face morarul din grîu.

— Și grîul, cine-l face?

— Grîul îl face Dumnezeu.

— Il face țăranul, mă băete...

— Cine, mă?

— Țăranul!

— Ha, ha, ha! se umflă el de rîs, să crape.

— Cum mă, nu mă crezi tu pe mine? mă înciudai eu. Poi eu am fost la arat, la semănat, la secerat. Uite, grîul se seceră așa și treeră așa, încercai eu să-i arăt.

Dar băiatul popii nu credea nici mort ce-i spuneam eu, și ținea una și bună, că grîul îl aduce Dumnezeu în saci, deadreptul la moară.

— Nu ne'nțelegem și pace.

— Știi ce, schimbai eu vorba. Mie nu-mi place la voi la oraș un lucru: Dacă drumul pe lîngă case e făcut cu „țimend", de ce oamenii mai merg încălțați? La noi la Gioroc e de-andoaselea: drumurile sînt pline de mărăcini, și copiii merg desculți. Eu cînd m'oi face mare, am să fac la noi ca pe-aici, și-am să închid toate tarlalele cu sîrmă să vedem pe unde au să mai intre caprele în mărăcini!...

Băiatul popii necheza ca un mînz pe lîngă mine, și'nțelegea bleau din cele ce spuneam".

Mai des flămînd decît sătul, băiatul din Gioroc care cucerește cu luptă grea din ciocul unei cioare, și ea flămînde, un ou copt pe spuză, ar fi trezit desigur ecouri fraterne în sufletul necăjitului Nică din Humulești.

Pentru cititorul orășean, aceste amintiri din copilărie, scrise într'o oltenească familiară și naturală, evocă cu multă culoare, cu umor și cu căldură o lume pe cît de autohtonă pe atît de necercetată.

A. G.

AL. ROSETTI: Istoria limbii romîne, vol. I, ediția a doua revăzută și adăogită. București, 1940.

Apariția celei de a doua ediții după numai doi ani de la publicarea celei dintîi este un fapt extrem de îmbucurător, întîi pentru că arată că această lucrare de mare valoare s'a bucurat de primirea pe care o merita, al doilea pentru că ne dovedește că publicul nostru cititor se interesează astăzi de lucrările de lingvistică chiar cînd nu sînt opere de diletanți.

Față de ediția I, cea de a doua se prezintă cu un spor de numai patru pagini (223 față de 219), ceea ce ar lăsa să se înțeleagă că schimbările introduse sînt neînsemnate. In realitate nu este așa. Autorul a utilizat toate publicațiile apărute în ultimii doi ani, cum și dările de seamă care s'au făcut ediției I. Deși aceasta a fost foarte bine primită și n'a provocat obiecții serioase, totuși textul a fost destul de profund modificat: s'au transformat redactările mai multor pasaje care ar fi putut crea echivocuri, s'au înlocuit unele exemple cu altele mai sugestive, iar în cîteva locuri s'au schimbat chiar ideile. Cu excepția acestor pasaje care sînt puține la număr, se poate spune că volumul a rămas același în fond; dar în formă diferențele sînt destul de mari, și aceasta peste tot în avantajul ediției a doua. Dacă totuși numărul de pagini a rămas aproape neschimbat, aceasta se datorește faptului că redactarea a devenit mai strînsă, că unele pasaje noi s'au adăugat în locul altora care au fost îndepărtate și că în general, d. Al. Rosetti nu urmărește să publice volume groase completate cu pasaje de umplutură: în publicațiile d-sale nu se găsește decît ceea ce e esențial și indispensabil pentru chestiunea dezbătută.

Apariția acestei a doua ediții a volumului întîi ne face să dorim ca, odată cu volumul al treilea (care, desigur, nu va mai întîrzia prea mult), să n ise dea și o a doua ediție a volumului al II-lea. Prin primirea făcută acestei importante lucrări, publicul romînesc a arătat că merită să i se facă această plăcere.

GH. N. DRAGOMIRESCU: Sintaxa propozițiunilor independente, cu privire specială asupra coordonatelor adversative comparate cu subordonata concesivă. Brașov, 1939, in 8°, 175 pagini.

Iată o carte despre care s'au făcut aprecieri asemănătoare cu cele ale lui Esop asupra limbii: lucrul cel mai bun și cel mai rău din lume. Cel mai bun: volumul a fost premiat de Academia Romînă. Cel mai rău: s'a afirmat că lucrarea nu are valoare deoarece e scrisă de un începător fără cunoștințe de lingvistică. Sentința mea este că ambele aprecieri sînt greșite, sau ambele sînt juste, întrucît opera are și merite și lipsuri. Rămîne numai să vedem care dintre ele au preponderența.

Să începem cu defectele, care vor ocupa, bine înțeles, un spațiu mai întins, datoria unui recenzent fiind mai mult să sublinieze erorile, pentru a îndemna la îndreptarea lor, decît să distribue tămîie.

Este adevărat că se trădează lucrarea unui începător, și aceasta mai cu seamă prin atitudinea față de înaintași. Un cercetător încercat știe că predecesorii săi au făcut ce-au putut pentru a contribui la pro-

gresul științei, și dacă ei n'au luminat toate faptele posibile, aceasta este din cauză că viața e scurtă, iar subiectele de studiat nenumărate și infinit de grele. Fiecare din noi adaugă o pietricică la edificiul științei, și trebue să se urmeze generații întregi de muncitori pentru ca progresul să fie apreciabil cu ochiul liber. Mai mult decît atita: fiecare pas pe care-l facem înainte ne deschide noi perspective și ne arată că materia e încă mult mai vastă și mai complicată decît ne închipuisem. In atare condiții mi se pare naiv să întrebuințezi hîrtia de tipar pentru a sublinia că cei dnaintea ta au făcut greșeli, că nu s'au ocupat de subiectul pe care ți l-ai ales (ca și cum ar fi putut studia toate subiectele, sau ca și cum tu însuți te-ai mai ocupa și de alte subiecte afară de acesta) și că ți-au permis astfel să studiezi tu problema și să publici o operă științifică. Această naivitate n'ar avea nici o importanță, dacă ea n'ar stîrni animozități și dacă n'ar dăuna primirii lucrării. Mi-aduc aminte că într'una din primele mele publicații mă miram că soluția propusă de mine nu fusese văzută de alții mai înainte, căci mi se părea că sare în ochi. Dar lucrarea, înainte de a fi tipărită, a trecut prin mîna lui Mario Roques, și acesta mi-a spus, în forma lapidară care-l caracterizează: „Să nu te miri niciodată că alții n'au descoperit înaintea ta faptele pe care le găsești". De atunci m'am lecuit de acest defect de începător.

Al doilea punct criticabil este titlul prea vast (și încă, pe deasupra celui citat, volumul mai conține altul, mai cuprinzător: *Sintaxa și stilistica propozițiunilor independente)*. Adevărata formulă ar fi fost *Sintaxa propozițiilor coordonate adversative*, căci capitolul privitor la propozițiile independente poate fi considerat ca o introducere. Oamenii cu experiență știu că nu există subiecte prea mici sau neînsemnate și că orice nouă afirmație exactă, indiferent de sfera pe care o cuprinde, este bine venită. Marele lingvist A. Meillet, considerat pe drept cuvînt ca unul dintre cei mai de seamă specialiști pînă în prezent, dacă nu chiar cel mai de seamă, a publicat adesea note de trei rînduri, în care a elucidat un detaliu nebăgat în seamă din cutare dialect vechi sau modern, și nu s'a considerat cîtuși de puțin umilit că nu le putea încadra în titluri vaste.

S'a reproșat autorului nostru că confundă gramatica și logica, sau, cu alte cuvinte, că ignorează un fapt elementar: divorțul frecvent între gîndirea gramaticală și cea logică. Reproșul acesta nu este meritat, d. Dragomirescu arată în mai multe locuri că nu i-a scăpat acest fapt. Dacă însă i s'a putut aduce această învinuire, vina este tot a d-sale. Anume, de sigur tot din tendința de a-și înnobila subiectul, d-sa întrebuințează adesea cuvîntul logică. în loc să spună pur și simplu înțelesul, sensul, valoarea. Iată bunăoară un pasaj de la pag. 145 și urm.:

„Explicația acestor greșeli nu stă decît în nesiguranța cu care profesorii de literatură, în genere — și cei francezi și ai noștri — mînuesc noțiunile de logică. Iată de ce Sintaxa, chiar pentru sfera ei restrînsă, nu poate fi clară și sigură în judecăți, în definiții fără sprijinul serios al Logicei".

Dintr'un pasaj ca acesta nu se poate desprinde părerea — greșită, o repet, — că autorul confundă sintaxa cu logica?

Studiul sintaxei, ca și al oricărei subîmpărțiri a lingvisticei, trebue să aibă în vedere în primul rînd limba vorbită, cea scrisă fiind un aspect, nici decum neglijabil, dar în orice caz mai puțin însemnat. De-aceea cititorul poate fi surprins cînd găsește definiții ca *propoziție limitată prin punct* (de exemplu pag. 14), *propoziție despărțită prin virgulă* (de exemplu pag. 15). In vorbire nu există nici punct, nici virgulă. Dacă lucrarea s'ar referi numai la limba scrisă (ceea ce nu e cazul), ar

fi trebuit specificat acest lucru în titlul ei. Atare expresii pot ușor deștepta ideea că autorul nu e familiarizat cu cercetările lingvistice.

In sfîrșit, pentru a isprăvi cu observațiile de ordin general, imprimarea lucrării nu a fost destul de supraveghiată. Mult prea numeroasele greșeli de tipar, mai supărătoare într'o carte de gramatică decît în oricare alta, și de punctuațiie, ar fi putut lipsi (de exemplu la pag. 70, a apărut *fericit* în loc de *nefericit)*. Chiar stilul ar fi avut nevoie, pe ici pe colo, de corectări, care să-l facă mai puțin confuz. De exemplu, dacă citiți cu atenție fraza de la pag. 55:

„Și aceasta numai pentru că aici avem de a face cu o opoziție ascunsă care, fiindcă nu e tot una, pentru sintaxa frazei, ca opoziția vădită, dă ideii pe care o exprimă alt înțeles".

veți constata că e construită corect; dar trebue dată atenție pentru aceasta.

Alt exemplu:

„Așa, de exemplu, un inculpat, încleștîndu-i-se gura de frică și risipindu-i-se toate gîndurile, în fața judecătorului, care l-ar putea achita, dacă ar spune singur un cuvînt pe care numai el îl știe și care l-ar putea salva — răspunde"...

Aici trebue să mărturisim că fraza e destul de confuză.

Să trecem acum la chestiunile de amănunt.

La pag. 11 ni se spune că propozițiunea trebue să aibă verbul la un mod predicativ. Cu toate acestea, o expresie germană ca *Nach Hause gehen!* constitue o propoziție cu verbul la inifinitiv; de asemenea limba latină, cu acuzativul cu infinitiv, cea greacă veche, cu genitivul absolut, cunosc propoziții cu verbul la moduri nepredicative. Recunosc bucuros că nu pot da o definiție mai bună a propoziției (nu cred că trebue amestecată ideea de voință), dar nici nu-mi iau această sarcină.

Am impresia că raporturile între diferitele feluri de propoziții ar fi fost mai ușor de prins dacă în loc să se vorbească tot timpul de principale (de exemplu la pag. 23: *mi-a spus că se duce la piață ca să cumpere flori*, unde *că se duce la piață* ar fi „principală" a propoziției următoare), s'ar fi întrebuințat din loc în loc termenul *regentă*, în opoziție cu *dependenta*, căci o secundară dependentă poate depinde de alta secundară.

La pag. 16, autorul se miră că d. Iorgu Iordan spune că propozițiile principale pot fi necoordonate, despărțite între ele prin virgulă, punct și virgulă, etc. — „Etc.?" repetă cu mirare d. Dragomirescu, arătînd astfel că nu vede altă posibilitate de despărțire. Și cu toate acestea, există: pauza, de exemplu: *Eu scriu — tu citești*.

Ce se înțelege, la pag. 21, prin „*ci*, specific limbii noastre"? Că numai noi avem cuvîntul acesta, *ci*, pe cînd alte limbi au în loc cuvinte de altă origine? ar fi o naivitate; că numai noi cunoaștem funcția lui *ci*? ar fi o greșală.

La pag. 42 se citează ca exemplu de cauzală devenită independentă propoziția *Căci nu am eu drept în lume să judec pe tirani*, cu înțelesul: „de ce nu am eu drept...". In realitate, această propoziție n'a fost niciodată cauzală, ci *căci* are aici vechea sa valoare interogativă, din care s'a desvoltat probabil, mai tîrziu, aceea de cauzală. In vechea romînească, acest cuvînt (compus din *că ce)* avea normal înțelesul de „de ce"?

La pag. 44 ni se spune că în *Nu e după cum vrea omul, ci după cum vrea Domnul*, avem o adversativă comparativă. Unde e comparativa? Dacă am spune *Nu e cît vrei tu, ci cît vreau eu*, sau *Nu e cine ai spus tu, ci cine am spus eu*, sau *Nu e unde vrei tu, ci unde vreau eu*, ar mai fi vreo comparativă? In fraza *E cum vreau eu, cum vreau eu* nu e propoziție comparativă.

La pag. 61, exemplul *Plurima quidem proferre, sed satis est* este trunchiat: lipsește predicatul primei propoziții. *Proferre* e scris greșit, cu doi *f*, și mai e însemnată cantitatea lungă a lui *o*, ceea ce nu e greșit, dar această cantitate trebuia sau însemnată peste tot, sau neglijată peste tot.

La pag. 136 și urm., autorul discută cu un coleg al d-sale problema diferenței între adversativă și concesivă. Cred că discuția ar fi fost mai scurtă, dacă s'ar fi știut că regretatul Evolceanu, profesor de latină la Universitatea din București, numea *adversativă* o concesivă reală, păstrînd termenul de *concesivă* pentru propoziția realizabilă. Evident, aceasta este baza de la care pornește colegul d-lui Dragomirescu.

La pag. 140 se discută întrebuințarea lui *și*, cu valoare de *ci*, chestiune pe care am discutat-o în *Bulletin linguistique*, IV, p. 115 și urm.

N'aș putea subscrie afirmația dela pag. 155: „pînă acum numai poezia a fost analizabilă (din punctul de vedere stilistic"), căci cunosc un mare număr de studii stilistice asupra prozatorilor, dacă n'ar fi să pun la socoteală decît pe cele făcute asupra autorilor antici.

Rezumînd acum toate observațiile pe care le-am făcut mai sus, constatăm că ele se rezumă la chestiuni de formă, adică la prezentarea ca să zic așa exterioară a lucrării și la chestiuni de amănunt. Asupra fondului lucrării n'am spus încă niciun cuvînt, căci partea aceasta va fi discutată sub rubrica a doua, adică a meritelor. Aceasta va fi, cum am spus, mai scurtă decît prima.

Cred că, făcînd abstracție de detaliile pe care le-am analizat mai sus, în linii mari, autorul a reușit să demonstreze ceea ce-și propusese, anume că trebue să se dea mai multă atenție sintaxei propozițiilor independente, că valoarea acestora trebue analizată ținînd seamă de înțelesul lor în context; în sfîrșit, clasificarea propozițiilor independente pe de o parte și analiza raporturilor dintre coordonata adversativă și subordonata concesivă sînt, iarăși în linii mari corecte. Se poate spune deci fără exagerare că lucrarea d-lui Dragomirescu constitue un pas înainte în domeniul gramaticei romînești, și putem aștepta cu interes și cu încredere celelalte studii pe care le anunță d-sa, convinși că va izbuti să se dezbare de micile defecte inerente începutului.

Se înțelege dela sine că nu voi reproduce aici schemele care sintetizează rezultatele obținute. Voi da numai un exemplu pentru a arăta cu ce finețe analizează autorul subtilitățile limbii. La pag. 20, d-sa analizează fraza *Profesorii se recreează în sala lor, iar (și) elevii se recreează afară*. Ce deosebire este între *iar* și *și*? Dacă vrem să accentuăm verbul *recreează*, care e comun, punem *și*, iar dacă vrem să punem accentul asupra complementului de loc, diferit *(în sala lor sau afară)*, punem *iar*. Dar cine vrea să ia cunoștință de celelalte amănunte puse în lumină de d. Dragomirescu n'are decît să citească volumul, căci nu va avea decît de cîștigat.

D. RUSSO: *Studii istorice greco-romîne, opere postume publicate sub îngrijirea lui Constantin C. Giurescu de Adriana și Mestor Camariano*. București. Fundația pentru literatură și artă Regele Carol II, 1939, în 8°, 2 vol., IX + 692 pag. + 52 pl.

Pietatea devotată a d-lui prof. Const. C. Giurescu și grija d-nei și d-lui Camariano, nepoții defunctului bizantinolog s'au străduit să dea în 2 volume compacte, o selecțiune de studii, parte inedite, parte publicate prin diferite reviste sau epuizate, ale profesorului D. Russo.

D. Russo a ocupat în istoriografia romînă, ca și în viața universitară, un loc aparte. Fanatic al adevărului pur, pe care, — printr'o minuțioasă verificare, — încerca parcă să-l apere de însuși hasardul relativității, el a urmărit în cîmpul întins al cercetărilor greco-romîne, anume sectoare, unde investigația adîncă și argumentația strînsă, îl puteau aduce la certitudini, pe care le supunea iarăși unui neîncetat control.

De-o modestie mîndră, dacă se poate spune așa, D. Russo a evitat celebritatea răsunătoare pe care o dau operele de mari proporții și de curagioasă sinteză sau strălucire elocventelor prelegeri, păstrînd doar pentru un cerc restrîns de discipoli, bogata sa învățătură și experiență, ca și liniaritatea unei metode aspre. A făcut astfel școală și fără îndoială, vor fi multe de spus despre el, atunci cînd se vor studia curentele istoriografiei romînești contimporane.

Cadrul cercetărilor lui D. Russo nu-l forma viața bizantină propriu zisă, ci mai de grabă, — ca să întrebuințăm o formulă a lui Ch. Diehl, — „moștenirea Bizanțului", raportată la țările romîne.

Restrînse monografii de o exhaustivă informație critică, lămureau diversele probleme și prezentau figuri din acel capitol al elenismului în Romînia, pe care l-a schițat sintetic cu ani în urmă și la care trebuia să revină, în marginele unei opere cuprinzătoare, dacă nu l-ar fi împiedecat o boală grea și o prea severă scrupulozitate științifică.

Volumele apărute se deschid cu lecția inaugurală a lui D. Russo, pentru a continua apoi cu partea din cursul predat la Universitatea din București, în care se dau date noui asupra autorilor greci și lucrărilor lor, literare sau pur istorice, avînd drept conținut fapte și oameni dela noi. Urmează în sfîrșit, un articol despre primele ziare grecești din Viena, cîteva alte cercetări, mai sus menționatul „Elenizm în Romînia" și drept încheiere studiul „Critica textelor și tehnica edițiilor", devenit îndreptar clasic în materie.

O fericită idee a încadrat tot acest material, între lecția inaugurală și „Critica textelor și tehnica edițiilor", pentrucă ele formează cei doi poli în jurul cărora se centrează întreaga operă a bizantinologului romîn. Una, reprezentînd liniile mari programatice care vor închide obiectul de studii, iar cealaltă, crezul care animă și mijloacele de realizare sau, mai precis, — metoda de lucru.

Nu vom face o incursiune mai amănunțită, dat fiind că cele mai însemnate dintre aceste studii, au văzut d mult lumina tiparului și au fost atunci relevate. Ori, tocmai marele merit al Prof. Russo, stă în faptul că nici după scurgerea anilor, lucrările lu nu-și perd din valoare și nu au să sufere variațiuni de înțelegere și apreciere.

Vom adăuga doar, că prin publicarea operelor postume s'a făcut un real serviciu memoriei bizantinologului dispărut, cît și tuturor cercetărilor de specialitate care vor găsi în fiecare din suscintele monografii, un model al genului.

Editorii și-au dat toată silința să poată răspunde grelei și exigentei lor misiuni.

EMIL C. CIUREA

Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide". **Director: *Iorgu Iordan.* Volumul VI, Iași, 1939.**

Deși volumul aparține anului 1939, el nu a apărut decît în 1940 Mai multe dintre articole au fost însă publicate în extras încă de anul trecut, așa încît s'a vorbit despre ele în rîndurile acestei reviste. Intre acestea se găsește articolul d-lui I. Iordan intitulat *Sufixe romînești de origine recentă*, asupra căruia nu voi reveni. D. Caragață aduce un articol intitulat *Formulele de salutare în limba romînă*, în legătură cu preocupările d-sale mai largi, cuprinzînd formulele de politețe în general. La pag. 67, pe lîngă formula *să trăiți*, ar fi trebuit discutat și *să trăești*, destul de întrebuințat cel puțin în București, mai ales de la superior la inferior: este același lucru ca *să trăiți*, dar fără pluralul respectului. S'ar mai putea apropia și latinescul *vive*, cu același înțeles.

D. H. Mihăescu se ocupă de *Gramaticii latini și barbarismul:* definiția subiectului și clasarea materialelor; d. G. Ivănescu. de *Originea alternanței substantivale fem. sing.* a, *fem. pl.* ă. D. E. Seidel, membru al cercului lingvistic din Praga, combate anumite afirmații ale d-lui Ivănescu (făcute în numărul precedent al aceleeași reviste) cu privire la fonologie, și studiază unele detalii privitoare la bilingvism, iar d-na Ingeborg Seidel-Slotty face observații privitoare la întrebuințarea dativului. Aceste trei din urmă articole sînt în nemțește.

D. G. Istrate, specialist în dialectologie, publică o culegere de particularități extrase din scrisori ale țăranilor concentrați, cu un studiu amănunțit gramatical și cu un lexic. Cîteva observații: *anglezăște* (pag. 5), se explică desigur prin influența substantivului *Anglia; i* dispare în *cumpănile* pentru *cumpăniile* (pag. 6), probabil însă că și la singular se zice *cumpane*, fără *i; lucstru* pentru *lustru*, după *lux?* (pag. 11). Poate, dar există și *dicstracție*. Este interesant numele *Rodovica*, evident pentru *Ludovica* (pag. 14), cum și verbul *azinta*, cu z (pag. 16), pentru germ. *assentieren* „a recruta".

Urmează *Note de lexicologie romînă* de d. Iorgu Iordan. Pe lîngă *prune avrămii*, pag. 155, vezi și *avram, avramă*, pe care dicționarul Academiei îl explică greșit prin numele propriu *Avram;* vezi explicația corectă la Russo, *Elenismul*, pag. 28; paralel cu forma *bocoi*, citată la pag. 164, cunosc din București pe *bucoi* „bilă mai mare decît celelalte". Nu văd de ce forma *braharniță* ar fi greșită (pag. 168, n.): nu există *acarniță* alături de *ac?* D. Iordan revine asupra etimologiei mult discutatului *periplizon*, și propune verbul grec modern *peripleo*. Rămine numai de văzut dacă aoristul verbului *pleo* este în *-sa:* eu nu cunosc decît pe *eplexa*. Deoarece lista cuvintelor date de d. Iordan se oprește la litera *C*, e de prsupus că ea va continua în volumele următoare.

D. Petru Iroaie dă *Corespondențe siciliene la prezentul conjunct al lui „a avea"* și alte note, d. Gh. Bogaci, *Note lingvistice* (pag. 202: *caravan* este de origine franceză? *universitet* nu e nemțesc?), d. I. D. Ionescu un *Glosar din județul Gorj*, după care urmează bogate recenzii. Volumul are 314 pagini și, ca și cele precedente, aduce o contribuție importantă la studiul limbii romîne.